

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1956: 21

SOU

1921:21 A

Socialdepartementet

UTREDNINGEN OM KORTARE ARBETSTID

BILAGOR

SÄRSKILDA UTREDNINGAR

Stockholm 1956

Statens offentliga utredningar 1956

Kronologisk förteckning

1. Aldringsvård. Idun. 344 s. S.
2. Fiskhandeln i Sverige. Idun. 194 s. Jo.
3. Restaurering av Uppsala domkyrka. Victor Pettersson. 170 s. E.
4. Statens stöd åt växtförädlingen m. m. Egnellska. 295 s. Jo.
5. Standardtariffer för detaljdistribution av elektrisk kraft. Hæggsström. 96 s. K.
6. Statsägda aktiebolag i Sverige. Av R. Tersman. Idun. 110 s. Fi.
7. Städernas donationsjord. Kihlström. 86 s. I.
8. Förenklad statsbidragsgivning. Idun. 109 s. Fi.
9. Frågan om fortsatt samarbete mellan staten och TGO i LKAB. Marcus. 48 s. Fi.
10. Investeringsverksamhet och sparande. Balansproblem på lång och kort sikt. Av L. Lindberger. Hæggsström. 267 s. Fi.
11. Atomenergien. Beckman. 117 s. H.
12. Bihang till kyrkohandboken. Idun. 100 s. E.
13. Konstbildning i Sverige. Kihlström. 443 s., 24 s. pl. E.
14. Tulltaxa. 1. Allmänna synpunkter. Hæggsström. 210 s. Fi.
15. Tulltaxa. 2. Detaljmotivering. Hæggsström. 849 s. Fi.
16. Tulltaxa. 3. Taxan. Hæggsström. 179 s. Fi.
17. Fiskeområde. Idun. 106 s. Jo.
18. Seminarieorganisationen. 1. Idun. 237 s. E.
19. Kommunalförbund och indelningsändringar. Idun. 228 s. I.
20. Utredningen om kortare arbetstid. Kihlström. 230 s. S.
21. Utredningen om kortare arbetstid. Bilagor. Kihlström. 236 s. S.

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ecklesiastikdepartementet, Jo. = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1956: 21

Socialdepartementet

UTREDNINGEN OM

KORTARE ARBETSTID

Bilagor: Särskilda utredningar

EMIL KIHSTRÖMS TRYCKERI AKTIEBOLAG

STOCKHOLM 1956

STATENS OFFENTLIGA BIBLIOTEK 1985

Handwritten text

STRENGTHENING

KORTARE ARBETSTID

Handwritten text

Handwritten text

Handwritten text

Innehåll

I. Företagens reaktioner inför en arbetstidsförkortning	
Enkäter bland vissa typföretag m. m.	5
1. Jordbruket. Undersökning verkställd av Jordbrukets Utredningsinstitut	5
2. Industrin. Undersökning utförd av Industriens Utredningsinstitut . .	27
3. Handeln. Anteckningar från muntliga överläggningar	89
4. Offentliga affärsverk av servicekaraktär	95
Undersökningar avseende	
posten	95
televerket	101
järnvägen	115
väg- och vattenbyggnadsverket	131
vattenfallsverket	139
Stockholms spårvägar	142
5. Övrig offentlig verksamhet	148
Undersökningar avseende	
städerna	148
landstingen	154
skolan	156
6. Anteckningar från några industribesök	160
II. Vissa erfarenheter av genomförda arbetstidsförkortningar	
1. Försök med arbetstidsförändringar i Förenta Staterna	172
2. Försök med femdagarsvecka vid två norska konfektionsfabriker . . .	181
3. Fyrtiotimmarsveckans verkningar på Australiens industri	188
III. Arbetstid och arbetstidsförkortning	
En intervjuundersökning bland arbetstagare utförd av Statistiska central-	
byråns utredningsinstitut	195
IV. Arbetskraften och arbetstidsförkortningen	
Undersökning utförd inom Arbetsmarknadsstyrelsen	221
V. Litteraturförteckning	235

Företagens reaktioner inför en arbetstidsförkortning

Enkäter bland vissa typföretag m. m.

*I: 1. Jordbruket**Undersökning verkställd av Jordbrukets Utredningsinstitut*

På hemställen av utredningen om kortare arbetstid har agron. lic. Frank Petrini inom Jordbrukets Utredningsinstitut verkställt den följande undersökningen rörande verkningarna av en arbetstidsförkortning i jordbruket.

A. Utgångspunkter

Som första punkt upptas sysselsättningssituationen. Förutsättningen blir då den nuvarande, dvs. full sysselsättning och knapphet på arbetskraft. Enligt meddelande från Lantarbetareförbundet var 1955 arbetslösheten 3,8 dagar per medlem i arbetslöshetskassan. 1950 var siffran 1,5 dagar, och 1945 var den 0,7 dagar. Under månaderna januari—april 1955 var för Skånes del arbetslösheten 5,8 dagar per medlem (i österlen 10,7).

För det andra antas arbetstidsförkortningen gälla alla av arbetstidslagstiftningen omfattade grupper. För det tredje antas arbetstidsförkortningens storlek innebära 45 resp. 40 timmar i genomsnitt per vecka, femdagarsvecka samt att nuvarande övertidsmaximering kvarstår. Och för det fjärde antas lönenivån per arbetsvecka bli bibehållen.

Jordbruksföretagen kan — ur arbetskraftssynpunkt — indelas efter produk-

tionsinriktning, skogsinnehav, närhet till större industriföretag eller liknande som kan bjuda bättre arbetsvillkor, samt antal lantarbetare. Beträffande produktionsinriktningen kan möjligen följande arbetsdefinitioner användas för karakteristik av företagen: a) Mjolkproduktionsinriktning: minst 40 % av den totala bruttointäkten skall härröra från mjölkproduktionen (alternativt 40 % av den totala arealen jordbruksjord skall vara vallfoderväxter). b) Gödsvins- och/eller smågrisuppfödning: minst 40 % av den totala bruttointäkten skall härröra från svinskötsel. c) Brödspannmåls- och/eller oljeväxtodling, minst 25 % av den totala bruttointäkten skall härröra från brödspannmål och/eller oljeväxter (alternativt 25 % av den totala arealen jordbruksjord). d) Sockerbets-, potatis- och/eller köksväxtodling: minst 25 % av den totala bruttointäkten skall härröra från sådan produktion (alternativt 25 % av den totala arealen jordbruksjord).

Övervägandena beträffande siffrorna har baserats på uppgifterna i Räkenskapsresultaten 1951—52.

Skogsarealen kan klassificeras i grupperna under 15 ha (husbehovsskog), 15—50 ha samt över 50 ha. — Om ett industriföretag, som konkurrerar om

arbetskraften skall betraktas som närbeläget eller inte, kan bestämmas efter det avstånd som en motorcyklist maximalt kan tänkas vilja köra regelbundet till och från sitt arbete. Förslagsvis skulle man kunna tänka sig 20 km. — Indelningen efter antalet arbetare skulle slutligen kunna vara följande: a) Driftsledaren har högst en anställd under högst halva året. b) Driftsledaren har minst en man under mer än ett halvt år och högst 2 man heltidsanställda. c) Driftsledaren har fler än 2 man heltidsanställda.

B. Anpassningsproblem för företagsledningen

1) Ändrat utnyttjande av redan tillgängliga resurser

Omdisponering av arbetskraften. Hypotetiskt kan man anta för gårdar med animalieproduktion, att driftsledaren kommer att i större utsträckning än hittills överta djurskötseln de lör- och söndagar, som ladugårdsarbetaren skall vara fri. Det är emellertid också möjligt, att driftsledaren numera värdesätter sin fritid så högt, att han inte är beredd att utföra det extraarbete, som femdagarsveckan medför för honom. Enligt en beräkning (av C. Clark) skulle en sjundedel av produktivitetstegringen användas till fritid. Vintertid skulle han då — vid ladugårdsarbetarens ledighet — kunna överföra en egentlig lantarbetare till djurskötseln om gården är så stor, att den kan betala en lantarbetare också. Tendensen för gruppen arbetare med blandat arbete är emellertid, att antalet arbetare där kontinuerligt minskar, varför en sådan övergång inte förefaller vara sannolik. Vid de tider under sommaren, då både driftsledaren och hans egentliga lantarbetare är strängt upptagna på grund av gynnsamt bärgningsväder, måste and-

ra åtgärder vidtas för avlösningen av ladugårdsarbetaren. Detsamma gäller i den situationen avlösningen av de egentliga arbetarna.

Ökning av ackordsvolymen. Som tab. 1 visar, är ackordsvolymen rätt låg inom jordbruket. Till en del beror detta på att ackordssatser saknas för åtskilliga arbeten. De kvinnliga arbetarna har i större utsträckning ackord än de manliga. Bland de senare är det framför allt traktorskötarna, som arbetar under ackord. Vissa möjligheter att öka ackordsvolymer torde finnas. Särskilt bör detta gälla gårdar med sockerbets-, potatis- och/eller köksväxtodling för både gallrings-, hacknings- och upptagningsarbeten. Men även i övrigt kan ackordssatser fastställas, t. ex. vid enmanshässning.

Ökad användning av overtid. Det finns all anledning förmoda, att overtidsarbete kommer att begäras i större utsträckning än tidigare. Framför allt måste detta inträffa vid gynnsamt skördväder både för de egentliga lantarbetarna och för ladugårdsarbetarna, som inte kan få avlösning. Uttaget av overtid blir beroende av i vilken omfattning man kan deltidsanställa arbetare på ordinarie tid, då lönen givetvis är lägre. År 1954 var enligt Socialstyrelsen antalet overtidstimmar i % av det totala antalet timmar mot tidlön 1,96 % för manliga arbetare i åldern 18—64 år. Männen hade i genomsnitt 70,2 overtidstimmar per arbetare och år. 12,7 % av det totala antalet manliga arbetare i den åldersgruppen hade arbetat på overtid mot timlön.

Ändrad arbetsorganisation. De organisatoriska åtgärderna bör ta sikte på tre olika förhållanden: att reducera toppbelastningar i arbetskraftsförbrukningen, att i möjligaste mån eliminera djurskötselns krav på arbete alla dagar under veckan samt att minska den to-

Tabell 1.

Yrke	Arbetare med ackord, %	Ackordsarb.-dagar i % av samtl. arb.-dagar
Manliga arbetare 18—64 år	13,4	3,9
Rättare	10,8	2,0
Egentliga lantarbetare	13,5	5,3
Traktorskötare	24,3	1,3
Arbetare med blandat arbete ...	7,2	3,5
Ladugårdsförmän	22,2	2,0
Djurskötare	21,2	3,9
Specialarbetare	10,5	1,2
Övriga arbetare	8,7	5,8
Kvinnliga arbetare 18—64 år	19,9	20,2
Egentliga lantarbetare	22,6	40,9
Mjölkerskor	32,5	39,5
Hembiträden	1,1	0,2

Källa: Löner 1954. (Uppgift från Socialstyrelsen).

tala arbetsförbrukningen genom allmänna rationaliseringsåtgärder.

Vad säsongvariationerna beträffar har professor N. Westermarck i Helsingfors visat, att driftsledningen och vegetationsperiodens längd är av avgörande betydelse. På jordbruk med samma vegetationsperiod inverkar driftsledningen så starkt, att olikheter i arbetskraftsförbrukning till följd av olika produktionsinriktning inte kan registreras. Följaktligen torde det finnas ett mycket stort utrymme för en förbättrad arbetsorganisation inom det svenska jordbruket. Vegetationsperiodens längd medför en betydligt mer markerad arbetstopp i Norrland än i mellersta Sverige. I södra Sverige är säsongvariationen åter betydande, vilket Westermarck förklarar med, att produktionsinriktningen där till stor del bestäms av andra förhållanden än ur arbetsbelastningssynpunkt. Säsongvariationen är vidare av ungefär samma omfattning i alla storleksgrupper. Ökad mekanisering tenderar att höja säsongvariationen.

Man kan tydligen sammanfatta sä-

songvariationsproblemet så, att en arbetstidsförkortning framför allt kommer att medföra ökade svårigheter i det norrländska jordbruket. Möjligen är dock arbetskraftsreserven där tillräcklig för den nya arbetskraftsbelastningen. Dessutom kommer den ökade mekanisering, som arbetstidsförkortningen förmodligen kommer att stimulera till, helt allmänt att höja säsongvariationen. Vissa möjligheter att möta toppbelastningsperioderna genom arbetsorganisatoriska förbättringar bör finnas. Om jordbrukarna har några önskemål beträffande den reglerade arbetstidens säsongvariation, bör en enkät kunna fastställa.

Djurskötselns krav på arbete alla dagar i veckan kommer att innebära speciella problem vid en arbetstidsförkortning. På gårdar med svinskötsel finns det möjligheter att införa foderautomater i boxarna, vilket innebär fria söndagar för skötarna. På exempelvis Ulfhälls lantbruksskola utfodras svinen över huvud taget inte på söndagarna. På lördagarna erhåller de i stället något större mängd.

Även den totala arbetskraftsförbrukningen måste reduceras. Särskilt måste förmodligen detta ske med gårdens transporter. Inemot hälften av alla traktor- och hästdragnarbeten utgörs av transporter. Ett sätt att nedbringa dem är att extensifiera produktionen på avlägset liggande skiften. Enligt professor Gerhard Larsson vid Tekniska Högskolan ökas arbetsbehovet med 25 % per ha med varje kilometers ökning av avståndet från gården till åkern, då hästtransporter används. Motsvarande siffra för traktortransport är 10—15 %. Ökningen infaller också till 2/3 just då arbetsbehovet är störst som regel, dvs. under tiden juli—september.

En annan åtgärd är att i största möjliga utsträckning införa enmansarbeten och ackordssättning. Arbetarens intresse av att uppnå en hög arbetsförtjänst stimuleras därvid och arbetsproduktiviteten stiger. I ladugårdsarbetet finns det också möjligheter att vidta vissa förändringar, som inte fordrar större investeringar men minskar arbetskraftsförbrukningen. Eftermjölkningen kan sålunda slopas och hårdmjölkade kor kan slås ut. Dessutom kan lösdriftssystem införas.

2) Nyanskaffning av resurser

Anskaffning av nya arbetare på ordinarie tid och övertid. Detta alternativ förefaller vara mindre sannolikt. Ny-tillskottet på arbetskraft skulle i så fall kunna användas till skiftarbete, varvid maskinparkens kapacitet bättre skulle kunna utnyttjas. En enkät bör också kunna belysa, om jordbrukarna har några önskemål beträffande möjligheterna till nattarbete. En rad förhållanden talar emellertid mot nyanställning av arbetskraft: Säsongvariationen i arbetskraftsbehovet väntas stiga med arbetstidsförkortningen. Ett ökat antal an-

ställda innebär tydligen ökad tendens till säsongarbetslöshet, särskilt i Skåne. Vidare måste — i en period av full sysselsättning — utbudet på arbetskraft i hög grad strypas vid en arbetstidsförkortning. Då dessutom arbetskraften — vid bibehållen lönenivå — blir dyrare, ökas lönsamheten vid maskininvesteringar, eftersom de totala kostnaderna inom maskinindustrien inte stiger lika mycket som arbetslönerna. Slutligen fordras investeringar i nya bostäder åt den nyanställda arbetskraften.

Ökad användning av deltidarbete och av partiellt arbetsföra. Redan nu förekommer troligen rätt ofta partiellt arbetsföra (äldre personer, pojkar, invalider osv.) inom jordbruket. Ju mer mekaniseringen fortskrider, desto större möjligheter bör det också kunna finnas att placera in de partiellt arbetsföra i produktivt arbete. Likaså utnyttjas helt säkert deltidansättning i den utsträckning det är möjligt. Utbudet av sådan arbetskraft torde härröra från småbrukare, skogsarbetare m. fl. Det är emellertid fullt möjligt, att utbudet kan komma att öka vid en arbetstidsförkortning i de fall, då ett större industriföretag är lokaliserat i närheten. Industriarbetarna kan nämligen tänkas vilja utnyttja de fria lördagarna till extraförtjänster.

Inköp av fler maskiner av gällande typ eller inköp av snabbare och bättre maskiner. Här kan man förmoda, att investeringsbehovet ökar ännu mer än vad det hittills gjort.

Tab. 2 visar utvecklingstakten i traktorinvesteringarna. Även på de största gårdarna sker en kontinuerlig nyuppsättning av traktorer och minskas antalet ha åker per traktor. Medelpriset per traktor år 1954 var 10 789 kr. Det totala inköpsvärdet var samma år 162,6 milj. kr. År 1938 var inköpsvärdet 19,5 milj. kr., år 1948 var det — uttryckt

Tabell 2.

	Storleksgrupper				Summa
	2—10 ha	10—20 ha	20—50 ha	över 50 ha	
<i>Traktorräkningen 3/6 1952</i>					
Antal traktorer	11 515	23 597	26 770	14 484	76 366
Procentuell fördelning	15,1	30,9	35,0	19,0	100,0
Antal traktorer per brukenhet ...	0,06	0,39	0,92	1,91	0,27
Antal ha åker per traktor	89,6	36,4	32,5	52,8	46,2
<i>Traktorräkningen 1/10 1954</i>					
Antal traktorer	23 353	36 023	30 731	17 351	107 458
Procentuell fördelning	21,7	33,5	28,6	16,2	100,0
Antal traktorer per brukenhet ...	0,13	0,60	1,06	2,24	0,38
Antal ha åker per traktor	44,2	23,9	28,3	44,1	32,8
<i>Ökning från 3/6 1952 till 1/10 1954</i>					
Antal	11 838	12 426	3 961	2 867	31 092
Procent	38,1	40,0	12,7	9,2	100,0

Källa: S. Holmström, Lantmannen nr 15, 1955.

i 1938 års prisnivå — 51,4 milj. kr. och år 1954 var siffran 91,9 milj. kr. Investeringar i skördetröskor har just kommit i gång på allvar. År 1950 fanns det 6 202 stycken. År 1954 var siffran 15 916. Uppenbarligen kommer ev. kreditrestriktioner att försvåra anpassningen till arbetstidsförkortningen.

Investeringar i större maskiner sker ofta i samarbete med en eller ett par grannar. Om däremot någon ökning av maskinstationsverksamheten är att förutse, är svårt att bedöma. Av tab. 3 framgår maskinhållarverksamhetens utveckling, uttryckt i inkörda belopp i kr. per maskinhållare. Visserligen kan en ökning konstateras, men tar man hänsyn till stegringen i priser och löner, blir det endast gruppen »sammanslutningar och övriga», som expanderat. Det är också i den gruppen, som de största företagen förekommer. År 1950 debiterades de största beloppen på jordbearbetning (29 %), varefter kom arbetsgruppen »stenröjning, stubbrytning och dikning», »bekämpning» samt »skörd» (15 %). En viss ändring i ma-

skinstationernas arbetsuppgift håller på att ske. Jordbearbetningens och tröskningens andel minskar, medan i stället arbetsgrupperna »stenröjning etc.» samt »bekämpning och skörd» fått ökad betydelse.

N. Westermarck, som följt 31 gårdars användning av maskinstationernas service under 1948—54, har kunnat konstatera, att gårdarna successivt skaffat sig egna maskiner och att maskinstationerna i allt större utsträckning fått stå till tjänst med maskiner för specialarbeten (som besprutning) och grundförbättring. Anledningen härtill är att beroendet av maskinstationen lätt blir irriterande vid större, brådskande arbeten. Dessutom blir maskininnehavet ofta en prestigesak.

Nya investeringar av annat slag än i maskiner. En hel rad andra investeringar kan aktualiseras vid en arbetstidsförkortning. I samband med saneringen av transportekonomin kan ägovägsnätet behöva läggas om, så att avstånden blir kortare, vägarna förbättras, varigenom körhastigheten kan ökas, samt broarna

Tabell 3.

	1948	1949	1950
Jordbrukare	3 600	4 400	4 900
Andra enskilda personer	9 000	10 800	12 500
Sammanslutningar och övriga	10 800	14 300	17 000
Medeltal för samtliga	6 200	7 600	8 700

Källa: S. Holmström — G. Hansson, Maskinhållarverksamheten i det svenska jordbruket 1954.

förstärks, så att lassen kan bli större. En annan viktig investering kan vara skulltork, då arbetsbehovet kan nedskäras på grund av utebliven hässjning och arbetstoppen vid höskörden därigenom något kapas.

Slutligen kan investeringar i arbetarbostäder bli nödvändiga om fullvärdig

eller partiellt arbetsför arbetskraft anställs. Tab. 4 visar, att endast 19,8 % av lantarbetarna var år 1954 oberoende av arbetsgivaren i fråga om bostaden. Uppenbarligen kan bostadsfrågan bli av avgörande betydelse vid nyanställningar.

Tabell 4.

Bostadsförhållanden	Lantarbetare		Dagsverken 1 000-tal	
	Antal	Procent	Antal	Procent
Disponerar av arbetsgivaren upplåten bostad ... Innebor hos arbetare, som disponerar bostad enl. föregående punkt	20 232	63,6	5 789	76,7
Disponerar av arbetsgivaren upplåten bostad under mer tillfälligt arbete	1 707	5,4	321	4,8
Hyr bostad av annan än arbetsgivaren eller äger och bebor egen lägenhet	3 560	11,2	253	3,4
	6 289	19,8	1 179	15,6
Totalt	31 788	100,0	7 542	100,0

Källa: F. Larsson och L. Hjelm, Medd. fr. Jordbrukets Utredningsinst. nr 5. 1955.

3) Anpassning av produktionsinriktningen

Närmast är det gårdarna med sockerbets-, potatis- och/eller köksväxtodling samt med mjölkproduktionsinriktning, som är av intresse att studera. Dels är där arbetskraftsbehovet stort, och dels är för nötkreatursskötselns del arbetsbundenheten betydande och lönsamheten dålig. Enligt det nya prissättningsystemet för jordbruksprodukter bör de stegrade kostnaderna ha möjlighet att slå igenom i producentpriset. För viss köksväxtodling, t. ex. fältmäs-

sig bärodling, blir dock priserna i mycket beroende av den aktuella tillgången och efterfrågan dag för dag, då produkterna är lättförstörbara. Dessutom är överhuvudtaget marknaden på trädgårdsprodukter så dåligt organiserad och så labil, att det måste anses vara mycket osäkert, om producentpriserna kan tänkas följa med kostnadsstegringarna.

I fråga om sockerbets- och potatisodlingen kommer kostnadsstegringen helt säkert att ge impuls åt dels förbättrade maskinkonstruktioner, dels ytter-

ligare mekanisering på gårdarna. Möjligen kan dessa arbetsintensiva odlingar framdeles bättre löna sig i stordrift med specialmaskiner. Hittills har de ju rekommenderats till småbrukare, och dessa kan naturligtvis fortfarande odla potatis och sockerbetor med hjälp av maskinstationernas specialmaskiner. Argumentet för småbrukarna var emellertid tidigare, att de skulle utnyttja tillfällena till arbetskrävande odlingar, och det argumentet försvagas givetvis, när odlingarna kan högmekaniseras. Beträffande köksväxterna kan även där viss ytterligare mekanisering tänkas ske, exempelvis vid rödbets- och morotsodling, men åtskilliga andra köksväxter torde fortfarande kräva relativt hög arbetsinsats.

Vad så gäller nötkreaturskötseln finns där en rad olika rationaliseringsåtgärder, som kan medföra en sänkning av den totala arbetskraftsförbrukningen, t. ex. kortare påsättningstider och fler mjölkningmaskiner, releaseranläggning, mekanisk utgödsling och lösdriftssystem. Frågan är emellertid om inte bundenheten vid arbetet dag ut och dag in är det viktigaste skälet till mjölkproduktionens nedgång. Femdagars arbetsveckor skulle accentuera arbetsbundenheten ännu mer och det är hypotetiskt helt möjligt, att mjölkproduktionen kommer att ytterligare markant nedgå. För dem som vill ha animalieproduktion på grund av de löpande intäkterna under året, på grund av kreatursgödselns värde eller annat, finns det givetvis alternativa produktionsgrenar, som avelsdjurs-, göddjurs- eller smågrisuppfödning. Här kan beten, foderautomater och utfodringsfria dagar lösa arbetsbundenhetens problem.

På lång sikt är det alltså fullt möjligt, att någon form av andelsladugårdar eller ladugårdsaktiebolag, som äger ladugården och äger eller arrenderar

beten, blir en mer ändamålsenlig form av mjölkproduktion. Det förefaller i alla fall troligt, att mjölkproducenterna kommer att få betydande svårigheter att hålla den löpande skötseln i gång. Lika så torde småbrukarna på lång sikt kunna riskera växande svårigheter att finna en lönsam användning av sin arbetskraft. Svårast bör situationen bli på de norrländska gårdarna, som övervägande är små och nästan helt hänvisade till mjölkproduktion. Det är dock möjligt, att skogsarbetarna utgör tillräcklig arbetskraftsreserv på sommaren för att arbetsbelastningen då skall kunna klaras.

C. Förändringar avseende arbetskraften

Minskad frånvarofrekvens. I sådana små företag, som jordbruksföretagen, torde frånvarofrekvensen vara ointressant, och någon förändring i den vid en arbetstidsförkortning torde inte vara att vänta.

Olycksfallfrekvens. Inom jordbruk med binärningar förlorades 1951 till följd av sjukdom, invaliditet eller dödsfall 9,24 arbetsdagar per årsarbetare. Antalet olycksfall var 20,53 per 100 årsarbetare. I genomsnitt förlorades 45 arbetsdagar för varje olycksfall. Den statistiska redovisningen svarar dock endast mot arbetsgivare med minst 5 årsarbetare anställda. Totalt beräknar Y. Kämpe, att det förlorade antalet manstimmor motsvarar omkring 17 000 årsarbetare och att den sammanlagda förlusten uppgår till 160 milj. kr. om året, om de indirekta kostnaderna medräknas.

Man frågar sig nu om olycksfallsfrekvensen kan komma att minska på grund av arbetstidsförkortningen. Om arbetsintensiteten därvid skulle höjas, måste detta snarare medföra risk för

högre olycksfallsfrekvens. Vid oförändrad arbetsintensitet är det däremot möjligt, att sådana olyckor, som inträffar av ren trötthet mot slutet av dagen, i viss mån skulle kunna nedbringas till antalet.

Arbetsintensitet. Vad som bestämmer arbetsintensiteten i ett företag, vet man trots många undersökningar inte så mycket om. Nedanstående resonemang är inte speciellt jordbrukstekniskt men bör kanske ändå tas upp på grund av dess principiella natur. Följande faktorer kan kanske uppställas:

Arbetsuppgiftens svårighetsgrad.

Arbetsuppgiftens monoton.

Trötthet på grund av att samma muskelgrupp hela tiden arbetar. Även arbetsuppgiftens monoton och svårighet kan ge upphov till trötthet.

»Uppvärmning» efter en tids arbete.

Spurt inför avslutningen av ett visst arbete.

Övning.

Arbetskamraternas norm beträffande lämplig arbetsmängd.

Arbetsgivarens norm beträffande lämplig arbetsmängd.

Om lönenivån inte bibehålls bör detta ha till effekt, att arbetsintensiteten vid ackordssättning ökas. Vid oförändrad lönenivå är det däremot inte troligt, att arbetsintensiteten skall höjas. Det skulle i så fall innebära, att arbetsgruppen skulle höja normen för lämpligt arbetsresultat. Visserligen är »trivseln» inte utan betydelse för arbetsintensiteten, men sambandet är ytterligt komplicerat. Övriga uppräknade faktorer påverkas knappast av arbetstidens längd.

Uppenbarligen bör inte arbetsintensitetsökningen ske till priset av stark förslitning, dvs. så att arbetaren är uttröttad vid dagens slut, att han blir »nervös», får sämre aptit, svårare att koppla av på fritiden eller hans hälsa försvagas. Det har nämligen visat sig,

att hög effektivitet i ett visst arbetssätt, alltså ett högt tal för presterat antal kgm per kalori, inte innebär mindre uttrötning, än ett ineffektivt arbetssätt. Det totala arbetsresultatet i kgm behöver med andra ord inte bli större i det förra fallet än i det senare.

D. Fältstudier

1) Undersökningens syfte

Att intervjua en person om hans möjliga handlingssätt i en tänkt situation är en ytterligt svår uppgift, eftersom den tänkta situationen sannolikt inte inträffar under i övrigt oförändrade betingelser, och eftersom få personer har tillräckligt konstruktiv fantasi för att kunna ge giltiga svar. Det är en allmän erfarenhet, att intervjupersoner ofta reagerar negativt för oprövade förslag och lätt övervärderar svårigheterna. Enda möjligheten att validisera svaren är att studera reaktionen, när den tänkta situationen inträffar, eller att ta reda på hur reaktionen varit i en liknande situation, som redan erfarits. Sociologerna brukar av dessa skäl vara mycket försiktiga med »iffy-questions», alltså frågor, som börjar med »om».

När det gäller att söka fånga in eventuella verkningar av en arbetstidsförkortning inom jordbruket, är man dock i viss mån nödsakad att företa några intervjuer för att studera, om de väntade reaktionerna bekräftas, och för att få konkreta exempel, att bygga de slutgiltigt formulerade hypoteserna på. Intervjuundersökningen måste då kännetecknas av att den tänkta situationen göres så specificerad som möjligt, att övriga förhållanden är oförändrade, att olika typer av gårdar utväljs, och att intervjupersonen har förmågan att sätta sig in i en ny situation.

Vad beträffar den tänkta situationen

har den i regel karakteriserats på följande sätt. Arbetstidsförkortningen antas gälla alla av arbetstidslagstiftningen omfattade grupper och innebära 40 timmar per år. Lönenivån antas bli oförändrad samt bibehållande av den nuvarande övertidsmaximeringen på 200 timmar per år. Lönenivån antas bli oförändrad. Eftersom intervjun måste ta formen av ett samtal och inte utföras genom ett rutinmässigt utfrågande har vissa andra förutsättningar kunnat diskuteras under intervjuens gång. Avsikten har dock varit, att framför allt undersöka reaktionen i en situation, som så mycket som möjligt avviker från den nuvarande för att kunna avläsa de driftsekonomiska problemen, när svårigheterna är som störst. Endast kortsiktiga reaktioner har kunnat avläsas.

Urvalet av gårdar har skett med hänsyn till produktionsinriktning, skogsinnehav, närhet till större industriföretag samt antal anställda. De nio gårdar, som besökts, är belägna i Södermanland och Uppland och torde representera de viktigaste typerna i landet i fråga om de nämnda kriterierna. Följande gårdstyper är dock inte representerade: övervägande göddjursinriktning, sockerbetsodlare, norrländsk gård samt gård i glesbygd med stora avstånd till industriföretag. Göddjursinriktade gårdar är dock relativt sällsynta. År 1949 fanns det sålunda endast 49 besättningar i landet med Aberdeen Angus-djur. Antalet gårdar med gödkalvsuppfödning är dock större. De norrländska gårdarna har ytterst sällan några anställda. — Familj jordbruk och mindre studeras inte, eftersom verkningarna för deras del är av mer indirekt art. Endast gårdar med minst en anställd under minst ett halvt år har ingått i undersökningen.

Gårdarna har uttagits med hjälp av personer med stor lokalkännedom. Något slumpmässigt stickprov är det allt-

så inte tal om. Snarare har i någon mån sådana jordbrukare blivit utvalda, som har förmåga att sätta sig in i och diskutera problem i en tänkt situation.

2) *Presentation av de studerade gårdarna*

a) *Brödsädesodlare med kreaturssvav drift*

Gård A: Bröds p a n n m å l — k o r n.

Gårdens förutsättningar: 138 ha åker, 25 ha betesmark och slätteräng, 210 ha skog. Driftsledaren äger 1/4 av gården och förvaltar den åt sterbhus. Arbetsstyrkan utgöres av tre manliga utarbetare samt en manlig och en deltidsanställd kvinnlig ladugårdsarbetare. 14 km till industristad. Den viktigaste maskinella utrustningen är tre traktorer, en skördetröska, två självbindare och ett stationärt tröskverk, 28 % av arealen är vall, 30 % är bröds spannmål och korn och 14 % är oljevaxter. Växtföljden är dock i princip fri. Besättningen består av 35 mjölkkor och 16 kvigor, 3 moder-sugor och 3 hästar.

Huvudreaktion: Inköp av en skördetröska, tank till skördetröskan samt möjligen en spannmålssilo (beräknas kosta 40 000 kr). Ändring av produktionsinriktningen, så att mjölkproduktionen slopas och i stället kvigor, ev. göddjur, uppföds. Vall- och fodersädsarealerna reduceras, och vete- och oljeväxtarealerna ökar. Driftsledaren är mycket säker på att en sådan produktionsomläggning kommer till stånd.

Speciella förhållanden: Finansieringen av skördetröskan och tanken tillåter gårdens egna resurser men byggandet av spannmålssilo fordrar kredithjälp.

Produktionsomläggningen motiveras av att mjölkens produktionskostnader stiger, inte bara på grund av att arbetskostnaden per timme blir högre överlag, utan därför att ersättaren till ladu-

gårdsarbetaren på lör- och söndagar skall ha helgdagsersättning. Dessutom har utarbetarna ingen lust att arbeta i ladugården, även om de är skyldiga till det enligt avtal, vilket skapar olust på arbetsplatsen och sämre skötsel av djuren. Slutligen förräntar sig inte några rationaliseringsåtgärder i ladugården vid nuvarande mjölkpris (t. ex. releaseranläggning, mekaniserad utgödsling, lösdrift).

Utarbetet blir besvärligt att klara under vårbruket, höskörden och höstarbetena. Enda sättet att möta arbetstopparna är genom ökat övertidsuttag. F. n. är detta cirka 100 tim. per man och år, men gränsen 200 blir för låg vid en arbetstidsförkortning. Arbetstakten kan knappast ökas, eftersom den bestäms av maskinerna. Ackordssatser används vid mjölkning, hässjning, krakning, timmerhuggning och vedhuggning. Fler ackordsarbeten kommer inte att genomföras.

Nyanställning av arbetare omöjliggöres dels därför att bostäder saknas, dels därför att utbudet på arbetskraft är mycket litet. Partiellt arbetsföra kan inte användas på gården.

Utöver den högre arbetslönen får brukaren alltså högre mekaniseringskostnader och ett större övertidsuttag (eller utbetalning av helgdagsersättning).

Gård B: Brödspannmål — stort skogsinnehav.

Gårdens förutsättningar: 100 ha åker, 300 ha skog. Driftsledaren äger gården. Arbetsstyrkan utgöres av 2 man ordinarie. Dessutom arbetar 1 man två månader under sommaren och en annan under vinterhalvåret i skogen. 22 km från industriort. Den viktigaste maskinella utrustningen är två traktorer, en skördetröska, en självbindare, ett stationärt tröskverk, en rotator (jordfräs) och en

klingsåg. Växtföljden är fri, men vallarealen är ungefär 15 % av den totala arealen, brödspannmålen 33 % och oljeväxterna 17 %. Besättningen består av 25 mjölkkor och 25 ungdjur.

Huvudreaktion: Ökat övertidsuttag, ev. slopande av mjölkproduktionen, ev. traktorköp.

Speciella förhållanden: Övertidsuttaget ligger hittills lågt, men det är möjligt, att den övre gränsen tangeras vid en arbetstidsförkortning. Tillfällig arbetskraft kan inte rycka in på den typ av maskinarbete, som förekommer vid toppbelastningen för utarbetena. Annars finns arbetskraft att få på grund av att vissa byggnadsarbeten försenats som en följd av kreditrestriktionerna. Att föra över några arbetsuppgifter från sommar- till vinterhalvåret är omöjligt. Dessutom är arbetskraftsbehovet stort även då på grund av skogsarbetena.

Om en produktionsomläggning kommer till stånd är mycket ovisst, men då ersättarturerna blir dyra och svåra att ordna (samma argument som på gård A), övervägs den allvarligt. Om besättningen motsvarat tre mans arbete, hade man kunnat anställa fyra man och låtit ersättarturerna cirkulera mellan dem. (Man måste i sådant fall räkna med att besättningen sköts med två man en dag i veckan).

Ytterligare rationalisering inom mjölkproduktionen är svår att genomföra. Eftermjölkning förekommer ej. Investering i mekanisk utgödsling förräntar sig inte, en releaseranläggning ger för liten tidsbesparing, och en ändring av ladugården till lösdrift är inte heller räntabel, eftersom den byggdes 1945. Göddjursuppfödning övervägs inte. Möjligt införes ackordsmjölkning. Slopandet av mjölkproduktionen skulle innebära ökad odling av brödspannmål och höstoljeväxter. Vidare kommer i så fall traktorköp att bli aktuellt, ev. också

köp av en självgående skördetröska samt spannmålssilo. Kreditmöjligheterna blir därför väsentliga. Driftledaren ansåg, att kreditpolitiken drabbat jordbrukarna hårt, därför att de inte är vana vid bankaffärer och därför att bankerna inte känner jordbrukarna. Vidare är tillgångarna inom jordbruket svårrealiserbara.

Gård C: Brödspannmål — svin.

Gårdens förutsättningar: 120 ha åker, 25 ha skog. Två man äger tillsammans gården och arrenderar dessutom vissa skiften från annan fastighet. En anställd. Ungefär 1 mil till industrier i tätort. Den viktigaste maskinella utrustningen är tre traktorer, en skördetröska, en självbindare. 23 % av arealen är vall, 35 % är höstvetete. 55 % av bruttointkomsterna från jordbruket — ej skogen — uppskattas komma från svin-skötseln. Besättningen består av 11 kor och 70 suggor.

Huvudreaktion: Ökad arbetsinsats från driftsledarnas sida, speciellt under lör- och söndagar. Ökad insats av tillfällig hjälp (granne).

Speciella förhållanden: Ökning av ackordsarbeten kommer inte att ske. Ackord förekommer endast vid dikning. Övertidsuttaget uppges till 200 timmar per år för den anställde. Uppenbarligen kommer den övre gränsen att ligga för lågt vid en arbetstidsförkortning. Någon förändring i produktionsriktningen kommer inte att ske, även om uppgiften härom var mycket vag. Den ene driftsledaren var mycket negativt inställd mot förslaget om arbetstidsförkortning. Tydligt arbetar lantarbetaren under betingelser, som motsvarar en familjemedlems. En arbetstidsförkortning kommer därför antagligen inte att slå igenom på gård C utan arbetsinsatsen blir ungefär som förut.

b) Brödsädesodlare med kreaturslös drift

Gård D: Brödspannmål — oljevaxter.

Gårdens förutsättningar: 110 ha åker, 25 ha naturlig äng, 163 ha skog, 41 ha övrig mark. Driftsledaren arrenderar av modern och ämnar köpa gården i januari 1956.

Arbetsstyrkan består av två anställda, 1 mil är avståndet till industriort. Den viktigaste maskinella utrustningen är tre traktorer, en självgående tröska med tank, en självbindare, ett stationärt tröskverk, en spannmålssilo. Växtföljden är träda — höstoljevaxter — höstoljevaxter — höstvetete — höstvetete — vallfrö — havre. Omkring 29 % av arealen är brödsäd och lika mycket är oljevaxter. Inga djur förekommer.

Huvudreaktion: Nyanställning av arbetare, ökat övertidsuttag.

Speciella förhållanden: En kreaturslös gård med praktiskt taget uteslutande höstsådda grödor får en enda men i stället synnerligen markerad arbetstopp, nämligen på hösten, då skörd, plöjning och sådd skall utföras. Övertidsuttaget ligger vid övre gränsen redan, varför en justering av bestämmelsen är oundviklig. Någon produktionsomläggning på grund av arbetstidsförkortningen planeras inte, men det är möjligt, att den successiva övergång till fröodling, som driftsledaren avsett att genomföra, försvåras eller omöjliggöres till följd av bristen på arbetskraft. Visar det sig, att man inte hinner klara arbetstoppen, kan det tänkas, att sådden av höstraps, som ju sker före höstvetesådden, måste överhoppas. En annan konsekvens kan vara, att sådd av höstvetete på ett skifte, där höstvetete skördas, inte blir genomförbart. En tredje effekt kan bli att höstsådda grödor sås i den utsträckning man hinner, och att

de skiften, som blir över, besås med vårraps och vårvete. Detta innebär i den trakt, där gård D är belägen, att en produktionsminskning sker, och att driftsledaren får ett inkomstbortfall. Ytterligare en verkan av arbetstidsförkortningen under toppbelastningen kan vara, att trädesarealerna måste ökas — f. n. 17 % av den totala arealen — och att en produktionsminskning äger rum.

För den, som måste nyanställas, finns bostad, men den behöver repareras. Partiellt arbetsföra kan inte användas. — Någon ökad rationalisering övervägs inte. Ackord har satts t. o. m. på plöjning och harvning. Någon förändring av transportekonomin krävs inte. Med tank kopplad till skördetröskan behövs tömning endast 5—6 gånger per dag. Detta innebär för det längst bort belägna skiftet en transporttid på ungefär 2 timmar per dag.

Driftsledaren föreslår följande arrangemang för arbetstidsförkortning: varje inarbetad lördag mot ersättning enligt övertid på vardagar berättigar till en halv semesterdag på tid, som överenskomms med arbetsgivaren. På så sätt underlättas driftsledarens planering.

Gård E: B r ö d s p a n n m å l — o l j e v ä x t e r — s v i n.

Gårdens förutsättningar: 240 ha åker, 20 ha betesmark och slätteräng, 208 ha skog. Driftsledaren äger gården. Arbetsstyrkan består av 10 man permanent anställda. Av dessa är 1 inspektor och 1 svinskötare medan ytterligare en man arbetar halva dagen i svinhuset och resten av dagen med andra sysslor på gården. Tillfällig arbetskraft är 4 man under 2 månader på hösten samt 5 i skogen. Närhet till tre industriorter av vilka den största ligger 5 km från gården. Den viktigaste maskinella utrustningen är 5 traktorer, 2 självgående skördetröskor,

1 självbindare, 1 stationärt tröskverk, 1 ogrässpruta, 2 spannmålstorkar med varmluft, silomagasinet, 1 lastbil, 1 cirkelsåg. Växtföljden är fri, men brödsädesarealen är ungefär 43 % av den totala arealen och oljeväxtarealen är 25—29 %. I övrigt förekommer fodersäd och träda. Besättningen består av 1 200 gödsvin, som omsätts tre gånger per år. Inkomsterna från gödsvinsskötseln utgör ungefär 75 % av gårdens bruttoinkomst (skogen ej medräknad).

Huvudreaktion: Nyanställning av en traktorskötare samt inköp av traktor, plog och harv.

Speciella förhållanden: Bostad finns åt den nye traktorföraren, men den måste renoveras. Driftsledaren räknar med årlig merkostnad på 11 000 kr: 7 000 kr i årslön, 3 000 kr i avskrivning på traktorn och traktorredskapen och 1 000 kr i renovering och underhåll av bostaden. Något ökat övertidsuttag kommer knappast att ske, om en man nyanställs. Nuvarande övertidsuttag ligger vid 100—150 timmar per man och år. Övertid förekommer vid vårbruket (sådd och gödselspridning) samt under skördetiden (skördetröskpersonalen, hemkörningen av säden samt tillvaratagandet av halmen). Ovana skiftesarbetare och partiellt arbetsföra kan inte komma till användning. Någon ytterligare rationalisering är knappast möjlig. Alla skogsarbeten är på ackord. Möjligen skulle vissa jordbruksarbeten ackordsättas, men å andra sidan måste de göras väl, t. ex. plöjning. Det intresse för själva arbetet, som nu visas vid traktorplöjning, skulle lätt förstöras vid ackordssättning. Någon säsongarbetslöshet förekommer inte. Det är inte möjligt, att överflytta några arbeten från toppbelastningen på hösten till annan tid. Transportsystemet kan inte förbättras mer. Det är endast 1,5 km till det längst bort belägna skiftet.

Det kan nämnas, att det för utarbetets del är bättre med fria lördagar än med t. ex. fri onsdag, därför att tiden för förberedelse och iordningsställande blir längre i det senare fallet.

Vad så svinhuset beträffar kommer inte ackordsarbeten att införas, eftersom noggrannhet är nödvändig inom svinskötseln. Provision förekommer däremot. Foderautomater har prövats men skapar oro i kullen och har frångåtts. Arbetstidsförkortningen löses genom att låta en man utföra ett halvt dagsverke på lördag och söndag. Utgödslingen kan göras mindre noga och utfodringen kan överhoppas en gång i veckan.

Produktionsinriktningen kommer inte att förändras.

Arbetarna kommer att i hög grad värdesätta fri lördag med full lön. Sista timmen på lördagen brukar arbetsintensiteten vara låg, varför en viss inskränkning i arbetstiden redan finns. Då viss frånvaro från arbetet förekommer på lördagarna, är det troligt, att frekvensen av frånvarande minskar vid en arbetstidsförkortning.

Gård F: Brödsäd — oljeväxter
— svin — höns.

Gårdens förutsättningar: 120 ha åker, 15 ha betesmark och slåtteräng, 200 ha skog. Driftsledaren äger gården. Arbetsstyrkan består av en inspektor, 2 traktorförare, 1 utarbetare, 1 reparatör, 1 snickare, 1 svinskötare, 1 hönskötare, 1 skogsarbetare. 1 mil till mindre industriert. Den viktigaste maskinella utrustningen är 2 traktorer, 1 självgående skördetröska med tank, 1 spannmåls-tork (fläkt), bevattningsanläggning, frontlastare, traktorskumplog. 50 % av arealen är höstvet, 25 % är höstraps och höstrybs och 25 % trädesskifte, som består av 1/3 grön gödsling, 1/3 ärter

och 1/3 träda. Besättningen utgöres av 650 gödsvin och 2 700 höns. Gödsvinerna ger ungefär 55 % av bruttionkomsterna från gården (skogen ej medräknad) och hönsen cirka 25 %.

Huvudreaktion: Ev. nyanställning av svinskötare, ev. inköp av traktor.

Speciella förhållanden: Om man inte tänker sig fri lördag utan 6-dagarsvecka med 40 timmar, behöver endast smärre organisatoriska förändringar göras. Gröpningen i svinhuset, som nu utföres av svinskötaren, kan då övertas av utarbetare, och ströningen till svinen kan ev. helt utgå. Höns huset sysselsätter än så länge endast 1 man under en halv dag. Skördarbetet kan klaras, om en bokhållare anställes, vilket under alla förhållanden övervägs.

En fri vardag däremot medför nya problem. Vad först utarbetet beträffar ligger redan nu övertidsuttaget omkring 200 timmar per man och år. Ökad övertid kommer att behövas. Under skördetiden vore det bättre med fri onsdag, då sannolikheten för att få fler bärgningsdagar bör öka i jämförelse med fri lördag. Detta resonemang förutsätter dock givetvis, att högtrycks- och lågtrycksbälten som regel varar 2—3 dagar. Å andra sidan blir det mer spilltid vid fri onsdag. Under alla förhållanden medför den fria vardagen, att arbetstoppen blir ännu mer accentuerad, varför en ofrivillig övergång till vårsådda grödor kan bli följden, och en produktionsminskning bli resultatet. Bokhållaren, snickaren och utarbetaren, som även är gårdskar, får hjälpa till extra vid skörden. Snickarens arbetsinsats där medför att han inte kan hinna med nyanläggningar, vilket utifrån lejda snickare får göra. Traktorköp blir förmodligen aktuellt, då utarbetaren måste bli tredje traktorförare. Finansieringen härav sker med gårdens resurser. Eventuellt kommer maskiner

med större verkningsgrad att eftersträvas, varför maskinparken snabbare måste nedskrivs. Ytterligare rationaliseringar är knappast tänkbara. Möjligen införes ackordsarbeten.

Svinhuset sköts inte alls på söndagarna. Emellertid är det omöjligt att införa två foderfria dagar i svinhuset, varför ytterligare en svinskötare måste anställas. Bostad finnes åt honom. Det är inte särskilt svårt att få arbetskraft. Eventuellt kan en arbetsbesparing göras om gröpet ges i foderautomater, även om erfarenheterna av ett sådant arrangemang inte är goda, men matavfallet kan under alla förhållanden inte ges i foderautomater.

För hönshuset innebär arbetstidsförkortningen inga organisatoriska problem, eftersom automatiseringen drivits så långt det går där. Hönsen är placerade i burar i tre plan fodervagnar med hönsfoderblandning, vete och vatten drivs av en motor runt buraggregatet och släpar samtidigt en gödselraka efter sig, som för gödseln till särskilda gödsellådor vid buraggregatets gavlar. Hönshuset kan sålunda stängas två dagar i veckan, men möjligen måste då större fodervagnar inköpas.

Någon ändring av produktionsinriktningen övervägs inte. Mindre arbetskrävande grödor finns inte för växtodlingen, och animalieproduktionen, som på gård F inte disponerar någon jordbruksjord, ger ett tillskott till rörelsen, så länge den ger vinst och hjälper dessutom upp växtodlingsekonomin genom produktion av naturligt gödsel.

c) Kreaturstark drift

Gård G: Svag vegetabilieinriktning.

Gårdens förutsättningar: 125 ha åker, 10 ha betesmark och slätteräng, 20 ha skog. Driftsledarna, två bröder, äger

gården. Arbetsstyrkan består av 3 man, av vilka 2 är djurskötare. Avstånd till industriort är 4 km. Den viktigaste maskinella utrustningen är 3 traktorer, bogserad skördetröska, 1 självbindare och 1 frontlastare. Växtföljden är 7-årig: Träda — höstvetete eller oljevaxter — vårsäd — vall 3 år — höstvetete eller vårsäd. Vallarealens andel är 43 % av den totala arealen, brödsädesarealen är cirka 17 % och oljeväxtarealens ungefär 4 %. Besättningen består av 80 nötkreatur.

Huvudreaktion: Minskning av koantalet och ökning av oljeväxt- och höst-sädesarealerna. Investering i ensileringsmaskiner, ev. köp av ytterligare en skördetröska.

Speciella förhållanden: Minskningen av koantalet till hälften (40 djur) dikteras av möjligheten att då sköta den med en man och sålunda minska antalet ersättarturer, som är svåra att ordna och fördyrar produktionen, de ständigt återkommande argumenten. Driftsledarna får oftast själva vara ersättare. Ensileringsmaskinerna, som beräknas kosta 10 000 kr och som kan klaras genom gårdens egna resurser, är ett uttryck för den rationalisering man vill göra för den del av växtodlingen, som gäller förädlingen i ladugården. Både releaseranläggning, mekanisk utgödsling och lösdrift övervägs vid en arbetstidsförkortning. Det kan dock ifrågasättas, om driftsledarna verkligen kommer att genomföra någon av dessa förbättringsåtgärder. Möjligen införes ackordsmjölkning men detta är ogynnsamt för ersättaren, som är ovan. En speciell svårighet på gården ur arbetskraftssynpunkt är, att mjölkbilen kommer redan kl 7, vilket innebär, att arbetsdagen i ladugården börjar ytterst tidigt.

Utearbetets arbetstoppar löses genom ökat övertidsuttag. För närvarande är det 20—30 timmar per man och år. Nå-

got ackord förekommer inte. Längst bort belägna skiftet är 2,5 km från gården. Man kommer dock inte att övergå till mer arbetsextensiv odling där, utan jordartens lämplighet för odling av vissa grödor blir utslagsgivande. Gummi-hjulsvagnar efter traktorer anses vara ett helt tillfredsställande transportmedel.

Gård H: Arrende med rigorösa bestämmelser. Ytterst obetydlig vegetabilieinriktning.

Gårdens förutsättningar: 102 ha åker, 4 ha ängsbackar. Driftsledaren är arrendator hos Kronan i ett militärt övningsområde. I kontraktet bestäms hur många kreatursenheter, som minst måste hållas på gården (20), hur stor vallarealen minst skall vara, hur vallfröblandningen skall vara sammansatt, när plöjning får ske och att oljeväxter inte får odlas. Arbetsstyrkan är 2 man och 2 extra på sommaren. Avståndet till industriort är 13 km. Den viktigaste maskinella utrustningen är 2 traktorer, 1 skördetröska, 1 självbindare och 1 stationärt tröskverk. Växtföljden är fri, men vallarealen utgör 65 % av den totala arealen och brödsädesarealen 3—5 %. Besättningen utgöres av 22 kor och 22 ungdjur (30 kreatursenheter).

Huvudreaktion: Nyanställning av 1 man, uppförande av bostad, som dock ägaren måste bekosta, samt någon minskning av besättningens storlek.

Speciella förhållanden: En man med både utearbete och ladugårdsarbete måste anställas. Det kommer att bli betydande svårigheter att finna en person, som är villig att utföra blandat arbete. Eftersom arrendet kommer att höjas, om ägaren bygger ny arbetarbostad, beräknar driftsledaren de ökade kostnaderna till 9—10 000 kr per år.

Rationaliseringsåtgärder är svåra att genomföra i ladugården. Under fridagarna är det endast rykten, som man kan hoppa över. Mekanisk utgödsling blir dyrbar att installera i en ladugård av den typ, som förekommer på gård H. Eftermjölkning har måst användas, därför att den nuvarande ladugårdsarbetaren inte kan undvika juverinflammation om eftermjölkning slopas. Lösdrift fordrar större ladugård, och en utbyggnad förräntar sig inte. Göddjursskötsel omöjliggöres av arrendekontraktet, som förbjuder inhägnader. Ingen ackordsmjölkning förekommer. En releaseranläggning kan dock övervägas.

Vad gäller ladugårdsarbetet är det bättre om arbetarna inte begär fri lördag, utan tar 2 lediga dagar med cirkulation på olika veckodagar, eftersom ersättaren annars alltid skulle behöva arbeta på lördagarna, när de flesta har ledigt.

Utearbetet är synnerligen ojämnt fördelat. På sommaren är den stora höskörden en viktig arbetstopp och overtidsuttaget är 170 timmar per man och år. På vintern råder stark undersysselsättning på grund av att skogsarbeten saknas. Motivet till att utarbetaren inte permitteras på vintern är — utom svårigheten att få en ny arbetare på sommaren — att utarbetaren en vardag och en söndag var tredje vecka måste utföra ladugårdsarbete. Det är inte tänkbart att överföra några arbetsuppgifter från sommarhalvåret till vintern. Övertidsuttaget kan komma att öka, om bärgningsarbete måste utföras under de fria vardagarna. Visserligen kan man undvika övertid, om man efter väderleksrapporten kl 6,30 på morgonen kunde bestämma, om arbetarna skall ha fridag eller inte, men ett sådant arrangemang går inte arbetarna med på. Ökat ackordsarbete kommer inte att äga rum.

Någon produktionsomläggning är inte möjlig med tanke på arrendekontraktets bestämmelse.

d) Köksväxt- och blomsterodlare

Gård I:

Gårdens förutsättningar: 93 ha åker, 15 ha permanent betesvall. Driftsledaren är arrendator men har dessutom egen blomsterodling under glas. Arbetsstyrkan utgöres av 25 personer, mest kvinnlig arbetskraft, under sommarhalvåret och 5 på vintern. Blomsterodlingen sysselsätter 14 personer, också mest kvinnlig arbetskraft. Avståndet till industristad är 15 km. Den viktigaste maskinella utrustningen är 4 traktorer, 1 planteringsmaskin, bevattningsanläggning. Växtföljden är: Vårveete, blandsäd — vall 1 år — kålväxter — övriga köksväxter (ärter, bönor framför allt). Dessutom finns ett särskilt trädgårdsskifte. Köksväxtarealen blir därför 68 % av den totala, och vallarealen är 16 %. Besättningen består av 40 kor.

Huvudreaktion: Minskning av köksväxtarealerna och ökning av vårsädesarealerna. Köp av större lastbil, ev. fler mekaniseringsåtgärder. Nyanställning av arbetskraft till blomsterodlingen och nybyggnad.

Speciella förhållanden: Beträffande köksväxtodlingen medför Gatt-avtalet och andra liberaliseringssträvanden redan alltför stark konkurrens, f. a. från Holland. Primörer lönar sig inte alls med tanke på eldningskostnaderna och de svenska arbetslönerna. (Alla trädgårdsarbeten sker på ackord). Vidare förekommer i Sverige ingen gemensam förpackningscentral, varför odlarna har svårt att åstadkomma märkesvaror. De kan visserligen själva sortera sina produkter efter kvalitet, men dels är kvalitetsnormerna olika, dels är sorterings- och emballeringskostnader-

na (särskilt engångsemballaget) höga, och partihandeln betalar inte den kostnadsökningen. Det har också varit svårt att få standardstorlekar av emballage. Vidare saknas stora djupfrysningsanläggningar i trakten, vilket premierar skånska odlare (gäller särskilt spenat). Annars är det lättare att åstadkomma bättre kvalitet, ju längre mot norr man kommer. Slutligen förekommer stark spekulation med hjälp av import från Holland, vilket medför en labil prisstruktur.

Allt detta medför att köksväxtodlingen är en utsatt odling, varför en arbetstidsförkortning omedelbart aktualiserar en produktionsomläggning. Arbetstidsförkortningen innebär nämligen, (om fri lördag förutsättes) utöver en högre timlön, större risk för övermognad under veckohelgen samt större transportvolym — därför lastbilsinköpet — under de dagar, då försäljning pågår. Fri lördag betyder, att ingen skörd av lättförstörbara varor kan ske på fredagen för att saluföras på måndagen, varför de viktigaste försäljningsdagarna måste bli tisdag — fredag. Är vädret mycket ogynnsamt på torsdagen, skulle det även på fredagen kunna bli en obetydlig försäljning. På måndagen kan man förutse mycket höga priser. Det minskade antalet försäljningsdagar fordrar också, att konsumenterna har kylskåp eller andra förvaringsmöjligheter. Den produktionsomläggning, som övervägs, är dels en total minskning av den fältmässiga köksväxtodlingen, dels en förändring av olika köksväxters omfattning. Grönsaker, som säljes kokta eller på annat sätt beredda, t. ex. ärter, rödbetor, morötter och gurkor, liksom grönsaker som djupfrysas, t. ex. spenat, eller importeras i stor skala undviks. I stället inriktar sig driftsledaren på grönsaker för färskkonsumtion, t. ex. kålväxter.

Vad blomsterodlingen beträffar är investeringarna i växthusen så stora, att någon produktionsminskning där inte överväges. Nyanställning blir där nödvändig, inte minst därför att ersättarturer fordras till bevattningen. Till de nya arbetarna fordras nya bostäder. Driftsledaren använder övervägande finsk arbetskraft, dels därför att det är lättare att få arbetare därifrån, dels därför att de är ogifta och inte fordrar lägenheter. Varje rum är emellertid redan upptaget. Kvinnlig arbetskraft överväger, därför att kvinnor är flinkare i köksväxt- och blomsterodlingarna. Möjligen kan folkpensionärer användas till vissa ackordsarbeten. Ytterligare mekanisering kan övervägas i blomsterodlingar, t. ex. automatiserad luftning i växthusen.

Ladugårdsarbetet medför problem med ersättartjänstgöringen. Även om viss reduktion av besättningens storlek är möjlig, är dock kreatursskötsel obligatorisk enligt arrendekontraktet. Både releaseranläggning och mekanisk utgödsling skulle övervägas, om gården inte hade varit under arrende. Däremot har lösdriftssystemet för få fördelar, för att det skulle kunna komma ifråga. Ackordsmjölknig förekommer redan.

Utearbetet i övrigt klaras genom ökat övertidsuttag. F. n. ligger detta inte vid maximigränsen. Driftsledaren anser föreskrifterna om övertidsmaximering och förändring av övertidsjournal vara otidsenliga och irriterande.

3) *Väntade och funna reaktioner*

I tabell 5 har några tänkbara, alternativa reaktioner vid en arbetstidsförkortning uppställts. De reaktioner, som diskuterats i avsnitt B och C med utgångspunkt från tillgänglig statistik, har kortsatts för som väntade. För varje undersökt gård har så de funna reaktio-

ner registrerats. Ett streck (—) markerar för ladugårdsrationaliseringen, att mjölkproduktion saknas eller skall upplåsa. Gårdarna A, B och C har brödsädesodling och kreaturssvag drift, D, E och F har brödsädesodling och kreaturslös drift, G och H har kreatursintensiv drift och I har köksväxtodling. I tabell 6 har de funna produktionsförändringarna angivits. Ö betyder där synpunkter som kommit fram från jordbrukare, som varit på besök samtidigt som författaren på de undersökta gårdarna.

Om man först jämför de väntade och funna reaktionerna med varandra, visar det sig, att de väntade med två undantag förefaller helt rimliga. Det första undantaget gäller extensifieringen av produktionen på de längst bort belägna skiftena. Även om avstånden dit kan uppgå till 2—3 km, tycks jordbrukarna inte alls betrakta detta som ett transportekonomiskt problem, utan använder tank eller gummihjulsvagn samt traktor. Det andra undantaget är, att ingen av de tillfrågade jordbrukarna tänkt sig någon minskning av olycksfallsfrekvensen.

Om de väntade reaktionerna skall anses vara de mest sannolika, är däremot omöjligt att ange. Tabellen visar tämligen stor oenhetlighet i reaktionerna för de olika gårdarna.

Möjligen skulle följande generella slutsatser kunna dragas. Produktionsriktningen bibehålles i princip för brödsädes- och oljeväxtodling, fläsk- och äggproduktion samt blomsterodling. Gemensamt för dessa produktionsgrenar är att de anses vara tämligen lönsamma. Vidare karakteriseras de av obetydlig arbetskraftsåtgång (de båda förstnämnda) eller av att mycket kapital bundits i byggnader och växthus. För mjölkproduktionens del är däremot en minskning att vänta. Detta beror i så

Tab. 5. Väntade och funna alternativa reaktioner

Reaktioner	Vän- tade	Funna i gård								
		A	B	C	D	E	F	G	H	I
Bibehållen produktion vid oförändrad produktionsinriktning				×		×	×		×	
Minskad produktion vid oförändrad produktionsinriktning					×					
Förändrad produktionsinriktning vid oförändrad trädesareal	×	×	×					×		×
Förändrad produktionsinriktning vid förändrad trädesareal										
Oförändrat antal anställda	×	×	×	×				×		
Ökat antal anställda,					×	×	×		×	×
Oförändrat antal bostäder	×	×	×	×	×	×	×	×		
Ökat antal bostäder									×	×
Oförändrad driftsledarinsats		×	×			×	×		×	×
Förändrad driftsledarinsats	×			×				×		
Oförändrat antal bl. arbetare		×	×	×	×	×	×	×		×
Ökat antal bl. arbetare	×								×	
Oförändrad ackordssättning		×		×					×	×
Ökad ackordssättning	×		×		×	×	×	×		
Oförändrat övertidsuttag						×				
Ökat övertidsuttag	×	×	×	×	×		×	×	×	×
Oförändrad produktionsintensitet		×			×	×	×	×	×	×
Extensifier. på bortersta skiftena	×									
Oförändrad investering				×	×				×	
Ökad investering	×	×	×			×	×	×		×
Oförändrad ladugårdsrationalisering ...		—		×	—	—	—			×
Ökad ladugårdsrationalisering	×		×					×	×	
Oförändrad arbetsintensitet	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
Ökad arbetsintensitet										
Oförändrad olycksfallsfrekvens		×	×	×	×	×	×	×	×	×
Ökad olycksfallsfrekvens										
Minskad olycksfallsfrekvens	×									
Oförändrad frånvarofrekvens	×	×	×	×	×		×	×	×	×
Minskad frånvarofrekvens						×				

fall till en viss del på de svårigheter som arbetstidsförkortningen medför, men sammanhänger också med sådana förhållanden som mjölkproduktionens bristande lönsamhet, bundenheten i arbetet och den alltjämt fortgående diffusionen bland jordbrukarna av tillämpningen av metoden med kreaturslöst jordbruk. Möjligen går produktionsförändringen i etapper: kreatursstarka gårdar blir kreaturssvaga, och kreaturssva-

ga kreaturslösa. En stor del av arrendegårdarna måste bibehålla en viss mjölkproduktion enligt kontrakt, och där sker ingen produktionsomläggning. I övrigt är mjölkproduktionen kanske oförändrad, där de tekniska förutsättningarna är särskilt gynnsamma (t. ex. absoluta beten), där diffusionsvägen ännu inte nått särdeles långt, och där driftsledaren är speciellt intresserad av kreaturskötsel. När produktionsomläggning

Tab. 6. Funna planerade produktionsförändringar

Minskning av produktionsgren	Ökning av produktionsgren	Funna på gård										
		A	B	C	D	E	F	G	H	I	Ö	
Mjölproduktion + vall fodersäd	Göddjursuppfödning	×										
	Vete	×	×									×
	Oljevaxter	×	×								×	×
Mjölproduktion	Vallfrö											×
	Gröngödsling											×
	Ärter											×
Köksvaxter	Vårsäd										×	
Höstvete + höstraps + höstrybs	Vårvete				×			×				
	Vårraps				×			×				
	Träda				×							

sker, är det huvudsakligen oljevaxter, brödsäd och — i någon mån — ärter och vallfrö, som man övergår till. Vall bibehålles också till en del för gröngödsling för att minska arbetstoppen på hösten. Slutligen medför arbetstidsförkortningen problem för de arbetskrävande köksväxtodlingarna.

Författaren har i en tidigare undersökning emellertid sökt visa, att giltigheten i jordbrukarnas produktionsplaner är mycket begränsad. Man bortser ofta från en rad störande förhållanden, som medför, att planerna inte kan genomföras, och även om en produktionsförändring kommer till stånd är det ofta av andra orsaker än de som uppgivits på förhand. Antalet av dem som 1953 uppger sig vilja genomföra produktionsändringar men 1954 inte gjort detta + antalet av dem som 1953 inte säger sig vilja förändra produktionsinriktningen men ändå gjort det 1954 var mellan 20—41 % av det totala antalet intervjuade vid studier av koantalet, gödsvinantalet, höstvete-, höstråg- och vårvetearealerna. Det är möjligt, att det systematiska urval av jordbrukare, som här föreligger, medför giltigare svar i fråga om produktionsplanerna, än i den nyss nämnda undersökningen.

Även om en produktionsomläggning

inte planeras, kan en sådan framtvings genom bristen på arbetskraft under toppbelastningsperioderna. I första hand kan det gälla de höstsådda grödorna, särskilt höstrapsen, som man inte hinner med, varför de återstående skiftena måste besås på våren. Vidare är det möjligt att man inte får tid att så höstvete efter höstvete. Trädesarealen kan också tänkas bli ökad.

Några möjligheter att överflytta arbeten från toppbelastningstiderna till lugnare perioder har inte framkommit i undersökningen. På de gårdar, där produktionsinriktningen bibehålles tämligen oförändrad, och där driftsledarens manuella arbetsinsats inte ökas, kommer förmodligen en man att nyanställas i alla de fall, där arbetsstyrkans kapacitet redan nu är fullständigt utnyttjad under den period, arbetsbelastningen är maximal. I regel finns det antagligen bostad åt den nyanställda men knappast i något fall torde bostaden kunna tas i besittning utan renoveringskostnader, eftersom den troligen stått oanvänd en tid. Den nyanställda kommer i de flesta fall inte att syssla med blandat arbete, dvs. både med djurskötsel och utearbete, trots att ett sådant arrangemang för de flesta gårdar med mjölproduktion skulle vara ett

lämpligt förfarande. Anledningen här- till är, att utarbetarna inte är villiga — även när de är skyldiga — att utföra ladugårdsarbete, och att de ofta utför sina sysslor i ladugården slarvigare och mer ointresserat än ladugårds- skötaren.

Att arbetsintensiteten skall kunna öka, är det ingen som tror. Som regel hänvi- sar man till, att maskinerna bestämmer arbetstakten. Det är dock möjligt, sär- skilt på kreaturslösa gårdar, att ackords- sättningen ökar. En viss effektivitets- vinst kan man möjligen få genom en minskad frånvarofrekvens.

Vid nyanställning av en utarbetare fordras som regel även inköp av trak- tor och traktorredskap. En sådan in- vestering förefaller i de flesta fall vara nödvändig. Sker en produktionsomläg- ning med ökad spannmålsodling över- väger man även köp av (ytterligare) en skördetröska, spannmålstank och spann- målssilo. Dessutom är det möjligt, att arbetstidsförkortningen ger impuls åt en snabbare avskrivning av hela ma- skinbeståndet än vad driftsledaren från början tänkt sig, därför att man efter- strävar större arbetsbredd på maski- nerna. Medan traktorköpet som regel finansieras med hjälp av gårdens re- surser, torde övriga investeringar vara beroende av kredithjälp.

De som inte nyanställer folk och som inte förändrar produktionsinriktningen eller den manuella driftsledarinsatsen lutar i stor utsträckning till ökat över- tidsuttag. Några hinder från arbetarnas sida att ta övertid anses inte föreligga. Den nuvarande maximeringen av över- tidsuttaget är därför en källa till irri- tation — troligen för båda parter — och kommer att i ännu större utsträckning bli det vid en arbetstidsförkortning. Det bör också observeras att det stora fler- talet gårdar med anställda har en myc- ket liten arbetsstyrka, vilket ofta med-

för helt personliga relationer mellan arbetsgivaren och lantarbetaren. I så- dana fall torde formella bestämmelser beträffande arbetstid och liknande vara av mindre betydelse, varför övertidsut- taget många gånger kan vara tämligen oreglerat.

På de kreatursstarka gårdarna är man — även om man tänker sig en reduktion av besättningens storlek — intres- serad av ytterligare rationalisering i ladugården. Närmast tycks det då vara fråga om releaseranläggningar och me- kanisk utgödsling. Det är möjligt, att gårdens egna resurser tillåter sådana investeringar. Lösdrift finns det där- emot inget större intresse för. Man an- ser, att arbetstidsbesparingen är för li- ten. Lösdriftssystemet torde bli mest aktuellt, när en ladugård skall repareras eller byggas om. Jordbrukarna uttalar sig dock mycket vagt om rationalise- ringsåtgärder i ladugården.

Sammanfattning

De *ökade kostnader*, som en arbets- tidsförkortning kan tänkas medföra för jordbruket, är:

Höjd arbetslön

Ökad övertidsersättning för skördearbe- tet och ersättarturer i ladugården

Nyanställning

Byggande av nya bostäder eller repara- tion av redan befintliga

Inköp av traktor och traktorredskap åt de nyanställda

Övriga investeringar, t. ex. skördetrös- ka, spannmålssilo, releaseranläggning och mekanisk utgödsling.

Minskade kostnader kan erhållas ge- nom att arbetstidsförkortningen ger upphov till en rationalisering av pro- duktionstekniken utan att investering erfordras, t. ex. slopande av eftermjölk-

ning, och eventuellt minskad frånvarofrekvens.

Intäktsbortfall kan tänkas uppstå genom att:

Trädesarealen ökar på grund av arbetskraftsbrist

Vårsådda grödor ökar för att minska toppen i arbetskraftsbehovet på hösten, varvid de saluförda kvantiteterna minskar i vissa områden

De höjda kostnaderna inte kan slå igenom i produktpriserna, t. ex. om arbetstidsförkortningen bestäms, strax efter den första treårsperiodens början den 1 september 1956. Någon justering av importavgifterna och därmed av den tillåtna övre och undre prisgränsen sker inte under perioden, såvida inte penningvärdeförändringar (minst 5 % i konsumentprisindex) äger rum. Följaktligen kan jordbrukaren inte tillgodogöra sig kostnadsökningen annat än om goda konjunkturförhållanden råder, då priset kan skjutas upp mot övre gränsen. Något retroaktivt tillägg får han

givetvis inte. För trädgårdsodlare fastställs tämligen fixerade tullar.

En *intäktsökning* kan ske genom att man får impuls till:

En produktionsomläggning, som medför större nettointäkt

Produktionsbefrämjande åtgärder.

Möjligen kommer kostnadsökningen och intäktsbortfallet att betonas på kort sikt, under det att kostnadsminskningen och intäktsökningen är verkningar på långt sikt.

Uppenbarligen kan inte fastställas någon klar orsak — verkan — kedja, utan endast framhållas, vad arbetstidsförkortningen kan bidra till att åstadkomma. Likaså skall inga kvantitativa beräkningar prövas med det osäkra material, som här föreligger.

Studerar man sedan verkningarna för livsmedelsproduktionen, kan följande beräkningar, utförda på Statens jordbruksnämnd, om produktion, konsumtion och överskott (+) resp. underskott (—) av olika jordbruksprodukter citeras.

Tabell 7.

	Miljoner kg					
	Produktion		Konsumtion		Skillnad	
	1953/54	1954/55	1953/54	1954/55	1953/54	1954/55
Brödsäd	996	876	680	675	+ 316	+ 201
Matnyttiga oljeväxter	93	161	87	83	+ 6	+ 78
Mjölk (exkl. fodermjök)	4 190	4 021	3 892	3 858	+ 298	+ 163
Kött	136	146	153	157	— 17	— 11
Fläsk	183	192	183	189	0	+ 3
Ägg	82	84	75	75	+ 7	+ 9

Om nu följderna skulle bli, att mjölkproduktionen minskade skulle vårt smöröverskott reduceras, men dessutom skulle köttproduktionen minska trots en viss ökning i göddjursuppfödningen. Dessutom skulle distributionskostnaderna för mjölk eventuellt stiga. Fläskproduktionen skulle eventuellt nå

got stiga till följd av den ledigblivna fodersädesarealen. Brödsädes- och oljeväxtproduktionen skulle slutligen öka. Även om föreliggande resonemang är något spekulativt skulle den planerade produktionsförändringen uppenbarligen kunna få vissa besvärliga jordbrukspolitiska konsekvenser.

Till sist skulle tydligen en arbetstidsförkortning inom jordbruket underlättas, om följande åtgärder vidtogs:

- 1) Underlättande av visst kredittagande.
- 2) Slopande av övertidsmaximering och tvånget om förande av övertidsjournal.

- 3) Undersökning om vidgad användning av ackordssättning.
- 4) Fastställande av mittpriser med tanke på risken för brödsädes- och oljevästöverskott.
- 5) Undvikande av alltför tidig hämtning av mjölk till mejerierna.

Tabell 1

Produktion av råvaror till mjölk		Produktion av mjölk		Produktion av ost	
1934	1935	1934	1935	1934	1935
100	100	100	100	100	100
105	105	105	105	105	105
110	110	110	110	110	110
115	115	115	115	115	115
120	120	120	120	120	120
125	125	125	125	125	125
130	130	130	130	130	130
135	135	135	135	135	135
140	140	140	140	140	140
145	145	145	145	145	145
150	150	150	150	150	150
155	155	155	155	155	155
160	160	160	160	160	160
165	165	165	165	165	165
170	170	170	170	170	170
175	175	175	175	175	175
180	180	180	180	180	180
185	185	185	185	185	185
190	190	190	190	190	190
195	195	195	195	195	195
200	200	200	200	200	200

Den nu följande skalle bli ett utdrag ur den förklaringsrapport som utarbetats av den tekniska kommissionen för att undersöka möjligheten att förbättra mjölkproduktionen i Sverige. Rapporten är utarbetad av den tekniska kommissionen för att undersöka möjligheten att förbättra mjölkproduktionen i Sverige. Rapporten är utarbetad av den tekniska kommissionen för att undersöka möjligheten att förbättra mjölkproduktionen i Sverige.

I: 2. Industrin

Undersökning utförd av Industriens Utredningsinstitut

Samhällsekonomiska synpunkter på en arbetstidsförkortning

Det är uppenbart att en förkortning av den ordinarie arbetstiden som omfattar flertalet arbetstagare i Sverige och genomförs på relativt kort tid måste innebära att den totala produktionen i landet under den närmaste tiden efter förkortningen kommer att sjunka. Produktionsminskningen kan därvid väntas bli ungefär proportionell mot nedgången i arbetstid. I den mån förkortningen är av mindre omfattning eller sker under en följd av år kan denna sänkning tänkas neutraliseras av samtidigt pågående produktivitetsförbättringar. Även om man alltså i stora drag kan fastställa de reella verkningarna av en arbetstidsförkortning och fastslå att det här är fråga om ett utbyte av »real» inkomst mot förbättrad standard i form av ökad fritid, så stöter det på betydande svårigheter att mera i detalj beskriva hur denna förändring kommer att påverka olika grupper. Realinkomstminskningen¹ för olika personer kommer sannolikt inte att stå i proportion till ökningen av fritid utan en »överbältring» av inkomstminskningen kommer att ske från vissa grupper av befolkningen till andra.

När det gäller att ta ställning till frågan om en eventuellt förändrad lagstiftning i fråga om arbetstidens längd är sålunda ett av de grundläggande problemen hur de enskilda individerna värderar marginella förändringar i den

reala inkomsten jämfört med en ökad fritid. Vid det mot bakgrunden av denna värdering definitiva ställningstagandet till frågan måste det emellertid vara av stor betydelse att mera i detalj kunna förutsäga de reella ekonomiska verkningarna av en arbetstidsförkortning. Även om det visserligen schematiskt kan hävdas att förkortningen måste innebära en proportionell nedgång i produktionen är det givetvis tänkbart att nedgången i realiteten kan bli såväl större som mindre. Hur resultatet här blir sammanhänger i hög grad med den utformning, som ges åt lagstiftningen, samt i vilken utsträckning den avviker från rådande praxis på arbetstidsområdet och förhärskande utvecklingstendenser.

Det har inte varit institutets uppgift att göra en utredning rörande alla de ekonomiska problem som uppkommer i samband med en tilltänkt lagstiftning på detta område. Vår uppgift har i stället varit att försöka bidra till kunskapen om vilka reaktioner som är tänkbara inom skilda typer av industriföretag. Vi har därvid i första hand inriktat oss på att försöka beskriva den effekt som kan tänkas uppträda som en *omedelbar* följd

¹ Då det här och i det följande talas om minskning har resonemanget baserats på en jämförelse med utvecklingen om ingen arbetstidsförkortning äger rum. Det kan följaktligen, beroende på förkortningens storlek, bli fråga om antingen en absolut realinkomstminskning eller en lägre ökning än som eljest hade uppkommit.

av lagstiftningen och *inte* strävat efter att följa dess verkningar i led efter led och därmed verkningarna på hela efterfråge- och utbudssituationen. Avsikten kan sägas vara att presentera ett material som kan ge vissa utgångspunkter för en bedömning av de totala ekonomiska verkningarna av en arbetstidsförkortning inom denna sektor av näringslivet.

Med hänsyn till den korta tid som stått till buds för utredningen har det inte varit möjligt att göra en undersökning som kan sägas ge en bild av verkningarna inom industrin i dess helhet. Vi har i stället genom en mer intensiv undersökning av ett fåtal företag försökt ge en provkarta på de effekter som kan tänkas uppstå i företag av olika typer. Undersökningen baserar sig sålunda på material från 15 företag, vilka valts med tanke på att de skall representera fall som är relativt vanliga och där reaktionsmönstret kan tänkas bli olika. Undersökningen har utförts på basis av intervjuer med ledande personer i företagen samt representanter för de anställda. För att kunna genomföra dessa intervjuer var det nödvändigt att ställa de intervjuade inför ett konkret förslag och vi har därför efter samråd med sekretariatet för utredningen om kortare arbetstid fastställt ett sådant alternativ. Huvudpunkten i detta är att man tänker sig en förkortning av den lagstadgade arbetstiden från 48 till 40 timmar i veckan med helt fria lördagar.¹ Det förefaller angeläget att understryka att det alternativ som här valts har dikterats av en önskan att välja ett så drastiskt alternativ att man kunde räkna med att de intervjuade verkligen satte sig in i de mycket genomgripande förändringar som en arbetstidsförkortning otvivelaktigt måste medföra för hela produktionsapparaten. Det har alltså *inte* från kommitténs sida

sagts att detta är det alternativ som man i första hand tänker sig att förverkliga.

Resultaten från undersökningen finns återgivna i det följande. I kapitel I ges en kortfattad redogörelse för undersökningens uppläggning och i kapitel II diskuteras de synpunkter som framförts från de olika personerna i företagen. Som bilaga till undersökningen har vidare fogats en redogörelse för vart och ett av de undersökta företagen, som framförallt återger de mer speciella synpunkter som framkommit.²

Sammanfattning av resultaten

De frågeställningar som denna undersökning kan ge vissa möjligheter att belysa och som förefaller att vara av betydelse för ställningstagandet till hela frågan är bland annat om en arbetstidsförkortning medför ett mer eller mindre än proportionellt produktionsbortfall, samt i vilken mån den medför prisstegringar och produktionsomläggningar på olika produkter och marknader. De resultat som utredningen härvid kommit till sammanfattas i det följande.

1. Skäl till mer än proportionell produktionsnedgång

Undersökningen visar att olika typer av företag ställs inför mycket skiftande problem när det gäller att anpassa sig till en arbetstidsförkortning och att man

¹ För alla dem som för närvarande har kortare arbetstid på lördagarna än andra dagar innebär förkortningen även en minskad arbetstid under de återstående arbetsdagarna. Det normala torde vara 5½ timmes arbetstid på lördagarna och 8½ timme under övriga dagar. I detta fall antas arbetstiden under kvarvarande arbetsdagar minska med ½ timme varje dag. För arbetare som nu har kortare arbetstid än 48 timmar i veckan har antagits att arbetstiden i fortsättningen blir lika lång som för övriga grupper, dvs 40 timmar.

² Bilagan omfattar endast de 13 företag där mer än en person intervjuats.

om lagstiftningen utformas stelt, kan försättas i situationer som leder till en nedgång i produktionen som är mer än proportionell mot förkortningen. Detta kan t. ex. gälla för företag som har ugnar o. d., där en nedkylning av ugnarna på grund av den långa uppvärmningstiden kan medföra ett produktionsbortfall, som är relativt sett större än förkortningen av driftstiden. Företag som arbetar med kemiska processer utan lagringsmöjligheter emellan processerna, exempelvis garverier, kan också få ett mer än proportionellt produktionsbortfall om lördagarna blir helt fria, beroende på att man då måste stoppa en del processer tidigare än vad som motsvarar den förkortade tiden. På samma sätt kan man få likartade verkningar på produktionen om fredagarna i framtiden blir »den nya lördagen» med högre frånvaro och lägre arbetsintensitet än övriga arbetsdagar, varigenom arbetstidsminskningen i realiteten till största delen drabbar produktionen under sådan arbetstid som nu är effektivare än den genomsnittliga veckoarbetstiden under det att den mindre effektiva tiden flyttas till en tidigare dag.

För företag som sysslar med lättförstörbara varor, exempelvis mjölk, likaså även för företag som har behov av att leverera sina produkter jämnt över veckans alla dagar, exempelvis tidningsföretag, uppkommer också betydande svårigheter vid en arbetstidsförkortning. Om dessa företag inte får möjligheter att klara sina problem genom ökat övertidsuttag, nyanställningar etc. kan produktionsbortfallet bli mer än proportionellt mot minskningen av arbetstiden. För en del företag kommer kostnadsstegringarna i samband med förkortningen sannolikt att bli av sådan storlek att företagen frivilligt vill skära ned produktionen mer än som motsvarar den förkortade tiden. Det kan här bli

fråga om nedläggning av antingen delar av tillverkningen eller hela företaget. Företag som har exportförsäljning eller dotterföretag i utlandet kan därvid överväga att flytta vissa produktionsgrenar till utlandet.¹

2. Skäl till mindre än proportionell produktionsnedgång

Det brukar ofta hävdas att en arbetstidsförkortning skulle leda till en ökad arbetsinsats från de anställdas sida, dels på grund av att frånvaro och olycksfall minskas relativt sett dels på grund av att arbetarna kommer att öka takten i arbetet. Undersökningens resultat tyder knappast på att man kan räkna med någon sådan minskning av olycksfall och frånvaro under de ordinarie arbetsdagarna. Däremot är det tydligt att lördagarna i många företag har en högre frånvarofrekvens och en som följd härav lägre produktion per tidsenhet än andra dagar. Produktionsbortfallet som följd av fria lördagar behöver därför inte i alla företag bli proportionellt mot förkortningen. När det gäller arbetsintensiteten är det inte möjligt eller i varje fall mycket svårt att öka denna för sådana arbetare som är sysselsatta med arbeten där maskinerna bestämmer takten eller för sådana som har arbete av typen iordningställande av arbetsplatsen o. d. I vissa typer av arbeten, t. ex. portvaktstjänster, är det helt uteslutet. När det gäller ackordsarbeten och arbeten av motsvarande typ är det givetvis tänkbart att arbetsintensiteten kan komma att öka. Vilken verkan man där får sammanhänger emellertid sannolikt i hög grad med resultatet av löneförhandlingarna i samband med arbetstids-

¹ Dessa problem behandlas även under den punkt där följderna av de i samband med arbetstidsförkortningen uppkommande kostnadsstegringarna diskuteras.

förkortningen. Det har under intervjuerna framförts att i den mån förhandlingarna leder till fullständig nominell lönekomensation för förkortningen är chanserna mindre för att en sådan ökning av arbetstakten skall äga rum än om de anställda inte erhåller full nominell komensation.

Det är tydligt att om skiftarbetet i företagen kommer att öka väsentligt i samband med en arbetstidsförkortning — vilket för en del branscher förutsätter ökad dispensgivning eller ändrad lagstiftning på området — blir möjligheterna för företagen att hålla produktionsminskningen på en lägre nivå eller att helt undvika den väsentligt förbättrade. Det har från flera håll framhållits att det är tänkbart att en arbetstidsförkortning ökar möjligheterna för en övergång till mera skiftarbete. I den mån så blir fallet måste detta emellertid innebära — eftersom tillgången på arbetskraft inte kan beräknas öka i någon större omfattning för den händelse man inte tänker sig en omfattande immigration — att inom de branscher där en skiftgång genomförs en hel del äldre maskiner slås ut och samtidigt arbetsstyrkan koncentreras till vissa företag. För samhället som helhet blir i så fall produktionsvinsten som följd av ökad skiftgång inom industrin beroende av dels de besparingar av produktionsfaktorer som görs som följd av relativt sett minskat kapitalbehov inom industrin och dels besparingar som följd av en koncentration till mera effektiva företag. Med hänsyn till arbetarnas från många håll omvittnade motvilja mot skiftarbete är det emellertid tänkbart att ändrad lagstiftning med ökade möjligheter till skiftgång för företagen i samband med förkortningen ändå inte leder till någon mera väsentlig ökning av dylik arbetstid inom industrin på grund av den hårda konkurrens om ar-

betskraften som kommer att uppstå. För att en sådan ökning skall äga rum måste kanske även tillgången på arbetskraft öka.

Det är ett relativt enhetligt drag i intervjuerna med företagsledarna att dessa tydligen uppfattar det som en primär målsättning att inte låta produktionsvolymen i företaget sjunka som en följd av förkortningen. Denna strävan kan givetvis inte förverkligas för samtliga företag, om arbetstidsförkortningen genomförs, men man kan inte utesluta den möjligheten att en del företagare s. a. s. försöker sträcka sig en liten bit till och att alltså det interna rationaliseringsarbetet i dessa företag kommer att bedrivas med ökad intensitet. En förkortning kommer också i många fall att leda till en strävan från företagets sida att öka kapitalinvesteringarna, vilket blir rationellt i den mån priserna på maskiner inte stiger i samma proportion som priset på arbetskraft eller man inte har möjlighet att erhålla arbetskraft i den utsträckning som med hänsyn till rådande priser och kostnader skulle behövas. En ökning av rationaliserings takten bör leda till en förstärkning av den starka tendens till ökning av antalet tjänstemän som redan nu föreligger. Strävan att hålla produktionen konstant torde också på många håll leda till en strävan till ökat användande av övertid. I den mån som företagen redan utnyttjar övertid i så stor utsträckning som den nuvarande lagstiftningen på området medger, har de givetvis inga möjligheter att på detta vis kompensera det direkta produktionsbortfallet som följd av arbetstidsförkortningen, under förutsättning att den nuvarande lagstiftningen om högst 200 timmars övertidsarbete per år och arbetare inte ändras i samband med förkortningen. Det kan i detta sammanhang förtjäna framhållas att det kan vara vissa risker att vid be-

dömandet av de ekonomiska verkningarna av en arbetstidsförkortning i dagens läge göra jämförelser med det läge som rådde vid införandet av 8-timmarsdagen. Som framhållits av flera av de intervjuade fanns det då enligt deras bedömning väsentligt större möjligheter att genom bättre organisation av arbetet, minskning av onödiga pauser etc. öka produktionen. Vid direkt förfrågan bedömer man emellertid för närvarande situationen så att rationaliseringsarbetet redan bedrivs i den takt som resurserna medger och att det inte finns några åtgärder som direkt kan kompensera en kortare arbetstid.

3. *Kostnadsstegringar*

För vissa företag kan man beräkna att en arbetstidsförkortning, även om den inte åtföljs av lönestegringar, medför svårigheter att organisera produktionen på ett rationellt sätt, varigenom betydande kostnadsstegringar per producerad enhet kan uppkomma. Företagen kan tänkas möta en sådan situation, i den mån de överhuvud taget har möjlighet att möta den och inte tvingas nedlägga verksamheten, genom att ta ut högre priser, vilket av flertalet av de intervjuade bedöms som betydligt lättare på hemmamarknaden än på exportmarknaden, genom att flytta verksamheten till andra länder eller genom att nedlägga mindre lönsamma delar av tillverkningsenheten. Dessa företag kommer uppenbarligen inte att sträva efter att bibehålla produktionsvolymen trots förkortningen, utan här blir det fråga om en frivillig nedskärning av produktionsvolymen som alltefter kostnads- och efterfrågeförhållandena kan bli såväl mer som mindre än proportionell mot förkortningen. Även för övriga företag kommer sannolikt förkortningen att innebära kostnadsstegringar som, även

om de inte motiverar ett frivilligt nedskärande av produktionsvolymen, kan tänkas medföra ett försämrat driftresultat för företagen.

4. *Konjunkturaspekten*

Som framhållits tidigare kan man troligtvis beräkna att majoriteten av företagarna kommer att ha en stark strävan att hålla produktionen oförändrad trots förkortningen. Med hänsyn till att arbetskraftstillgången inte kan beräknas öka, bör detta leda till — om man genomför arbetstidsförkortningen relativt snabbt och gör den förhållandevis omfattande — att man får en starkt inflationsdrivande effekt genom stora avtalsmässiga lönestegringar och därefter betydande löneglidning. Dessa kostnadsstegringar medför prisstegringar som tillsammans med de redan omnämnda prisstegringstendenserna sprider sina verkningar i form av råvaruprisstegringar till längre fram i produktionskedjan liggande företag och näringsgrenar. Detta talar för att det kan vara mindre lämpligt att genomföra en förkortning av det slag det här gäller vid en tidpunkt då den samhällsekonomiska balansen är hotad och då den kan ställa ökade krav på den ekonomiska politik som bedrivs.

5. *Samordningsproblem mellan produktion och distribution*

Samordningen mellan industrin och andra näringsgrenar kan komma att erbjuda svårigheter i samband med en arbetstidsförkortning. Dessa problem har inte tagits upp till speciell undersökning i utredningen, men det är uppenbart att en mängd problem kommer att uppstå som följd av arbetstidsförkortningen då det gäller att samordna industriföretagens arbete med handels och samfärdssektorn. Varorna måste ju efter förkortningen distribueras under fem i stället

för sex dagar i veckan. Det är också tydligt att en förkortning av arbetstiden i princip måste innebära en ökning av lagerhållningen i landet av icke oväsentlig storlek. För exempelvis företag som producerar under veckans alla dagar, men endast levererar varor under sex dagar, t. ex. en del kemiska företag, måste en minskning av antalet leveransdagar medföra ökad lagerhållning. På motsvarande sätt måste en minskning av antalet produktionsdagar i ett produktionsled men inte i ett följande medföra ökade lager i det senare ledet. Detta framträder speciellt i fråga om konsumtionsvaror, där det är tydligt att lagerhållningen i handeln under framför allt fredagarna måste öka, eftersom man då även skall ha varor i lager för försäljningen under lördagarna.

6. Kedjereaktioner på arbetstagens sida

Redan nu har icke obetydliga grupper bland arbetarna kortare arbetstid

än 48 timmar i veckan. Sålunda har järnbruksarbetare i diskontinuerligt skiftarbete i stor utsträckning 45 $\frac{1}{2}$ timme och arbetare i helkontinuerlig drift 42 timmar samt gruvarbetare i underjordsarbete 40 timmar, medan tjänstemännen, med undantag av dem som arbetar i den direkta driften, som regel torde ha en arbetstid som ligger vid ca 40 å 42 timmar. Ett mycket väsentligt problem torde då vara att en arbetstidsförkortning för dem som nu har 48 timmar kommer att leda till en press till motsvarande förkortningar eller ökad betalning för dem som nu har kortare arbetstid. I den mån så kommer att bli fallet kan betydande problem och svårigheter uppstå. Av väsentlig betydelse är också att uppmärksamma önskvärdheten av att vid en förkortning av arbetstiden välja sådant timantal att det lämpar sig för ett rationellt skiftschema.

I

Undersökningens uppläggning

Materialet till föreliggande utredning har insamlats genom intervjuer med olika personer i femton skilda företag. Antalet i varje företag intervjuade personer har — förutom i två fall — varit ca fem, varav någon från företagsledningen, ett par högre tekniker från produktionssidan, någon från försäljningsidan samt en arbetarrepresentant som antagits besitta god kunskap om arbetarnas värderingar och beteendemönster. För att utröna värdet av en sådan undersökningsmetod har till att börja med företagits en provundersökning i två företag. På grundval av denna och tidigare utredningar framför allt i samband med åttatimmarsdagens och treveckors-semesterens införande har utar-

betats ett frågeschema, vilket legat till grund för de utförda intervjuerna.

Frågeschemats upprättande har även påverkats av de förutsättningar som på grundval av anvisningar från den statliga utredningens sekreterare uppställts för den antagna arbetstidsförkortningen och för vilka redogörs i det följande.

A. Av utredningen om kortare arbetstid givna förutsättningar för arbetstidsförkortningen

1) Arbetstidsförkortningen skall omfatta alla av arbetstidslagstiftningen berörda grupper, vilket innebär att praktiskt taget alla i industrin sysselsatta arbetare kommer att beröras av förkortningen.

2) Arbetstidsförkortningen skall in-

nebära en minskning av arbetstiden per vecka från 48 till 40 timmar med fördelning på fem arbetsdagar. Lördagen bör i största möjliga utsträckning bli den nya lediga dagen. För arbetare med mindre än 48-timmars arbetsvecka för närvarande har inte gjorts något antagande om att arbetstiden kommer att bli mindre än 40 timmar enligt de nya arbetstidsbestämmelserna. Den tänkbara utvecklingen av arbetstiden för dessa arbetare har i stället diskuterats vid de olika intervjuerna och synpunkterna härifrån framläggs i diskussionen över arbetstidsförkortningens verkningar.

Övertid kommer att få användas i samma utsträckning som nu eller högst 200 (i undantagsfall 350) timmar per år och arbetare.

Vad beträffar tjänstemännens arbetstid har det antagits att dessa också kommer att erhålla fria lördagar vid en arbetstidsförkortning under det att arbetstiden under övriga dagar blir oförändrad.

3) Genomförandet av de nya arbetstidsbestämmelserna antas ske på en gång och inom en relativt snar framtid.

4) För löneutvecklingen i samband med de nya arbetstidsbestämmelserna har två alternativa antaganden uppställts: a) Ackordspriserna och timlönerna blir oförändrade, b) Ackordspriserna och timlönerna ökas i det närmaste proportionellt mot förkortningen av arbetstiden.

5) Konjunktur- och sysselsättningsläget vid genomförandet av de nya arbetstidsbestämmelserna förutsätts vara ungefär detsamma som under de senaste åren, dvs. full sysselsättning och knapphet på arbetskraft.

* *

*

Det måste poängteras att de ovan angivna förutsättningarna för en antagen arbetstidsförkortning inte får betraktas

som de mest sannolika förslagen från den pågående utredningen om kortare arbetstid. Antagandet om en så pass stor förkortning av arbetstiden som från 48 till 40 timmar per vecka är närmast motiverat av en önskan att ställa de problem som kan uppkomma inom olika företag vid ändrade arbetstidsförhållanden i skarpare belysning.

Vad beträffar löneutvecklingen i samband med arbetstidsförkortningen kommer den med all sannolikhet att bestämmas genom förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter. De gjorda antagandena får då närmast karaktären av ett minimi- och ett maximalalternativ för resultatet av dessa förhandlingar.

B. Innebörden av det erhållna utredningsuppdraget

Syftet med föreliggande undersökning har varit att försöka få en uppfattning om vilka verkningar en arbetstidsförkortning i enlighet med förutsättningarna under A kan tänkas få i några olika företag. De storheter vilkas utveckling varit av intresse i detta sammanhang har närmast varit av ekonomisk natur. Utredningen har försökt studera förkortningens verkningar på de undersökta företagets produktion, sysselsättning, kostnader, priser, investeringar etc. Däremot har utredningen inte varit intresserad av exempelvis psykologiska och sociologiska aspekter i sammanhanget.

Innebörden av utredningsuppdraget förutsätts vara att söka fastställa förändringarna i utvecklingen för de såsom intressanta betraktade storheterna vid ändrade arbetstidsförhållanden jämfört med utvecklingen vid oförändrade arbetstider. Med hänsyn till att utvecklingsförloppen för de här studerade storheterna är utsatta för starka, svår- förutsebara fluktuationer som följd av

andra förändringar, t. ex. i konjunkturläget eller konkurrensläget, har det ansetts lämpligt att endast studera de mera kortsiktiga verkningarna av arbetstidsförkortningen. Detta innebär emellertid samtidigt en viss begränsning av undersökningens värde, eftersom ett företags anpassning till ändrade arbetstidsförhållanden kan anses fullständigt genomförd först sedan det fått tillfälle att förnya hela kapitalutrustningen, vilket för många företag kan ta en mycket lång tid.

Arbetstidsförkortningen kommer sannolikt att inverka på beteendet hos alla i det ekonomiska livet agerande subjekt, dvs. konsumenter, företag, organisationer etc. Härigenom kommer förutsättningarna för företagets handlande att förändras på en mängd olika sätt. Så t. ex. är det sannolikt att efterfrågan på nöjesindustrins tjänster kommer att öka betydligt. För att i möjligaste mån begränsa undersökningen till arbetstidsförkortningens mera direkta verkningar har vid intervjuerna antagits att efterfrågan på företagets produkter och priserna på de av företagen använda produktionsfaktorerna, med undantag av löneförändringarna enligt alt. b i förutsättning 4, inte påverkas av förkortningen. På efterfrågesidan innebär detta antagande att avsättningen av ett företags produkter vid ett visst pris blir densamma som den hade blivit om arbetstidsförkortningen inte hade ägt rum. På kostnadssidan innebär antagandet förutom att maskin- och råvarupriser etc. blir opåverkade även att resultatet av de årliga löneförhandlingarna med undantag av den nyss nämnda engångsförskjutningen (förutsättning 4, alt. b) inte blir påverkat av förkortningen. I och för sig är det högst troligt att löneförhandlingarna under ett antal år efter förkortningens genomförande kommer att påverkas av de nya arbetstidsbe-

stämmelserna speciellt med hänsyn till att ändringar i arbetstidsförhållandena vid gällande förhandlingsmekanism ofta betraktas som alternativ till lönehöjningar. Ett fullständigt studium av en arbetstidsförkortnings verkningar kräver därför även en utförlig diskussion av den troliga löneutvecklingen i de båda jämförelsealternativen.

Utredningen har i enlighet med de erhållna direktiven försökt att koncentrera sig till de kvantitativa verkningarna (i meningen den minskade tillgången på arbetstimmar) av arbetstidsförkortningen under det att lönestegringsaspekten mera kommit i bakgrunden. Det måste emellertid framhållas att denna uppdelning är relativt diskutabel, vilket närmare utvecklas nedan.

C. Teoretisk bakgrund till det uppställda frågeschemat

Den omedelbara följden av en arbetstidsförkortning av den antagna omfattningen bör för flertalet företag bli en produktionsminskning som är ungefärligen proportionell mot den förkortade tiden. Om företagen i enlighet med den gängse företagsteorins antaganden strävar efter vinstmaximering och tidigare var ekonomiskt sett optimalt anpassade kan man vänta sig att strävandena kommer att inriktas på att till en del återvinna den förlorade produktionsvolymen. Härvid kommer sannolikt en viss förändring av företagets produktionsförhållanden i jämförelse med tidigare att inträda. Man kan sålunda vänta sig att företagen i ökad utsträckning kommer att använda sig av sådana produktionsresurser som genom arbetstidsförkortningen blivit relativt sett billigare (t. ex. maskiner). Förändringar i de tidigare produktionsförhållandena kommer också troligtvis att inträda som följd av bristande möjligheter att över-

huvud taget få tag på önskade produktionsresurser (t. ex. arbetare). Även om företagen genom olika åtgärder hade möjlighet att relativt snabbt helt återvinna den tidigare produktionsvolymen är det inte troligt att — under de givna förutsättningarna — flertalet av dem kommer att finna detta förenligt med sina ekonomiska intressen. Detta sammanhänger med att de kompensande åtgärder som måste vidtas (t. ex. ökade investeringar, mera övertidsarbete) sannolikt innebär sådana kostnadsstegringar i jämförelse med de tidigare kostnaderna för motsvarande produktionsvolym att de medför prisstegringar på olika varor och marknader. Härigenom minskar efterfrågan på och produktionen av företagets produkter. Många företag kommer då att finna det fördelaktigt att under den närmaste tiden efter förkortningen försöka hålla en produktion som är något lägre och i stället priser som är något högre än tidigare. Produktionsminskningen kommer därvid sannolikt inte att fördelas likformigt på de olika tillverkningsgrenarna utan bli större på de minst lönande områdena.

Den antydda modellskissen har till ej ringa del legat till grund för frågeschemats upprättande i föreliggande undersökning. Modellen förutsätter emellertid en relativt fullständig överblick över företagets verksamhet från de intervjuades sida. Detta betraktelsesätt innebär härigenom svårigheter från intervjusynpunkt, eftersom de enskilda personerna, även i mycket hög ställning, i allmänhet inte direkt har den överblick över företagets verksamhet som krävs för att ange den troliga fullständiga anpassningen till de nya arbetsbetsbestämmelserna. De har i stället endast begränsad erfarenhet var och en från sitt verksamhetsområde. Detta har framtingat en viss uppspaltning av in-

tervjuerna efter olika personers erfarenhetsområden.

Det har förefallit lämpligt att till att börja med dela upp verkningarna av arbetstidsförkortningen i dels sådana som innebär förändringar i den anställda arbetskraftens beteende och dels sådana som innebär ett ändrat beteende från företagets sida. Hänsyn har emellertid inte kunnat tas till att de sistnämnda beteendeförändringarna sannolikt påverkas av de förstnämnda.

Förkortningens verkningar på arbetarnas beteende

Hypoteserna att en arbetstidsförkortning medför en minskad frånvaro och olycksfallsfrekvens samt en ökad arbetsintensitet bland arbetarna framförs ofta i den allmänna debatten. Undersökningen har funnit det angeläget att ta med dessa frågeställningar vid intervjuerna även om de delvis har gjorts och kan göras till föremål för rent statistiska studier, i vilka man belyser de förändringar i den genomsnittliga frånvaro- och olycksfallsfrekvensen samt arbetsintensiteten som kan uppkomma utan att arbetarnas beteende under varje enskild arbetsdag förändras. Dessa förändringar kan inträda på grund av att de nämnda förhållandena inte är desamma under veckans alla dagar. Det verkar sålunda troligt att frånvarofrekvensen etc. under lördagarna, som ju enligt antagandena skulle bli fria, inte är densamma som under övriga dagar.

Förkortningens verkningar på företagets beteende

Som första arbetshypotes för företagets beteende har antagits att dessa inte kommer att acceptera det omedelbara produktionsbortfallet som följd av förkortningen utan att de kommer att

sträva att öka produktionen i riktning mot den tidigare produktionsvolymen. Hur långt de i detta avseende önskar gå är som framgått av den teoretiska diskussionen osäkert, eftersom alla försök att bibehålla den tidigare produktionsvolymen även vid oförändrade löner bör medföra kostnadsstegringar för företagen (förutsatt att de från början är optimalt anpassade), vilka kan göra marginella produkter eller produktionskvantiteter oräntabla.

Det snabbaste och närmast till hands liggande medlet för ett företag att öka produktionsvolymen efter den omedelbara nedgången som följd av arbetstidsförkortningen torde oftast vara att anställa ny arbetskraft. Diskussionen vid intervjuerna har därför till att börja med lagts upp kring problemet om möjligheterna för företaget att i det nya arbetsmarknadsläget överhuvud taget anställa mera arbetskraft. En uppdelning av problemkomplexet har sedan gjorts under förutsättningarna att företaget inte kan få tag på ny arbetskraft resp. att det finns möjligheter till nyanställningar.

Alt. 1. Verkningarna på företagen om inga nyanställningar företas

Företagen har i detta läge möjligheterna att a) utnyttja de tillgängliga arbetskrafts- och kapitalresurserna bättre, b) företa nya investeringar, c) hyra ut vissa delar av tillverkningen eller lägga ned en del indirekta avdelningar, t. ex. smedja, snickeri, och använda den friställda arbetskraften i produktionen av företagets slutprodukter.

a) Vad beträffar möjligheterna till ökat utnyttjande av den redan anställda arbetskraften kan detta tänkas ske genom åtgärder som minskar frånvaron, olycksfallen och pauserna i arbetet, genom ökad intern utbildning av olika

personalgrupper, genom ökad användning av övertid etc. Den sistnämnda möjligheten antyder det tvivelaktiga i den tidigare uppdelningen i en kvantitativ aspekt och en löneaspekt, eftersom det ju i den mån som företagen använder sig av ökat övertidsuttag endast blir fråga om en löneaspekt.

b) Då det gäller frågan om nya investeringar har diskussionen vid intervjuerna närmast behandlat problemet om det nu i marknaden finns maskiner o. d. som bedöms som tekniskt sett bättre än de nu använda, men som inte är lönande vid gällande kostnadsrelationer. A priori väntar man sig ju att arbetstidsförkortningen om den medför lönestegringar eller brist på arbetskraft skall medföra tendenser till övergång till mera kapitalkrävande produktionsmetoder.

Alt. 2. Verkningarna på företagen vid nyanställningar av arbetskraft

Frågeställningen har i detta fall först gällt i vilken mån företaget efter arbetstidsförkortningen kan tänkas sysselsätta en större mängd deltidsarbetande, partiellt arbetsföra eller folk som arbetar i hemmen. Då det gäller frågan om nyanställningar av ordinarie arbetskraft har problemet närmast varit i vilken mån företaget kommer att vilja sysselsätta dessa under ordinarie arbetstid eller om man vill utnyttja dem i skiftarbete. I samband därmed har även frågan om ökat skiftarbete för den redan tillgängliga arbetskraften diskuterats.

Ett ökat antal anställda kan även kräva nya investeringar i maskiner och byggnader, bostäder, sociala inrättningar etc. Detta problem har därför behandlats i anslutning till frågan om anställning av ny personal.

Utvecklingen under senare år har visat en tendens mot ökning av andelen

tjänstemän av det totala antalet anställda i företagen. Frågeställningen i vilken mån en arbetstidsförkortning kan tänkas ytterligare öka denna tendens genom ökad användning av t. ex. metodstudier liksom även frågan om ett ökat arbetarantal även kräver flera tjänstemän har därför också betraktats som intressant i föreliggande sammanhang.

Problemet har hittills gällt vilka möjligheter företagen har att kompensera produktionsbortfallet som följd av arbetstidsförkortningen. Som tidigare påpekats är det emellertid sannolikt att förkortningen även kommer att medföra en stegring av företagets både genomsnittliga och marginella kostnader, vars storlek blir beroende av företagets kostnadsstruktur och substitutionsmöjligheter. Dessa kostnadsstegringar bör med utgångspunkt från den teoretiska företagsmodellen medföra att företaget finner det fördelaktigt att höja priserna på en del eller alla produkter och marknader med en åtföljande nedgång av försäljningen, produktionen och sysselsättningen som följd. Det kan också tänkas att man efter kostnadsstegringarna helt lägger ned produktionen av vissa tillverkningar, exempelvis mindre vanliga storlekar. En annan följd av förkortningen kan bli att företaget söker genomföra en omläggning av produktionen exempelvis till produkter som kräver en mindre löneandel eller försöker att i ökad grad standardisera tillverkningen för att därigenom få större serier.

D. Värdet av och begränsningar i den använda undersökningsmetoden

Värdet av synpunkter och slutsatser i föreliggande undersökning måste bedömas mot bakgrunden av den använda undersökningsmetodiken. Följande problem torde i detta sammanhang vara

mest värda att beakta: a) intervjumetodens användbarhet i föreliggande sammanhang, b) representativitetsfrågan, c) hänsynstagandet till arbetstidsförkortningens totala verkningar.

a) Användningen av intervjumetoden förutsätter att man anser att de intervjuade verkligen har möjlighet att tänka sig in i och besvara de frågor som ställs. I föreliggande undersökning är emellertid detta inte helt säkert. Man förutsätter här att de tillfrågade både har möjligheter och tid att sätta sig in i de problem som kan uppkomma vid en arbetstidsförkortning och att de redan nu har tillgängligt eller känner till innehållet i det material som behövs för att ange hur företaget kommer att reagera.¹ Man kan här mycket väl hävda att de intervjuade har mycket liten erfarenhet av uppkommande företagsproblem i samband med ändrade arbetstidsbestämmelser. Å andra sidan måste det framhållas dels att det förekommit ett flertal förändringar i arbetstidsbestämmelserna under senare år inom olika områden och dels att en stor del av problemen i samband med en arbetstidsförkortning är av samma karaktär som de som uppkommer vid de betydligt vanligare löneökningarna. Många av företagen har också under senare år brottats med problem som sammanhänger med bristande arbetskraftstillgång. Härtill kommer att intervjuerna i varje företag förberetts genom utskickandet av ett kortfattat brev över de viktigaste frågeställningarna samt att det endast varit fråga om att diskutera allmänna utvecklingstendenser och inte att ange precisa siffror över storleken av tänkbara förändringar.

b) Antalet intervjuade företag är

¹ Det bör dock observeras att enligt förutsättningarna skall arbetstidsförkortningen införas relativt snart efter intervjun.

självfallet inte tillräckligt stort för att på något vis kunna ge en i någon mening representativ bild av en arbetstidsförkortnings verkningar inom industrin. De synpunkter som framläggs kan därför endast göra anspråk på att ge en »provkarta» på de skilda typer av problem som kan uppkomma inom olika företag som följd av en arbetstidsförkortning.

c) Diskussionen vid intervjuerna har hela tiden utgått ifrån antagandet att efterfrågan på företagets produkter och priserna på de använda produktionsfaktorerna med undantag av lönerna

blir oförändrade trots förkortningen. Det är emellertid högst otroligt att så verkligen blir fallet utan man får här sannolikt förändringar som ytterligare komplicerar bilden av företagets utveckling efter förkortningen. I den totala bilden av arbetstidsförkortningens verkningar inom industrin måste man följaktligen kombinera de förändringar som inträder enligt de i undersökningen gjorda intervjuerna med dem, som man tror uppkommer som följd av förkortningens verkningar på företagets efterfråge- och kostnadsförhållanden.

II

Diskussion av arbetstidsförkortningens verkningar i de undersökta företagen

Som tidigare nämnts har intervjuer utförts i sammanlagt femton företag. I två av dessa, nämligen ett gruvföretag och en tung kemisk industri, har emellertid endast en person — en representant för företagsledningen — intervjuats. De övriga företagen är tre verkstadsföretag, ett järn- och metallmanufaktur-företag, en bilverkstad, ett textilföretag, ett garveri, ett pappersmasse-samt ett blandat pappersmasse- och pappersföretag, en tidning, ett mejeri, ett kemiskt företag samt ett järnbruk. Samtliga företag är förhållandevis stora med ett arbetarantal varierande mellan 350 och 2 300 arbetare. De kan sannolikt alla antas tillhöra de mera progressiva och välkonsoliderade företagen i resp. bransch. Ett av de undersökta företagen ägs helt av konsumentkooperationen.

Företagen har under punkt A nedan och i vissa fall också senare indelats i fyra grupper. Den första omfattar de tre verkstadsföretagen, järn- och metallmanufaktur-företaget samt bilverkstaden,

den andra textilföretaget och garveriet, den tredje de båda skogsföretagen samt den sista de övriga företagen.

A. Företagens bakgrund

Företagens produktionsutveckling, kostnadsförhållanden etc.

Grupp 1: De tre verkstadsföretagen är mycket stora. Det första av företagen har utpräglad beställningstillverkning med ett stort och varierande sortiment. Det andra har koncentrerat sig på en viss typ av maskiner. Det tredje slutligen kan ur tillverkningssynpunkt snarast betecknas som ett järnmanufaktur-företag. Försäljningen sker till mellan $\frac{1}{4}$ och $\frac{3}{4}$ på exportmarknader, där konkurrensen på företagets produkter i allmänhet är betydligt hårdare än på hemmamarknaden. Företagens produktionsvolym har stigit betydligt under efterkrigstiden med en mindre nedgång under åren 1952—53. Volymökningen har åstadkommit genom stora investeringar och rationaliseringar med en åtföl-

jande ökning av antalet anställda tjänstemän. Antalet sysselsatta arbetare har däremot snarast sjunkit.

Järn- och metallmanufakturföretaget är ett medelstort bruk som huvudsakligen är inriktat på den svenska byggnadsmaterialmarknaden. Produktionen steg snabbt under efterkrigsåren t. o. m. 1951. Under 1952 sjönk produktionen som följd av dels minskad efterfrågan och hårdare konkurrens och dels en brand som avsevärt sänkte produktionskapaciteten. Konkurrensen har sedan dess varit mycket skarp och vinstmarginalerna små. *Bilverkstaden*, som är en av de största i landet, har utvecklats mycket snabbt under hela efterkrigstiden, varvid antalet anställda arbetare i det närmaste fördubblats, trots omfattande rationaliseringar.

Grupp 2: Textilföretaget och garveriet tillhör de största företagen i resp. bransch i landet. Tillverkningen består till huvudsaklig del av bomullsvaror resp. ovanläder. Konjunkturutvecklingen har varit relativt likartad för båda företagen med stor efterfrågan och stigande produktion fram till 1951 och sedan en betydande försämring av konjunkturläget. Konkurrensen är mycket hård och vinstmarginalerna pressade på många av företagets produkter. Garveriet har under senare år genomfört en betydande omläggning och specialisering av produktionsinriktningen. Det har även försökt kompensera den lägre inhemska efterfrågan med ökad exportförsäljning. Antalet sysselsatta arbetare och tjänstemän har sedan 1951 sjunkit i båda företagen.

Grupp 3: De båda skogsföretagen, som tillhör de största företagen i branschen, har haft relativt goda konjunkturer under hela efterkrigstiden med ett mindre avbrott under 1952—53. Både produktionen och sysselsättningen har stigit ganska mycket. Detta gäller speci-

ellt för företaget med egen papperstillverkning, där man genom stora investeringar byggt ut kapaciteten högst avsevärt. Massaföretaget säljer större delen av produktionen på export under det att pappersföretagets avsättning till ca 40 % går till hemmamarknaden.

Grupp 4: Företagen i den sista gruppen, som alla är mycket stora, är vad beträffar konjunkturutvecklingen relativt heterogena. *Tidningsföretaget* har haft en jämn och ganska kraftig stegring av produktionen och sysselsättningen under hela efterkrigstiden. För *mejeriet* steg den invägda mjölkkvantiteten under åren fram till 1950 men har sedan visat en sjunkande tendens. Prissättningen för detta företag regleras helt genom jordbrukskalkylen. Det *kemiska företaget*, som är en tung kemisk industri med tillverkning av skilda organiska produkter, hade goda konjunkturer och stigande produktion fram till 1951. Under 1952 sjönk emellertid efterfrågan betydligt. Konjunkturerna har visserligen senare förbättrats, men konkurrensen är mycket hård både på den svenska marknaden och exportmarknaden, där ungefär en tredjedel av produktionen avsätts. *Järnbruket* har haft god efterfrågan på vissa produkter under hela efterkrigstiden ända fram till 1953, då en mindre avmattning inträdde. Företaget ingår i en större koncern, som också haft mycket goda konjunkturer under efterkrigstiden, och levererar ca 50 % av produktionen dit. Exportförsäljningen som tidigare utgjort ca 25 % av företagets leveranser har emellertid sjunkit under senare år som följd av ökad konkurrens. I både det kemiska företaget och järnbruket har antalet tjänstemän stigit avsevärt under det att arbetarantalet i det förstnämnda företaget ökat något och i det sistnämnda minskat något.

Kostnadsstrukturen i de undersökta

företagen framgår till en del av nedanstående tablå, som i vissa fall är baserad på Kommerskollegii branschstatistik och i andra fall på uppgifter om de enskilda företagen. Alla siffror är räknade i procent av försäljningsvärdet.

Råvarukostnaderna utgör som framgår av siffrorna en mycket stor del av

kostnaderna i flertalet av företagen med högsta andelen för mejeriföretaget. Lönekostnaderna är relativt sett störst i tidningsföretaget, bilverkstaden samt de tre verkstadsföretagen. Bränslekostnaderna slutligen spelar en stor roll i järnbruket, det kemiska företaget samt de båda skogsföretagen.

	Råvaror	Arbetarlöner	Tjänstemannalöner	Bränsle	Övrigt
<i>Grupp 1</i>					
Verkstadsföretag 1	ca 50	ca 20	ca 10	2—4	ca 20
» 2	35—45	ca 20	ca 10	2—4	20—30
» 3	40—50	20—25	5—10	2—4	15—20
Järn- och metallmanufaktur-företaget	70—80	10—15	2—4	2—4	10—15
Bilverkstaden	40—50	ca 30	5—10	ca 2	10—15
<i>Grupp 2</i>					
Textilföretaget	50—60	ca 20	ca 5		ca 15
Garveriet	ca 75	ca 15	ca 5		5—10
<i>Grupp 3</i>					
Massaföretaget	55—60	10—15	2—4	5—10	15—20
Pappersföretaget	50—60	20—25	2—5	5—10	15—20
<i>Grupp 4</i>					
Tidningen	25—30	15—20	15—20	1—2	30—40
Mejeriet	ca 80	ca 5	3—5	1—2	5—10
Det kemiska företaget	40—50	ca 15	ca 5	ca 10	25—30
Järnbruket	40—50	20—25	ca 5	ca 15	10—15

Företagens lokalisering

Av de undersökta företagen är sju belägna i eller strax intill våra åtta största städer, där konkurrensen om arbetskraft är mycket stor. Detta gäller för två av verkstadsföretagen, bilreparationsverkstaden, textilföretaget, mejeriet, tidningen samt det kemiska företaget. Garveriet ligger i en mindre stad, som visserligen även har ett par andra företag, men som domineras av det studerade företaget. De båda skogsföretagen har sina fabriker på små orter utan andra större fabriker, men avståndet till närmaste stad är ganska litet. Järnverket, det ena verkstadsföretaget samt järn- och metallmanufaktur-företaget är bruksföretag. Två av dem dominerar

helt den ort där de är belägna under det att det tredje företaget har konkurrens om arbetskraften från två andra stora företag.

Nuvarande arbetstider i företagen

Grupp 1: Alla företagen i denna grupp har för närvarande 48-timmars arbetsvecka. Den vanliga arbetstiden i dessa företag är $5 \times 8\frac{1}{2}$ timme samt $5\frac{1}{2}$ timme på lördagarna. I ett av verkstadsföretagen (järn- och metallmanufaktur-tillverkningen) arbetar ungefär en tredjedel av arbetarna på tvåskift med inarbetning av varannan lördag. I de övriga företagen förekommer tvåskiftsarbete endast på ett fåtal avdelningar. De båda rena verkstadsföretagen har fria som-

marlördagar med inarbetning. Bilverkstadens arbetare har varannan lördag ledig året runt med inarbetning genom förlängning av arbetstiden varje dag.

Grupp 2: Arbetstiden i textilföretaget och garveriet är för flertalet av arbetarna 48 timmar med fördelning på sex arbetsdagar. Ca 60 % av textilföretagets arbetare har tvåskiftsarbete. Skiftarbetet pågår kl. 05.00—22.30 (kl 22.00 för kvinnliga arbetare) på vardagarna och kl. 05.00—16.00 på lördagarna. Ungefär en fjärdedel av skiftarbetarna är kvinnor och arbetstiden för dessa är 46 ⅓ timme per vecka. Ungefär en tredjedel av garveriets arbetare går för närvarande på tvåskift och 10 % på treskift. Treskiftsarbetarna har 45 ⅓ arbetstimme per vecka.

Grupp 3: I de båda skogsföretagen har huvuddelen av arbetsstyrkan för närvarande 48-timmars arbetsvecka. I pappersmassfabriken arbetar ca 10 % av arbetsstyrkan i kontinuerlig drift med 42-timmars arbetsvecka, 40 % arbetar i intermittert treskiftsarbete med 48 timmar i veckan medan 50 % av arbetarna är dagarbetare. I det kombinerade massa-pappersföretaget arbetar större delen av arbetsstyrkan i 48-timmars treskiftsarbete. Vid en av företagens fabriker har vid insättandet av en ny maskin införts helkontinuerlig drift med 42-timmars arbetsvecka. I båda företagen strävar man efter att införa helkontinuerlig drift och pappersmasseföretaget kommer sannolikt att införa detta under innevarande år.

Grupp 4: Företagen i den fjärde gruppen utmärks alla av speciella arbetstids- och produktionsförhållanden.

I tidningsföretaget har de ständiga nattarbetarna för närvarande 42-timmars arbetsvecka under det att dagarbetarna arbetar 48 timmar. Det förekommer även 45-timmarsvecka i vissa fall. Arbetet pågår under veckans alla

dagar med fördelning av ledigheten på olika veckodagar.

Mejeriets ordinarie arbetstid är 48 timmar i veckan med s. k. förskjuten arbetstid, vilket i detta företag innebär att arbetet för vissa grupper börjar redan kl. 03.00, 03.30 eller 05.00. Arbetet pågår under alla dagar, även söndagar och helger, vilket sammanhänger med att all inkommande mjölk omedelbart måste behandlas. Arbete på söndagar och helger betraktas som övertid. Det förekommer även i viss utsträckning två- och treskiftsarbete i företaget.

I de kemiska företagen arbetar ungefär en tredjedel av arbetsstyrkan i helkontinuerlig drift med 42-timmars arbetsvecka. De övriga arbetarna går på dagtid med 48-timmars arbetsvecka. På reparationsavdelningen, som omfattar ungefär en fjärdedel av alla arbetarna, måste alltid två arbetare utföra jourtjänst på söndagarna, vilket betraktas som övertid. Arbetet i företaget pågår under alla dagar på året med hänsyn till de kostnader som ett driftsstopp i företaget medför. Vid exempelvis semestrarna försöker man alltid skaffa extra personal, vilket är mycket besvärligt, för att hålla igång driften.

I järnbruket har arbetarna i verkstäderna (ca 50 % av totalantalet) tvåskiftsarbete med 48-timmars arbetsvecka, medan arbetarna i stål- och valsverken har intermittert treskiftsarbete med 45 ⅓ timme i genomsnitt per arbetsvecka. De sistnämnda arbetar under två veckor 48 timmar och den tredje veckan 40 timmar. Arbetet slutar kl. 14.00 på lördagen och börjar kl. 22.00 på söndagen. Eldare och reparatörer är emellertid i arbete även på lördagar och söndagar. För eldarnas del sammanhänger detta med att martinugnarna måste hållas varma, då det kostar för mycket att låta dessa kylas ned.

I gruvföretaget har redan nu alla un-

derjordsarbetarna 40-timmars arbetsvecka med uppdelning på två skift. De övriga arbetarna har antingen tvåskiftsarbete med 45-timmars arbetsvecka eller dagarbete med 48-timmars arbetsvecka. För närvarande utförs i dessa avdelningar även en del arbete på söndagarna.

B. Resultat av undersökningen

Förändringar i nuvarande arbetstider

De tidigare nämnda förutsättningarna för arbetstidsförkortningen har huvudsakligen uppställts med tanke på de företag som för närvarande har 48-timmars arbetsvecka med lediga söndagar. Som framgått av redogörelsen för nuvarande arbetstider i de undersökta företagen gäller inte detta för flera av företagen. En direkt tillämpning av förutsättningarna skulle i några företag vålla synnerligen stora komplikationer, varför man har ansett att förutsättningarna i viss mån måste ändras efter företagens speciella förhållanden. Detta gäller särskilt för företag där arbetet pågår under samtliga dagar i veckan.

Vid *mejeriet* anser man sålunda att det inte finns någon möjlighet att helt upphöra med arbetet under lördagen och söndagen. Mjölken kommer in varje dag, varför det inte går att stänga helt någon dag. Söndagarna är för närvarande mejeriets besvärligaste arbetsdag, beroende på att all mjölk då måste beredas, eftersom det inte förekommer någon utkörning till mjölkbutikerna på söndagarna. En arbetstidsförkortning kan komma att medföra liknande förhållanden på lördagarna. På grund av de nämnda förhållandena anses det att den ökade ledigheten för arbetarna genom förkortningen måste fördelas på de olika veckodagarna. Inte heller tjänstemännens arbete anses helt kunna undvikas på lördagarna. De som arbetar då, kommer i stället att få ledigt någon an-

nan dag i veckan. För närvarande har tjänstemännen ledigt var tredje lördag, vilket vållar stora problem då avräkningen och ordergivningen för måndagens utkörning måste utföras på lördagarna.

Tidningen anser sig inte heller kunna stänga helt någon dag. En sådan åtgärd skulle innebära övergång till sexdagarsstidning. Man påpekar i detta sammanhang att en förkortning av arbetstiden för dagarbetare till 40 timmar på grund av arbetarnas värderingar av arbetsförhållandena även måste innebära en motsvarande förkortning av övriga arbetstider. 42-timmarsarbetarna skulle härigenom få 36- à 37-timmars arbetsvecka.

Enligt uppfattningen i *de kemiska företagen* är det inte något genomförbart alternativ att endast hålla igång driften fem dagar i veckan, utan ledigheten måste för en del arbetare förläggas på andra dagar än lördagar och söndagar. Det anses att man administrativt sett endast kan ha 42-timmars arbetsvecka för skiftarbetarna, då skiftschemat vid 40-timmars arbetsvecka blir synnerligen komplicerat. Man kommer därför efter arbetstidsförkortningen att så långt möjligt försöka ta ut två timmars övertid per skiftarbetare och dag för att bibehålla skiften. För att kunna få skiftarbetare efter en arbetstidsförkortning till 40 timmar för dagarbetarna, måste emellertid skiftarbetarnas löner sannolikt höjas mycket kraftigt.

Det poängteras också att företagen efter en förkortning måste få fortsatta möjligheter att reparera samt att leverera varor under lördagar och söndagar. Man tror därför att förkortningen på reparationsavdelningarna kommer att medföra en övergång till ordinarie arbetstid under samtliga veckodagar med »hoppande» ledighet för repara-

törerna. För närvarande har man jourtjänst för reparationsarbetet under söndagarna, men detta anses inte möjligt att genomföra under både lördagar och söndagar. På expeditionsavdelningarna skapar den ökade veckoledigheten stora problem beroende på lagringsförhållandena i företaget. Vid större helger o. d. gäller det att expediera så mycket som möjligt strax före helgens inbrott för att på så sätt tömma lager, cisterner etc. Dessa fylls sedan på under helgen, eftersom man då inte kan leverera några varor, varefter det gäller att tömma lagringsutrymmena så fort som möjligt för att skaffa ny lagringskapacitet. Detta förfarande måste efter en arbetstidsförkortning med fria lördagar i ökad utsträckning upprepas varje vecka. Det påpekas i detta sammanhang att företagens kunder, som i ej ringa utsträckning utgörs av bönder, ofta vill ha leverans på lördagarna.

De företag som för närvarande har treskiftsarbete med söndagsuppehåll på vissa avdelningar, dvs. järnbruket, skogsföretagen och garveriet, anser också att en direkt tillämpning av de uppställda förutsättningarna skulle ställa sig alltför dyrbar.

För *järnbruket* skulle innebörden därav vara att sista skiftet kom att sluta kl. 22.00 på fredag kväll i stället för kl. 14.00 på lördagen. Det poängteras emellertid här att en nedkylning av ugnarna i varje fall i de metallurgiska avdelningarna försämrar driftsresultatet i alltför hög grad, varför en förkortning måste medföra att man använder »hoppande» skift i stället för att helt stoppa produktionen på lördagarna. Det nämndes som exempel att i USA körs ugnarna även över söndagarna med »hoppande» skift, trots att man har 40-timmars arbetsvecka.

Vid *skogsföretagen* anses det att arbetstidsförkortningen kommer att på-

skynda utvecklingen mot helkontinuerlig drift i företagen. Det framhålls därvid att en förkortning till 40-timmars arbetsvecka även för skiftarbetarna är mycket olycklig, då fyraskift med 42 timmar i varje skift exakt motsvarar veckans 168 timmar. I USA har man visserligen gått ned till 40-timmars arbetsvecka även vid kontinuerlig drift, men detta anses vara en mycket besvärlig procedur. Företagen tror sig i så fall bli tvungna att ta ut två timmars övertid per arbetare och skift. Arbetarrepresentanterna påpekar emellertid att skiftarbetarna sannolikt inte accepterar en längre arbetstid än dagarbetarna, försåvitt de inte får en betydande lönekomensation.

Företagen anser det inte heller möjligt att ge alla tjänstemän lediga lördagar. Speciellt på skeppnings- och försäljningsavdelningarna blir man tvungen att ha jourtjänst på lördagarna beroende på att företagens kunder vill ha leverans på måndagarna och inte på lördagarna. Detta innebär emellertid att lördagarna är mycket arbetskrävande på de berörda avdelningarna. Förpacknings- och lastningsavdelningarna måste också arbeta på lördagarna, varför man på dessa avdelningar måste ordna med någon form av »hoppande» ledighet efter förkortningen.

Vid *garveriet* framhålls det att en del av produktionsprocesserna i våtavdelningarna är tidsbundna till 24- eller 48-timmars processer utan möjlighet till lagring emellan dem, varför det anses att man i dessa avdelningar måste införa någon form av »hoppande» ledighet i stället för ständigt lediga lördagar för samtliga arbetare.

Till sist kan här omnämnas att man vid *gruvföretaget* anser att om dagarbetarna får 40-timmars arbetsvecka så vill sannolikt underjordsarbetarna ha en arbetstidsförkortning till exempelvis 36

timmar. Alla argument för en kortare arbetstid vid underjordsarbete — exempelvis mörkt och smutsigt arbete — finns ju kvar. Företaget anser inte heller att det finns någon möjlighet att helt lägga ned arbetet på lördagarna, vilket sammanhänger med transportförhållandena för företagets produkter. Den ökade ledigheten måste delas upp på lördagar och måndagar.

Förändringar i arbetarnas beteende

Frånvarofrekvensen. Frånvarofrekvensen är för närvarande högst på lördagen i flertalet av de undersökta företagen. I ett av verkstadsföretagen är denna tendens så utpräglad att den varit huvudorsaken till införandet av fria sommarlördagar med inarbetning i företaget. Den större lördagsfrånvaron gäller i allmänhet i högre grad kvinnorna än männen. Om frånvaron under veckans övriga dagar blir oförändrad borde ett borttagande av arbetet på lördagarna inte medföra en mot arbetstidsförkortningen proportionell minskning av produktionsvolymen i företagen. Från några håll framhålls dock risken för att fredagarna i fortsättningen kommer att bli »den nya lördagen» med högre frånvarofrekvens. Detta anses speciellt komma att gälla fredagarna på sommaren samt vid jul och påsk.

Huvudproblemet är emellertid i vad mån frånvaron måndag-fredag kommer att minska som följd av förkortningen. Detta bedöms på flertalet håll som tveksamt. Material från ett par av företagen över nyligen företagna arbetstidsförkortningar (nedgång från 48 till 42 timmar för skiftarbetare i ett av de kemiska företagen samt övergång från tvåveckors till treveckors semester i ett av verkstadsföretagen) visar inte att dessa medfört någon minskad frånvaro. Från företagsledningarnas sida fram-

förs dock att förkortningen av arbetstiden bör verka i riktning mot minskad frånvaro under de ordinarie arbetsdagarna. Ett argument för detta är att en dags frånvaro blir dyrare för de anställda i fortsättningen, eftersom de förlovar en femtedel av veckoförtjänsten mot tidigare ungefär en niondel, (beroende på den kortare arbetstiden på lördagarna). Ett av skogsföretagen påpekar att man märker denna tendens i skillnaden i frånvaro mellan arbetarna i kontinuerlig drift och dagarbetarna. Flertalet av arbetarrepresentanterna anser att frånvaron under de ordinarie arbetsdagarna kommer att minska. Det poängteras emellertid att förutsättningen härför är att det går att utföra butiks-, bank-, tandläkarbesök etc. på lördagarna. I annat fall får man kanske en överflyttning av en del av den nuvarande lördagsfrånvaron till andra dagar.

Den antagna arbetstidsförkortningen innebär även en förkortning av arbetstiden varje dag med en halvtimme. Det blir då av intresse att undersöka om frånvaron även varierar under arbetsdagens olika delar. Från ett av verkstadsföretagen meddelas att frånvaron under eftermiddagen och speciellt under sista timmen är större än under övriga arbetstimmar. Ett kemiskt företag har stor en- och tvåtimmesfrånvaro i samband med lunchen. Av det framförda kan kanske dras den slutsatsen att den sista halvtimmen i en del företag har något större frånvarofrekvens än genomsnittet.

Olycksfallsfrekvensen. Olycksfallen i företagen anses av företagsledningarna ha relativt litet samband med arbetstidens längd vid nuvarande arbetstidsförhållanden. De kemiska företagen nämner som exempel att olycksfallen ej gått ned vid minskningen från 48- till 42-timmars vecka för skiftarbetarna. Bilverkstaden anför att ökningen av ar-

betstiden från 8½ till 9¼ timme (inarbetning av varannan lördag) inte medfört någon ökning av olycksfallen. Övertidsarbete i garveriet har inte heller medfört flera olycksfall. De anser sålunda att olycksfallen i allmänhet inte beror på trötthet utan antingen på bristande skyddsanordningar eller överträdelse av bestämmelserna eller på slarv. Efter en helg ökar också olycksfallen, vilket snarast skulle tala för en ökning av olycksfallen efter en arbetstidsförkortning enligt de antagna riktlinjerna. Flera av företagen framhåller att olycksfallen för närvarande är så få att det inte kan bli fråga om någon större minskning. På en del håll påpekar man emellertid att olycksfallen för den äldre arbetskraften kanske kommer att gå ned.

Flertalet av arbetarrepresentanterna anser att olycksfallen kommer att gå ned efter en arbetstidsförkortning som följd av den ökade vilan. Ett par av dem anser emellertid att olycksfallen ofta beror på det uppdrivna tempot i arbetet. Om förkortningen medför ökat tempo får man således motstridiga tendenser vad beträffar olycksfallsförändringarna. Utvecklingen blir också beroende av om arbetskraftens rörlighet ökar eller minskar efter förkortningen. Stabilare arbetskraft anses medföra färre olycksfall.

Arbetsintensiteten. Från ett par av företagen framhålls att arbetsprestationen per tidsenhet är lägre på lördagarna än andra dagar. Detta sammanhänger bl. a. med att igångsättnings tiden betyder relativt sett mer, att arbetarna slutar arbetet före arbetstidens utgång, att man har rengöring av maskinerna under de sista 45 minuterna samt att arbetarna tar ut för lång lunchpaus på lördagen. Vad beträffar rengöringen så måste den emellertid ske på fredagarna i fortsättningen om lördagen blir fri.

Företagsledningarnas uppfattning om

arbetstidsförkortningens verkningar på arbetsintensiteten i företagen varierar, dels med produktionens karaktär och dels med storleken av den eventuella lönekomensationen. Gruvföretaget och ett av de kemiska företagen påpekar i detta sammanhang att man inte märkt någon intensitetsökning vid de senast vidtagna förkortningarna av arbetstiden. Å andra sidan framhålls från järnbruket att arbetarna vid nedgången till 45 ⅓-timmes arbetsvecka inte fick full lönekomensation men ändå ganska snart hade arbetat upp förtjänsterna till den tidigare nivån.

I de företag där produktionen till största delen är maskinstyrd är möjligheterna att öka arbetsintensiteten mycket små. Detta gäller speciellt textilföretaget, där produktionstakten till övervägande del bestäms av maskinerna. Här kan möjligen bytes- och spilltiderna pressas något, men marginalerna bedöms som mycket små. Även i skogsföretagen bestämmer maskinerna till största delen takten och produktionsvolymen kan endast ökas genom snabbare omställningar vid övergång mellan olika produkttyper. Detsamma gäller för större delen av mejeriets arbete. I järnbruket är ugnarnas kapacitet avgörande för produktionsresultatet på en del avdelningar och detta gäller även för de kemiska företagen. Ett av verkstadsföretagen har ett mycket stort antal automatmaskiner och här kan arbetsintensiteten endast öka genom en minskning av maskinernas spilltider. För närvarande utnyttjas maskinerna ca 85 % av tiden. Mer än 90-proc. utnyttjandegrad kan man emellertid knappast tänka sig. Järn- och metallmanufaktur-företaget meddelar — förutom att huvudtillverkningen sköts av automatmaskiner — att ca 20 % av arbetarna utgörs av portvakter o. d., där man inte kan tänka sig någon ökning av arbetsintensiteten.

Vid de företag och avdelningar där arbetet inte är maskinstyrt anser företagsledningarna genomgående att arbetarna har möjligheter att öka arbetsintensiteten. Som exempel härpå nämns från flera håll den starka löneglidningen som till stor del anses uppkomma genom upparbetning av ackorden. På många håll anses att arbetarna håller ett »tak» i förtjänstläget. I vilken mån intensiteten kommer att stiga efter en arbetstidsförkortning bedöms emellertid som tveksamt. Om arbetarna inte får full lönekomensation för förkortningen anser man allmänt att de kommer att försöka arbeta upp ackorden för att bibehålla veckoförtjänsterna oförändrade. Om arbetarna däremot får full komensation tror flertalet att arbetsintensiteten kommer att bli oförändrad. Från något håll påpekas emellertid att en intensitetsökning kan leda till en försämring av kvaliteten på företagets produkter. Den kan också medföra ökad förslitning av arbetarna. Mejeriet säger sålunda att om chafförerna ökar bilarnas hastighet vid mjölkutkörningen medför detta endast ett ökat antal magsår o. d. bland dem.

Arbetsrepresentanterna är mycket delade i sin uppfattning om arbetstidsförkortningens verkningar på arbetsintensiteten. Cirka halva antalet anser att intensiteten kommer att öka som följd av den längre vilan. De säger också att arbetarna i vissa fall håller ett inofficiellt »tak». Den andra hälften menar emellertid att arbetstakten redan nu är så högt uppdriven att det inte finns några ökningsmöjligheter.

Vad beträffar tjänstemännen framhålls från ett företag att dessas arbetsintensitet för närvarande är relativt låg. Detta gäller speciellt alla »småflickor» som i stor utsträckning används i företaget. Vid tillfälliga arbetsbelastningar klaras problemen i allmänhet utmärkt.

Från ett par andra företag framhålls emellertid att man inte tror att tjänstemännens arbetsintensitet kan ökas i nämnvärd utsträckning.

Förändringar i företagens beteende

Nästan samtliga företag uppger att det kommer att bli en självklar målsättning att i det närmaste bibehålla produktionsvolymen trots förkortningen. Förändringarna i företagens beteende i detta syfte blir i flertalet fall beroende av möjligheterna att skaffa flera arbetare och tjänstemän. Företagens egna möjligheter att i nuvarande läge bedöma hur arbetsmarknadsläget för företaget kommer att gestalta sig efter en arbetstidsförkortning måste betraktas som relativt små. I förutsättningarna för denna undersökning har visserligen antagits att arbetsmarknadsläget vid förkortningens genomförande skall vara ungefär detsamma som under nu rådande konjunkturförhållanden. Förkortningen anses emellertid sannolikt komma att rubba arbetsmarknadsläget i så hög grad, att det nuvarande läget endast till en mindre del kan läggas till grund för en bedömning av arbetsmarknadssituationen efter en förkortning. Flera av företagen framhåller att man tror att bristläget på arbetsmarknaden kommer att avsevärt skärpas i ett dylikt läge. Detta antas även komma att påverka löneförhandlingarna och löneglidningen, som anses bli betydande under den närmaste tiden efter förkortningen. Dessa kostnadseffekter måste i så fall beaktas vid en bedömning av förkortningens totala verkningar på kostnadssidan.

Vad beträffar det nuvarande arbetsmarknadsläget är detta för flertalet av de företag i undersökningen som är belägna i större städer redan nu sådant att man anser sig ha mycket små möj-

ligheter att anställa ny arbetskraft. Detta sammanhänger dels med bostadssituationen och dels med den hårda konkurrensen om arbetskraft som gör att företag med mindre lockande arbetsförhållanden, t. ex. skiftarbete, har svårt att få folk. För de båda *verkstadsföretagen* är skälet huvudsakligen bostadssituationen. Om man kunde bygga nya bostäder i närheten av företagen skulle situationen vara betydligt bättre. För de *kemiska företagen* är bostadssituationen också det stora problemet. Härtill kommer att man anser sig endast kunna få sämre arbetskraft, eftersom det inte förekommer någon större löneglidning i företagen. Ett av dem har under de senaste åren anställt ett stort antal utlänningar för att bemästra arbetskraftssituationen. *Textilföretaget* anser sig inte heller ha möjligheter att anställa fler arbetare. Branschen ligger i en låglöne-grupp och dessutom har man skiftarbete. Efter en arbetstidsförkortning tror man snarare att företaget kommer att förlora folk genom den hårda konkurrensen om arbetskraften som antas uppkomma.

Mejeriets synnerligen ansträngda arbetskraftssituation anses sammanhänga med att arbetet i företaget betraktas som mindre trevligt. Arbetarna utgör en låglöne-grupp och dessutom bedrivs arbetet över både söndagar och helger. Det är också för närvarande mycket svårt att få folk till mejeristkurserna vid utbildningsanstalterna. Företaget måste anställa arbetskraft »direkt från gatan», vilket skapar stora problem. *Bilverkstaden* kan inte få flera yrkesarbetare, då det föreligger brist på sådana inom hela branschen. I den mån man kan utnyttja tempoarbetare, vilka snabbutbildas i företaget, anses emellertid arbetskraftstillgången kunna bli betydligt bättre.

Tidningsföretaget bedömer däremot den nuvarande arbetskraftssituationen

som relativt gynnsam. Branschen tycks vara mycket attraktiv bland de arbets-sökande och lärlingsskolorna har ingen svårighet att få folk. Även efter en arbetstidsförkortning tror man att det finns möjligheter för företaget att anställa ny arbetskraft.

För en del av de på mindre orter belägna företagen är arbetskraftssituationen något bättre, vilket sammanhänger med att det ofta finns en viss arbetskraftsreserv på landsbygden runt om företagen. *Garveriet* anser sig sålunda ha ett relativt gynnsamt arbetsmarknads-läge, då det finns en viss arbetskraftsreserv i staden och bland jordbrukarna i närheten. Efter en förkortning väntas även stadens övriga företag vilja ha mera folk, varför man inte tror att det i ett dylikt läge går att täcka hela det uppkommande arbetskraftsbehovet. För de båda *skogsföretagen* är arbetskraftstillgången på vintern relativt god, då det vid den tiden finns möjligheter att få folk från jordbruket. På sommaren ägnar sig emellertid många helt åt jordbruk eller fiske. De tre *bruksföretagen* däremot ligger alla i områden med synnerligen stark konkurrens om arbetskraft. Man har därför anställt ett stort antal utlänningar i både verkstadsföretaget och järnbruket. Det har emellertid under senaste året blivit svårare att få tag på dylik arbetskraft. Det råder också en mycket stor bostadsbrist på alla tre orterna, varför man i stor utsträckning endast har möjligheter att anställa ungdomkarlar. Detta medför även att företagen inte kan rekrytera de arbetslösa på exempelvis en del textilorter.

Alt. 1: Förändringar i företagens betående under förutsättning att ingen ny arbetskraft finns tillgänglig

Företagen kan, om de syftar till att i stort sett bibehålla inriktningen och

omfattningen av den tidigare produktionen försöka kompensera produktionsbortfallet som följd av förkortningen genom dels bättre utnyttjande av den tillgängliga arbetskraften, dels ökade rationaliseringar och investeringar samt dels även genom uthyrning eller nedläggning av deltillverkningar eller delavdelningar. Vad beträffar den förstnämnda möjligheten är den klart dominerande uppfattningen bland de olika företagsledningarna att ökad *användning av övertid* under den närmaste tiden efter arbetstidsförkortningens genomförande blir ett av de viktigaste medlen i syfte att bibehålla produktionsvolymen. Speciellt förkortningen med en halvtimme under de fem återstående arbetsdagarna tror man kommer att kompenseras genom ökat övertidsuttag. Flera av företagen utnyttjar emellertid redan nu sådan tid i stor utsträckning, varför det inte alltid finns så stora möjligheter att öka uttaget utan att erhålla dispens från arbetstidslagen.

Från några håll påpekas att man efter en arbetstidsförkortning vill ha en ändring av lagen så att den medger uttagande av mera övertid. Från de skiftgående industrierna påpekas att användningen av övertid för skiftarbetare är betydligt mer komplicerat än för dagarbetare. Detta sammanhänger med svårigheterna att dela upp skift samt med att man i så fall måste ha övertid för alla i skiftet. Textilföretaget framhåller också att marginalen för ökat övertidsarbete i företaget är mycket liten, i varje fall för kvinnliga arbetare, eftersom arbetet för dessa för närvarande pågår till kl. 22.00 och lagen inte medger arbete efter denna tidpunkt. Bilverkstaden poängterar att för att det skall vara någon mening med övertidsarbete måste detta ske i stora grupper av arbetare, vilket hittills visat sig svårt att genomföra. Från ett par företag påpekas

att eftersom övertid är dyrare än ordinarie tid blir det ökade uttaget därav beroende av möjligheterna att skaffa nya arbetare.

Arbetarna anses i flertalet av företagen vara relativt motvilliga mot övertidsarbete. I den mån som de inte får full lönekomensation för förkortningen tror emellertid företagsledningarna att de kommer att visa ökad villighet till dylikt arbete. Från ett par håll framhålls att arbetarnas benägenhet att ta extraarbete är relativt stor, vilket då även borde gälla övertidsarbete. Skillnaderna i skatteförhållanden för de båda arbetstyperna måste emellertid beaktas i detta sammanhang. Vid extraarbete anses det att arbetarna ofta har möjlighet att komma undan skatt, vilket däremot inte är fallet vid övertidsarbete. Det nuvarande förhållandevis låga övertidsuttaget i ett par av företagen, trots mycket stor orderingång, kan också tyda på stor motvilja mot dylikt arbete från många arbetares sida.

Från arbetarrepresentanterna bekräftas motviljan mot övertidsarbete. De ifrågasätter arbetstidsförkortningens berättigande om den endast leder till mera arbete på övertid. Från några håll framförs emellertid att man sannolikt kommer att vara välvilligt inställd till mera övertidsarbete för att klara de första omställningsproblemen efter en förkortning. Det påpekas också att arbetarna efter en period av övertidsarbete ofta kan bli beroende av övertidsersättningarna för att upprätthålla sin standard.

För tjänstemännen kommer övertidsarbetet sannolikt också att öka. Speciellt anses detta komma att gälla för de högre tjänstemännen, vilkas arbetsuppgifter snarast ökar efter en arbetstidsförkortning.

Möjligheterna att genom positiva åtgärder minska *frånvaro- och olycks-*

fallsfrekvensen i företagen bedöms som mycket små. En arbetstidsförkortning kan emellertid medföra en hårdare personalpolitik i framförallt ekonomiskt pressade företag genom strängare påföljder vid olovlig frånvaro, uppsägning av äldre personal etc.

Till skillnad mot vid åttatimmarsdagens genomförande anser man i nästan samtliga företag att det i nuvarande läge inte finns någon möjlighet att nedbringa skillnaden mellan *nominell och faktisk arbetstid* genom färre pauser o. d. Det är endast i tidningsföretaget som det tycks finnas relativt gott om pauser i arbetet. Här kan det möjligen tänkas bli en hårdare och mera medveten politik efter en förkortning. Bilverkstaden anser sig också ha förhållandevis stora spilltider i arbetet, men detta sammanhänger med de mycket stora variationerna i orderingången, som skiftar med årstiderna, veckodagarna och dygnstimmarna. Ett av verkstadsföretagen säger sig ha ganska stor spilltid på grund av rökförbud i fabrikslokalerna, varigenom arbetarna i stället röker på toaletterna (ca 15 minuter per dag och arbetare enligt arbetarrepresentanten).

Ökad utbildning anses inte i någon nämnvärd grad kunna höja arbetarnas effektivitet. Flertalet av företagen hävdar att man redan nu bl. a. beroende på arbetskraftsbristen driver utbildningen och omskolningen i företagen så långt det går. På några håll anses det emellertid att denna verksamhet kommer att intensifieras efter en arbetstidsförkortning. Problemet enligt järnbrukets uppfattning är att man inte når dem man vill nå genom ökad utbildning.

I vissa industrier har företagen börjat med utbildning på arbetsplatsen. Detta kanske kommer att utökas till flertalet industribranscher. En av företags-

ledarna framhåller i detta sammanhang att skälet till att han är mycket starkt för en arbetstidsförkortning är just att folk i framtiden måste vara mera utbildade för att kunna ta hand om den nya tekniken och att detta kräver mindre arbetstid och mera tid för utbildning.

Någon ökning av produktionsvolymen genom ökad övergång till *ackordsarbete* anses i flertalet företag inte möjlig. I de företag där en viss ökning av dylikt arbete kan tänkas, exempelvis i järn- och metallmanufakturföretaget, påpekas att detta kräver nyanställning av tjänstemän för metod- och arbetsstudier. Från samtliga företag meddelas att det för närvarande i marknaden finns *maskiner, transportanordningar o. d.*, som anses i olika avseenden vara tekniskt sett bättre än de som nu är i bruk. Skälen till att man inte redan nu försöker utnyttja denna bättre teknik är antingen att investeringarna inte är lönsamma vid nuvarande kostnadsrelationer eller brist på kapital. Som ytterligare skäl framförs från något håll att det inte går att hinna med mer än en viss mängd investeringar i taget, då företaget måste få tid att anpassa sig till ändrade produktionsförhållanden. Det anges också från många företag att om man kunde bygga helt nya fabriker skulle ofta betydande kostnadsbesparingar kunna uppnås. Det blir då emellertid fråga om mycket stora investeringar, som inte förrän efter några år blir produktionsfärdiga.

Grupp 1: För verkstadsföretagen finns maskiner i marknaden, som i olika tekniska avseenden är överlägsna de nu använda, exempelvis svarvar med högre hastigheter. Konstruktionerna på företagens produkter är emellertid ofta sådana att det inte går att utnyttja de höga hastigheterna. De små serierna på många produkter gör det inte heller li-

ka lönande med större maskininvesteringar. För ett av företagen finns det en viss typ av standardmaskiner, som ekonomiskt och tekniskt är överlägsen alla andra typer, varför det endast kan bli fråga om att skaffa fler maskiner av just denna typ. Den är helautomatisk och drivs för närvarande i tvåskift i företaget. Många i företagen anser emellertid att man sannolikt kommer att satsa hårdare på maskininvesteringar efter förkortningen, då man väntar att ändrade relationer mellan kostnaderna för maskiner resp. arbetskraft kommer att göra en del nu oräntabla investeringar lönande. En ökad övergång till flermaskindrift kan exempelvis bli aktuell.

På transportområdet kan sannolikt också ytterligare rationaliseringar vidtas. Från något håll påpekas dock att möjligheterna för automatisk drift i fabriken är mycket små, beroende på de korta serierna. Bland mindre rationaliseringsåtgärder som kan framdrivas som följd av förkortningen tror man framförallt på ökade ansträngningar för att minska maskinernas stopptider. Genom statistiska felstudier, kontrollinstrument o. d. erhålls större möjligheter att förutse och förebygga fel i maskinerna. Vad beträffar den minskade arbetstiden för tjänstemännen framhålls från ett av verkstadsföretagen att införandet av bokföringsmaskiner sparar in många anställda och att det här finns ytterligare investeringsmöjligheter. Dessa kan framtvingas av de nya arbets-tidsbestämmelserna.

Järn- och metallmanufakturföretaget anser sig däremot inte kunna kompensera arbetstidsförkortningen med ökade investeringar. Det finns visserligen snabbare maskiner tillgängliga på en del punkter, men för huvudtillverkningen investeras för närvarande det absolut modernaste maskineriet. Företaget saknar f. ö. kapital för ytterligare in-

vesteringar. *Bilverkstaden* anser sig inte heller ha några större möjligheter att kompensera arbetstidsförkortningen genom ökade investeringar. Branschen befinner sig visserligen mitt uppe i en rationaliseringsperiod genom den gradvisa övergången »från hantverk till industri». Själva reparationsarbetet bedrivs emellertid ännu hantverksmässigt och ligger »ovanligt illa till för stora investeringar». Man anser sig dessutom redan ha de mest moderna maskinerna.

Grupp 2: Företagen i andra gruppen har båda haft mycket dåliga konjunk-turer under senare år. Detta har emellertid medfört att de haft »piskan på ryggen», varför man under de senaste fyra-fem åren redan försökt införa de mest moderna maskinerna. Teknikens utveckling under dessa år anses inte ha gått så snabbt att det nu är lönande att åter förnya maskinparken, varför man befinner sig i »en olycklig situation inför en arbetstidsförkortning». Från *garveriet* framhålls att det inte kan bli fråga om att köpa nya maskiner, vilket även sammanhänger med företagets kapital-situation. *Textilföretaget* anser att det på vissa punkter finns nykonstruktioner i marknaden som skulle vara lönande att anskaffa. Det påpekas också att i någon av företagets fabriker finns för närvarande en viss produktions-reserv, som kan kompensera en mindre del av arbetstidsförkortningen. Samtidigt framhålls att »för närvarande sköter en vävare mellan 20—40 vävstolar, varför det inte går att komma längre här». Man tror inte heller att den »nya automationstekniken» kommer att betyda mycket för företagets vidkommande.

Grupp 3: För de båda *skogsföretagen* är investeringsmöjligheterna relativt gynnsamma. Det ena påpekar att om

man bara bygger fabriken 20 % större kan produktionsvolymen öka med 20 % med oförändrad personal. Det blir emellertid fråga om investeringar av storleksordningen 10 milj. kr. Det andra företaget har på många punkter mycket gamla maskiner. Arbetstidsförkortningen kan därigenom bli »droppen som tvingar fram nya investeringar i det gamla bruket». Genom dessa nyinvesteringar anser man att det finns stora möjligheter att kompensera en arbetstidsförkortning. Samtidigt påpekas att man måste vänta ungefär tre år på leverans av en ny pappersmaskin.

Grupp 4: Bland företagen i den sista gruppen anger *järnbruket och de kemiska företagen* att det visserligen finns en provkarta på olika investeringsmöjligheter, men att det i dessa företag är fråga om mycket stora investeringar av typen nytt tunnplåtvalsverk, större ugnsenheter etc. »Inkubationstiden» för de olika investeringsprojekten är också minst ett par år. På förpacknings- och utlastningsområdet finns det även en hel del mindre investeringar som är eller kan bli lönande. Järnbruket framhåller att man efter en arbetstidsförkortning blir piskad att förbättra transporterna och införa rationellare skrotgårdar och lagerutrymmen. De kemiska företagen påpekar i likhet med en del andra företag att »automationen» för deras del endast kan bli en komplettering. *Gruvföretaget* anser sig ha gjort så stora investeringar under senare år att man nu måste ha en viss andhämtning. *Mejeriet* poängterar att automatiseringen redan nu är så långt driven att det inte finns några ytterligare investeringsmöjligheter här. På förpackningsområdet däremot kan en arbetstidsförkortning medföra ökade investeringar. I *tidningsföretaget* anser man däremot att det finns en hel del projekt som blir lönsamma

efter de nya arbetstidsbestämmelserna. Det behöver här inte alltid bli fråga om så stora investeringar.

Flera av de intervjuade är av den uppfattningen att även om man inte nu direkt kan påvisa olika möjligheter att kompensera en del av produktionsbortfallet genom förkortningen, så kommer i ett dylikt läge *rationaliseringstakten* i företagen att bli snabbare. »Allting kommer att föras upp på ett högre varvtal» som någon uttrycker det. Samtidigt framhålls emellertid från många håll att *rationaliseringstakten* i företagen redan nu är mycket hög och att man så snabbt som möjligt försöker genomföra alla ekonomiskt lönande *rationaliseringar*, som kommer till företagens kännedom.

Uthyrning av vissa delar av tillverkningen praktiseras för närvarande i nämnvärd omfattning endast av *verkstadsföretagen* samt bilverkstaden, som skickar bort en stor del av reparationserna av olika bildelar till andra företag. Det framhålls att villigheten att hyra ut delar av tillverkningen sannolikt kommer att öka efter en arbetstidsförkortning. Möjligheterna härtill anses emellertid snarare bli sämre, eftersom kapaciteten hos företagens underleverantörer sannolikt kommer att minska.

Vad beträffar nedläggningen av en del indirekta avdelningar menar flertalet av de intervjuade att utvecklingen går mot större specialisering. Som exempel nämns att en stor del av byggnadsarbetena i företagen lämnas ut på entreprenad. Reparationerna vill man emellertid i allmänhet sköta om själv. Från något håll kritiseras svenska företag för att de i allt för hög grad försöker göra allt själva. En strukturrationalisering (genom att exempelvis slå samman alla smedjor till ett par stora företag) anses i många fall motiverad och blir kanske ännu mer aktuell efter en förkortning. Bland avdelningar inom

företagen som kan tänkas få minskad betydelse märks verktygsavdelningarna, eftersom man i stället kan köpa verktyg utifrån, exempelvis från Tyskland. Även emballageavdelningarna kan väntas bli nedlagda i viss utsträckning. Det påpekas emellertid att det ofta är mycket svårt att flytta om arbetare mellan olika avdelningar.

Alt. 2: Förändringar i företagens betende under förutsättning att ny arbetskraft finns tillgänglig

Även om ny arbetskraft finns tillgänglig och företagen strävar efter att kompensera produktionsbortfallet som följd av arbetstidsförkortningen är det i och för sig inte säkert att företagen vill utnyttja möjligheten att nyanställa folk. Frågan blir vilka alternativ som står till buds och hur kostnadskrävande dessa är. Avvägningen blir sannolikt speciellt svår mellan alternativen mer investeringar, mer övertid och ny anställning av folk på dag- eller skifttid. Hänsyn måste också tas till möjligheterna att överhuvud taget få arbetare med på övertids- och skiftarbete. Dessutom begränsas övertidsalternativet av arbetstidsbestämmelserna om att högst 200 timmar får tas ut per år och arbetare. Företag som redan använder övertid i stor utsträckning har därför små möjligheter att utnyttja detta alternativ.

Nästan samtliga företag tror att de, om det finns möjligheter, kommer att vilja *nyanställa arbetare*. Enda undantaget härifrån är ett av skogsföretagen, där man anser sig inom en relativt begränsad tidsrymd kunna kompensera produktionsbortfallet genom förkortningen, förutsatt att det ges möjligheter till nya investeringar. Flertalet av företagen är, om de kan få folk, angelägna om en utökning av *skiftarbetet* i företagen, då sådant arbete innebär att man

inte behöver företa nya investeringar för den nytillkommande arbetskraften. Om det inte går att öka skiftarbetet blir alla de företag där kapaciteten redan är fullt utnyttjad tvungna att nyinvestera. I flertalet av de undersökta företagen utnyttjas den tillgängliga produktionsapparaten redan i det närmaste fullt ut. För de företag där man anser att den nya ledigheten inte kan förläggas på lördagarna för samtliga arbetare utan måste fördelas på de olika veckodagarna går det emellertid att direkt sätta in nytillkommande arbetskraft i skiften utan motsvarande investeringar.

Grupp 1: De två första verkstadsföretagen vill ha en ökad mängd tvåskiftsarbete. Med hänsyn till de högre krav på arbetarnas bostadsstandard som krävs vid dylikt arbete och den redan nu besvärande bostadssituationen bedömer man emellertid möjligheterna till ökat skiftarbete som mycket små. Endast vid de dyraste maskinerna anses det bli tvåskiftsarbete efter de nya arbetstidsbestämmelserna. På övriga avdelningar blir företagen tvungna att öka maskininvesteringarna i proportion till den nyanställda arbetskraften, då det inte finns någon ledig kapacitet för närvarande. På vissa punkter måste det även investeras i nya byggnader, då alla utrymmen redan är fullbelagda.

Det *tredje verkstadsföretaget* som redan nu har tvåskiftsarbete vid de högautomatiska maskinerna arbetar f. n. på att införa treskift med 45 1/3 timme per vecka vid dessa maskiner. Efter en arbetstidsförkortning kommer man sannolikt att vara ännu angelägnare om att införa intermittert treskiftsarbete eller ännu hellre kontinuerlig drift. Företaget har vid ett tidigare tillfälle redan haft treskiftsarbete vid dessa maskiner, men då slutade en mängd arbetare, varför man blev tvungen att återgå till två-

skift. Varje maskin av denna typ ger vid nuvarande priser ca 3 miljoner kronor per år och skift och sköts samtidigt av endast en arbetare. Avskrivningarna anses inte i större utsträckning bli påverkade av drifttiden. Det är då uppenbart att kostnaderna för den ende arbetaren spelar relativt liten roll i förhållande till de ökade intäkterna vid ytterligare skift. Företagsledningen anser därför att en övergång till kontinuerlig drift skulle möjliggöra både kortare arbetstid, högre löner och bättre resultat för företaget. Arbetarnas ovilja och den besvärliga bostadssituationen hindrar emellertid en ändring av de gällande arbetstidsförhållandena. Efter en arbetstidsförkortning är det emellertid troligt att nytillkommande arbetskraft kommer att användas för treskiftsarbete. För de nya arbetarna krävs emellertid ökade bostadsinvesteringar.

Järn- och metallmanufaktur företaget kan endast tänka sig att använda den nya arbetskraften vid tvåskiftsarbete, vilket kan utökas betydligt. Någon ökning av maskinparken »kan det absolut inte bli tal om». I stället fordras ökade investeringar i bostäder och sociala inrättningar av olika slag, vilket medför att företaget i första hand kommer att utnyttja övertiden.

Bilverkstaden anser att problemet om fria lördagar »bleknar i förhållande till frågan om att införa skift». Framförallt lastbils- men inte heller personbilägarna vill vara utan sina bilar på dagarna, varför möjligheter att reparera bilar på kvällarna skulle vara synnerligen önskvärda. Arbetarnas motvilja mot skiftarbete har hittills hindrat företaget att ändra arbetstiderna i någon större utsträckning. Inte heller efter arbetstidsförkortningen tror man det blir möjligt med en utökning av skiftarbetet utan den nya arbetskraften kommer att placeras in under ordinarie tid. Eftersom

kapaciteten endast är utnyttjad till ca 80 % behövs inga nya investeringar för de nyanställda.

Grupp 2: Garveriet och textilföretaget strävar båda efter att använda skiftarbete i största möjliga utsträckning. Vid de mera kapitalkrävande maskinerna vill *garveriet* redan nu ha helkontinuerlig drift. Vid de mindre kapitalkrävande maskinerna är det emellertid tveklaktigt om det lönar sig bäst med skift eller med flera maskiner och dagtid om man nyanställer folk. Några byggnadsinvesteringar kommer inte att krävas, eftersom det tydligen finns en hel del tomma utrymmen i företaget. *Textilföretaget* strävar efter att införa treskiftsarbete. Dessa strävanden har emellertid hittills strandat på »arbetarnas absoluta motstånd» mot dylikt arbete. Det framhålls att även om arbetarna centralt går med på treskiftsarbete, går det ändå inte att genomföra lokalt, eftersom man inte kan få tag på några arbetare. Nyanställning av arbetare kommer därför att medföra nyinköp av maskiner och även tillbyggnader på olika områden, eftersom de nya maskinerna inte rymms i de nuvarande byggnaderna.

Grupp 3: Båda *skogsföretagen* försöker att gå över till helkontinuerlig drift. Vid det ena företaget antas en arbetstidsförkortning komma att befrämja en dylik utveckling, förutsatt att ny arbetskraft finns tillgänglig. De nya arbetarna kan då direkt sättas in i skiften. Renserierna och verkstäderna i företaget kommer emellertid sannolikt även i fortsättningen att arbeta endast på dagtid. På dessa avdelningar tror man dock inte att en bibehållen produktionsvolym kräver en mot arbetstidsförkortningen proportionell ökning av arbetarstammen. Det andra företaget tror sig få helkontinuerlig drift med 42-timmars arbetsvecka oberoende av

förkortningen, vilket emellertid kommer att medföra ett ökat arbetskraftsbehov för att fylla ut skiften. Nya investeringar för den nya arbetskraften måste i så fall endast utföras vad beträffar bostäder och sociala anläggningar. Reparationsverkstaden kommer inte att gå över till tvåskift utan där kan man använda den nytillkommande arbetskraften på vanlig dagtid.

Grupp 4: För de båda kemiska företagen som redan har 42-timmars arbetsvecka med helkontinuerlig drift för ca 40 % av arbetsstyrkan blir problemet hur arbetstiden utvecklas för dessa arbetare. Om de enligt förutsättningarna får en förkortning till 40 timmar och det inte går att ta ut övertid måste företagen nyanställa folk om driftstiderna skall bibehållas. Det påpekas från ett av företagen att vid övergången från 48- till 42-timmars arbetsvecka anställdes ny arbetskraft nästan i proportion till förkortningen. För de nuvarande 48-timmarsarbetarna, dvs. reparatörerna, är det ovisst om man kommer att öka övertidsuttaget eller nyanställa folk.

I järnbruket behövs de nya arbetarna för att fylla skiften, så att man fortfarande kan vidmakthålla arbetet från kl. 20.00 söndag kväll till kl. 14.00 på lördagen. Om det går att genomföra kontinuerlig drift medför detta ett ytterligare ökat arbetskraftsbehov, men samtidigt stiger produktionen utöver initialläget. Produktionen i ett järnverk anses i stort sett vara proportionell mot arbetstiden. Om driften stoppas kl. 22.00 fredag kväll, vilket en strikt tillämpning av de nya arbetstidsbestämmelserna skulle innebära (40-timmarsvecka och treskift), fordras betydande investeringar för den nytillkommande arbetskraften om produktionen skall kunna bibehållas. *Mejeriet* anser sig tvingat att anställa mer folk efter en arbetstids-

förkortning, vilket sammanhänger med nödvändigheten att ta hand om all inkommande mjölk. Den nya personalen kan som följd av den »hoppande» ledigheten direkt placeras in i produktionen utan extra investeringar. Även *tidningsföretaget* kan direkt placera in den nytillkommande personalen i skiften utan större investeringar. *Gruvföretaget* måste däremot göra mot den nyanställda personalen i det närmaste proportionella maskininvesteringar.

Det är en relativt enhetlig uppfattning bland de intervjuade att arbetstidsförkortningen kommer att medföra en ökning av antalet tjänstemän i företagen. Skälen härtill är bl. a. att metod- och arbetsstudierna kommer att drivas hårdare, att de ökade investeringarna kräver flera ingenjörer samt att utökningen av skiftarbetet fordrar flera arbetsledare. Det anses också på en del håll att den förkortade arbetstiden kan innebära att arbetarna kommer att gå med på genomförandet av en del nu ej accepterade rationaliseringsåtgärder. Detta var exempelvis fallet i ett av de kemiska företagen, där förkortningen från 48 till 42 timmar för skiftarbetarna snarare medförde en förbättring för företaget genom att man i samband därmed fick tillfälle att genomföra en mängd rationaliseringsåtgärder. »Det gick att ta ett krafttag sedan man s. a. s. fått proppen ur». Från en del företag, exempelvis textilföretaget och mejeriet, framhålls emellertid att rationaliseringsarbetet redan nu drivs så hårt det går och att ett ökat antal tjänstemän endast kommer »att springa om varandra». Bilverkstaden påpekar också att det inte går att driva rationaliseringsarbetet med mer än en viss hastighet. I annat fall »slår man knut på sig själv».

Någon mera väsentlig ökning av antalet *deltidsarbetande eller partiellt ar-*

betsföra tror man inte kommer att inträda efter en förkortning av arbetstiden. I den mån det inte går att få tag på annan arbetskraft kommer emellertid många företag att försöka alla utvägar för att skaffa nytt folk. Deltidsarbetande kvinnor tycks för närvarande användas speciellt på bruksorterna. Detta sammanhänger med bostadssituationen och det förhållandet att den kvinnliga arbetskraften inte kräver investeringar i nya bostäder. Det beklagas från en del håll att man inte får använda kvinnlig arbetskraft i treskiftsarbete. Blir kvinnorna bara utbildade, anses de ofta vara lika effektiva som männen. Användningen av deltid bedöms i allmänhet som mindre effektiv, då det är »svårt att skarva ihop två arbeten» och sådan tid dessutom kräver ökad planering.

Flera av företagen använder redan nu partiellt arbetsföra på en del avdelningar. De är emellertid endast lämpade för en del lättare sysslor. Många av företagen anser det som en moralisk skyldighet att ta hand om sina egna partiellt arbetsföra. I en del företag, exempelvis järnbruket, anses dessa emellertid vara så många att man har svårt att utnyttja dem. Det uppstår också ofta besvärliga avlöningsproblem vid utformandet av lönerelationerna mellan partiellt arbetsföra och vanliga arbetare. Ytterligare kategorier av arbetskraft som företagen kan komma att använda i ökad utsträckning efter en arbetstidsförkortning är hemmaarbetande fruar vid en del enklare sysslor samt företagets pensionärer. Man kanske även låter en del folk gå kvar trots uppnådd pensionsålder.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten i de undersökta företagen

Den tidigare diskussionen har syftat till att belysa tendenserna i de beteen-

deförändringar som de intervjuade väntar skall uppkomma i företagen i syfte att kompensera det genom förkortningen uppkomna produktionsbortfallet. Som tidigare påpekats anger nästan samtliga företag att det kommer att vara »en självklar målsättning» för företagets strävanden att söka bibehålla produktionsvolymen i företagen. Samtidigt anger de emellertid att de kostnadsstegringar för företagen som i så fall måste uppkomma är av sådan storleksordning att de antingen måste medföra prisstegringar på företagets produkter eller nedläggningar av mindre lönsamma tillverkningsgrenar. Dessa åtgärder måste under förutsättningen om oförändrat efterfrågesamband för företagets varor få till följd en nedgång i företagets produktion och sysselsättning i jämförelse med tidigare, som blir beroende av elasticitetsförhållandena och de vidtagna åtgärdernas storlek. Arbetstidsförkortningens totala verkningar på de undersökta företagen blir därför en kombination av de tidigare omnämnda betendeförändringarna och de i denna avdelning antydda effekterna. Hänsyn måste även tas till att många företag på grund av allmän brist på produktionsfaktorer sannolikt inte får möjlighet att tillverka den produktionsvolym som de vid gällande efterfråge- och kostnadsförhållanden helst skulle vilja.

Flera av företagen anser att det direkta *produktionsbortfallet* inte blir helt proportionellt mot förkortningen, därför att den ledigblivna tiden och då framförallt lördagen inte är lika effektiv som de andra dagarna. Detta gäller speciellt verkstadsföretagen. För bilverkstaden sammanhänger det med att orderingången på lördagarna är betydligt mindre än andra dagar. Även textilföretaget och skogsföretagen anser att lördagarna är något mindre effektiva även om produktionen i dessa företag

på grund av styrda maskiner i stor utsträckning är proportionell mot driftstiden. Textilföretaget påpekar sålunda att en 17-proc. arbetstidsförkortning kanske medför en ca 15-proc. produktionsminskning. Från några av företagen framhålls å andra sidan att produktionsbortfallet snarast blir större än som skulle svara mot förkortningen. Detta gäller framförallt företag där det blir fråga om nedkylning av ugnar, exempelvis järnbruket och de kemiska företagen, där det tar en viss tid att värma upp ugnarna och komma igång med produktionen igen. Järnbruket framhåller exempelvis att en 10-proc. minskning av driftstiden i de metallurgiska avdelningarna kan medföra ett ca 15-proc. produktionsbortfall. Även garveriet anser sig förlora mer än en dags produktion som följd av förkortningen, eftersom man måste stoppa vissa processer tidigare än vid ledighetens början.

Även om de anställda *inte får någon som helst lönekompensation* i samband med förkortningen kommer den sannolikt att medföra kostnadsstegringar för företagen om de försöker att helt kompensera produktionsbortfallet.¹ Det är emellertid troligt att kostnadsökningen för flertalet företag i detta fall kommer att förefalla relativt liten, varför de inte kommer att finna det ekonomiskt lönsamt med någon större produktionsminskning utan i stället kommer att inrikta strävandena på att bibehålla den tidigare produktionsvolymen enligt riktlinjerna i den föregående diskussionen. Strävandena kommer härvid sannolikt att öka med den relativa storleken av företagets fasta kostnader. Skogsföretagen, järnbruket och de kemiska företagen torde därför vara ändå mera angelägna om en bibehållen produktionsvolym än exempelvis verkstadsföretagen. Mejeriet kommer sanno-

likt också på grund av arbetets karaktär att med alla medel söka bibehålla den tidigare produktionsvolymen. Garveriet påpekar att man byggt upp en organisation för en viss produktionsvolym och att det krävs stora kostnadsförskjutningar för att man skall vilja rubba på denna organisation. Strävandena att hålla produktionsvolymen oförändrad blir beroende av möjligheterna att skaffa nya produktionsfaktorer. Det är här som nyss påpekats sannolikt att man på några punkter kommer att få ett gap mellan efterfrågan och tillgången på produktionsresurser (som exempelvis tar sig uttryck i ökad löneglidning o. d.). Flera av företagen framhåller härvid att om företaget på grund av brist på produktionsresurser inte kan tillverka önskad produktionsvolym kommer inte produktionsminskningen att fördelas likformigt på de olika tillverkningsgrenarna. Man kommer i stället snarare att lägga ned de minst lönande tillverkningarna. I järnbruket kommer exempelvis grovplåttillverkningen kanske att läggas ned etc.

För några av företagen kommer kostnadsförändringarna i samband med förkortningen trots oförändrade löner sannolikt att vara tillräckliga för att utlösa pris- och produktionsanpassningar. Verkstadsföretagen anser sålunda att det kan bli fråga om prishöjningar på framförallt hemmamarknaden, där konkurrensen är mindre och efterfrågeelasticiteten relativt låg. På exportmarknaderna finns det emellertid inga möjligheter till prishöjningar. Ett av företagen kommer i stället kanske att lägga ned en del av exporttillverkningarna, då marginalerna redan nu anses otill-

¹ Gäller inte för det fall att tillräcklig mängd arbetskraft till oförändrad lön finns tillgänglig som dessutom inte kräver investeringar i bostäder o. d. från företagets sida.

räckliga. Bilverkstaden tror sig kunna höja priserna utan att det blir någon mera betydande nedgång i servicevolymen. Garveriet och textilföretaget har på grund av konjunkturläget inga möjligheter till prishöjningar. Garveriet kommer sannolikt att i ökad grad försöka koncentrera sig på modesaker o.d., exempelvis då det gäller färger, emedan det ofta är lättare att få bättre marginaler på dylika produkter. Textilföretaget kan komma att överväga en nedläggning av något av spinnerierna, då dessa för närvarande är föga lönande. Även de kemiska företagen kanske företar vissa inskränkningar i tillverkningen. Produktionens förenade karaktär gör emellertid detta problem mycket komplicerat i dessa företag. Vissa prishöjningar på hemmamarknaden är också tänkbara trots att konkurrensen är synnerligen hård. Järnbruket kommer sannolikt att höja priserna på företagets statliga tillverkningar. För mejeriet gick alla kostnadsstegringar tidigare in i jordbrukskalkylen och drabbade antingen konsumenterna eller bönderna. Med den nya jordbruksprisregleringen blir emellertid förhållandena mera svårbestämbara.

Om de anställda får full lönekompen- sation för arbetstidsförkortningen kommer anpassningen av företagets pris- och produktionsstruktur enligt de intervjuade att bli betydligt mera genomgripande. Anpassningen kommer i betydligt högre grad att gå ut på att man accepterar produktionsnedgången som följd av förkortningen. Gapen mellan efterfrågan och tillgången på produktionsfaktorer kommer härigenom inte heller att bli lika stora.

Grupp 1: Verkstadsföretagen kommer sannolikt även nu att begränsa sina prishöjningar till hemmamarknaden, där kunderna vant sig vid att använda fö-

retagens produkter, varför efterfrågeminskningen inte anses bli så stor. Två av företagen kommer troligen att begränsa exporttillverkningen och skära bort en del oekonomiska tillverkningsgrenar. Speciellt ett av företagen (verkstadsföretag 2) anser att kostnadsför- dyringen i detta fall blir så stor att det inte endast kommer att lägga ned flera i detta läge ej lönande tillverkningsgrenar utan även kommer att överväga att flytta en del av serietillverkningarna till dotterföretagen i utlandet, där redan nu större delen av produktionen äger rum. Härigenom kan man bli tvungen att avskeda en del både arbetare och tjänstemän. Ett annat företag (verkstadsföretag 1) anser sig på grund av efterfrågans karaktär inte ha möjligheter att skära ned tillverkningsssortimentet. Här kanske det även blir prishöjningar på en del exportmarknader. Eftersom företaget befinner sig i en expanderande marknad där nya konstruktioner ofta kan ge betydande vinster, är det troligt att pressen på företagets konstruktionsavdelning kommer att öka.

Järn- och metallmanufakturföretaget anser sig på grund av den hårda utländska och inhemska konkurrensen inte ha några större möjligheter att höja priserna. Det kommer därför sannolikt i stället att försöka begränsa produktionen till framförallt huvudtillverkningen, där installerandet av det nya toppmoderna maskineriet troligtvis ökar konkurrenskraften betydligt. *Bilverkstaden* kommer att kompensera kostnadsstegringen genom prisstegringar då »marginalerna inte alls är så bra som folk tror». Det är härvid troligt att mindre bilreparationer får en relativt sett kraftigare prisstegring än större, vilket sannolikt medför en tendens till att bilägare reparerar mindre eller klarar av små reparationer själva. Det är även troligt att utbytesidéen, dvs. ut-

byte av delar kommer att bli populärare.

Grupp 2: För garveriet och textilförretaget anses de antagna kostnadsstegringarna i samband med förkortningen medföra en ytterligare avsevärt försämrade konjunktur. Det blir här i huvudsak fråga om att lägga ned oekonomiska produkter och avdelningar. Några möjligheter till prisstegringar tror man inte det finns. *Garveriet* anser att kapaciteten inom branschen är för stor och att förkortningen i detta läge kommer att medföra nedläggning av något garveri. Det blir också en ökad specialisering och uppdelning mellan garverierna. Dessutom kommer företaget att försöka driva en mera aktiv försäljning och ett mera aktivt modellskapande, där möjligheterna till bättre marginaler är större samtidigt som riskerna för bakslag ökar. *Textilföretaget* kommer sannolikt att lägga ned något av spinnerierna och i stället köpa råväv utifrån. Dessutom begränsas troligtvis tygproduktionen till de mera vanliga storlekarna. Det kan även tänkas att man lägger ned den exportförsäljning som upparbetats under senare år.

Grupp 3: För *skogsföretagen* är priserna till största delen världsmarknadsbestämda, varför företagen inte har någon större möjlighet att påverka pris-sättningen. För den del som säljs på den svenska marknaden finns det emel-

lertid sannolikt möjligheter till prishöjningar, då de svenska priserna i allmänhet ligger under världsmarknadspriserna. En viss övergång till mera förädlad vara, exempelvis från oblekt till blekt massa, kan också bli en följd av förkortningen.

Grupp 4: *De kemiska företagen* anser sig inte heller i detta läge ha möjligheter att höja priserna. Endast då det gäller gödningsmedel kan man tänka sig vissa justeringar. I stället kommer företagen att bli tvungna att lägga ned en del mindre lönsamma tillverkningar. *Järnbruket* kommer nu sannolikt att lägga ned inte endast grovplåttillverkningen utan även en del exporttillverkningar. Dessutom blir prisstegringarna på statstillverkningen sannolikt större än om lönerna inte hade höjts efter förkortningen. *Tidningsföretaget* höjer troligtvis både tidnings- och annonspriserna. Man tror emellertid inte att detta har någon större inverkan på efterfrågan, i varje fall inte då det gäller tidningar, då denna betraktas som relativt oelastisk. Vissa kvalitetsförsämringar kan också uppkomma, exempelvis genom övergång till sexdagarsstidning, mindre text och annonser eller färre distributionsställen. För *gruvföretaget* slutligen är priserna också marknadsbestämda och röner knappast någon inverkan av förkortningen. Någon inskränkning i tillverkningen blir det inte heller fråga om.

Synpunkter på arbetstidsförkortningens verkningar i de olika företagen

Verkstadsföretag 1

Produktionsförhållanden

Företaget är ett av våra större verkstadsföretag, som producerar maskiner av en relativt enhetlig typ. Försäljning-

en sker till mer än hälften på export till ett flertal olika länder. Konkurrensen kommer huvudsakligen från ett par stora företag i de största industriländerna. Den svenska konkurrensen är obetydlig. Marknaden kan betecknas som utpräglat

oligopolistisk. Köparna av företagets produkter återfinns i flertalet industribranscher. Utvecklingen på det berörda maskinområdet går mycket snabbt, varför möjligheterna att få fram nya konstruktioner spelar stor roll. Försäljningen och produktionen av företagets produkter steg mycket snabbt under de första efterkrigsåren (se nedanstående tabell). Produktionsstegringen möjliggjordes dels genom ett ökat arbetarantal och dels genom en mycket kraftig rationa-

lisering. Som exempel kan nämnas att arbetstiden för tillverkningen av en viss maskintyp sjönk med 60 %. Under 1952—53 stagnerade efterfrågan och viss outnyttjad kapacitet uppkom. Under de senaste åren har efterfrågan åter stigit betydligt och man anser sig kunna sysselsätta ca 20 % flera arbetare och tjänstemän om de fanns tillgängliga. Företaget är beläget i en av våra största städer, där konkurrensen om arbetskraft är stor.

Tab. 1. Saluvärde, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1949 = 100¹

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	100	125	164	166
Antal arbetare	83	85	99	100	98	113	117	95	80
Antal tjänstemän	92	99	99	100	102	112	111	108	126

¹ Basåret är valt så att serierna blivit jämförbara. Detta har medfört att basåret ej är detsamma för alla företag.

Nuvarande arbetstider

Arbetarna har för närvarande 48-timmars arbetsvecka med 8 ½ timme måndag—fredag och 5 ½ timme på lördagen. Tvåskiftsarbete förekommer i viss utsträckning på en del avdelningar. Under sommaren är lördagarna fria efter inarbetning.

Förändringar i arbetarnas beteende¹

De intervjuade anser att frånvarofrekvensen sannolikt kommer att minska till följd av en arbetstidsförkortning eftersom frånvaron för närvarande är högst på lördagarna. Företaget förlorade under 1954 ca 2000 lördagar på grund av frånvaro. Man har därför låtit införa fria sommarlördagar med inarbetning. De intervjuade anser samtliga att arbetsintensiteten i företaget kan ökas. På många avdelningar finns det »tak» för förtjänsterna som ofta brutits

igenom då man anställt utländska arbetare. Dessa har emellertid stundom presat upp tempot så mycket att kvaliteten på produkterna försämrats. Om lönerna höjs i proportion till arbetstidsförkortningen anses det tveksamt om arbetsintensiteten kommer att stiga. I annat fall tror flertalet intervjuade emellertid att arbetarna kommer att öka takten för att hålla veckolönerna oförändrade.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. I detta fall anses det att användningen av övertid kommer att öka. I allmänhet används övertid endast för speciella ändamål, men vid nuvarande höga kapacitetsutnyttjande försöker man utnyttja sådan arbetstid så mycket som möjligt. Eftersom övertid är dyrare än ordinarie arbetstid beror emeller-

¹ Ingen arbetarrepresentant har intervjuats i detta företag.

tid den ökade användningen av övertid på möjligheterna att nyanställa arbetskraft. Uppfattningarna om arbetarnas inställning till övertidsarbete är delade. Å ena sidan finns det många arbetare som bett om att få övertidsarbete på lördagarna och det anses att ca 10 % av arbetarna har extraarbete vid sidan av det ordinarie arbetet. Å andra sidan kan svårigheterna att utnyttja övertiden i nuvarande läge — ca 80 % outnyttjad av den enligt lagstiftningen möjliga tiden — tyda på en allmän motvilja mot övertidsarbete.

Möjligheterna att öka produktionen genom ändrad organisation av tillverkningen bedöms som mycket små. Företaget följer redan nu med i rationaliseringsutvecklingen så snabbt som resurserna medger. En av de intervjuade anser att en arbetstidsförkortning som även berör rationaliseringsingenjörerna snarare kan komma att minska rationaliseringstakten. Andra menar emellertid att allt arbete kommer att föras upp »på ett högre varvtal».

Det finns snabbare och bättre maskiner än de nu använda i marknaden. Man skulle kunna anskaffa flera automatiska maskiner, varigenom varje arbetare skulle kunna sköta flera maskiner. Sådana maskiner anses emellertid inte lämpliga i detta företag. Företaget skulle också kunna anskaffa snabbare maskiner av den nu använda typen. Svårigheten med dylika maskiner tycks närmast vara att konstruktionerna på företagets detaljer inte möjliggör ett utnyttjande av de höga hastigheterna.

Företaget hyr för närvarande ut vissa delar av tillverkningen och det är tänkbart att man kommer att förfara så med flera tillverkningsenheter. En intervjuad person anser att de svenska verkstäderna i alltför hög grad försöker göra allt själva: »Varje större verkstad håller sig exempelvis med egen smedja.

Det vore mera lönande att ha en eller ett par stora smedjor som utförde allt smidesarbete.» Det anses tänkbart att en arbetstidsförkortning medverkar till en sådan specialisering på olika områden.

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Om man nyanställer arbetare är det troligt att skiftarbetet kommer att öka i företaget (det finns för närvarande mycket litet skiftgång i verkstaden) eftersom en ökad användning av arbetare på ordinarie tid kräver en motsvarande ökning av maskininvesteringarna. Svårigheterna vid nyanställningar ligger i bristen på bostäder och ökad skiftgång accentuerar denna brist, eftersom skiftarbete anses ställa högre krav på arbetarnas bostadsstandard.

Arbetarnas motvilja mot skiftarbete är också stor i en stad där det finns många andra arbetsmöjligheter. Om företaget har att välja mellan alternativen att anställa flera arbetare på ordinarie tid med motsvarande maskininvesteringar eller att köpa effektivare men dyrare maskiner, är det troligt att vid fullständig lönekomensation det sistnämnda alternativet blir mest ekonomiskt.

Företaget kommer sannolikt att söka anställa flera tjänstemän, varigenom man kan driva arbets- och metodstudierna längre än för närvarande. Härigenom kan arbetstiden för arbetarna utnyttjas bättre och spilltiderna gå ned. Det nämndes som exempel att då man ökar bevakningen av en tillverkningsgren räknar man med att spara ca 10 % av den direkta kostnaden.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Att döma av företagets prisbeteende under efterkrigstiden tycks prisstegringar som följd av kostnadsstegringar endast inträffa då det är fråga

om betydande kostnadsfördyringar. Detta stämmer väl in i den teoretiska bilden av ett företags beteende i en oligopolistisk marknad. Vid fullständig lönekompensation kommer företaget sannolikt att höja produktpriserna. Eftersom de utländska konkurrenterna inte får motsvarande kostnadsfördyring och därför inte kan väntas följa med i en prisstegring är det troligt att denna till största delen läggs på den svenska marknaden, där konkurrensen är mindre. Även en mindre kostnadsstegring kan få betydande återverkningar i prissättningen om den inträffar i ett läge då man redan haft flera icke beaktade kostnadsstegringar.

Det anses tvivelaktigt om företaget kommer att anställa flera arbetare som följd av arbetstidsförkortningen, då den uppkomna kostnadsfördyringen ju sannolikt leder till höjda priser och minskad efterfrågan på företagets produkter. Härtill kommer att samtliga intervjuade anser att produktionsbortfallet med utnyttjande av redan tillgängliga resurser inte kommer att bli proportionellt mot arbetstidsförkortningen. Som skäl härför, utöver de redan nämnda, anföra några av de tillfrågade att arbetstiden på lördagarna inte är lika effektiv som under andra dagar. Det tar en viss stund att komma i gång med arbetet och arbetarna slutar före arbetstidens utgång.

Möjligheterna att i nuvarande läge begränsa produktionen till de mest lönande maskintyperna anses på företagets försäljningssida vara mycket små. Detta sammanhänger med att karaktären hos de tillverkade maskinerna är sådan att varje kund köper alla sina maskiner av ifrågavarande typ från en tillverkare, varför man måste föra hela sortimentet. Produktionsavdelningarna anser å andra sidan att en begränsning av antalet tillverkade typer och detaljer skulle ge stora produktionstekniska fördelar.

Arbetstidsförkortningen medför med säkerhet en ökad press på företagets konstruktionsavdelning, eftersom nya och bättre konstruktioner ofta ger större möjligheter att förbättra vinstmarginalerna.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Samtliga intervjuade föredrar femdagarsvecka framför en förkortning av arbetstiden under varje arbetsdag. Kostnadsfördyringen anses bli mindre vid femdagarsvecka, eftersom uppvärmning och igångsättning av maskiner i allmänhet är dyra operationer, som det går att spara in på om lördagarna slopas.

Verkstadsföretag 2

Produktionsförhållanden

Företaget är i likhet med det föregående ett av våra större verkstadsföretag. Företagets produktion är mycket heterogen och består i fråga om vissa produkter i stor utsträckning av beställningstillverkning. På hemmamarknaden är företaget dominerande inom ett par av de viktigaste tillverkningsgrenarna, medan konkurrensen från såväl inhemska som utländska företag är hårdare vad beträffar andra produkter. På exportmarknaderna är konkurrensen hård.

Utvecklingen av företagets försäljning och personalförhållanden framgår av nedanstående tabell.

Företaget driver huvuddelen av sin verksamhet i en av våra största städer. Konkurrensen om arbetskraft är stor. Tillgången på arbetskraft har varit tillfredsställande från senare delen av 1950 fram till 1954, då dock en viss brist på yrkesarbetare uppstod. På en avdelning var vid intervjutillfället (okt. 1955) 30 % av maskinerna obesatta på grund av brist på arbetskraft. Förutom huvud-

Tab. 2. Saluvärde, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1946 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	100	114	130	125	132	160	175	177	205
Antal arbetare	100	98	103	98	92	104	106	98	96
Antal tjänstemän	100	106	117	117	120	124	115	112	115

fabriken har företaget fabriker i flera mindre städer. Intervjuer har även företagits på en av dessa senare fabriker.

Nuvarande arbetstider

De nuvarande arbetstiderna är för arbetarna $5 \times 8\frac{1}{2}$ timme samt $1 \times 5\frac{1}{2}$ timme per vecka i ett skift. Dessutom har företaget infört fem lediga sommarlördagar med inarbetning (inarbetning sker med 15 min. per dag i två perioder, en på hösten och en på våren).

Förändringar i arbetarnas beteende

Automatstyrda maskiner förekommer endast i mycket ringa omfattning, och man anser att arbetarna, om de ej får kompensation för arbetstidsförkortningen, sannolikt kommer att öka arbetsintensiteten.

Frånvarofrekvensen är högst på lördagarna. Enligt arbetarrepresentanten beror detta på, att arbetarna väljer lördagen för att uträtta personliga ärenden, tandläkarbesök etc., eftersom »förtjänsten sjunker minst då». En viktig förutsättning för att frånvaron skall minska efter en arbetstidsförkortning är att affärer, tandläkare etc. har öppet på lördagarna. Ytterligare ett skäl till den högre lördagsfrånvaron är övertidsarbetet. »Har man arbetat över mycket under veckan kan man ta ledigt på lördagen. Veckoförtjänsten blir ju härigenom i stort sett normal ändå.» Frånvaron under dagen är störst på eftermiddagen.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Mycket tyder på att användningen av övertid kommer att öka. »Om den vanliga arbetsdagen minskas från $8\frac{1}{2}$ till 8 timmar, kommer vi i första hand att försöka få hela verkstadspersonalen att arbeta över en halvtimme.»

En ökning av investeringarna är sannolikt som följd av en arbetstidsförkortning. Det finns bättre maskiner i marknaden, men de är betydligt dyrare och nu icke ekonomiskt lönande. Vid en förkortning kommer man sannolikt att i större utsträckning övergå till dessa dyrare maskiner. Man har redan infört flermaskindrift i vissa fall och den utvecklingen kommer säkert att fortsätta men om å andra sidan arbetarna sköter flera maskiner blir möjligheterna att göra snabba förändringar i produktionen mindre. Företagets möjligheter att investera begränsas också av det omfattande produktionsprogrammet och den därav följande korta serielängden. Inom en av huvudtillverkningarna har produktionen under lång tid drivits hantverksmässigt, men utvecklingen går i riktning mot en mer mekaniserad tillverkning. Denna utveckling kommer emellertid att ställa större krav på konstruktionsavdelningarna. På filialfabriken har man stora problem med utrymme och transporter eftersom fabriken vid uppförandet inte kunde anläggas i den ursprungliga planerade storleken, och en utbyggnad kan kanske komma till stånd som följd av arbetstidsförkort-

ningen. Ytterligare en möjlighet till investering som anges som företagets »önskedröm» är att samla alla förråd till ett centralförråd.

Uthyrning av tillverkningen förekommer redan nu och kommer troligen att öka.

Alt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Om företaget kan anställa mer arbetskraft kommer den att användas huvudsakligen under den ordinarie arbetstiden. En viss ökning av skiftarbetet vid de dyraste maskinerna blir följdmen någon allmän övergång till skift är inte trolig. Det anses å ena sidan inte vara någon mening med att minska maskinparken och i stället utnyttja de återstående maskinerna bättre genom skiftarbete och å andra sidan går det inte att få folk till skiftarbete i en större stad med riklig tillgång på andra arbetstillfällen.

På vissa avdelningar är det redan nu stor brist på tjänstemän — framför allt tekniker på försäljningsavdelningen. Det är dessutom troligt att företaget måste anställa fler tjänstemän på ritkontoret och arbetsstudieavdelningen för att så långt som möjligt förenkla produktionen.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Vid en förkortning som även medför lönekomensation för arbetarna anses prishöjningar ofrånkomliga. Som exempel anförs att en lönehöjning på 10 % för en produktgrupp kommer att medföra en prishöjning på ca 6—7 %. På exportmarknaderna ligger företaget emellertid i prishänseende redan nu »på gränsen», speciellt i konkurrensen gentemot Tyskland. »Prisstegringarna blir lättare att ta ut på hemmamarknaden.»

En arbetstidsförkortning kommer sannolikt att i stor utsträckning medföra utgallringar av de minst lönande

produkterna. Dessa nedskärningar kommer som framgått av ovanstående mest att drabba exporten. Åtminstone en av huvudgrupperna är emellertid till sin karaktär sådan att utgallringar inte kan företas. Företaget säljer nämligen här i stor utsträckning »problemlösningar» och de produkter kunderna behöver kan inte köpas från annat håll.

Av speciellt intresse i detta företag är möjligheten att flytta över en stor del av tillverkningen till de utländska dotterbolagen. Vid en arbetstidsförkortning skulle företaget kanske överväga en sådan åtgärd, vilket i första hand kommer att gälla serietillverkningen. Meningarna på denna punkt är emellertid delade; några anser att det skulle uppstå problem med leveranstider förutom att tull- och fraktkostnader tillkommer. Man har dock redan på grund av den knappa kapaciteten inom landet överflyttat tillverkningen av en produktgrupp till utlandet.

»Om arbetstidsförkortningen kombineras med en kraftig löneökning blir det sannolikt en mycket stor krympning av företagets hela verksamhet. Detta gäller speciellt exportprodukterna.» En av de intervjuade har dock svårt att tänka sig full lönekomensation. »Förändringen blir alltför kraftig och oberäknelig. Substitutionseffekten förlovar helt sin betydelse efter så pass kraftiga förändringar som i detta fall. Man skulle kanske få en övergång till användning av relativt sett fler tjänstemän, men i stället medför förändringarna ju en total minskning av hela verksamheten både då det gäller användningen av tjänstemän och av maskiner.»

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Företaget har inga speciellt betydande igångkörningskostnader utan kostna-

den per produktionsenhet på lördagarna blir ungefär densamma som under veckans övriga dagar. Arbetarrepresentanten vill för sin del ha en annan förläggning av förkortningen. Han föredrar en förkortning varje dag, som skall läggas på morgonen. Skälet härtill är att han vill få ut mer av kvällarna. Den allmänna meningen bland arbetarna är dock att förkortningen bör läggas på lördagen.

Verkstadsföretag 3

Produktionsförhållanden

Företaget är ett av våra större verkstadsföretag (i industristatistiken hänförs det till järn- och stålmanufaktur). Produkterna säljs dels inom landet och dels, till omkring 30 %, på export.

Företaget är vad beträffar huvudtillverkningen det dominerande företaget i landet men har viss konkurrens från utlandet — importen uppgår till ca 10 % av förbrukningen inom landet. På exportmarknaderna är konkurrensen, främst med tyska och engelska företag, stark.

Produktionen har ökat kraftigt sedan 1946 trots att den maskinella kapaciteten vissa år icke kunnat utnyttjas fullt på grund av brist på arbetskraft och råmaterial. (Se nedanstående tabell.) Nedgången i försäljningsvärdet år 1953 orsakades av betydande prissänkningar. Produktionsvolymen var ungefär oförändrad mot året före.

Företaget är beläget på en mindre ort som domineras av detta och två andra företag.

Tab. 3. Saluvärde, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1949 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	100	100	140	142	120	149
Antal arbetare	93	90	94	100	105	109	111	103	114
Antal tjänstemän	88	97	98	100	106	108	109	104	110

Nuvarande arbetstider och förändringar som följt av en arbetstidsförkortning

Två tredjedelar av arbetarna i företaget har ett skift med $5 \times 8\frac{1}{2}$ timme samt $1 \times 5\frac{1}{2}$ timme per vecka, dvs. 48 timmar. En tredjedel av arbetarna arbetar i tvåskift med i genomsnitt 48 timmar per vecka. Tvåskiftsarbetarna arbetar in varannan lördag.

Förändringarna i arbetstiden vid en förkortning till 40 timmar innebär för tvåskiftsarbetarna att även den kyarvarande lördagen blir ledig samt att arbetstiden på vardagarna minskar med mer än $\frac{1}{2}$ timme.

Förändringar i arbetarnas beteende

Flera av de intervjuade anser att arbetsintensiteten kan höjas redan nu. En intervjuad framför som skäl härför att då han föreslog verkstadsklubben att man skulle införa MTM-studier i företaget hade klubben som motargument kommit med att man var villig öka arbetsintensiteten i företaget.

Frånvarofrekvensen är större på lördagarna än övriga dagar. »Detta medför väldigt mycket trassel i företaget, då de andra arbetarna ofta är beroende av det arbete som skulle utföras av dem som är borta.»

En av de intervjuade anser att »kon-

torstjänstemännens arbetsintensitet är mycket låg och en arbetstidsförkortning för deras del medför inte så stora problem utan går att klara genom en höjning av arbetsintensiteten på avdelningarna». Denna uppfattning grundar han på det förhållandet att de olika avdelningarna med oförändrad personal ofta klarar betydligt större arbetsmängder och dessutom har företaget trots ökad produktion och försörjning ej behövt nyanställa kontorstjänstemän.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Företaget har för närvarande en ålderdomlig organisation utan särskilda rationaliseringsingenjörer men kommer att anställa dylik personal. Aktuella rationaliseringsprojekt är åtgärder för att minska stopptiderna på maskinerna vid reparationer. Detta arbete sker efter två linjer: dels försöker man med hjälp av statistiska metoder förutberäkna felen och »planera in dem i produktionen» och dels försöker man med hjälp av kontrollinstrument upptäcka felen så tidigt att de inte ger upphov till större reparationer.

»Vad övertiden beträffar så skulle man kanske kunna suga på den något mera», men å andra sidan är det svårt att öka övertiden för tvåskiftsarbetarna, då det krävs tillstånd för övertid mellan 23.00 och 05.00 och sådan övertid ej tillstyrks av fackföreningen annat än för krissituationer.

Företaget använder för sin standardtillverkning ett antal av den för närvarande bästa maskintypen och räknar med att om några år ha fördubblat denna maskinpark. Av ytterligare investeringsprojekt nämns transportanordningarna som är föremål för rationaliseringsöverväganden.

Alt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Avskrivningskostnaden för företa-

gets automatmaskiner beror på hur lång tid maskinen står i verkstaden och har icke att göra med hur mycket den används — den ekonomiska livslängden beräknas vara ca 5—10 år. Ett tredje skift, som beräknas producera omkring tre miljoner enheter per år och maskin med ett försäljningspris per enhet av omkring 1:—, ger ytterligare ca tre miljoner kronor i försäljning per maskin och år. Eftersom det endast behövs en man för att sköta maskinen är det rätt betydelselöst om företaget betalar 15 000, 20 000 eller 25 000 kronor för denna arbetare. Skälet till att man inte kan förfara på detta sätt är naturligtvis hänsynstagande till de andra arbetarna. På grund härav är mer skiftarbete — och helst helkontinuerlig drift — ett mycket starkt önskemål. Företaget har tidigare haft treskift men nödgades sluta med detta då man förlorade mycket folk. Om det är möjligt att anställa mer folk kommer emellertid frågan om treskift och kontinuerlig drift fram som de första problemen vid en arbetstidsförkortning.

Företaget räknar med att ej behöva anställa så många kontorstjänstemän vid en förkortning beroende dels på den låga arbetsintensiteten (se ovan) och dels på företagna och planerade stora investeringar, framför allt i bokföringsmaskiner. Genom de nya investeringarna erhålls en viss reservkapacitet som kan tas i anspråk vid en arbetstidsförkortning. Redan nu utnyttjas skiftarbete på hålkortsavdelningarna vid boksluten, varvid man erhåller ca 12 driftstimmar per dag i stället för 7 utan skift.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Produktionsbortfallet som följd av förkortningen blir bland annat på grund av den högre lördagsfrånvaron ej proportionellt mot den minskade tiden. Å andra sidan betonar en av de intervjuade att företaget redan har slo-

pat det andra skiftet på lördagarna och lagt det på veckodagarna och här får man en proportionell nedgång.

Det anses allmänt att en förkortning kommer att medföra prishöjningar på hemmamarknaden. Det är däremot inte troligt att det går att få ut högre priser på exportmarknaden, då man redan försökt höja exportpriserna på grund av dåliga marginaler men inte lyckats. Eftersom företags kapacitet är för stor för den svenska marknaden och en del av produktionen måste exporteras kan även ett lågt pris på exportmarknaden vara gynnsamt. På den utländska marknaden har för övrigt de lägsta kvaliteterna redan slagits ut i konkurrensen och man säljer för närvarande »så att säga på kvalitet». För närvarande försöker hemmamarknadsavdelningen få en ökad andel av produktionen. Trots att hemmamarknaden har högre priser vågar man dock inte företa en dylik överflyttning eftersom man måste tänka på att bibehålla produktionen — och därmed exporten — på längre sikt.

Beträffande möjligheterna att förändra produktionsinriktningen vid en förkortning framhålls att företaget ständigt arbetar på att lägga ned vissa tillverkningar. Standardiseringen har varit ett av de verkliga slagnumren i företags produktionsprogram. Å andra sidan vill kunderna kunna köpa hela sortimentet och det är stor risk att man förlorar försäljningen av andra varor om standardiseringen drivs mycket långt. Det är dock troligt att vissa delar av försäljningen på exportmarknaden läggs ned som följd av en arbetstidsförkortning.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

En av de intervjuade framhåller att det är avgjort bättre för företaget att stoppa driften en dag än att sprida ut

förkortningen över alla veckodagarna, eftersom i det förra fallet framför allt reparationsarbetena kommer att underlättas. Detta måste å andra sidan vägas mot risken för fler skador på uppvärmningsugnar och större bränslekostnad.

Man anser vidare att det lönar sig med 40-timmarsvecka om man i stället kan genomföra helkontinuerlig drift eftersom man då får minskade fasta kostnader per enhet. Normalt räknas annars med att det fordras ungefär 3—5 års rationaliseringar för att kompensera produktionsbortfallet. Om arbetstidsförkortningen kommer omedelbart anses det dröja 3—4 år innan företaget kan uppnå samma produktion som nu. På grund härav framhålls det att man bör börja med fria sommarlördagar som kompenseras genom de årliga rationaliseringarna. Därefter går det att öka antalet fria lördagar men varje försök att förkorta arbetstiden med mer än 3—4 % på en gång leder till produktionsminskning.

»Det blir mycket svårt om man skall ge lönekompensation vid arbetstidsförkortningen, eftersom möjligheterna att ta igen den förlorade förtjänsten är olika på olika avdelningar. Samtidigt är det omöjligt att ge en större procentuell lönehöjning på vissa avdelningar, ty då kommer alla de andra arbetarna och säger 'att vi arbetar väl lika bra som de'.»

Arbetsrepresentanten vill ha en förkortning även utan lönekompensation, men i så fall skall förkortningen vara mindre. Han anser sig själv kunna kompensera en stor del av en förkortning genom ökad arbetsintensitet.

Järn- och metallmanufaktur företaget *Produktionsförhållanden*

Företaget är ett medelstort bruk. Produktionsprogrammet omfattar huvud-

sakligen produkter som levereras till den svenska byggnadsindustrin. Försäljningen sker till övervägande del till svenska byggnadsmaterialgrossister. Konkurrensen kommer dels från ett par betydligt större svenska järnverk och dels från stora utländska tillverkare. Företagets egna möjligheter att påverka prisbildningen anses som mycket små, varför den fria konkurrensmodellen delvis passar in på företagets marknads-situation.

Efterfrågan på branschens produkter är till största delen beroende av byggnadskonjunkturen. Efter att under de första efterkrigsåren ha varit relativt stabil steg efterfrågan på och produktionen av företagets produkter mycket

snabbt under åren 1948—51. Under 1952 sjönk emellertid efterfrågan och konkurrensen ökade. Efterfrågan har sedan åter stigit men konkurrensen är fortfarande mycket hård och vinstmarginalerna på många produkter knappa eller obefintliga. Företaget har nu i det närmaste slutfört ett omfattande investeringsprogram, avseende nya och kapacitetsökande men samtidigt kapitalkrävande maskiner. Företaget dominerar helt den ort där det är beläget och har måst engagera sig i både bostadsbyggande och en mängd andra sociala åtgärder av olika slag för att kunna behålla arbetskraften. Varje ökning av arbetarstammen kräver investeringar i nya bostäder.

Tab. 4. Antal arbetare och tjänstemän 1946—54

Index: 1949 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Antal arbetare	100	97	100	106	108	109	103	94	108
Antal tjänstemän	100	102	104	126	137	137	141	133	141

Nuvarande arbetstider

Företaget har 48-timmars arbetsvecka med fördelningen $5 \times 8\frac{1}{2}$ timme och $1 \times 5\frac{1}{2}$ timme. Tvåskiftsarbete förekommer till en del på vissa avdelningar.

Förändringar i arbetarnas beteende¹

Företagets huvudtillverkning sker i maskiner med fasta hastigheter och där är det icke möjligt att öka arbetsintensiteten, men de intervjuade anser att detta är möjligt vid en del andra arbetsoperationer. Villigheten att öka arbetstakten blir enligt allmän uppfattning beroende på lönekomensationens storlek.

Förändringar i företagets beteende

Allt. 1: Ytterligare arbetskraft ej till-

gänglig. Användningen av övertid kommer sannolikt att stiga om företaget vill bibehålla produktionsvolymen. Framför allt kommer man vid femdagarsvecka att vilja utnyttja reparatörerna på lördagarna. Arbetarna vid bruket kommer sannolikt enligt en av de intervjuade av religiösa skäl att vara mera villiga till övertidsarbete på lördagarna än på söndagarna.

Intresset kommer i ökad grad att inriktas på exempelvis sådana åtgärder som kan minska maskinernas spilltider (genom mindre täta verktygsbyten) o.d. Man kommer sannolikt också att försöka öka ackordsvolymen i företaget men en mera betydande förändring på

¹ Ingen arbetarrepresentant är intervjuad i detta företag.

denna punkt kräver en ökning av tjänstemannastaben.

Någon utökning av maskinparken kommer inte att äga rum beroende på företagets kapitalbrist, även om det kanske på vissa punkter finns snabbare och bättre maskiner än de som företaget använder. Detta gäller dock inte huvudtillverkningen, där man för närvarande installerar det absolut modernaste maskineriet.

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Även om det är möjligt att nyanställa arbetare kommer företaget sannolikt att som första åtgärd för att bevara produktionsvolymen söka öka övertidsuttaget, eftersom varje ökning av arbetarstammen även kräver motsvarande investeringar i bostäder och en utökning av kapaciteten hos olika sociala inrättningar. Om man anställer ny arbetskraft kommer sannolikt tvåskiftsarbete att användas i ökad utsträckning. Skiftarbete förekommer för närvarande endast på ett par avdelningar. Någon utökning av maskinparken (till de nyanställda) kan det däremot enligt en av de tillfrågade »absolut inte bli tal om».

Företaget använder redan nu i stor utsträckning kvinnliga deltidssamarbetare. Meningarna är delade om det finns ytterligare någon arbetskraft på orten tillgänglig för deltidssamarbete men ökad användning av dylik arbetskraft kommer sannolikt att kräva investeringar i daghem o. d.

Vad beträffar en ökad användning av tjänstemän är meningarna också delade. Somliga anser att ett ökat antal tjänstemän som ger möjligheter till ökad mängd arbets- och metodstudier avsevärt kan höja företagets produktion. Andra anser att företagets struktur inte möjliggör och förräntar en lika stor användning av rationaliseringsingenjörer som i de stora verkstäderna.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Företagets möjligheter att kompensera uppkommande kostnadsstegringar med prishöjningar blir sannolikt mycket begränsade. De utländska konkurrenterna får ju inte samma kostnadsökningar och eftersom grossisterna är mycket prismedvetna leder eventuella prisstegringar från de svenska producenternas sida sannolikt till starkt minskad efterfrågan. Vinstmarginalminskningen kommer framför allt att gå ut över ett par tillverkningsgrenar, där arbetskostnaderna relativt sett är speciellt höga. Företaget kommer därför sannolikt att söka skära ned sortimentet och hålla igen tillverkningen på dessa områden speciellt med hänsyn till att vinstmarginalerna här redan är mycket små. Flertalet av de intervjuade tror att produktionsbortfallet i företaget till att börja med blir i det närmaste proportionellt mot arbetstidsförkortningen om hänsyn inte tas till ökat övertidsuttag och nya maskiner.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Ur kostnadssynpunkt är det fördelaktigare för företaget med en arbetstidsförkortning som innebär slopande av en arbetsdag än en likformig förkortning varje dag, eftersom man i det förra fallet slipper en del uppvärmningskostnader. En av de intervjuade anser emellertid att det ur hälsosynpunkt vore fördelaktigare med en förkortning varje dag, då det andra skiftet härigenom skulle sluta tidigare på kvällen.

Bilverkstaden

Produktionsförhållanden

Företaget är en av våra största bilreparationsverkstäder, som tillika bedriver bilförsäljning. Intervjuerna avser

Tab. 5. Antal arbetare 1946—54

Index: 1946 = 100

1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
100	98	96	116	133	144	163	· ·	172

dock endast bilverkstaden, som är mycket märkesspecialiserad.

Företaget har under efterkrigstiden utvecklats mycket hastigt bl. a. på grund av starkt ökad bilförsäljning.

Företaget är beläget i en av våra största städer, där efterfrågan på arbetskraft är stor.

Nuvarande arbetstider

Företaget har 48-timmars arbetsvecka i ett skift och har varannan lördag ledig (efter inarbetning, som sker genom förlängning av arbetstiden varje dag). En stor del av tjänstemännen har samma arbetstid som arbetarna.

Förändringar i arbetarnas beteende

Man har inte märkt någon ökning av olycksfallen efter övergången till den längre arbetstiden på vardagarna (inarbetningen av lördagarna), vilket anses tala för att olycksfallen ej kommer att minska vid en förkortning.

Förändringar i företagets beteende

Allt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Företaget önskar utnyttja mer overtid redan nu, »men för att det skall löna sig måste det vara stora grupper som arbetar». När företaget försökte få en verkstadsavdelning på omkring 70 man att arbeta över, var det endast 3—4 som var villiga.

Bilverkstäderna befinner sig för närvarande mitt uppe i en rationaliseringsperiod och håller åtminstone delvis på att övergå från det tidigare hantverket till industri. Man anser att detta före-

tag ligger före de övriga företagen i branschen i fråga om arbetsstudier, utbildning etc. Reparationsarbeten o. d. ligger emellertid ovanligt illa till för automatisering och stora investeringar. Företaget anser sig inte (i varje fall för närvarande) kunna mekanisera mycket mera i själva reparationsarbetet. Om man å andra sidan kan få ökat gehör för »utbytesidén», dvs om företaget kan sätta in en renoverad del i stället för den trasiga och sedan reparera flera dylika delar på en gång, skulle man kunna rationalisera själva reparationerna. Däremot tror man ännu inte på att, som i Amerika, sätta in nya delar i stället för de trasiga, eftersom renoverade delar i Sverige i de allra flesta fall är billigare.

I fråga om ökat utlämnande av reparationer till andra företag framhålls till att börja med att man redan lämnar bort en hel del arbeten. Det är emellertid tveksamt om detta går att öka vid en arbetstidsförkortning.

Företaget har överenskommit med vissa av de största vagnparksägarna att deras bilar skall lämnas in för regelbunden översyn, varvid man utför framför allt förebyggande åtgärder. Till detta arbete kan man använda tempoarbetare sedan de erhållit specialutbildning under ca 14 dagar.

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. »Partiellt arbetsföra skulle man kunna ha stor användning av i företaget, men eftersom de mister en del av sina bidrag när de arbetar, blir deras inkomstillskott så litet att de ofta visat

sig ointresserade att börja i företaget.» Det är ganska svårt att använda deltidarbete i företaget. »Då måste man skarva ihop monteringsarbetet, men det går inte att skarva ihop kant i kant utan den som kommer efter måste i allmänhet gå tillbaka i arbetet och se vad som gjorts tidigare.»

»Om man kunde få mera folk så kan man stoppa in dem direkt i verkstaden. Företaget kör för närvarande med 85 % kapacitet, varför det inte behövs några nya investeringar.»

En ökad övergång till tempoarbetare kommer att medföra att man måste öka instruktörs- och kontrollverksamheten, dvs anställa flera tjänstemän.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. »En arbetstidsförkortning leder med säkerhet till att man höjer priserna på bilreparationer. De företag som kan rationalisera kanske inte höjer så mycket. Företaget har inte höjt priserna de senaste åren utan i stället kompenserat lönehöjningarna genom rationaliseringar, och det är möjligt att man delvis kan gå den vägen efter en arbetstidsförkortning.» Å andra sidan är »förrentningen inom bilverkstäderna inte alls så bra som folk tror, och marginalerna kan inte pressas ytterligare». De prishöjningar det blir fråga om anses inte få någon större betydelse för efterfrågan, »kunderna är inte speciellt känsliga för prisförändringar om 5—6 %».

Företaget har på grund av ojämn orderingång mycket spilltid. Variationerna i orderingången är ungefär följande: vintern låg — sommaren hög; måndag, fredag, lördag mindre orderingång — tisdag, onsdag, torsdag toppbelastning; före kl. 9.00 låg orderingång. »Det låga kapacitetsutnyttjandet vissa tider måste läggas in i kalkylerna för prissättningen.» Det lägre utnyttjandet på lördagarna innebär att produktionsbortfallet in-

te blir proportionellt mot arbetstidsförkortningen (obs! dock att företaget har varannan lördag ledig med inarbetning under de övriga dagarna).

Företaget vill redan nu ha skiftarbete och tror att detta kommer att införas vid en förkortning, »problemet att plocka bort lördagarna bleknar i förhållande till vad man kan vinna genom att få skiftarbete». Det blir då emellertid fråga om en delvis ändrad produktionsriktning i företaget — skiftarbetet kommer i första hand att avse tempoarbete vid inspektion och förebyggande underhåll av bilar. Härigenom kan exempelvis lastbilar användas hela dagarna och behöver blott stå inne på kvällarna, vilket ju innebär att företaget kan lämna bättre service.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Om arbetarna ej får kompensation för tidsbortfallet vid en arbetstidsförkortning »kommer klubbstyrelsen sannolikt att trissa upp lönerna på olika områden så att man får en betydande löneglidning». Alla arbetare har nämligen inte samma möjlighet att genom ökad arbetsinsats själva kompensera sig för lönebortfallet.

Om vissa grupper, t. ex. åkerier, får fria måndagar i stället för fria lördagar kan bilverkstäderna reparera deras lastvagnar på måndagarna — »då kom man undan ett problem där».

Den bästa förläggningen av arbetstidsförkortningen för företagets del är dels på lördagarna och dels på morgontimmarna under de ordinarie arbetsdagarna, ty då blir produktionsbortfallet minst.

Textilföretaget

Produktionsförhållanden

Företaget är ett av våra största textilföretag med spinnerier, väverier och

beredningsverk. Försäljningen omfattar i första hand vävnader.

Företagets produktion och försäljning ökade under efterkrigstiden fram till sommaren 1951, då det kraftiga konjunkturomslaget i textilindustrin inträffade. Som framgår av tabellen har produktionen sedan återhämtats och fortsatt att stiga medan försäljningsvärdet på grund av sänkta priser minskat ytterligare.

Ungefär tre fjärdedelar av företagets produktion går direkt till konfektions-

fabrikerna. Konkurrensen inom branschen är mycket hård från svenska företag men kanske framför allt från utlandet som har lätt att komma in på den svenska marknaden på grund av det låga tullskyddet.

Bolaget är beläget i en större svensk stad som icke domineras av företaget även om det tillhör de största i staden. Den hårdaste konkurrensen om arbetskraften kommer från omkringliggande orter.

Tab. 6. Saluvärde, produktionsvolym, antal arbetare och antal tjänstemän
1946—54

Index 1950 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	61	76	85	96	100	126	110	110	107
Produktionsvolym	100	100	93	102	107
Antal arbetare	99	100	99	100	101	98	97	95
Antal tjänstemän	73	89	96	100	99	84	83	81

Nuvarande arbetstider

Omkring 60 % av arbetarna i företaget arbetar i två skift. Driften pågår från kl. 05.00 till kl. 22.30. Alla arbetarna i företaget, utom de kvinnliga tvåskiftsarbetarna, har 48-timmars arbetsvecka. De kvinnliga tvåskiftsarbetarna (ungefär 15 % av totala arbetarantalet) slutar det andra skiftet kl. 22.00 mot kl. 22.30 för de manliga och har därför i genomsnitt 46 2/3-timmars arbetsvecka.

Förändringar i arbetarnas beteende

Frånvarofrekvensen är markant högre på lördagarna; för kvinnorna, som utgör en fjärdedel av arbetarna i företaget, är den särskilt stor och uppgår till ca 15 % mot ca 9 % på övriga dagar.

»En viss del av den högre frånvaron under lördagarna är emellertid ingen nackdel ur företagets synpunkt, efter-

som produktionsprocesserna kan anpassas därefter.»

Arbetsrepresentanten framhåller att det inte är någon större svårighet att öka overtiden och han kan även »tänka sig en ökning av den enligt lagen tillåtna tiden, 200 timmar, till 300 eller 400 timmar per år». Arbetarna är redan nu mycket välvilligt inställda till overtid t. ex. i samband med mönsterbyte, även om det skulle gå utöver 200 timmar per år och arbetare.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Möjligheterna att öka overtiden bedöms som mycket små, framför allt för tvåskiftsarbetarna på grund av arbetarskyddslagen.

Företaget gör redan nu allt som går för att driva rationaliseringen och ef-

fektiviseringen i företaget så långt som möjligt. »Företaget har redan nu piskan på ryggen och har haft det under några år.» Den allmänna uppfattningen är att rationaliseringsingenjörerna »har tagit de största sakerna, så att det är bara finpolering kvar».

Utbildningsfrågorna har stor betydelse för företaget och man har sedan flera år en systematiserad utbildning av arbetarna. Som exempel på resultaten av denna nämndes att utbildningstiden för en kategori under en tioårsperiod nedbringats från ett år till tre månader.

Möjligheterna att öka produktionskapaciteten genom nyinvesteringar är mycket begränsade, beroende bland annat på att ungefär halva arbetsstyrkan redan nu sysselsätts vid de modernaste maskiner som finns i marknaden. I väveriet kan man ej öka maskinantalet per arbetare och i beredningsavdelningarna hindrar den korta serielängden införandet av moderna maskiner med hög kapacitet. En fullständig ombyggnad av beredningsavdelningarna har diskuterats då den skulle medföra bland annat bättre transportekonomi. Kapitalbristen har emellertid medfört att planerna skjutits på framtiden. Det allmänna omdömet är att »automatiseringen i textilindustrin är driven så långt att man inte kan komma mycket längre».

Företaget har möjlighet att »hyra ut produktionen» genom att köpa garn resp. väv utifrån. Detta sker i viss utsträckning redan nu och kan komma att öka som följd av en arbetstidsförkortning. En av de intervjuade anser att »de företagsekonomiska grundvalarna för ett bibehållande av vissa avdelningar kanske försvinner efter en arbetstidsförkortning». Å andra sidan anser man att det är vissa nackdelar förbundna med att köpa t. ex. väv utifrån beroende på dels svårigheter med leveranstider och dels modeväxlingar. »Om

man själv tillverkar en vävnad och märker att den inte går, är det lättare att göra anpassningen.»

Alt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Vid nyanställning av folk på ordinarie tid är företaget tvunget att nyinvestera i både byggnader och maskiner.

Företaget hade före den nu gällande arbetarskyddslagens ikraftträdande treskift och tvingades då övergå till tvåskift men försöker ständigt få återinföra treskift. En av de intervjuade påpekade emellertid att »även om arbetarna centralt går med på treskiftsarbete så går det ändå inte att genomföra detta lokalt, eftersom vi inte får några arbetare till treskiftsarbetet, vilket visat sig vid de försök vi gjort». (Företaget anser det önskvärt att ha möjlighet till övergång till treskift i samband med utrangering av gamla maskiner även utan nyanställning.)

Det anses inte troligt att företaget kommer att nyanställa partiellt arbetsföra utan en arbetstidsförkortning kan i stället leda till att man blir tvungen göra sig av med dem man redan har.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. »Även om inte arbetstidsförkortningen medför några lönestegringar måste den kortare arbetstiden och den minskade produktionen leda till kostnadsstegringar per producerad enhet.» På grund av det minimala tullskyddet och den stora kapaciteten vid de inhemska fabrikerna har prisstegringarna som följd av de senaste kostnadsökningarna varit ytterst små och det är mycket svårt att få ut några prishöjningar överhuvud taget. Verkningarna av en arbetstidsförkortning för företagets del måste då bli att man får kostnadsstegringar, sämre lönsamhet, nedläggning av vissa avdelningar och en total produktionsminskning.» »Man är i en olycklig situation i detta företag genom att

större delen av maskinparken helt förnyats under de senaste fem åren, och produktionsbortfallet blir kanske ca 15 %.» Företaget har en viss export men priserna på exporten är sämre än på hemmamarknaden. En förkortning kan därför tänkas leda till att man i första hand försöker minska exportproduktionen. Å andra sidan har man upparbetat denna exportförsäljning till stora kostnader »och hoppas egentligen få en mycket god exportmarknad på en hel del olika håll». Man tror inte heller att man genom ökad reklam etc. »kan sälja mera då man inte säljer direkt till detaljister utan till större delen till konfektionsfabriker».

En förkortning kommer sannolikt att leda till ett strängare produkturval eftersom man kommer att få sämre lönsamhet på många produkter. Företaget bedriver en ständig anpassning i avseende på såväl antalet som urvalet av produkter. Ett strängare produkturval kommer att leda till ökad serielängd på vissa avdelningar i slutet på produktionskedjan. Det får däremot inte så stor inverkan på spinneriet eftersom man redan standardiserat garnet så långt som möjligt.

Ett av spinnerierna »kommer sannolikt i farozonen efter en arbetstidsförkortning. Man måste ju fråga sig om det är vettigt att fortsätta att spinna då man kan importera betydligt billigare råväv utifrån som sedan kan beredas i företaget. Det blir här fråga om en språngvis skeende förändring som måste mötas med drastiska åtgärder från företagets sida.» Det är däremot icke möjligt för företaget att ta upp också konfektion på tillverkningsprogrammet, ty då skulle det komma att konkurrera med sina egna kunder, varvid dessa blir avogt inställda mot företaget.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

En av de intervjuade anser att »en 17-proc. minskning av arbetstiden är praktiskt ogenomförbar. Det är betydligt bättre med en långsammare minskning.» Han föreslår därför att »ett av skiften på lördagarna till att börja med förkortas, vilket dels motverkar tendensen att fredagen blir den nya lördagen och dels ger en mer smidig anpassning».

»Det finns redan de inom textilindustrin som talar om att man borde minska arbetstiden för tvåskiftsarbetare för att dra folk till branschen. Men om arbetstiden minskas i hela industrin blir det tydligen ingen vinst ur textilindustrins synpunkt.»

Arbetsrepresentanten framhåller att arbetarna »inte vill ha en 40-timmars vecka till priset av treskift» och ej heller en arbetstidsförkortning utan lönekomensation. Då arbetar de hellre 48 timmar i veckan.

Garveriet

Produktionsförhållanden

Företaget är ett av landet största garverier. Produktionen består numera till största delen av ovanläder.

Under de första efterkrigsåren rådde brist på såväl råvaror som färdigt läder inom landet. När sedan konjunkturuomslaget i branschen kom sommaren 1951 blev avsättningskrisen särskilt kännbar för denna bransch på grund av den ökade användningen av de billigare materialen plast och gummi.

Företagets utveckling följer i stort sett mönstret för branschen; fram till 1950 hämmades produktionen av råvarubrist och stundom arbetskraftsbrist; 1952 sjönk produktionen på grund av avsättningssvårigheterna till två tredjedelar av det normala; 1953 återhämta-

des produktionen till normal storlek. Utvecklingen av försäljningen och selsättningen framgår av nedanstående tabell.

För att anpassa sig till strukturförändringen inom branschen har företaget ändrat produktionsinriktningen från bottenläder, plattläder o. d. till huvudsakligen ovanläder. Skoindustrin har gått över till enklare typer av skor med billigare läder, vilket medfört att före-

taget även sänkt kvaliteten på ovanlädret. Härigenom har det även blivit möjligt att rationalisera tillverkningen. Denna omställning och rationalisering har krävt betydande investeringar.

Företaget är beläget i en mindre stad där det är det största företaget. Stadens omnejd är dessutom relativt folkrik så att företaget kan rekrytera arbetskraft även utanför staden (för närvarande halva arbetsstyrkan).

Tab. 7. Saluvärde, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index 1950 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	100	117	96	143	..
Antal arbetare	100	108	93	100	100	98	90	103	75
Antal tjänstemän	81	92	91	91	100	102	92	95	83

Nuvarande arbetstider

Av arbetarna har 50 % dagtid med 48-timmars vecka, 40 % tvåskift med 48-timmars vecka och 10 % treskift med 45 1/3-timmars vecka.

Förändringar i arbetarnas beteende

Man har ej observerat någon ökning av olycksfallsfrekvensen vid övertidsarbete, vilket kan tala för att en arbetstidsförkortning ej heller skulle medföra någon minskning.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. »Till att börja med uppkommer en ökad mängd övertidsarbete som följd av en arbetstidsförkortning.»

»Det kan inte bli fråga om att köpa några ytterligare maskiner efter en arbetstidsförkortning.» De kemiska processerna är redan så långt automatiserade att möjligheterna till vinster genom investeringar är relativt små.

Alt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Deltidsarbete i fabriken är man »inte vidare road av». »Industrin skall vara huvudsaken för de personer som arbetar där.»

Förutsättningen att folk inte kan nyanställas är orealistisk för företagets del. Om man inte kan skaffa mer folk är det »detsamma som att ta död på sig själv». Företaget kommer att höja lönerna och får på så sätt folk. Den ökade arbetskraften vill man i första hand sysselsätta i skift beroende på maskinernas korta ekonomiska livslängd.

En förkortning kan medföra ökad anställning av tjänstemän. Utvecklingen blir samma som på 30-talet; genomloppstider o. d. minskar och detta kräver bättre planering, vilket i sin tur kräver fler tjänstemän. Ett problem för företaget, om man vill ha fler tjänstemän, är bostadsfrågan.

Kostnads-, pris- och produktionsseffekten. Företaget kommer att vidkän-

nas en kostnadsstegring vid en arbetstidsförkortning. Det finns för närvarande inget tullskydd inom branschen och konkurrensen är, på grund av överkapacitet hos garverierna, hård även från de svenska företagen. Möjligheterna till prishöjningar bedöms som små och det kan bli fråga om högst 2 à 3 %.

»Företaget har byggt upp produktionsapparaten för en viss volym och om denna minskas stiger de genomsnittliga kostnaderna för mycket.»

Sortimentet, som för fem år sedan bestod av omkring 350 artiklar, har nu minskats till omkring 60, och en arbetstidsförkortning anses medföra att ytterligare produkter läggs ned. På grund av marknadens struktur måste dock sortimentet hålla en viss bredd.

Utvecklingen anses komma att gå mot modeartiklar, då det ofta är lättare att ta ut större marginaler på dylika artiklar. Företaget har redan börjat sälja skomodeller för skotillverkning och det är troligt att detta kommer att öka.

En av de intervjuade anser att kanske 20 % av kapaciteten i branschen behöver slås ut, »hoppas bara att det inte blir vi som åker ut».

I de s. k. våtavdelningarna måste de kemiska processerna pågå viss bestämd tid (24 timmar och 48 timmar) och produkterna kan ej lagras mellan de olika processerna. Ett avbrott på en dag medför i dessa avdelningar mer än en dags produktionsbortfall. På söndagarna har man nu folk i fabriken för att sätta igång resp. avsluta processer.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Företaget anser att det är bättre att få förkortningen på en gång efter en förberedelsestid än att den kommer successivt under en följd av år. I det senare fallet kommer man att få besvär med att ställa om produktionen flera gånger. Det anses bättre att göra en radikal omedelbar omställning. Arbetarrepresentanten framhåller att »40-timmars veckan är ett önskemål, men arbetarna är ej hågade att reducera levnadsstandarden för att få den». De anser också att en arbetstidsförkortning är meningslös om den leder till ökad övertid.

Massaföretaget

Produktionsförhållanden

Företaget är en av våra större cellulosafabriker, som tillverkar sulfit- och sulfatcellulosa, sulfitsprit, svavelsyra m. fl. kemiska produkter.

Produktionen har, som framgår av nedanstående tabell, stigit under hela efterkrigstiden (med undantag av åren 1949, 1952 och 1953).

Företagets försäljning sker till största delen på export där man inte har några större möjligheter att påverka prissättningen.

Företaget är beläget på en mindre ort som det helt dominerar. Ett av de största problemen i samband med arbetskraften är bostadssituationen.

Tab. 8. Produktionsvolym, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1946 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Produktionsvolym	88	86	105	100	109	115	115	115	121
Antal arbetare	79	85	98	100	97	101	115	..	107
Antal tjänstemän	100	106	99	109	..	164

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

Halva arbetsstyrkan utgörs av skiftarbetare, av vilka en fjärdedel har fyra-skift med 42-timmars vecka och tre fjärdedelar treskift med 48-timmars vecka. Den andra hälften utgörs av s. k. dagarbetare, reparatörer etc., som arbetar 44 timmar per vecka enbart på dagtid. En arbetstidsförkortning skulle innebära att fyraskiftsarbetarna får »hoplande» ledighet som förut, treskiftsarbetarna och dagarbetarna får lördagen ledig. Driftstiden i fabriken minskas med ett dygn, dvs. slutar fredag kväll i stället för som nu lördag kväll, utom på de avdelningar där fyraskift tillämpas.

Förändringar i arbetarnas beteende

Man anser (på såväl företags- som arbetarsidan) att frånvarofrekvensen kommer att gå ned vid en förkortning. Om en arbetare är borta en dag nu förlorar han en sjättedel av veckoförtjänsten medan en dags frånvaro efter förkortningen kommer att betyda en femtedel av veckoförtjänsten. Förlusten kommer då att betyda så mycket att han inte har råd att vara borta.

Förändringar i företagets beteende

Allt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Företaget anser att en arbetstidsförkortning kommer att frampressa arbets- och metodstudier framför allt för dagarbetarna, därför att det då blir lättare att motivera dylika för arbetarna. Man anser dock »att detta är ett svagt argument från företagets sida eftersom man borde kunna frampressa ytterligare metodstudier redan i dag. Å andra sidan kan omfattande arbets- och metodstudier ej införas i en handvändning.» Företaget kan utan vidare kompensera en arbetstidsförkortning på

t. ex. 20 % — »det vore bara att bygga fabriken 20 % större och ha samma personal». Detta skulle emellertid innebära oerhört stora investeringar. Investeringskostnaden för att helt kompensera en avdelning med fullt utnyttjad kapacitet blir kanske 10 milj. kr. I en avdelning där kapaciteten ej är helt utnyttjad blir den lägre men »varje investering går på åtskilliga miljoner».

Man anser dock att det finns åtskilliga investeringar som lönar sig på lång sikt. »Problemet är att den personal som tas bort på ett ställe kommer igen på ett annat i form av reparatörer etc. Här kommer en kvalitativ aspekt på arbetskraften in, då reparatörerna måste ha en viss yrkesutbildning.»

Företaget har icke möjlighet att »hyra ut» produktionen. Däremot lämnas redan nybyggnader och större reparationer etc. bort och en förkortning kan komma att leda till att ytterligare indirekta avdelningar läggs ned.

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Företaget vill införa helkontinuerlig drift oberoende av en arbetstidsförkortning. Med fyra skift och 42-timmars arbetsvecka erhålls då en drifttid av 168 timmar, dvs. veckans totala timantal. Vid en arbetstidsförkortning till 40 timmar kommer företaget att försöka få ut två timmars övertid per man och skift i veckan, eftersom det är en utomordentligt besvärlig procedur att passa ihop skiften vid en 40-timmars arbetsvecka. Å andra sidan anses det inte bli lättare att ta ut övertid efter en arbetstidsförkortning. Bestämmelserna för övertidens utnyttjande innebär framför allt att den inte får användas till att öka produktionen utan blott till att reparera fel och ta igen förluster på grund av tidigare stillestånd och dylikt.

Företaget skulle använda kvinnlig arbetskraft i skiftarbete om det var tillå-

tet, eftersom man anser att många upp-
gifter i företaget kan skötas av kvinnor
lika väl som av män.

Ytterligare investeringar behövs ej
vid nyanställning av arbetare i driften;
nyanställd personal kan nämligen pla-
ceras i ett nytt skift. Däremot är det me-
ningslöst att anställa mer folk per skift.
Det väsentliga är att hålla driftstiden
så lång som möjligt eftersom produktionen
i denna bransch är i det närmaste
direkt proportionell mot driftstiden.

»Anställning av tjänstemän för me-
todstudier m. m. är aktuell inom cellu-
losaindustrin och utvecklingen är sådan
att detta ökar år från år.» Arbetstidsför-
kortningens inverkan på denna utveck-
ling anses främst bli att »den är ett ar-
gument för att driva fram metodstudier». Ett större utnyttjande av andra
företag för reparationer o. d. kräver en
ökad planering och därmed även fler
tjänstemän.

*Kostnads-, pris- och produktionsef-
fekten.* En förkortning av arbetstiden
från 48 till 40 timmar per vecka kom-
mer att medföra kostnadsstegringar. Om
dessa resulterar i prishöjningar blir be-
roende på »hur mycket det går att ta
ut». Större delen av försäljningen går
på export. »Där är vi små jämfört med
USA. Vi kan inte ligga på marginalen
och utnyttja alla goda exportkonjunk-
turer därför att vi då snart får dåligt
rykte. Av dessa skäl måste vi följa USA
när det gäller prissättningen på export-
försäljningen.»

Priserna på den svenska marknaden
tenderar att ligga under världsmark-
nadspriset. »Eftersom prishöjningen på
t. ex. tidningspapper leder till klagomål
är vi inte villiga att höja priset såvida
vi inte kan visa att vi råkat ut för mate-
rialprisstegring, lönehöjning eller dy-
likt.»

Om företaget ej kan öka arbetaranta-
let och ej heller kan öka övertidsarbetet

blir det omöjligt att efter en arbetstids-
förkortning hålla driftstiderna och där-
med produktionen på nuvarande nivå.

Arbetstidsförkortningen kan föranle-
da en övergång till en mer förädlad pro-
dukt, dvs. från oblekt massa till blekt
massa. Skälet till ändringen av produk-
tionsinriktningen är att »blekt massa
är lättare att sälja». Företaget anses där-
emot ej komma att driva förädlingen
så långt som till papperstillverkning.

Allmänna synpunkter på arbetstidsför- kortningen

Det är inte önskvärt med kortare
arbetstid för dagarbetarna än skiftar-
betarna. Företaget måste i första hand
ha folk till skiften och därefter till
hjälpavdelningen på dagarbete. »Folk
tackar nej i dag till skift om de kan få
dagarbete. Om dagarbetarna får korta-
rer arbetstid än skiftarbetarna får före-
taget svårt att rekrytera ny arbetskraft
till skiften. Ungdomarna flyttar då till
andra industrier, t. ex. till verkstads-
industrin. Blir arbetstiden 40 timmar
även för skiftarbetarna kommer ledig-
heten att bli »hoppande». Ytterligare
ett problem är att löneglidningen inom
företaget är större för dagarbetarna än
för skiftarbetarna.»

Skälet till att arbetarna avslagit bola-
gets framställning om kontinuerlig drift
(trots att denna innebär en arbetstids-
förkortning med höjd lön) är enligt ar-
betarrepresentanten att dagarbetarna
röstat emot därför att de då kommer att
få mindre övertid på lördagskvällar och
söndagar. Vid kontinuerlig drift kom-
mer företaget nämligen att utföra repa-
rationerna på vardagarna.

Massa- och pappersföretaget *Produktionsförhållanden*

Företaget driver papp- och pappers-
bruk, cellulosafabriker samt sulfitsprit-
fabrik. Produktionen omfattar cellulosa

för eget behov med överskott för avsalu, papper och papp samt sulfitsprit.

Produktionskapaciteten har sedan 1946 ökat väsentligt beroende på omfattande nyinvesteringar. Produktionsvolymen har även, med undantag av 1952, stigit starkt. Utvecklingen av saluvärdet, antal arbetare och tjänstemän framgår av nedanstående tabell.

Företaget är dotterföretag till en stor

koncern och ungefär 10 % av omsättningen sker inom koncernen. Drygt 60 % av försäljningen sker på export och resterande 25 å 30 % av försäljningen går till företag utanför koncernen.

Produktionen drivs på tre orter som helt domineras av företaget. En av orterna ligger i närheten av en större stad och rekryteringen av personal till denna fabrik sker till stor del från staden.

Tab. 9. Saluvärde, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1949 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	100	113	126	109	123	250	215	167	217
Antal arbetare	100	106	115	115	110	122	122	126	143
Antal tjänstemän	100	105	113	117	124	136	134	136	155

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

Huvuddelen av arbetsstyrkan har 48-timmars vecka i tre skift. Företaget övergår emellertid successivt till helkontinuerlig drift (fyra skift med 42 timmar per vecka) och har redan infört detta vid en fabrik. Dessutom förekommer tvåskiftsarbete samt, huvudsakligen för hjälpavdelningarna, dagtid med 48-timmars arbetstid per vecka.

Innebörden av en arbetstidsförkortning blir för arbetare på dagtid två- och treskift att lördagen blir fri samt för arbetare på fyraskift att arbetstiden minskas med två timmar i genomsnitt per vecka men att ledigheten fortfarande blir »hoppande». Driftstiden i fabriker med treskift minskas med ett dygn, dvs. arbetet avslutas lördag morgon i stället för söndag morgon och blir i fabriken med fyraskift oförändrad.

Förändringar i arbetarnas beteende

Någon förändring i frånvarofrekvensen i driften kan ej inträda då arbetar-

na är skyldiga att stanna kvar på skiftet tills avbytaren anländer. Detta torde för övrigt vara främsta skälet till att fabriken vid treskift slås igen på söndagsmorgonen i stället för på lördagskvällen. Den arbetare som skall sluta på lördagskvällen är tvungen att vara kvar om nästa man inte anländer, men om man skulle köra i gång på söndag kväl i stället för på måndag morgon blev det mycket svårt att skaffa ersättare.

En av de intervjuade anser att olycksfallen beror på hur arbetsdagen är indelad i minst lika hög grad som på den totala arbetstidens längd och han arbetar därför på att öka antalet raster.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. »Bruken är mycket gamla och det har gjorts få nyinvesteringar och rationaliseringar. Det är därför möjligt att genom investeringar och rationaliseringar samt övergång till helkontinuerlig drift kompensera en arbetstidsförkortning utan nyanställningar. På lång

sikt räknar vi med att det går att öka produktionen med 10 %. De investeringar, framför allt i pappersmaskiner; som det blir fråga om är mycket omfattande och vi saknar för närvarande kapital för att genomföra dem omedelbart, men även om vi hade kapital tar det lång tid innan investeringarna blir produktionsmogna. För övrigt vågar ingen företagsledare ta risken att göra en beställning då leveranstiden är tre år.»

Det anses inte nödvändigt att öka antalet reparatörer etc. vid en arbetstidsförkortning, eftersom den förnyelse av maskinparken som pågår förmodligen kommer att medföra minskade reparationer.

Ovannämnda synpunkter gäller själva driften, där större investeringar ger betydligt större utbyte än organisatoriska förändringar och mindre rationaliseringar. Metodstudier har emellertid börjat tillämpas och efter en arbetstidsförkortning kommer detta att öka.

Alt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Företaget kommer eventuellt¹ att nyanställa ett skift på de avdelningar som nu har treskift i syfte att övergå till helkontinuerlig drift. Denna övergång kommer dock att ta en viss tid, eftersom det dels blir nödvändigt att skola om arbetskraften, vilket måste ske i fabriken, dels råder bostadsbrist.

Företagets leveranser går dels med fartyg till utlandet och dels med bil och järnväg inom landet. Att låta båtarna ligga en dag extra blir för dyrbart och företagets svenska kunder vill ha leveranserna på måndagarna som vanligt. Företaget räknar med att kunna öka produktionen vid övergång till helkontinuerlig drift, varför expeditions- och utlastningsavdelningarna får en större kvantitet att ta hand om än nu. Detta anses icke möjligt att klara med oförändrat arbetarantal, utan förutom ovan-

nämnda rationaliseringar måste företaget nyanställa personal och införa »hoppande» ledighet.

Vid en arbetstidsförkortning kommer nyanställning av tjänstemän i första hand att avse arbetsledare för driften. Om lördagen tas bort för tjänstemännen uppstår problem på försäljnings- och skeppningsavdelningarna och här anses det föreligga behov av såväl jourtjänst på lördagen som större personal.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. En övergång till helkontinuerlig drift kommer att medföra en ökad produktion och en kostnadssänkning per producerad enhet för företaget.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

En förkortning av arbetstiden anses komma till stånd i detta företag alldeles oavsett eventuell ny lagstiftning.

En av de intervjuade anser att »en arbetstidsförkortning är en investering i utbildning som vi måste göra för att i framtiden kunna hänga med i utvecklingen. Vi får därför i denna fråga inte enbart ta hänsyn till sådana förhållanden som en omedelbar produktionsminskning.»

Som redan nämnts har företaget redan delvis övergått till helkontinuerlig drift med 42-timmars arbetstid per vecka och man har även planer på att successivt införa detta i hela företaget. Vilka förändringar som kommer att inträffa vid en övergång till 40-timmars arbetsvecka har man inte närmare tänkt över, men man anser att det blir mycket besvärligt med uppdelningen på skift.

Arbetsrepresentanten anser att det

¹ De intervjuade vet för närvarande ej vilket av alternativen investera respektive nyanställa arbetskraft som kommer att väljas.

skulle vara mycket olyckligt om skiftarbetarna får en 42-timmars vecka och dagarbetarna endast 40 timmar. Han har nämligen konstaterat att den yngre arbetskraften redan nu har en tendens att välja dagarbete framför skiftarbete.

Man vill ha möjlighet att införa en förkortning i etapper för de olika avdelningarna allt eftersom man hinner genomföra investeringarna.

Tidningen

Produktionsförhållanden

Företaget — en av våra största tidningar — har expanderat mycket kraftigt under efterkrigstiden.

Trots att företaget ligger i en av våra största städer, där konkurrensen om arbetskraften är stor, anser de intervjuade att det på längre sikt går att få folk då »branschen är synnerligen attraktiv».

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

I företaget förekommer följande arbetstider: (1) 40-timmars arbetsvecka för arbetare med »hoppande» skift, (2) 42 timmar för arbetare med ständigt nattarbete och (3) 48 timmar för övriga arbetare exkl. tidningsbuden, för vilka särskilda arbetstider gäller.

En direkt tillämpning av de här uppställda förutsättningarna för arbetstidsförkortningen (ledighet på lördagen) skulle innebära att tidningen bara kunde ges ut sex dagar i veckan. Det är emellertid troligt att ledigheten liksom nu kommer att bli »hoppande».

Förändringar i företagets beteende

Allt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Det är tänkbart att företaget försöker öka användningen av overtid tills man kan skaffa mer folk eller genomföra rationaliseringar. På grund av

att tidningarna i sitt avtal har totalfredsplikt används indragning av overtid som ett stridsmedel vid tvister och overtiden är därför en känslig punkt. Arbetarrepresentanten framhåller att arbetarna å ena sidan blivit beroende av overtidsersättningen men å andra sidan icke tycker om overtiden och han har därför med ledningen diskuterat frågan om övergång till kontinuerlig drift mot samma totala lön som nu. Diskussionen har hittills hållits på ett allmänt plan och är närmast en sondering och bland huvuddelen av arbetarna är meningarna delade.

Det finns för närvarande en mängd pauser i arbetet och det är tänkbart att en arbetstidsförkortning skulle medföra hårdare disciplin. »På en del avdelningar beror pauserna och den ryckiga arbetsintensiteten på ojämn 'orderinströmning' från andra avdelningar. En förbättring för de förra avdelningarna medför emellertid nackdelar för andra, varför det är osäkert hur långt en utjämning kan drivas.»

Möjligheterna till investeringar och rationaliseringar är olika på skilda avdelningar. I tryckeriet och sätteriet finns det åtskilliga investeringsprojekt som ej är lönande för närvarande men vilka sannolikt kommer att genomföras vid en arbetstidsförkortning.

På distributionssidan finns icke några investeringar att göra, utom när det gäller kontorsarbetet, där »ökad användning av hålkort vid behandlingen av prenumeranter och annonsörer kan leda till besparingar».

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Företaget kommer inte att anställa personal på deltid eller partiellt arbetsföra. Däremot kommer ordinarie arbetskraft att nyanställas. Det kommer inte att behövas några investeringar för den nyanställda arbetskraften.

Företaget kommer sannolikt att anställa fler tjänstemän för genomförandet av de rationaliseringar som blir en följd av förkortningen, och dessutom kommer det att krävas mer folk för övervakning, varför arbetsledarstyrkan sannolikt behöver ökas. Detta gäller dock ej distributionsarbetet.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Kostnadsstegringarna i samband med förkortningen anses komma att leda till prisstegringar på såväl tidningen som annonserna. Det går nu inte att säga något om avvägningen mellan dessa. Prisstegringen på tidningen anses endast få begränsad verkan på efterfrågan, eftersom tidningarna betyder så litet i köparnas budget. I fråga om klichéerna är förhållandet enahanda — klichékostnaden är obetydlig i relation till annonskostnaden.

Arbetstidsförkortningen kan komma att leda till att man överväger en övergång till sex-dagarstidning, nedskärning av antalet text- eller annonsidor, försening av utgivningstiderna eller en minskning av antalet försäljningsställen. De intervjuade anser dock icke en utveckling efter dessa linjer så trolig, eftersom dessa faktorer betyder så mycket för tidningens spridning, och man på grund av stora fasta kostnader vill utnyttja anläggningarna så mycket som möjligt. Efter en arbetstidsförkortning anses dessutom »flexibiliteten i företagens produktion komma att bli ännu

mindre. Man måste inställa sig på en viss produktionsvolym och kan inte anpassa den i alltför hög grad.»

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

»Om det blir en förkortning av 48-timmarsveckan till 40 timmar måste de övriga arbetstiderna förkortas proportionellt. Värderingen mellan de olika typerna av arbetsvecka är sådan att det blir nödvändigt förkorta exempelvis 42-timmarsveckan till 36 eller 37 timmar.»

»Det skulle bli större verkningar på arbetsintensiteten av en arbetstidsförkortning om skiften förkortas än om arbetarna får en extra ledighetsdag. En del personer i företaget samlar ihop ledighetsdagarna två och två (vilket är möjligt genom en anpassning av skiften), men det har i dessa fall inte märkts någon ökad produktivitet annat än för en del äldre personer, som verkat piggare efter sådana längre ledigheter.»

Mejeriet

Produktionsförhållanden

Företaget är ett av landets största mejerier som tillverkar smör och ost samt försäljer mjölk. Det betjänar en av våra största städer med omkringliggande landsbygd. Företaget är ensamförsäljare inom området. Priserna regleras helt genom jordbrukskalkylen. Mjölkinväg-

Tab. 10. Saluvärde, mjölkinvägning m. m. 1946—54

Index: 1949 = 100.

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	94	100	109	111	120	123	125
Mjölkinvägning	86	94	94	100	111	108	104	100	95
Mjölkförsörjning	85	94	98	100	95	94	93	93	94
Antal arbetare	88	92	96	100	105	107	104	103	100
Antal tjänstemän	100	96	97	97	97	97

ningen vid mejeriet steg under de första efterkrigsåren fram till 1950 (trots övergång till kreaturslösa jordbruk bland många *medlemmar* i mejeriföreningen). Detta medförde tidvis vissa avsättnings- och lagrings svårigheter framför allt för ost. Fr. o. m. verksamhetsåret 1950 har mjölkinvägningen hela tiden sjunkit (se tabell föreg. sida). En förskjutning av konsumtionen inom området har skett mot varor med högre fetthalt, vilket får sättas i samband med levnadsstandardstegringen.

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

Företaget har 48-timmarsvecka (6 × 8 timmar) med förskjuten arbetstid (arbetet pågår kl. 03.00—14.00). Dessutom förekommer mycket söndagsarbete i form av övertid. Tjänstemännen har i genomsnitt 39 1/4-timmars arbetsvecka (var 3:e lördag ledig).

Fria lördagar för alla anses inte kunna genomföras vid detta företag. Den ökade ledigheten för arbetarna måste här fördelas över veckans olika dagar. Mjölken kommer in varje dag, varför det inte går att stänga helt någon veckodag. Söndagarna är för närvarande de besvärligaste dagarna beroende på att all inkommande mjölk då måste beredas, eftersom det inte förekommer någon utkörning till mjölkbutikerna. Inte heller tjänstemännens arbetsinsatser anses helt kunna undvaras på lördagarna. Det är redan nu mycket besvärligt med var tredje lördag ledig för tjänstemännens del. Detta sammanhänger med att avräkningen och ordergivningen för måndagens utkörning måste klaras av på lördagen.

De tjänstemän och arbetare som arbetar på lördagarna kommer i stället att få ledigt någon annan dag i veckan.

Förändringar i arbetarnas beteende

Frånvarofrekvensen i företaget är för närvarande mycket hög, vilket sannolikt till stor del sammanhänger med den relativt låga kvaliteten på företagets arbetskraft. Någon förändring tror man knappast kommer att inträda på denna punkt, försåvitt inte veckolönerna sjunker. I så fall kan skolkningsprocenten minska. Arbetsintensiteten kan endast öka för lager- och ostarbetarna under det att alla de övriga arbetar vid styrda maskiner. Utkörarna kan visserligen tänkas öka bilhastigheterna, men de har redan nu ett mycket pressande arbete med stor sjuk- och olycksfallsfrekvens. *Förändringar i företagets beteende*

All. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Företaget har för närvarande mycket litet ackordsarbete på grund av det styrda arbetet. Man försöker emellertid öka denna typ av arbete och det är möjligt att en arbetstidsförkortning kommer att påskynda en dylik utveckling.

Man kommer i detta läge med säkerhet att försöka ta ut mera övertid från de anställda. Redan för närvarande används sådan arbetstid i stor utsträckning och företaget har nyligen begärt extra övertidsuttag utöver de 200 timmarna för ett stort antal arbetare. Företagsledningens uppfattning är emellertid att arbetarna kommer att ställa sig mycket ovilliga till övertidsarbete, vilket även bekräftas av den intervjuade arbetaren.

Automatiseringen är mycket långt driven i företaget. Några större möjligheter till ytterligare automatisering anser man sig inte ha.

I samband med ändrade emballagemetoder för mjölken är dock vidare automatisering möjlig.

Alt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. De intervjuade anser att företaget blir tvingat att anställa mera folk efter en arbetstidsförkortning. Detta blir emellertid sannolikt mycket svårt med hänsyn till att arbetet betraktas som mindre behagligt, då man är tvungen att ibland arbeta på lördagar och söndagar samt över helger. Företaget anser sig få det sämsta folket och man måste »gå direkt ut på gatan» för att hämta arbetare. Det är för närvarande mycket svårt att få arbetskraft till mejerinäringen och kurserna vid exempelvis Alnarp för mejerister är inte på långt när fulla. Det är också en våldsamt överrörlighet i branschen. Arbetsledarna finner ibland att endast 60 % av arbetsstyrkan har infunnit sig på måndagarna. De som kommit måste då arbeta så mycket hårdare för att ta hand om all mjölk som kommer in. Det slutliga resultatet blir att den yrkeskvalificerade arbetskraften får utföra också större delen av det okvalificerade arbetet.

Det finns för närvarande en del tvåskifts- och treskiftsarbete i företaget. Även om det går att anställa mera folk tror man inte det blir någon ökning i skiftarbetet och det behövs inte heller göras några nya investeringar utan den nya arbetskraften kan placeras in direkt i produktionen på dagtid. Detta sammanhänger med det tidigare omnämnda förhållandet att den ökade ledigheten måste fördelas över veckans olika dagar.

För tjänstemännens vidkommande kan en del av det ökade personalbehovet täckas genom återanställning av pensionärer och genom att pensionera de anställda senare, vilket de i allmänhet inte har något emot.

Ett mycket stort problem på kontorsidan är att mjölkbutikerna har rätt att med kort varsel ändra sina beställningar av mjölk. Ett system med stående or-

der skulle underlätta arbetet men skulle i stället medföra att en del mjölkbutiker inte skulle få mjölk i önskad utsträckning. En dylik utveckling kan kanske tänkas bli följden av en arbetstidsförkortning.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Företaget kommer med stor sannolikhet att bibehålla produktionsvolymen trots arbetstidsförkortningen »Böndernas mjölk levereras som förut och den måste behandlas.» Benästrarna inte företaget detta problem måste mjölkproduktionen inom företags område minskas eller tas om hand av något annat mejeri. De intervjuade tror att arbetstidsförkortningen måste medföra prisstegringar på företagets produkter. Eftersom priserna regleras genom jordbrukskalkylen har man emellertid inga större möjligheter att yttra sig härom.

Allmänna synpunkter på en arbetstidsförkortning

Det poängteras att problemen i denna bransch måste bli extra svåra med hänsyn till arbetets karaktär. Då det gäller mjölken finns det inga möjligheter till lagertillverkning utan allt måste beredas och levereras varje dag. Några större möjligheter att djupfrysa mjölken tror man inte det finns. Vad beträffar smöret och osten är emellertid problemen inte lika svåra.

Det kemiska företaget

Produktionsförhållanden

Företaget, som är ett av de största i branschen, bedriver sin verksamhet på två orter. Produktionsprogrammet omfattar tunga oorganiska kemiska produkter av varierande förädlingsgrad.

För uppgifter om utvecklingen av sa-

luvärde, produktionsvolym och antal anställda hänvisas till nedanstående tabell. Ökningen av produktionsvolymen torde dock ha beräknats för lågt eftersom hänsyn ej tagits till längre driven förändring.

Företagets export består huvudsakligen av en enda produkt, som ej säljs

på hemmamarknaden. Denna produkt motsvarar omkring en tredjedel av produktionen.

Konkurrensen kommer dels från ett fåtal svenska företag dels från utlandet. Den utländska konkurrensen är synnerligen svår bl. a. på grund av de låga svenska tullarna.

Tab. 11. Saluvärde, produktionsvolym, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1946 = 100.

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	100	122	134	132	171	184	190	196	211
Produktionsvolym	100	100	101	111	128	128	111	122	133
Antal arbetare	100	109	120	121	119	113	96	100	110
Antal tjänstemän	100	103	106	108	109	118	148	142	153

Nuvarande arbetstider och förändringar som följt av en arbetstidsförkortning

Arbetarna i driften, som utgör omkring 60 % av arbetarantalet, har 42-timmars arbetsvecka på fyra skift. Övriga arbetare, på reparationsavdelning, expeditioner etc., har 48-timmars arbetsvecka och dagtid.

De arbetare som nu har 42-timmars arbetsvecka har »hoppande» ledighet och de kommer att få det även efter en arbetstidsförkortning.

Förändringar i arbetarnas beteende

Nedgången i arbetstid från 48 till 42 timmar för arbetarna i helkontinuerlig drift medförde varken minskad olycksfallsfrekvens eller ökad arbetsintensitet. En arbetstidsförkortning till 40 timmar anses på grund härav ej heller få någon inverkan i dessa avseenden.

Frånvaro en till tre timmar under dagen — ofta i samband med lunchen — är mycket vanlig. Arbetarrepresentanten anser att denna frånvaro kommer att gå ned efter en arbetstidsförkort-

ning under förutsättning att affärer etc. är öppna. De övriga intervjuade är emellertid tvivlande på denna punkt.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. »Följden av arbetstidsförkortningen måste bli att företaget blir tvunget ta ut mer övertid. Arbetarna i företaget säger inte nej till övertidsarbete.»

På grund av stor frånvaro, pauser och dylikt beräknas den effektiva arbetstiden på reparationsavdelningen uppgå till endast 44 å 45 timmar per vecka och arbetare. Det anses emellertid mycket osäkert om den effektiva tidens relativa andel av den totala arbetstiden kommer att kunna ökas efter en arbetstidsförkortning.

Det finns snabbare maskiner i marknaden framför allt när det gäller expedition- och reparationsarbeten men »tekniken ligger före ekonomin. På de direkta produktionsavdelningarna är det för närvarande inte så mycket att göra. Företaget har nämligen gjort sto-

ra investeringar och har nu relativt få arbetare i driften.»

Företaget använder inga metodstudier för närvarande och har framför allt när det gäller reparationsavdelningen möjlighet att delvis kompensera en arbetstidsförkortning genom införande av metodstudier i kombination med investeringar. De investeringar det måste bli fråga om här är till skillnad från dem i driften icke särskilt kapitalkrävande. Investeringarna i driften är dels mycket stora och tar dels lång tid att utföra och slutligen kommer resultatet i form av produktionsökning först successivt efter lång tid.

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Vid övergången till 42-timmars arbetsvecka ökades personalen i driften i direkt proportion till arbetstidsförkortningen och vid en ytterligare arbetstidsförkortning till 40 timmar kommer nyanställningar också att vidtas — »antingen måste vi få fler arbetare eller också måste driften stoppas. Det kostar emellertid för mycket med drifts-stopp i den kemiska industrin och t. ex. vid semestrarna försöker vi alltid få folk för att kunna hålla driften igång».

Reparationsavdelningen har nu sex dagars arbetsvecka och jourtjänst på övertid på söndagar och helger. Efter en arbetstidsförkortning med två dagars ledighet i veckan vill företaget nyanställa arbetare och införa sjudagarsvecka med »hoppande» ledighet, eftersom det anses bli svårt att klara reparationsarbetet med jourtjänst under två dagar per vecka.

Företaget har en kontinuerlig produktion och små möjligheter till lagring. Efterfrågan är som regel jämnt fördelad över veckans dagar. Under helgerna då expeditiionsavdelningen är stängd får man nu stora problem. Om expeditiionsavdelningen skall ha fem da-

gars arbetsvecka får man samma problem en gång i veckan. Man kan visserligen skaffa fler tankvagnar och större cisterner men blir ändå tvungen att på något sätt ha expeditionen öppen på lördagarna.

Nyanställning av folk medför emellertid problem av två slag, dels är bostadsbristen besvärande och dels får man en ökad rörlighet hos arbetskraften. När företaget ökade arbetsstyrkan med 100 man i en icke skiftgående avdelning slutade 20 % innan de varit anställda en vecka.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. »Företagets kostnader är på gränsen till fasta — en minskad produktion kräver precis lika många arbetare som nu.» En arbetstidsförkortning anses komma att medföra kostnadsstegringar för företaget. Efter en arbetstidsförkortning för personalen i företagets hamn kommer antalet liggedagar för fartygen att öka, vilket resulterar i ökade fraktkostnader.

På grund av den svenska tullfriheten är den utländska konkurrensen framför allt på mer förädlade produkter mycket hård och företaget anser att det är svårt att företa prishöjningar. På de mindre förädlade produkterna utgör transportkostnaden så stor andel av priset att den utländska konkurrensen försvåras och det är troligt att prisstegringar kommer att vidtas på hemmamarknaden för dessa produkter. På exportmarknaden är man tvungen att sälja till marknadspriset och om det ej går att ta ut höjt pris här kommer detta att återverka på basprodukten. Man tror ej att företaget kommer att lägga ned vissa produkter — »då missar man hela idén med produktdifferentieringen» — utan man vill i stället öka antalet produkter för att få en större produktion av basprodukten.

Järnbruket*Produktionsförhållanden*

Företaget är ett stort järnbruk med stålverk, valsverk, gjuteri samt verkstäder m. m. Företaget tillhör en stor koncern dit nästan halva produktionen levereras. Ungefär en fjärdedel av produktionen består av en specialartikel som huvudsakligen försäljs till en stor inhemsk köpare. Av återstoden går ca 10 % på export och resten till andra köpare inom landet.

Konkurrensen på företagets produkter kommer i första hand från utlandet

men i åtskilliga fall även från svenska företag.

Efterfrågan på brukets produkter har varit kraftig under flertalet efterkrigsår. Efterfrågan mattades mot slutet av 1952, och 1953 föll priserna på järnmarknaden. Den vikande tendensen fortsatte in på 1954 men mot slutet av detta år stramades konjunkturen åt.

Företaget är beläget på en mindre ort som det helt dominerar, vilket medfört problem framför allt med bostadsförsörjningen. För att täcka arbetskraftsbehovet har utländska arbetare anlitats till stor del.

Tab. 12. Antal arbetare och tjänstemän 1946—54

Index: 1949 = 100.

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Antal arbetare	100	100	100	101	95	97
Antal tjänstemän	100	102	99	101	152	154

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

Större delen av arbetarna arbetar i treskift med 45 1/3 timme per vecka i genomsnitt (två veckor med 48 timmar och en vecka med 40 timmar). I verkstäderna har man tvåskift och 48-timmars arbetsvecka.

Järnverket är nu i drift från söndag kl. 22.00 till lördag kl. 14.00. Innebörden av en arbetstidsförkortning blir att driften stöppas fredag kväll kl. 22.00.

Förändringar i arbetarnas beteende

Arbetsrepresentaten anser att arbetsintensiteten kommer att ökas vid en arbetstidsförkortning. Vid övergången från 48 till 45 1/3-timmars arbetsvecka för treskiftsarbetarna erhöles olika avdelningarna kompensation »alltefter hur stor marginal de bedömdes ha». De avdelningar som inte fick full kompensa-

tion var ganska snart uppe i normal veckoförtjänst igen. Han tror att tendensen blir densamma vid en förkortning ned till 40 timmar även om man icke kan arbeta in hela förkortningen och skillnaderna förblir stora mellan olika avdelningar.

Några av de intervjuade anser att arbetsintensiteten kan höjas på vissa avdelningar och som skäl härför anför de att finska arbetare förtjänat dubbelt så mycket som svenska arbetare på ackorden, samtidigt som finnarna ibland arbetar i skogen på sin lediga tid.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. »När det gäller utbildning finns det alltid en viss skara individer som kommer på alla kurser som anordnas. Men de personer man verkligen vill nå med utbildningen kommer sällan till kurserna.»

Möjligheterna till ett ökat utnyttjande av övertid bedöms som små dels på grund av att arbetarna är ovilliga att arbeta på övertid, dels på grund av att skiftgången och arbetets art medför besvärligheter. Å ena sidan kan man inte »klippa skift» utan arbetarna måste arbeta hela skiftet och å andra sidan är arbetet i många fall lagarbete, där hela laget måste vara med. Arbetarrepresentanten framförde emellertid att arbetarna länge försökt få in vissa förbättrings- och avslutningsarbeten såsom valsbyten på ordinarie arbetstid och i viss mån också lyckats därmed. Han ansåg att man efter en arbetstidsförkortning helt och hållet skulle få utföra dylika arbeten på övertid, något som han icke var ovillig att göra.

Företaget kan göra nyinvesteringar för att kompensera förkortningen genom att bygga större ugnar etc. Redan nu planeras ett nytt valsverk i kapacitetshöjande syfte. De investeringar det kan bli fråga om är emellertid synnerligen stora och företaget har redan nu ont om kapital. Härtill kommer att flexibiliteten i företagets kapacitet blir mindre vid stora investeringar, dvs. »det går inte att ta småorder och de order som tas kommer ej alltid att stämma med kapaciteten». Man anser att man för närvarande befinner sig i en utmärkt balans mellan kapacitet och efterfrågan på olika produkter.

De intervjuade anser icke att företaget har möjlighet att kompensera förkortningen genom att hyra ut själva tillverkningen men däremot har man redan lämnat ut vissa byggnadsarbeten som man tidigare utfört själv. Det är för övrigt svårt att omplacera folk som frigörs på en avdelning.

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Företaget använder redan nu partiellt arbetsföra där det går men behö-

ver alla sådana platser för den personal som på grund av skador i arbetet, ålder etc. ej kan klara av det ordinarie arbetet.

Om företaget kunde få tag på folk skulle en övergång till helkontinuerlig drift bli aktuell i varje fall i de metallurgiska avdelningarna.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Det anses uppenbart att företaget får en kostnadsstegring om man inte kan nyanställa arbetskraft till oförändrad lön per timme efter förkortningen. Möjligheterna till prishöjningar i varje fall på de utländska marknaderna bedöms som mycket små. Man har t. ex. nyligen tagit en exportorder som, förutom de rörliga kostnaderna, endast täcker en del av de fasta kostnaderna. På hemmamarknaden bedöms läget som bättre, då företaget är enda svensk tillverkare av de båda största produkterna. Marknaden anses för liten för att ytterligare företag skall ta upp tillverkning, men man har naturligtvis utländsk konkurrens även här.

»Varje minskning av arbetstiden har tidigare medfört produktionsminskning för företaget. Produktionen har inte ökat sedan 1948 trots omfattande nyinvesteringar.» Stålugnarna eldas nu »på sparlåga» under söndagsuppehållet men det anses tveksamt om det blir möjligt att göra detta under två dagar. På grund av nedkylningen av ugnarna, framför allt i de metallurgiska avdelningarna, kommer i så fall en förkortning av arbetstiden med 10 % att medföra en produktionsminskning på ca 15 %, om det inte går att nyanställa folk och införa helkontinuerlig drift med »hopande ledighet.» I detta fall är 42-timmars arbetsvecka naturligare än 40-timmars men man anser att problemet inte blir alltför besvärligt ändå, då den tid som inte går att passa in i skiften kan användas till reparationer.

Resultatet av en arbetstidsförkortning kan bli att man lägger ned vissa moderna tillverkningar i stället för att ta en produktionsminskning på alla. På litet längre sikt och efter en lång övergångstid är det sannolikt att förkort-

ningen kommer att medföra en övergång till lättare produkter, men en sådan förskjutning av produktionsinriktningen kommer att kräva stora nyinvesteringar.

I:3. *Handeln*

Anteckningar från muntliga överläggningar

För att ge underlag för en bedömning av en arbetstidsförkortnings verkningar för handeln bedömdes det lämpligast att anordna muntliga överläggningar mellan företrädare för å ena sidan Handels Arbetsgivareorganisation (HAO) och Kooperativa Förbundet (KF) och å andra sidan utredningen om kortare arbetstid. Före överläggningarna utsändes en pm, vari utredningens syften och önskemål presenterades. Samtalen fördes först med HAO:s och därefter med KF:s företrädare.

De efterföljande anteckningarna är avsedda att ge en bild av vad som förekom vid överläggningarna. Materialet är emellertid inte att betrakta som HAO:s eller KF:s mera officiella ståndpunkter.

Det må anmärkas, att synpunkter på den föreliggande frågan från de handelsanställdas sida nyligen framlagts av Handelsarbetareförbundet i broschyren Öppethållning och arbetstid. Vissa saksuppgifter i det följande har hämtats ur denna broschyr. För undvikande av formuleringar, som kunnat komma att uppfattas som sakligt oriktiga, har dessa anteckningar även underställts företrädare för Handelsarbetareförbundet, varefter ordvalet i några fall gjorts mindre kategoriskt än som motsvarade uttalandena vid överläggningarna med HAO:s och KF:s företrädare.

Rådande arbetstidsförhållanden

Den ordinarie arbetstiden i handeln har belysts av Socialstyrelsens under-

sökning avseende september 1954 (redovisad i Sociala Meddelanden 1955:8). Därav framgår beträffande butikspersonalen samt lager- och utkörarepersonal, att den ordinarie veckoarbetstiden för flertalet heltidsanställda är 48 t. Emellertid redovisas ett inte oväsentligt antal personer med en arbetsvecka av mellan 45 och 48 t, varav flertalet i enskild handel. Man bör emellertid beakta svårigheterna att skilja mellan heltids- och deltidstjänst. Alla kollektivavtal i den enskilda handeln fastslår en arbetstid av 48 t/v. Åtskilliga anställda har emellertid någon form av avkortad tjänstgöring (t. ex. med någon dag eller någon eftermiddag i veckan ledig); detta gäller i högre grad om kvinnor än om män. En jämförelse mellan arbetstid och löner skulle troligen visa, att kortare arbetstid motsvaras av lägre lön.

Det finns dock grupper i handeln, som i vanlig mening har kortare arbetstid än 48 t/v. För personalen vid KF:s grosshandelslager — huvudsakligen i Stockholm — gäller sedan länge 45¼ resp. 46¾ timmars arbetsvecka.

Övertid tas i stort sett inte ut i nämnvärd utsträckning annat än vid helger och särskilt inför julen samt vid inventering och inför bokslut. Övertidsarbetet vid den senare slängningen inför jul kompenseras i viss utsträckning av tidigare lördagsstängning under sommaren. I en del branscher, t. ex. spannmålshandeln, förekommer dock mer övertid under längre perioder, och dis-

penser för extra övertid begäres från en del håll. Som framhållits i yttrande över arbetstidsutredningens betänkande är arbetsgivarna angelägna att få behålla gällande möjligheter till övertidsuttag. Inom de minsta enheterna med 2—2½ anställda är övertid troligen vanligare än i större affärer, och i någon utsträckning torde sådan övertid inte registreras. — Bland handelskontorister — vilkas arbetstid ju regleras av detaljhandelslagen — torde en del registrerad (och delvis oregistrerad) övertid förekomma; även vederbörandes ambition kan spela sin roll i detta fall.

Frånvaro i form av »firning» o. d. anses inte utgöra något problem.

Allmänna synpunkter

Handeln är en näring av så föga enhetlig struktur, att det inte är möjligt att i den föreliggande frågan framlägga ståndpunkter som omfattas av hela näringsgrenen. Grosshandeln har problem som nära ansluter till industrins och som i viktiga hänseenden skiljer sig från detaljhandeln. De större enheterna i detaljhandeln har andra synpunkter att företräda i sammanhanget än småföretagen med ingen eller endast någon eller några anställda. (57 % av arbetsställena har 1—2 sysselsatta. Mer än 4 sysselsatta har endast 17 % av arbetsställena.) Livsmedelshandeln, som tillgodoser allmänhetens dagliga behov av färskvaror, ser inte på frågan från samma utgångspunkt som t. ex. järnhandeln. Stadshandelns problem är andra än lanthandeln.

I ett avseende synes emellertid enhetlighet råda: handeln är inte direkt utlandskänslig. Förändringar i arbetstiden, som omfattar hela näringen, har därför inga omedelbara återverkningar avseende vårt lands förhållande till and-

ra länder. Inte heller den inbördes konkurrensen påverkas av enhetliga förändringar — om man bortser från olikheterna mellan små privata butiker, som skötes av innehavarna, och större, t. ex. kooperativa, butiker.

Allmänna ekonomiska synpunkter

Handelns aktuella problem — delvis oberoende av en arbetstidsförkortning — består i att en ständigt ökande varumängd måste distribueras. Detta medför behov av nyanläggningar och mer personal. Arbetskraftsfrågan är det största problemet (se nedan). Man bör observera att lönekostnaderna utgör ca 70—75 % av omkostnaderna i detaljhandeln.

En kostnadsökning som förorsakas av en arbetstidsförkortning kan beräknas bli större än som direkt svarar mot arbetstidsförkortningen i procent, eftersom det blir svårt att få folk till de korta tjänstgöringar som behövs för att fylla ut skillnaden mellan den ordinarie personalens arbetstid och butikstiden (påpekande från KF:s sida).

Problemen vid en arbetstidsförkortning blir särskilt svåra för sådana småbutiker, som inte drivs direkt av innehavaren. För dem blir det mycket dyrt att fylla ut personalbehovet — i synnerhet i förhållande till de enskilda butiksinnehavare, som inte är underkastade några arbetstidsbestämmelser utöver butikstängningslagens begränsningar.

En kostnadsökning för handeln, som medför prishöjningar, kan medföra ändringar i inköpsinriktningen, t. ex. mot bilar i stället för kläder. Det kan också bli en större marknad för rabattaffärer (discount houses), s. k. hemköp, »kappahlar», o. d. Dessa väljer ett avskilt sortiment med goda marginaler och låga omkostnader och får därmed ett för-

steg framför butiker, som måste hålla ett fullt sortiment och fördela omkostnaderna på det hela. Om man uppmunt- rar detta slags rörelser genom en lag- stiftning som försvårar den vanliga handelns arbetsmöjligheter, kan detta leda till förändringar i distributionen, vilkas verkningar inte kan överblickas. (Påpekanden från HAO.)

Arbetskraftsfrågan

En arbetstidsförkortning medför oundgängligen krav på mer arbetskraft i detaljhandeln, såvida man inte vill förkorta affärstiderna. Industrin kan ersätta mänsklig arbetskraft med kapi- tal, men handeln har inte samma möj- lighet. En industriarbetare åstadkom- mer en viss produktion — men i en butik består arbetet i hög grad av be- vakning. De personalbesparande ratio- naliseringarna har därför mycket be- gränsad räckvidd: även i en självbetjä- ningsbutik måste det finnas folk (se vidare nedan om rationalisering).

I konkurrensen om arbetskraftstill- gångarna har handeln hittills haft möj- ligheter att hävda sig därför att arbetet inte ansetts lika ansträngande som många industriyrken, därför att han- deln ger kontakt med människor, etc. Om arbetstiden i handeln blir obekvä- mare — t. ex. genom att lördagsledig- het blir vanlig i industrin — kommer det att bli svårare att få folk. Redan nu märker man särskilda svårigheter med hänsyn till den sena lördagsstäng- ningen.

Det ligger närmast till hands att söka en lösning av uppkommande problem vid en arbetstidsförkortning i ökat an- litande av deltidsanställda (kvinnor). Redan nu har detaljhandeln ett stort antal deltidsanställda. På KF:s områ- de finnes uppskattningsvis 8 000 del- tidsanställda av totalt ca 30 000 anställ-

da i butiker och lager. Enligt en un- dersökning 1955, som omfattade 3 900 deltidsanställda kvinnor utanför Stock- holm, var den genomsnittliga arbetsti- den bland dessa 82,5 t per månad, dvs. ca 18 t/v. Det påpekas att de deltids- anställdas antal och arbetstiden varie- rar starkt, inte minst mellan årstider- na. Inom ett stort privat Stockholmsfö- retag i livsmedelsbranschen har man funnit, att 28 % av de fullgjorda ar- betstimmarna utföres på deltid. Särskilt vid veckosluten anlitas mycken extra personal.

Svårigheten att få folk till deltids- arbete kommer att öka vid en arbets- tidsförkortning, då alla kommer att slåss om dem. Naturligtvis är och för- blir svårigheterna olika på olika orter, beroende på näringsstrukturen. I t. ex. Norrköping — med stor kvinnlig arbets- marknad — är tillgången på deltidsar- betskraft otillräcklig.

Därtill kommer, att handelns behov avser en fast kår av deltidsanställda med goda yrkeskvalifikationer — man kan inte ställa vilka som helst bakom disken i rusningstid, särskilt inte i branscher med stort sortiment.

Ett särskilt bekymmer i samman- hanget består i det konkurrensproblem som råder mellan de hel- och de del- tidsanställda. Den ordinarie personalen får utföra det tråkiga och minst lönan- de arbetet, medan deltidspersonalen kommer och tar de bästa bitarna, dvs. betjänar kunder under rusningstid och har samma förmåner av prestationer- sättningen som de ordinarie. Detta gäl- ler dock i mindre mån livsmedelshan- deln.

Skiftgång

En tänkbar lösning av vissa problem vid en arbetstidsförkortning kunde va- ra något slag av skiftgång eller förskju-

ten arbetstid. Redan nu tillämpas olika arbetstider för olika anställda — i större butiker lediga förmiddagar o. d. — därför att butikstiden inte sällan är längre än den individuella arbetstiden jämte raster. Vid övergången till kvällsöppet en gång i veckan, som nyligen inträffat i en del företag, förekommer att personalen delas på två lag med tjänstgöring t. ex. 9—18 och 12—20. Även där personalen är stor nog för dylika arrangemang anses systemet ha nackdelar, t. ex. då kunder söker vissa expediter för påbörjade affärer och finner dem ha ledigt. (Anm. Enligt avtal 1955 skall ordinarie arbetstid efter kl. 18 på vardagar kompenseras antingen med 35 % tillägg på timlönen eller med ½ timmes ledighet på ordinarie arbetstid per hel timme förskjuten arbetstid.)

Butikstiderna

Att förkorta butikstiderna vid en förkortad arbetstid bjuder på stora svårigheter. Tendensen går också f. n. mot längre butikstider. Den kvällsöppethållning en dag i veckan, som 1955 började praktiseras av en del företag, har — om det också är väl tidigt att nu yttra sig därom — på en del håll gett intryck av att motsvara ett verkligt behov, och man är angelägen om att handeln får utnyttja det svängrum som butiksstängningslagen medger. Kommunala olikheter — t. ex. inom Stor-Stockholm — och brist på konsekvens inom en kommun medför svårigheter både för kunderna och för handelsfolk. Vid övergången till kvällsöppet funderade man på sina håll på att hålla stängt måndag förmiddag men övergav tanken till förmån för det ovannämnda skiftsystemet.

De nämnda svårigheterna avser bl. a. leveranser till och från butikerna. Leverantörerna har svårt att rätta sig efter

varierande butikstider, och detsamma gäller stora kunder, t. ex. byggen, som behöver snabba leveranser av järnvaror.

Lunchstängning är en metod att anpassa butikstid till de anställdas arbetstid. Den började praktiseras på 40-talet, då detaljhandelslagen för stora grupper handelsanställda medförde en förkortning av veckoarbetstiden från 50 till 48 timmar. Lunchstängningen har emellertid inte överallt slagit väl ut — särskilt gäller detta orter med många tillresande strökunder — och har på en del håll upphävts. Man föredrar att hålla liten personal mitt på dagen och/eller ge kompensation i form av lediga förmiddagar e. d.

Femdagensveckans problem

Om femdagarsvecka i form av fria lördagar blir vanlig i industrin, skapar detta olika problem för handeln. Dels kommer lördagen att bli betraktad som obekvämt arbetstid och handeln får rekryteringssvårigheter. Dels kommer en än större del av köpenskapen att koncentreras till lördagarna — i synnerhet om arbetstiden i industrin under de fem arbetsdagarna blir längre och de gifta kvinnornas inköpsvärigheter efter arbetets slut därmed blir större. Härigenom ökar handels behov av större personal och lång öppethållning på lördagarna. Även om tillgången på extra arbetskraft för lördagsrusningen skulle öka, kvarstår bekymret att få extrafolk med erforderliga kunskaper.

Att tillämpa lördagsstängning betecknas som uteslutet för flertalet branscher med hänsyn till allmänhetens behov. I synnerhet gäller detta färskvaruhandeln. Å andra sidan kommer grosshandeln i detta hänseende troligen att följa industrin: vissa grenar av denna handel har nu svårigheter att sysselsätta

personalen på lördagarna, då detaljhandeln inte vill ta emot några leveranser. Den del av grosshandeln, som tar emot jordbrukets produkter, kan dock t. ex. under skördetiden inte ha lördagsstängt. (På KF:s grosshandelslager tillämpas nu högst 9 fria sommarlördagar mot inarbetning under andra årstider; joutjtjänst upprätthålles dock av en del av personalen för att betjäna kunderna.)

Femdagarsvecka med annan fridag än lördagen erbjuder stora svårigheter, i första hand för de små företagen. (I detta sammanhang kan hänvisas till uppgifter om kundfrekvens och försäljningsresultat på lördagar i jämförelse med andra veckodagar, vilka framlagts i Varudistributionsutredningens betänkande SOU 1955:16. Däri redovisas dels en av Handelsarbetareförbundet företagen undersökning, dels Varudistributionsutredningens egna undersökningar, vilka för alla undersökta branscher visar en särskilt stor försäljningsfrekvens på lördagar, särskilt inom konfektions- och skobranscherna. Samma resultat redovisas i tyska undersökningar, återgivna i en föreläsning om 40-timmarsvecka och butiksstängning av Dr. Karl Kühne, Hamburg, publicerad i *Haller m. fl., Die 40-Stunden-Woche*, C. W. Leske Verlag, Darmstadt 1955).

Rationalisering

Den rationaliseringsverksamhet som präglar handeln f. n. kan väl tänkas bli påskyndad genom en arbetstidsförkortning — såvida de finansiella möjligheterna finns. Någon särskild form av rationalisering, som skulle framkallas av och kompensera arbetstidsbortfallet, tycks dock inte finnas. Utvecklingen mot större enheter ger — enligt en från HAO:s sida framförd mening, som man i KF ställer sig tveksam inför —

större fasta kostnader, vilka skall amorteras på kortare tid än t. ex. industrin behöver räkna med. Kommer en arbetstidsförkortning därtill behöver handeln frihet att anpassa sig.

Att öka produktiviteten hos de anställda — genom rationalisering i form av självbetjäningsbutiker samt genom personalbesparande dispositioner av lager- och butikslokaler — löser inte arbetstidsförkortningens problem. Man har nämligen en obekant faktor som inte kan rationaliseras: kunden. (Självbetjäningssystemet innebär att kunden övertar en del av arbetet, men detta system kan inte tillämpas överallt — och mer fritid för kunderna kan medföra större anspråk på betjäning i butikerna.)

Prestationslönesystem tillämpas i stor utsträckning i handeln genom ersättning utöver lönen i procent på försäljningssumman, och ackord av olika slag har så smått börjat tillämpas i grosshandel och på lager. En arbetstidsförkortning kan dock inte som sådan motverkas på detta sätt — återigen med hänsyn till den obekanta faktorn: kunden.

Man kan möjligen ifrågasätta, huruvida produktiviteten i handeln på senare år ökats eller minskats.

Utformningen av en ny arbetstidslag

En längre begränsningsperiod för arbetstiden än veckan skulle minska svårigheterna vid en arbetstidsförkortning. Man kunde därigenom t. ex. — där sådant passar — samla ihop timmar till helt lediga dagar med längre mellanrum. Redan nu godtages efter dispens den längre arbetstiden före jul mot kompensation i ledighet under sommaren. En del branscher eller orter har säsongvariationer, som man skulle kunna ut-

nyttja vid en arbetstidsförkortning. Kolonialvarubranschen har t. ex. en topp under sommaren. Storstäderna har lågsäsong på sommaren — och vissa landsbygdsområden en motsvarande högsäsong. I allmänhet kan man säga att sommarens andrum kommer väl till pass för semestrarna, som behöver koncentreras till en kort tid (med hänsyn bl. a. till de många gifta kvinnornas krav på familjesemester, till skolans början m. m.) — Ett särskilt problem vid variationer i arbetstiden över en längre period består i lönesystemet: då man inte har timlön är det svårt att variera lönen efter arbetsveckans längd, och behöfve man lönen lika året om, måste man riskera avgång av personal då de längre veckorna kommer.

Dubbel- och extraarbete

De butiksanställda har nog i allmänhet små möjligheter att ta extraarbete, men vid övergången till kvällsöppet har det visat sig att en del dock haft annat kvällsarbete. (I ett grossistföretag, som en av deltagarna i samtalen hade kontakt med, hade det vid en undersökning visat sig, att av 40 lagerarbetare ungefär hälften hade extraarbete; frånräknades de äldsta steg frekvensen till ca 75 %. Exemplet torde dock inte få betraktas som representativt.)

En stor procent av handelns anställda och särskilt de deltidanställda är gifta kvinnor. Enligt 1950 års folkräkning var 38 000 gifta kvinnor sysselsatta i detaljhandeln, mot 80 000 i industrin.

I:4. Offentliga affärsverk av servicekaraktär

Undersökningar redovisade av vederbörande myndigheter

Sedan sekretariatet haft muntliga överläggningar med företrädare för de affärsverk, som föreföll att vara av särskilt intresse för utredningen om kortare arbetstid, hemställdes hos dessa verk att de ville ge utredningen en belysning dels av de problem, som kunde förväntas möta verket vid en förkortning av den lagstadgade arbetstiden från nuvarande 48 timmar i veckan till a) 40 timmar per vecka respektive b) 45 timmar per vecka, dels av vilka lösningar som dessa problem kunde tänkas ge upphov till.

Det framhölls, att utredningens avsikt var att utnyttja det sålunda insamlade materialet vid den samhällsekonomiska bedömning, som utredningen ämnade lägga till grund för sitt ställningsstagande till frågan om arbetstidens längd och förläggning. Det vore emellertid inte fråga om att försöka exakt i ekonomiska termer bestämma en arbetstidsförkortnings verkningar. Närmast gällde det att med de tillfrågades hjälp belysa de typer av problem, som kunde väntas uppstå vid en arbetstidsförkortning, och de typer av åtgärder, som kunde förväntas minska ett förutsebart produktionsbortfall eller andra uppkommande svårigheter. De tillfrågade förväntades sålunda inte i detalj precisera följderna av en arbetstidsförkortning, ehuru väl en konkretisering av problemen och problemlösningarna angavs vara önskvärd där så kunde ske utan alltför omfattande undersökningar.

Resultaten av dessa framställningar redovisas här. Jämför även tolfte kapitlet i betänkandet.

Posten

Utredningen om kortare arbetstid har i skrivelse till Generalpoststyrelsen den 24 augusti 1955 hemställt om att få de problem belysta, som för postverkets vidkommande skulle uppstå vid en generell förkortning av den lagstadgade arbetstiden. Styrelsen får med anledning härav anföra följande.

De frågor det här gäller att besvara kan uppdelas i två huvudgrupper. Den första avser att belysa, vilken inverkan på posttrafiken eller på efterfrågan av postverkets tjänster som en arbetstidsförkortning kan väntas få. Den andra huvudfrågan gäller de problem, som postverket i egenskap av arbetsgivare kommer att ställas inför vid en avkortning av arbetstiden för dess egen personal.

1. Arbetstidsförkortningens inverkan på posttrafiken

Postverket är ett serviceföretag. Dess produktion av tjänster är beroende av den efterfrågan, som dessa röner från allmänhetens sida. Denna efterfrågan påverkas i viss mån, i varje fall på längre sikt, av de allmänna konjunkturförhållandena. Vilken inverkan en arbetstidsförkortning skulle få på post-

trafiken beror således på hur produktionen i stort inom landet skulle komma att utfalla. Av socialministerns anförande till statsrådsprotokollet den 4 juni 1954 framgår, att en eventuell arbetstidsförkortning är tänkt att genomföras som ett led i ett successivt utnyttjande av den pågående produktivitetsstegringen. Det betonas där vidare, att det inte kan bli tal om att genomföra en reform, som skulle medföra en standard-sänkning vare sig för den enskilde eller för folkhushållet i dess helhet. Dessa uttalanden torde få tolkas så, att man från statsmakternas sida inte är benägen att medverka till en arbetstidsförkortning, förrän garantier skapats för att densamma inte skulle medföra något mera avsevärt produktionsbortfall. Under sådana förhållanden torde man i detta sammanhang inte böra räkna med någon nedgång i efterfrågan på postverkets tjänster men däremot med vissa ändringar i trafikens fördelning. Det förefaller emellertid troligt, att några mera påtagliga förändringar är att emotse endast i det fall, att man på den allmänna arbetsmarknaden i större utsträckning går in för alternativet fem dagars arbetsvecka med generell lördagsledighet. Om arbetstiden fastställes till 40 eller 45 timmar per vecka synes i detta sammanhang vara av underordnad betydelse.

För att utröna den postala kundkretsens inställning till hithörande problem har styrelsen genom postverkets kundtjänstombud låtit verkställa intervjuer med företrädare för vissa större industri- och affärsföretag. Det har härvid framgått, att man inte ens inom rena produktionsföretag oreserverat ansluter sig till tanken på en fem dagars arbetsvecka med allmänt driftstopp på lördagar. Att draga några säkra slutsatser av de yttranden som gjorts är emellertid knappast möjligt, eftersom man sä-

kerligen får räkna med att frågan om arbetstidens förläggning i sinom tid kommer att bli föremål för förhandlingar mellan arbetsledningarna och arbetstagarna. För vissa branscher torde det vidare bli nödvändigt att lösa denna fråga efter enhetliga riktlinjer. Med hänsyn till dessa förhållanden är det tyvärr inte möjligt att göra några bestämda uttalanden om de ändringar i posttrafikens struktur, som skulle inträda vid en allmän arbetstidsförkortning. Under förutsättning att lördagsledighet kommer att tillämpas i större utsträckning, kan man emellertid förutse, att detta skulle medföra en väsentlig minskning av postavlämningen denna dag. Denna minskning komme dock att kompenseras av en motsvarande ökning andra dagar, företrädesvis fredagar och måndagar. Arbetet med sortering och transport av avgående post skulle sålunda huvudsakligen bli förlagt till veckodagarna måndag—fredag, medan utdelningen av ankommande post bleve särskilt betungande tisdagar—lördagar. Vad kassatjänsten beträffar, ger hittillsvarande erfarenheter anledning förmoda, att man under samma förhållanden har att räkna med en ökning av besöksfrekvensen på postanstalterna under lördagar. Arbetstagarna kan nämligen väntas använda den extra ledighetsdagen för utträttande av privata postärenden. Denna ökning kommer dock troligen att koncentreras till förmiddagen; på eftermiddagen kommer besöksfrekvensen säkerligen att minska betydligt, särskilt under sommarmånaderna.

De här anförda synpunkterna ger belägg för, att man under alla förhållanden har att räkna med att den postala verksamheten måste uppehållas alla vardagar i ungefär samma utsträckning som hittills. Det blir för postverkets vidkommande sålunda endast fråga om smärre justeringar för att anpassa den

postala betjäningen efter allmänhetens ändrade postvanor.

2. Problem vid genomförandet av en arbetstidsförkortning för postverkets personal

Postverket är f. n., liksom all annan statlig verksamhet, undantaget från den allmänna arbetstidslagstiftningen, men de tjänstgöringstidsföreskrifter, som gäller för verkets personal, är i stort sett anpassade efter densamma. En generell arbetstidsförkortning på den allmänna arbetsmarknaden måste därför medföra en motsvarande beskärning av verkets möjligheter att utnyttja personalen.

Som tidigare påpekats är postverket ett serviceföretag och måste därför i stort sett anpassa sin verksamhet efter övriga samhällsfunktioners struktur och utveckling. Postverket kan följaktligen endast i ringa mån påverka sin egen produktionsvolym. Däremot har verket möjlighet att avväga kvaliteten på de tjänster det presterar och kan på detta sätt i viss utsträckning reglera arbetsmängden och därmed också arbetskraftsbehovet. Det sistnämnda kan även i viss mån påverkas genom rationaliseringsåtgärder av skilda slag.

Av det tidigare anförda framgår, att styrelsen räknar med att en generell arbetstidsförkortning inte skulle medföra någon minskning av postverkets produktionsvolym. Då en sådan reform, så vitt möjligt, inte synes böra få menligt inverka på kvaliteten av de tjänster som verket presterar, blir därför de problem, som sammanhänger med arbetstidsförkortningen, i första hand en fråga om hur det ökade arbetskraftsbehovet skall kunna tillgodoses. Man frågar sig då först, vilka möjligheter som erbjuder sig att effektivare utnyttja den nuvarande personalstyrkan genom ökning av den individuella prestationen,

genom ett bättre utnyttjande av arbetskraften (tillvaratagande av spilltider m. m.) samt genom mekanisering av arbetsproceduren och andra rationaliseringsåtgärder.

Den allmänt omfattade tesen, att en minskning av arbetstiden leder till ökad arbetsintensitet bör givetvis gälla även det postala arbetet. Effekten härav kan emellertid inte nyttiggöras på samma sätt inom postverket som inom ett rent produktionsföretag, eftersom det i posttjänsten inte är möjligt att åstadkomma en jämn tillförsel av arbetsmaterial och personalens arbetstider därjämte måste anpassas efter sådana faktorer som postanstalternas öppethållandetider samt transportlägenheternas ankomst- och avgångstider. Den omständigheten, att många arbetstagare i stor utsträckning utnyttjar sin fritid för arbete hos andra arbetsgivare, gör vidare att man kan ifrågasätta, om en sänkning av arbetstiden i den ordinarie sysselsättningen alltid komme att gynnsamt inverka på arbetsintensiteten. Med hänsyn till här anförda förhållanden vågar styrelsen inte räkna med att en eventuell ökning av den enskilde individens prestation i nämnvärd grad kan bidra till lösningen av arbetskraftsproblemet.

Möjligheterna att effektivare utnyttja personalen genom bättre tillvaratagande av spilltider måste också för postverkets vidkommande bedömas som relativt små. Postverket har nämligen redan nu i hög grad utnyttjat de möjligheter, som härvidlag står till buds, genom att för sådana arbetsuppgifter, som inte ger heltidssysselsättning, använda deltidsanställd personal. I den mån det trots detta förekommer spilltider av större omfattning än vad som kan anses normalt, betingas dessa i allmänhet av sådana trafiktekniska faktorer, som det är mycket svårt att komma till rätta med.

Med spilltid har här avsetts den outnyttjade tid, som faller inom ramen för den tjänstgöringstid, som enligt arbetsordningen skall fullgöras av den enskilde arbetstagaren. På grund av postarbetets speciella struktur är det emellertid inte alltid möjligt att anpassa den ordinarie tjänstgöringstiden exakt efter den arbetstid, som enligt gällande föreskrifter kan uttagas. Detta förhållande gör, att man i många fall har en viss mindre arbetskraftsreserv i form av s.k. bufferttid. Denna bufferttid räcker dock inte för en generell arbetstidsförkortning av mera betydande omfattning, särskilt som den inte är jämnt fördelad på de olika personalgrupperna.

Även i fråga om mekaniseringen av arbetet torde det kunna hävdas, att postverket i stort sett tillvaratagit de möjligheter, som hittills erbjudit sig. Genom en fortgående rationaliseringsverksamhet har verket sökt att även i andra avseenden förenkla arbetsproceduren och därmed reducera behovet av mänsklig arbetskraft. Utvecklingen på detta område fortskrider alltjämt, och man kan givetvis räkna med att det i fortsättningen skall bli möjligt att på denna väg ytterligare nedpressa arbetskraftsbehovet. Sålunda har en undersökning av brevbäringens organisation och arbetsformer nyligen avslutats. Den kan väntas bidra till ett effektivare utnyttjande av brevbärarpersonalen. Vidare pågår f. n. utredningar rörande bl. a. införande av kassaapparater i kassatjänsten, effektivisering och förenkling av sorteringsproceduren samt ytterligare motorisering av lantbrevbäringen. Några rationaliseringsåtgärder av så genomgripande art, att de helt skulle kunna lösa arbetskraftsproblemet vid en generell förkortning av arbetstiden, är dock inte att emotse.

Även om alla de möjligheter som här påvisats att effektivare utnyttja den nu-

varande arbetskraften tillvaratages, kan en reduktion av arbetstiden för postverkets personal till de av utredningen angivna timantalerna per vecka sålunda inte genomföras utan en utökning av personalstyrkan, detta trots att tjänstgöringstiderna för stora grupper av de i postverket anställda redan understiger 48 timmar i veckan. En kortfattad redogörelse för de arbetstider, som f. n. tillämpas inom verket följer härnedan.

Arbetstiden för den tjänstemannaanställda personalen och med den jämställda personalgrupper beräknas per normalmånad, varmed avses en period av 30 dagar, omfattande 26 vardagar och 4 söndagar. Den arbetstid, som normalt bör uttagas, benämnes normalarbetstid. För skilda slag av befattningar gäller olika normalarbetstider. (Se nedanstående tablå).

Hur stor personalökning som skulle erfordras för att bringa tjänstgöringstiderna för de i postverket anställda inom ramen för de av utredningen angivna arbetstiderna kan inte exakt uppgivas utan mycket ingående utredningar vid varje tjänstgöringsställe. För att bilda sig en uppfattning om vilka siffror det härvidlag kan vara fråga om, har styrelsen emellertid låtit göra en överslagsberäkning, som visar skillnaden mellan de tjänstgöringstider som f. n. uttages och de arbetstider som skulle gälla vid 40 resp. 45 tim. arbetsvecka. Styrelsen har härvid utgått ifrån, att den tänkta arbetstidsförkortningen skulle beröra endast de arbetstagare, som f. n. har en arbetstid överstigande 40 resp. 45 tim. och att en sänkning av de högsta normalarbetstiderna sålunda inte skulle medföra en motsvarande reduktion av de arbetstider, som redan nu understiger angivna timantal. Denna överslagsberäkning ger vid handen, att arbetstidsunderskottet vid en reduce-

Normal-arbetstid tim.	Motsvarar ung. per vecka tim.	Tillämpas för
182	42	befattning för biträdande personal vid skatteavdelning, befattning vars innehavare fullgör kassatjänst med direkt betjänande av allmänheten under minst 100 tim. per normalmånad
190	44	befattning vars innehavare fullgör kassatjänst med direkt betjänande av allmänheten under minst 50 men ej 100 tim. per normalmånad
193	44 ¹ / ₂	befattning vid järnvägsposten
198	45 ³ / ₄	befattning vars innehavare huvudsakligen fullgör arbetsledning, upplysningstjänst, kontrollgöromål, avlöningsuträkning, personalbokföring, värdeexpediering, sortering av post och/eller chaufförgöromål
202	46 ¹ / ₂	befattning vars innehavare fullgör brevbäring (dock ej lantbrevbäring) med en utdelningstid (gång- eller cykeltid) av minst 100 tim. per normalmånad
208	48	befattning av annat slag än ovan angivits.

Om arbete på nattid — tid mellan kl. 22 och 6 — ingår i tjänstgöringstiden med mer än 25 tim. per normalmånad, reduceras ovan angivna normalarbetstider med

10 tim.,	när nattiden överstiger 25 men ej 50 tim.,
20 » » » »	50 » » 70 » och
30 » » » »	70 tim.

För tjänstemän hos generalpoststyrelsen tillämpas en arbetstid, som motsvarar 42 tim. per vecka. För de avtalsanställda personalgrupperna (poststationsföreståndare, lant- och lådbrevbärare) utgör arbetstiden i regel högst 208 tim., men många av dessa arbetstagare har i verkligheten längre tjänstgöringstid.

ring av tjänstgöringstiderna till 40 tim. per vecka skulle uppgå till ca 270.000 arbetstimmar per månad; vid 45 tim. per vecka till ca 46.000. Av dessa timantal faller den ojämförligt största delen, ca 64 resp. 81 %, på arbetsuppgifter, för vilka anlitas personal ur brevbärarkarriären. Siffrorna ger emellertid ingen uppfattning om hur många personer som skulle behöva nyanställas. Timantalen kan nämligen inte helt fördelas på heltidsbefattningar, och vidare torde en viss del av det ökade behovet kunna tillgodoses genom ökning av arbetstiden för redan nu anlitate deltidstjänstgörande funktionärer. En relativt omfattande nyrekrytering torde dock inte kunna undvikas särskilt

vid en arbetstidsförkortning till 40 tim. per vecka.

Frågan är då om erforderlig arbetskraft skall kunna anskaffas. Denna fråga är givetvis mycket beroende av den konkurrens om arbetskraften, som postverket kommer att möta från andra företag. På vissa orter och främst i Stockholm föreligger redan nu stora svårigheter att rekrytera erforderlig brevbärarpersonal, den personalgrupp som vid en arbetstidsförkortning skulle kräva det största tillskottet. Dessa svårigheter beror inte enbart på ett för rekryteringstjänsterna på dessa orter ogynnsamt löneläge utan även till stor del på de jämförelsevis obekväma tjänstgöringsförhållanden, som ofta råder inom

posttjänsten (kvälls- och nattjänstgöring, splittrade arbetstider m. m.) Om man nu på den allmänna arbetsmarknaden genomför en fem dagars arbetsvecka med regelbunden ledighet lördagsöndag — en anordning som endast i ytterligt ringa omfattning kan tillämpas inom ett trafikverk — kommer postverket beträffande rekryteringsmöjligheterna i en ännu ogynnsammare ställning än f. n. Detta problem, som torde bli aktuellt även för andra serviceföretag, torde böra särskilt uppmärksammas, när man söker bedöma verkningarna av en allmän arbetstidsförkortning. Det gäller inte bara att tillförsäkra serviceyrkena tillräcklig arbetskraft utan även någorlunda kvalificerad sådan. De åtgärder, som hittills vidtagits i form av särskilda lönetillägg för arbete på obekvämt arbetstid, kan då visa sig otillräckliga. För postverkets vidkommande kommer speciella svårigheter vidare att möta i de fall, då arbetsuppgifter, som vid en reducering av arbetstiden måste frångas vissa befattningshavare, inte kan sammanföras eller är av så obetydlig omfattning, att de inte ger underlag för en lämpligt avvägd deltidsbefattning. Att finna personer, som i dylika fall vill åtaga sig någon timmas eller någon dags arbete då och då torde i vissa fall bli omöjligt. Det kan i detta sammanhang nämnas, att man redan nu på vissa håll har svårigheter att exempelvis anskaffa vikarier för lantbrevbärare, i synnerhet i de fall då vederbörandes åtagande är förenat med skyldighet att hålla motorfordon.

Med hänsyn till här anförda förhållanden är det vanskligt att bestämt uttala sig om möjligheterna för postverket att anskaffa det för en arbetstidsför-

kortning erforderliga personaltillskottet. Såvitt nu kan bedömas, torde det emellertid få anses uteslutet, att man på alla orter skulle kunna rekrytera den arbetskraft, som erfordras för en förkortning av arbetstiden till 40 tim. per vecka. Vid 45 tim. arbetsvecka torde det dock bli möjligt att tillgodose personalbehovet. Reservation bör möjligen göras för Stockholm, där man, som tidigare framhållits, redan nu har särskilt stora svårigheter att anskaffa erforderlig brevbärarpersonal.

Vad ovan sagts gäller under förutsättning att några åtgärder, som skulle innebära försämring av den nuvarande postala servicen, inte vidtages. Om erforderlig personal inte kan anskaffas, är det emellertid uppenbart, att vissa inskränkningar måste göras. Sådana kan också bli nödvändiga för att erhålla balans mellan verkets utgifter och inkomster, trots den ökning av verkets personalkostnader, som en arbetstidsförkortning under alla förhållanden skulle medföra.

Postverket bedriver även en rent industriell verksamhet. Dess industrier, som omfattar tryckeri, mekanisk verkstad och bilverkstad, sysselsätter f. n. omkring 500 personer. De problem, som vid en arbetstidsförkortning kommer att möta på detta område, torde vara identiska med dem vid liknande privata företag. Styrelsen förutsätter, att dessa problem kommer att allsidigt belysas av andra remissinstanser och har därför ansett sig här kunna förbigå desamma. Stockholm den 9 december 1955.

Kungl. Generalpoststyrelsen.

Erik Swartling

G. Flodin

Televerket

Den efterföljande framställningen innehåller en kortfattad redogörelse för hur en avkortning av den ordinarie arbetstiden till 45 respektive 40 timmar skulle inverka på driften vid televerket. Det är uppenbart, att det är en mycket komplicerad sak att bedöma alla de olika faktorer, som äro avgörande för verkningarna av en arbetstidsförkortning. En ingående penetrering av detta spörsmål förutsätter betydligt grundigare och mer omfattande undersökningar av problemet, än som företagits i detta sammanhang. I anslutning till vad som i utredningens skrivelse anförts rörande målsättningen för en undersökning av detta slag vill styrelsen därför betona, att promemorian icke gör anspråk på att innehålla en fullständig inventering av de problem, som äro förknippade med en arbetstidsförkortning vid televerket, utan att den i första hand får betraktas såsom ett diskussionsinlägg i denna fråga.

1. Karaktäristik av televerket

Televerket handhar statens telefon-, telegraf- och radiörörelse. Det är ett affärsdrivande verk och sorterar under kommunikationsdepartementet. Den centrala ledningen utövas av telestyrelsen. Under styrelsen är förvaltningen av televerket fördelad på drifts-, förråds-, radio- och verkstadsavdelningarna.

Driftsavdelningen, som svarar för telefon- och telegrafrörelsen, är indelad i sex distrikt för var sin del av landet. Förutom dessa distrikt finnes en för hela landet gemensam byggnadsavdelning för långdistansförbindelser m. m. och med samma organisatoriska ställning som ett distrikt. De sex distrikten äro i trafikalt avseende och för upp-
hörden uppdelade på ett antal centralstationsområden (för närvarande 121

st.). Varje område omfattar en centralstation jämte ett antal understationer. För anläggnings- och underhållsarbeten är landet indelat i linjesektioner (för närvarande 28 st.) och i underhållsområden.

Förrådsavdelningen är uppdelad på förrådsområden med för närvarande fem huvudförråd.

Radioavdelningen omfattar ett antal radiosektioner med stationer för rändradio och kommersiell radio samt radioexpeditioner för installation och underhåll av radioanläggningar.

Verkstadsavdelningen omfattar för närvarande fyra televerkstäder för tillverkning av stationsutrustningar, telefonapparater och annan telemateriel.

Beträffande omfattningen av televerkets verksamhet kan nämnas, att i runt tal 126 miljoner manuellt expedierade riks- och utlandssamtal utväxlades under budgetåret 1954/55, och att antalet samtalsmätarmarkeringar för lokal-, lands- och helautomatiskt expedierade rikssamtal under samma tid uppgick till 2 438 miljoner. Telegraftrafiken omfattade under nämnda budgetår cirka 10 miljoner telegram. Över de svenska kustradiostationerna expedierades 118 000 radiotelefon-samtal och 143 000 radiotelegram. Telextrafiken hade för inländska skrivingar cirka 4,8 miljoner markeringar, och antalet utländska skrivingar utgjorde 846 000.

Antalet i televerkets nät uppsatta telefonapparater är för närvarande cirka 2,2 miljoner. Av dessa äro 75 % anslutna till automatiserade stationer. Antalet radiolicenser var den 1.7.1955 2,4 miljoner.

Värdet av de vid televerkstäderna under budgetåret 1954/55 fakturerade produkterna uppgick till 58,7 miljoner kr.

Televerkets inkomster uppgingo under budgetåret 1954/55 till 709,3 miljoner kr och utgifterna inklusive statens

räntekostnader till 662,8 miljoner kr, vilket ger en vinst på 46,5 miljoner kr.

Telekommunikationerna i vårt land ha undergått en mycket kraftig utveckling sedan tiden före andra världskriget. Sålunda har antalet telefonapparater ökat med cirka 1,4 miljoner eller 175 % från år 1939. Under samma tid har antalet utväxlade telefonsamtal av olika slag mer än fördubblats.

Expansionen av telefonrörelsen har hittills icke visat några tecken på avmattning. Antalet nytecknade abonnemang under budgetåret 1954/55 var större än någonsin förr. Det har beräknats, att antalet telefonapparater i drift skall stiga till cirka 3,0 miljoner vid slutet av år 1965, och att mättnadsvärdet ifråga om antalet telefonapparater ligger vid cirka 3,5 miljoner apparater. Vid slutet av år 1965 beräknas antalet manuellt expedierade riks- och utlandsamtal ha nedgått till omkring hälften av nuvarande antal, dvs. till omkring 60 miljoner per år, medan antalet samtalsmätarmarkeringar för lokal-, lands- och helautomatiskt expedierade riksamtal förutses då komma att uppgå till inemot 6 500 miljoner, innebärande en ökning från år 1955 med cirka 165 %. Nya rörelsegrenar ha på senare år tillkommit, t. ex. telex (abonmentelegrafi) vilket är ett kommunikationsmedel som i hög grad torde ha framtiden för sig. Inom radioområdet ha trådradio, dubbla radioprogram och television medfört nya tekniska och administrativa arbetsuppgifter. Med hänsyn till teleteknikens snabba utveckling bör man ha klart för sig, att nya betydelsefulla användningsområden av denna teknik kunna bli aktuella inom relativt kort tid.

Den antydda utvecklingen av verkets rörelse kräver en stor teknisk arbetsinsats, som för närvarande i hög grad är inriktad på övergången från manuell till automatisk drift av telefontrafiken.

Antalet vid televerket sysselsatta personer uppgår för närvarande till ungefär 38 000 (exklusive 600 deltidsanställda städerskor och fastighetsarbetare men inberäknat cirka 3 700 vid växelstationer engagerade biträden, anställda icke vid televerket utan hos de medelst kontrakt anställda föreståndarna för dessa stationer). Av dessa 38 000 personer äro i runt tal 23 000 kvinnor och 15 000 män. De fördela sig så som framgår av tabblån på nästa sida.

För övervägande delen av den på kontor och byråer tjänstgörande personalen inom grupp III c-e tillämpas s. k. sommartid, vilket innebär att arbetstiden — i den mån göromålen så medgiva — reduceras i viss omfattning under sommaren. För dem, som helt kunna utnyttja sommartiden, blir arbetstiden per år i genomsnitt cirka 40 timmar i veckan.

Linje-, förråds-, anläggnings- och verkstadsarbetare (grupp I a, b och d) äro kollektivavtalsanställda.

Växelstationsföreståndarna (grupp I g) äro — med få undantag — anställda genom kontrakt (entreprenad) och anställa och avlöna själva de biträden, som erfordras vid växelstationerna. Beträffande anställningsförmånerna för biträden vid växelstationerna (grupp I h) finnas kollektivavtal upprättade mellan föreståndarnas och biträdenas respektive organisationer.

Övrig personal inom de angivna grupperna är löneplansanställd, med undantag för telegrambärarna (grupp I f), för vilka gälla av styrelsen fastställda anställningsvillkor, som dock i huvudsak ansluta till avlöningsreglementets föreskrifter.

För personal i *grupp I* tillämpas i regel normal dagtjänstgöring. Undantag härifrån utgöra följande kategorier:

Av reparatörspersonalen tjänstgör underhållspersonalen på telefon-, över-

Grupp I. Personal med 48 timmars arbetsvecka

	Ungefärligt antal		
	Kvinnor	Män	Totalt
a) Linje- och förrådsarbetare vid distrikt och huvudförråd	20	6 270	6 290
b) Anläggningsarbetare vid kabelkontoret ...		790	790
c) Reparatörspersonal, stationsmästare, linjemästare m. fl. tjänstemän inom anläggning och underhåll		3 150	3 150
d) Verkstadsarbetare	530	1 470	2 000
e) Tidskriverskor, förmän och verkmästare	25	80	105
f) Telegrambärare	310	225	535
g) Växelstationsföreståndare ¹	2 230	470	2 700
h) Biträden vid växelstationer (anställda av växelstationsföreståndare)	3 700		3 700
Summa	6 815	12 455	19 270

¹ Växelstationsföreståndare ha ej personlig tjänstgöringsskyldighet, men ersättningen är baserad på 48 timmars arbetsvecka.

² I detta antal ha icke medräknats ca 1 000 växelstationsföreståndare, som avlönas av abonnenterna.

Grupp II. Personal med 45 timmars arbetsvecka

Stationsbiträden (män) 150

Grupp III. Personal med 42 timmars arbetsvecka

	Ungefärligt antal		
	Kvinnor	Män	Totalt
a) Telefonister och vaktföreståndare	12 350		12 350
b) Telegrafexpeditörer, radiotelegrafister m. fl.	825	185	1 010
c) Ingenjörspersonal		1 130	1 130
d) Teleassistentutbildad personal	35	435	470
e) Övrig administrativ personal (kontorsbiträden, ritbiträden m. fl.)	2 950	585	3 535
Summa	19 160	2 335	18 495

drags- och radiostationer i viss omfattning enligt upprättade vaktlistor, varvid tjänstgöringstiden varierar såväl vad beträffar antalet timmar per vakt som beträffande arbetstidens förläggning under dygnet. Den sammanlagda tjänstgöringstiden per år är reglerad så, att den så nära som möjligt överensstämmer med det antal timmar, som reparatörspersonalen med normal dagtjänstgöring har att fullgöra.

För kollektivavtalsanställd personal, som beordras tjänstgöra enligt vaktlista, tillämpas samma tjänstgöringstider som för reparatörspersonal med dylik tjänstgöring.

Telegrambärarna tjänstgöra i allmänhet enligt vaktlista med alternerande för- och eftermiddagstjänstgöring och med tjänstefrihet varannan söndag och helgdag.

För föreståndare och biträden vid

växelstationer fastställer föreståndaren arbetstidens förläggning. I de för biträdespersonal upprättade kollektivavtalen är stadgat, att biträde skall beredas ledighet minst var tredje sön- och helgdag.

Personal i *grupp II* tjänstgör oftast enligt vaktlista. Tjänstgöringen växlar i regel mellan för- och eftermiddagar.

Av den i *grupp III* upptagna personalen har telefonistpersonalen samt telegrafexpeditörer och radiotelegrafister i allmänhet tjänstgöring enligt vaktlista. Vaktlistan upptager regelmässigt alternerande för- och eftermiddagsvakter — i viss omfattning även tjänstgöring nattetid — samt tjänstgöring varannan eller var tredje sön- och helgdag.

För vaktindelad personal inom grupperna I och II förekommer likaså natttjänstgöring i viss utsträckning.

2. Det framtida behovet av arbetskraft vid televerket

Behovet av arbetskraft inom televerket påverkas i första hand av den fortgående automatiseringen av telefontrafiken. Man räknar för närvarande med att expeditionen av praktiskt taget alla lokal- och landssamtal skall vara överförd till automatisk drift omkring år 1970, och att vid samma tidpunkt endast en förhållandevis mycket liten del av rikssamtalen skola expedieras manuellt. Några bestämda uttalanden angående detaljerna i automatiseringsutvecklingen fram till år 1970 äro icke möjliga att göra. Ordningsföljden mellan automatiseringsobjekten bestämmes bl. a. av driftsekonomiska överväganden. Tillgången på investeringsmedel avgör taktiken i automatiseringen. Den bedömning, som nu kan göras ifråga om det framtida personalbehovet, måste grundas på föreliggande preliminära planer för lands- och riksautomatiseringar.

Antalet manuellt expedierade rikssamtal har, såvitt nu kan bedömas, kulminerat under år 1955, och kommer att successivt minska genom en fortsatt övergång till helautomatisk rikstrafik. En överslagsberäkning har givit vid handen, att år 1970 skulle återstå 12 à 15 miljoner rikssamtal per år att expediera manuellt, medan antalet dylika samtal för närvarande utgör cirka 128 miljoner per år. Telefonistbehovet för riksexpedition skulle därigenom minska från nuvarande 7 750 till ungefär 900.

År 1970 skulle det — enligt vad ovan angivits — ej erfordras någon egentlig telefonistpersonal för expedition av lokal- och landssamtal. För serviceavdelningarna (nummerbyrå, telefonvakt etc.) beräknas telefonistbehovet däremot öka från 720 för närvarande till cirka 950 år 1970.

Antalet kontraktsväxelstationer var den 1.1 1955 3 700, inklusive 1 000 vilkas föreståndare avlönas av abonnenterna. Antalet tjänstgörande per växelstation är för närvarande i medeltal 2. Nuvarande automatiseringstakt är cirka 200 växelstationer per år. I fortsättningen måste omkring 250 växelstationer automatiseras per år, för att landsautomatiseringen skall vara helt genomförd till år 1970. Minskningen i behovet av personal för dessa stationer förutsättes ske linjärt med den avvikelser, att de sista 500 växelstationerna antagas ha i genomsnitt endast 1 tjänstgörande per station.

Under ovan angivna förutsättningar erhålles den utveckling ifråga om telefonistpersonal, som framgår av följande sammanställning.

En fullständig automatisering av telefonnätet påverkar även i övrigt sammansättningen och strukturen av personalbeståndet vid televerket. Under den tid projektet genomföres kräves en stor arbetsinsats inom verkstadsrörel-

År	Antal tfnister för expedition av rikssamtal	Antal tfnister för expedition av lokal- och landssamtal	Antal tfnister på serviceavd.	Personal på kontraktstjänster	S:a
1955	7 750	3 355	720	7 400	19 225
1960	6 720	2 260	780	4 700	14 460
1965	3 800	1 150	850	2 100	7 900
1970	900	—	950	—	1 850

sen, på anläggningsområdet och inom den tekniska och trafikala planeringen. Telestyrelsen är av flera skäl angelägen om att fullfölja automatiseringen med så liten tidsutdräkt som möjligt. Det är ur ekonomisk synpunkt i hög grad lönande att övergå från manuell till automatisk drift. Den redan genomförda och pågående automatiseringen har vidare varit en väsentlig betingelse för verkets möjligheter att ta emot och betjäna det stora antal abonnenter, som strömmat till under de senaste 15 åren. Automatiseringen är särskilt betydelsefull i ett samhälle med full sysselsättning.

Vad beträffar anläggnings- och underhållspersonalen samt verkstadsarbetarna har man icke att motse några större förändringar i personalstyrkorna under de närmaste tio åren. En eventuell minskning av linjearbetarkåren torde i stort sett komma att upp-

vågas av ett ökat behov av reparatörer för underhåll av anläggningarna.

Den tekniska utvecklingen kräver tillgång på ingenjörspersonal. Den notoriska bristen på kvalificerade tekniker har gjort, att televerket icke på långt när kunnat tillgodose sitt rekryteringsbehov i fråga om civil- och läroverksingenjörer. Läget kommer att bli än mer kritiskt genom det ökade behov av ingenjörspersonal, som kan förutses för den närmaste framtiden.

Beträffande administrativ biträdespersonal för kansligöromål och kamerala arbetsuppgifter föreligger likaledes en bristsituation, och även här har man att för framtiden räkna med ett behov av personalökning.

I arbetskraftsutredningens betänkande angående arbetskraftsbehovet inom offentlig verksamhet (SOU 1955:34) behandlas bl. a. behovet av personal inom

År	Administration och trafik			Anläggnings- och underhållsarbeten m. m.			Verkstadsrörelsen	Totalsumma
	Telefonister, växelstationsföreståndare och deras biträden	Administrativ personal inkl. personal för telegraftrafik	Summa	Reparatörer och arbetare	Ingenjörer och övrig teknisk personal	Summa		
1950	22 803	5 660	28 463	8 545	1 379	9 924	1 988	40 375
1955	19 200	6 700	25 900	9 500	1 400	10 900	2 500	39 300
1960	14 500	7 000	21 500	8 800	1 700	10 500	2 500	34 500
1965	7 900	7 300	15 200	8 800	2 000	10 800	2 500	28 500

televerket. Från detta betänkande ha lämtats ovanstående uppgifter över beräknat personalbehov fram till år 1965. De uppgivna siffrorna grunda sig i huvudsak på material, som telestyrelsen tidigare tillhandahållit utredningen.

3. Den nu verkställda undersökningens omfattning och allmänna förutsättningar

En generell förkortning av den lagstadgade arbetstiden till maximalt 45 respektive 40 timmar per vecka kan, såsom framgår av utredningens inledningsvis berörda promemoria, lösas antingen genom en minskning av antalet arbetstimmar per dag med bibehållande av nuvarande arbetsvecka eller genom införandet av femdagarsvecka. Telestyrelsens undersökning har av skäl, som redovisas i det följande, koncentrerats till två alternativ nämligen

A) 45-timmarsvecka med 6 arbetsdagar och

B) 40-timmarsvecka med 5 arbetsdagar.

Telestyrelsen har därvid utgått ifrån att en kommande lagstiftning icke kommer att fastställa viss arbetstidsförläggning, utan att detta spörsmål får lösas genom överenskommelser mellan parterna på arbetsmarknaden.

De skäl, som föranlett telestyrelsen att i alternativ A räkna med sex arbetsdagar i veckan, äro följande. Införande av 45-timmarsvecka uppdelad på fem arbetsdagar skulle innebära, att nuvarande arbetsdag om 8,5 timmar måste förlängas med 0,5 timmar. En sådan förlängning av den dagliga arbetstiden skulle medföra vissa olägenheter både för den berörda personalen och för televerket. Olägenheterna för personalen sammanhånga med att televerkets linje- och anläggningsarbetare

i stor utsträckning ha sitt arbete förlagt till platser, som ligga tämligen långt från hemorten. Arbetstiden jämte restid mellan arbetsplatsen och hemmet tager för dessa arbetstagare en större del av dagen i anspråk än för sådana anställda, som äro stationära. En förlängning året runt av den nuvarande arbetstiden per dag, vilken i och för sig är tveksam ur arbetsfysiologisk synpunkt, torde därför icke heller ur andra synpunkter vara tilltalande för ifrågasvarande arbetstagare. För televerkets del skulle olägenheterna bestå i att mycken arbetstid komme att gå förlorad, eftersom linjearbete utomhus ej kan bedrivas annat än under de ljusa timmarna av dygnet och sådant arbete följaktligen ingalunda kunde pågå 9 timmar under den mörka årstiden. Vidare må framhållas, att en arbetsdag på 9 timmar också komme att försvåra för televerket att tillmötesgå abonnenternas önskemål om att arbetena hos dem ej skola förläggas vare sig för tidigt eller för sent på dagen.

Beträffande 40-timmarsveckan har räknats med femdagarsvecka som enda alternativ, då det enligt styrelsens uppfattning är tämligen uppenbart, att arbetstagarna skulle vilja utnyttja en så kraftig arbetstidsförkortning för att erhålla ytterligare en fridag. Den ordinarie arbetstiden komme då att omfatta 8 timmar per dag, varför problem av ovan nämnt slag icke skulle uppstå.

Vid detta senare alternativ har man att utgå ifrån, att trafikpersonal (telefonister, telegrafexpeditörer, radiotelegrafister, telegrambärare, växelstationsföreståndare och deras biträden) samt reparatörspersonal i underhållstjänst i tämligen stor utsträckning komme att få den nya fridagen förlagd till växlande dagar under arbetsveckan i stället för enbart till lördag. För sådan personal, som i princip kan få arbetsveckan

förlagd till måndag-fredag, har man i vissa fall att räkna med jourtjänstgöring på lördag, t. ex. för administrativ personal på telestationer och ingenjörskontor.

Arbetstidsförkortningen har i princip förutsatts omfatta all berörd personal vid televerket. Personal, vars arbetstid nu sammanfaller med eller understiger vad som följer av angivna alternativ, har emellertid icke beräknats erhålla någon motsvarande *förkortning* av sin *arbetstid*. Icke heller har styrelsen räknat med en *förlängning* av arbetstiden för personal, som nu har kortare arbetstid än den, som vederbörande alternativ åsyftar. Teoretiskt skulle man visserligen kunna tänka sig, att vid exempelvis genomförandet av alternativ A arbetstiden förlängdes upp till 45 timmar för personal, vars ordinarie arbetstid dittills understiger detta timantal. Man torde emellertid icke gärna kunna slå in på en linje, som skulle medföra att förbättringar i arbetstidshänseende för majoriteten arbetstagare i samhället draga med sig försämring för vissa kategorier. Styrelsen har sålunda icke tagit med en sådan utjämning i tid i sina kalkyler över arbetstidsbortfallets konsekvenser.

Beträffande lönekomplingsfrågan har förutsatts, att komplings kommer att utgå till arbetstagarna för den arbetsförtjänst, som skulle bortfalla vid arbetstidsförkortning. Man bör i detta sammanhang icke bortse ifrån, att tjänstemän, som icke eller endast i mindre omfattning beröras av en förkortad arbetstid, kunna komma att framställa krav på löneförhöjningar, som svara mot den förmån i form av arbetstidsförkortning med bibehållen lön, vilken kommer andra arbetstagare till del — krav på löneförhöjningar eller annan komplings skulle naturligtvis med ökad styrka framföras från sådana tjäns-

temän, om arbetstiden för dem vid genomförandet av alternativ A förlängdes från exempelvis 42 till 45 timmar i veckan. Frågan om rätt till övertidsersättning för tjänstemän, som nu vid fullgörandet av övertid icke ha någon komplings, synes vidare kunna bli aktuell vid en generell arbetstidsförkortning och framför allt vid en lagstadgad 40-timmarsvecka.

Här må tilläggas, att styrelsen vid bedömningen av verkningarna av en arbetstidsförkortning ej räknat med någon generell ökning av övertidsarbete, eftersom en arbetstidsreform ju ej bör innebära överflyttning av visst arbete från ordinarie tid till övertid.

Slutligen vill styrelsen framhålla, att styrelsen icke beräknat att någon snar förändring kommer att inträffa i nu rådande högkonjunktur. Den fulla sysselsättningen med nuvarande knapphet på arbetskraft och därmed följande svårigheter i fråga om nyrekrytering har således antagits bestå.

4. Följderna av en arbetstidsförkortning

Vid en förkortning av arbetsveckan till att omfatta 45 timmar (vid vanlig dagtjänstgöring fördelade med 8 timmar måndag-fredag och 5 timmar på lördag), *alternativ A*, beröres den personal med 48-timmarsvecka, som är hänförd till grupp I i avdelning 1.

En arbetstidsförkortning till 40 timmar per vecka (om 5 arbetsdagar), *alternativ B*, inverkar i princip på arbetstiden för all personal vid verket.

Såsom förut nämnts, tillämpas för övervägande delen av den personal, som tjänstgör på kontor och byråer, en avkortning av arbetstiden under sommaren, vilken avkortning — om den helt tages ut — minskar den genomsnittliga veckoarbetstiden under året till 40 tim-

mar för den berörda personalen. Uttaget av sommartid är emellertid begränsat av det villkoret, att den förkortade arbetstiden endast får åtnjutas i den mån arbetet det tillåter. Det förhållandet, att semestrarna äro koncentrerade till sommaren, minskar också den inverkan sommartiden har på den totala arbetstiden. Det finns således anledning att även för kontorspersonalens del räkna med ett visst bortfall av ordinarie arbetstid vid en lagstadgad 40-timmarsvecka, ehuru detta bortfall endast utgör en del av skillnaden mellan 42 och 40 timmar. I brist på någon tillförlitlig beräkning av storleken av detta bortfall har det i den följande uppskattningen av antalet på grund av arbetstidsförkortning förlorade arbetstimmar dock icke upptagits något timantal för ifrågavarande administrativa personal.

Arbetstiden för personal i expeditionstjänst på telestationerna är i realiteten också något mindre än 42 timmar per vecka, vilket beror på att tjänstgö-

ring nattetid värderas högre i tid än dagtjänstgöring. Härtill har icke hänsyn tagits vid beräkningarna, något som dock icke innebär, att styrelsen för sin del tagit ställning till frågan om värdering av nattid vid en framtida allmän arbetstidsförkortning.

Vid beräkningen av antalet verkliga arbetsdagar per person och år före respektive efter en arbetstidsförkortning (antingen denna sker enligt alternativ A eller enligt alternativ B) har styrelsen icke funnit skäl att antaga, att frekvensen av frånvaron från arbetet på grund av personliga skäl totalt sett skall vare sig minska eller öka genom själva arbetstidsförkortningen.

Med angivna utgångspunkter har följande tablå uppställts, som för vardera alternativet utvisar bl. a. antalet förlorade arbetstimmar och däremot svarande lönekostnad vid nyrekrytering. I uppgiven lönekostnad ingår arbetslön och fri beklädnad, lön under semester, sjukledighet och andra ledigheter, kostnad för läkarvård m. m. samt trakta-

Alt.	1	2		3		4
	Personal-kategorier	Förlorade arbetstimmar		Erforderlig nyrekrytering för att ersätta tiden i kol. 2		Uppskattad lönekostnad för den nyrekryterade personalen; kr.
		absolut	i % av nuvarande effektiva arb.-tid (total arbetstid minus frånvaro)	i % av nuvarande arbetsstyrka	antal personer	
A 45 timmar per vecka	I i avd. 1 ovan	2 400 000	6,3; el. 3,6 % av eff. arbetstiden för all personal	6,7	1 290	15 700 000
B 40 timmar per vecka	I i avd. 1 ovan	6 400 000	16,6	20	3 860	46 000 000
	II i avd. 1 ovan	30 000	11,1	12,5	20	200 000
	III i avd. 1 ovan	1 000 000	3,4	3,6	670	6 500 000
	S:a I—III	7 430 000	11,0	12,8	4 550	52 700 000

mente och uppskattad kostnad för pension. Uppgifterna hänföra sig till nuvarande förhållanden beträffande arbetskraftsbehov och lönebelopp m. m.

En inskränkning av den ordinarie arbetstiden medför även andra kostnader än den här redovisade lönekostnaden. Kortare arbetstid kommer att innebära en ökning av de fasta kostnader av olika slag (för lokaler, uppvärmning, maskiner och redskap, transportmedel m. m.), som belasta varje produktions-timme. Något försök har icke gjorts att beräkna denna kostnad. Detsamma gäller de lönekrav från tjänstemännens sida, som efter vad som anförts under avdelning 3 ovan en arbetstidsförkortning i och för sig kan giva upphov till. Vid en arbetstidsförkortning kan man emellertid också förvänta, att efterfrågan på kvalificerad personal — särskilt tekniker — blir större än för närvarande, vilket innebär ett starkt incitament till lönestegring för sådana arbetstagare. Det kan på goda grunder antagas, att lönekrav från nämnda personal i ett sådant läge komma att framstå såsom väl motiverade sett även ur arbetsgivarens synpunkt.

Vid bedömningen här nedan av hur en arbetstidsförkortning skulle göra sig gällande vid televerket, har styrelsen till en början koncentrerat sig på själva arbetstidsbortfallets direkta inverkan för att därefter övergå till att granska de omständigheter, som i gynnsam eller ogynnsam riktning skulle kunna påverka följderna av bortfallet av arbetstid. Hela resonemanget har såsom bakgrund de allmänna förutsättningar, som angivits under avdelning 3.

Televerket kan icke efter ett arbetstidsbortfall mottaga nya abonnenter i den utsträckning, som tidigare varit fallet. Nettoökningen av antalet nytecknade telefonabonnemang, dvs. nytecknade minus annullerade abonnemang, har un-

der budgetåren 1952/53, 53/54 och 54/55 uppgått till respektive 100.000, 119.000 och 135.000. Tillströmningen av nya abonnenter är alltså mycket stor och leveranstiderna långa. Vid utgången av år 1955 översteg således antalet abonnenter, som väntat mer än tre månader på inkoppling av sina telefoner, 29.000.

Telefonnätets automatisering kommer att fördröjas vid ett produktionsbortfall inom anläggningsområdet. Detta kommer att minska verksamhetens lönsamhet.

De manuella stationernas kapacitet är för närvarande merendels i det närmaste fullt utnyttjad, och automatiseringen inverkar därför i hög grad på möjligheten att taga emot nya abonnenter. En förskjutning i tiden av automatiseringsprogrammet kommer därför att få till följd en direkt försämring för kundernas del. Denna försämring gör sig givetvis också gällande för befintliga abonnenter, vilka komma att få vänta längre på de fördelar, som en automatisering innebär i form av snabbare och bekvämare förbindelser samt lägre kostnader.

Televerket har på sitt program för de närmaste åren anläggandet av viktiga riks- och landskablar samt radiolänkar, vilka är ytterst nödvändiga med hänsyn till möjligheterna att genomföra automatiseringar och till behovet av bättre framkomstmöjligheter inom olika delar av landet. Denna verksamhet kommer att minska i omfattning vid en arbetstidsförkortning. Detsamma gäller andra områden inom anläggningsverksamheten, som ej närmare skall beröras här (t. ex. utbyggnad för trådradio, dubbelprogram och television inom radioområdet).

Vad beträffar driftens upprätthållande gör sig en arbetstidsförkortning inom det trafikala området främst gäl-

lande i fråga om personal vid kontraktsväxelstationerna, för vilken 48 timmars arbetsvecka tillämpas.

Telefonistpersonal med 42 timmars arbetsvecka beröres endast indirekt av en förkortning av arbetstiden till 45 timmar per vecka. Eftersom avvecklingen av telefonistpersonalen kommer att fördröjas i den mån automatiseringen måste senareläggas, kan det på sina håll bli nödvändigt att på kortare sikt rekrytera telefonistpersonal utöver vad som skulle ha varit erforderligt, om arbetstiden icke hade förkortats. Anförda svårighet gör sig givetvis ännu mer gällande vid en allmän förkortning av arbetstiden till 40 timmar per vecka. Därtill kommer vid detta alternativ ett bortfall av arbetstimmar för telefonistpersonal, vilket bortfall måste kompenseras på något sätt, om icke betjäningen av allmänheten skall försämrast.

Beträffande telegraftrafiken och radioverksamheten kommer en arbetstidsförkortning till 40 timmar per vecka likaledes att minska televerkets resurser, när det gäller att upprätthålla den service, som allmänheten nu är van vid.

Underhållet av televerkets stationer, ledningar och apparater utföres huvudsakligen av reparatörspersonel med 48 timmars arbetsvecka. Såsom antytts under avdelning 2 förutses redan på grund av utvecklingen och den pågående omvandlingen av verkets anläggningar, att behovet av personal för underhåll av teleanläggningarna kommer att öka. Linjearbetarna utgöra för närvarande rekryteringspersonal för reparatörskåren. Om man vid en minskning av arbetstiden skall kunna tillgodose nuvarande och kommande behov av underhållspersonal, blir man hänvisad till att antingen i väsentligt ökad omfattning överföra linjearbetare till underhållet eller också att söka fylla bristen genom direkt rekrytering utifrån. I det förra

fallet kommer en motsvarande minskning av tillgången på arbetare för anläggningsverksamheten att inträda.

Om man antar, att produktionsbortfallet ej kan kompenseras genom nyrekrytering och/eller genom en höjning av prestationen per arbetstimme samt att allmänhetens efterfrågan av tjänster i och för sig icke minskar genom arbetstidsförkortningen, skulle produktionsbortfallet resultera i en försämrad kundservice och en retarderad utveckling, vilket även försämrar verkets ekonomiska läge. Kan å andra sidan bortfallet av arbetstid helt eller delvis neutraliseras genom olika åtgärder, komma kostnaderna för dessa åtgärder i förgrunden. Det må här hänvisas till tabellen på sid. 13, som bl. a. utvisar antalet personer och lönekostnaderna för dessa vid en nyrekrytering motsvarande bortfallet i arbetstid enligt angivna alternativ till arbetstidsförkortning. Verkets ökade omkostnader leda till att vinsten på rörelsen minskar eller uteblir eller bytes till förlust, allt såvida icke kostnadsökningen övervältras på abonnenterna genom en höjning av taxorna. En taxehöjning är emellertid liktydigt med en standardsänkning och står alltså i motsättning till den förbättring av levnadsvillkoren, som en arbetstidsförkortning skulle vara uttryck för.

Det verkliga utslaget av en arbetstidsförkortning påverkas av en mängd olika faktorer. Några av dessa ha berörts i det föregående, när styrelsen angivit vissa allmänna förutsättningar för undersökningen. I det följande skall redovisas några synpunkter dels på frågan, huruvida allmänhetens användning av telekommunikationerna kan förutses komma att ändras vid införandet av kortare arbetstid, dels på vilka åtgärder, som för televerkets del skulle vara möjliga att genomföra i syfte att kompensera bortfallet av arbetstid.

Man torde kunna utgå ifrån att man inom hela näringslivet med till buds stående medel försöker åstadkomma en utjämning av produktionsbortfallet vid minskad arbetstid. Under sådana förhållanden finns det icke anledning att räkna med ett minskat behov av tjänster inom affärlivet. Då telekommunikationerna utgöra de snabbaste och smidigaste medlen för överbringande av meddelanden, kan man i stället förvänta, att allmänheten i än högre grad vill taga verkets tjänster i anspråk (ex.: telexmeddelanden i stället för postbefordrade brev). Vad privatsamtalen beträffar torde man också ha att vänta en ökning, med hänsyn till att arbetstagnarna få mera fritid och därmed större möjligheter och även större behov av att använda telekommunikationerna.

Genom en förkortning av den dagliga arbetstiden men framför allt genom bortfall av en arbetsdag vid genomförande av fem dagars arbetsvecka kommer emellertid näringslivets behov av att utnyttja telekommunikationerna att koncentreras till ett färre antal timmar eller ett färre antal dagar än förut. Denna merbelastning kommer med all sannolikhet att göra sig mest gällande under s. k. bråd trafiktid (tid, då de flesta samtalen etc. utväxlas). För televerkets del innebär detta bl. a. vissa problem beträffande personaldispositionen och kan ytterst leda till ett ökat behov av telefonistpersonal vid de manuellt betjänade stationerna.

I den automatiskt utvecklade telefontrafiken kommer — vid införande av 5 dagars arbetsvecka — toppbelastningen under bråd tid att öka kraftigt på grund av att den från den nya fridagen överflyttade trafiken kommer att föranleda en mer än direkt proportionell ökning av trafikintensiteten under denna tid. Eftersom automatiska telefonanläggningar måste dimensioneras för att även vid

toppbelastning kunna släppa igenom trafiken utan allt för besvärande spärrning, kan en koncentration av nyttotrafiken till 5 dagar komma att fordra utbyggnad av ledningar och stationsutrustningar. Det är svårt att bedöma storleken av kostnaderna och därmed behovet av nyinvestering för en sådan utbyggnad.

Om man likväl vill försöka bilda sig en ungefärlig uppfattning om storleken av detta investeringsbehov och därvid utgår ifrån att hälften av telefontrafiken under bråd lördagstid överflyttas till motsvarande tid måndag-fredag, torde man kunna räkna med att trafiken under bråd tid nämnda dagar kommer att öka med 10 à 15 %. Grovt räknat bör denna stegring av topptrafiken medföra, att också televerkets nuvarande investeringar i nya och utökade telefonstationer samt i nyanläggningar av riks- och landskablar måste ökas med samma procenttal, intill dess utbyggnadsbehovet av här ifrågakvarande anledning blivit tillgodosett runt om i landet. En ökning med 10 à 15 % av investeringarna i förenämnda slag av anläggningar skulle motsvara ett belopp av 15 à 25 miljoner kronor per år.

Möjligheterna att rekrytera ny personal blir för televerket liksom för andra företag en mycket viktig faktor vid en allmän arbetstidsförkortning. Telestyrelsen har bedömt situationen så, att nuvarande konjunkturer icke komma att undergå några större förändringar inom den närmaste framtiden. Nu råder praktiskt taget full sysselsättning. I ett sådant läge är det givetvis ytterst svårt, för att inte säga omöjligt, att kompensera bortfallet i tid genom att anställa mer personal.

Under tiden 1955—1964 beräknas landets totala arbetskraftsresurser komma att stiga med 195.000 personer enligt en uppgift i arbetskraftsutredning

ens betänkande (sid. 236 i SOU 1955: 34). Detta innebär en ökning med nära 21 % i förhållande till arbetskraftstillskottet under senast förflutna tioårsperiod. Härav skulle man vara berättigad att draga den slutsatsen, att möjligheterna att nyrekrytera skulle bli tämligen goda.

Om det svenska näringslivet kommer att visa samma eller eventuellt ökad tendens till expansion jämfört med vad som varit fallet sedan slutet av andra världskriget, kommer emellertid detta arbetskraftstillskott icke att förslå både för en utökad produktion och såsom ersättning för förlorad arbetstid. Bedömes saken på detta sätt, har man att räkna med en tämligen hård konkurrens om arbetskraften, även om tillskottet av ny arbetskraft blir relativt stort under det närmaste decenniet.

Framtiden kommer säkerligen att domineras av utvecklingen på det tekniska området. Bristen på tekniker — såväl mer kvalificerad personal som yrkesfolk med teknisk grundutbildning — är mycket framträdande för närvarande, och fråga är om trycket kommer att lätta inom överskådlig tid. Ifrågavarande personalkategorier synes bliva alltmer efterfrågade, och även om en tillväxt av befolkningen i de arbetsföra åldrarna sker, stöter man här på andra problem, som äro avgörande för utbudet av bl. a. tekniskt skolad personal. Styrelsen tänker då närmast på bristande utbildningsmöjligheter men även på frågan om vilken »begävningsreserv», som finns inom landet.

Det är vidare att märka, att arbetstidsförkortningen i och för sig kommer att kräva mer teknisk personal genom det anspråk på en intensifierad rationalisering och mekanisering, som den utan tvivel kommer att ge upphov till. När det gäller personal i arbetsledande ställning har man även att räkna med

behov av en ökning, i den mån arbetsstyrkan kan utvidgas för att bibehålla produktionsvolymen.

Styrelsens uppfattning i denna sak kan sammanfattas så, att det allmänt sett icke kommer att finnas stort utrymme för nyanställning av personal i syfte att kompensera en reduktion av arbetstiden, samt att vissa tecken tyda på att situationen när det gäller teknisk personal snarare kommer att försämras än förbättras i förhållande till läget för dagen. Det må tilläggas, att i den mån en skärpt efterfrågan på viss personal medför högre lönesättning inom den privata sektorn, detta förhållande måste återspegla sig även i de löner, som staten bjuder sådan arbetskraft.

Arbetstidsförkortningens effekt kommer att motverkas, om ackordsarbete kan komma till ökad användning inom ifrågavarande arbetsområde. Vid televerket förekommer ackord inom linje- och anläggningsområdet samt vid televerkstäderna. Vid televerkstäderna ligger ackordsvolymen på cirka 70 % och någon nämnvärd stegring torde icke kunna åstadkommas. Av olika skäl är ackordsvolymen icke av samma storleksordning för linje- och anläggningsarbetarna. Ackordsvolymen uppgår här till cirka 35 % och torde med tiden kunna ökas något.

Övergång till tvåskiftarbete inom områden, där vanlig dagarbetstid nu tillämpas, innebär en bättre utnyttjning av den befintliga produktionsapparaten och minskar härigenom tillverkningskostnaderna. Denna utväg skulle i första hand kunna komma i fråga vid televerkstäderna.

Inom televerket ägnar man stor uppmärksamhet åt arbetet ur rationaliseringssynpunkt. Om man inom verkstadsrörelsen, anläggningsområdet, förrådsrörelsen och underhållet gör en jämförelse mellan produktiviteten i dag och

för tio à femton år sedan, kan man konstatera en mycket väsentlig stegring. Rationaliseringen har på vissa områden fortskridit så långt, att man — i varje fall för den närmaste framtiden — icke kan vänta sig så snabba framsteg, som skedde under nyssnämnda tidsperiod, ett förhållande som dessutom sammanhänger med bristen på tekniker för rationaliseringsverksamhet.

Automatiseringen framstår — jämte utbyggnaden av kabel- och radiolänk-anläggningar — såsom den stora rationaliseringsprocessen inom televerket. I dessa arbeten är telepersonal från ett stort antal verksamhetsområden direkt engagerad (utvecklings-, konstruktions- och planeringsavdelningar, linje- och anläggningsområdet, verkstadsrörelsen etc.). Dessutom utföras vissa anläggningar av entreprenörer.

Automatiseringen av telefontrafiken utgör en rationaliseringsåtgärd, som medför en avsevärd vinst i produktivitetshänseende. Produktiviteten kan i detta sammanhang mätas genom att trafikmängden vid en aktuell tidpunkt sättes i relation till antalet befattningshavare, som då sysselsätts med arbete direkt sammanhängande med telefontrafiken (telefonistpersonal och den del av den administrativa personalen, som sysselsättes med uträkning och debitering av avgifterna). Vissa beräkningar, som gjorts inom styrelsen visa att den årliga produktivetsökningen under de senaste åren varit drygt 10 %. Om de nu föreliggande planerna till fortsatt automatisering och övergång till halkortsbearbetning av samtalskort m. m. följas, torde under tioårsperioden 1956—1965 en årlig produktivetsökning på närmare 15 % kunna uppnås. En förutsättning för att en sådan utveckling skall kunna äga rum är emellertid, att tillräcklig arbetskraft och erforderliga investeringsanslag kunna ställas till verkets förfo-

gande för genomförandet av övergången till automatisk drift.

Med hänsyn till de svårigheter, som styrelsen förutser ifråga om möjligheten att ersätta bortfall i arbetstid genom nyrekrytering, och med de synpunkter i övrigt, som styrelsen ovan anlagt på frågan, kommer man till den slutsatsen, att man i huvudsak har att lita till rationaliseringsverksamhet, då det gäller att taga igen vad som inom televerkets område förloras genom en minskning av arbetstiden. Den produktivetsökning, som erfordras för en standardhöjning — vare sig denna tar sig uttryck i högre reallön eller längre fritid för arbetstagarna — kan vid full sysselsättning icke heller uppnås på annat sätt. Det är därför en angelägenhet av första ordningen att stimulera intresset för rationalisering och på allt sätt söka intensifiera rationaliseringsåtgärderna på olika områden.

Även om det ur rent teknisk synpunkt vore möjligt att åstadkomma en högre grad av aktivitet på detta område, kräver detta dock en större arbetsinsats i verkets egen regi och mer kapital respektive anlåtande av utomståendes tjänster. Dessa stegrade anspråk på kapital och arbete förutsätter ett ökat sparande och tillgång på arbetskraft. Även om den första förutsättningen uppfylles, blir frågan dock i hög grad beroende av hur man bedömer den framtida tillgången på arbetskraft inom landet.

Vid behandlingen här ovan av frågan om arbetstidsförkortningens verkningar har någon åtskillnad icke gjorts mellan följderna vid genomförande av å ena sidan alternativ A och å andra sidan alternativ B. Konsekvenserna vid det ena och det andra alternativet kunna ur vissa synpunkter sägas vara av samma art, men i fråga om graden och omfattningen av verkningarna skilja sig alternativen väsentligt. För telever-

kets del framgår detta kanske bäst av den i det föregående presenterade tabblån. Alternativ A berör endast en mindre del av verkets personal, under det att alternativ B har avseende på i princip alla anställningshavare. Bortfallet i arbetstid är vidare mer än tre gånger så stort vid alternativ B som vid alternativ A.

Styrelsen finner inte anledning att mer i detalj gå in på hur det ena alternativet inverkar jämfört med det andra. Det måste emellertid betonas, att framförallt om arbetstiden förkortas till 40 timmar uppstå svår bemästrade problem. Sänkningen av produktionskapaciteten kommer i detta fall att göra sig gällande under ett obestämt antal år. Verkets kunder få nöja sig med sämre service och utvecklingen på telekommunikationernas område fördröjes, vilket även kommer att avspegla sig i det ekonomiska resultatet av televerkets rörelse. Allmänt sett bedömer styrelsen situationen så, att genomförandet av en arbetstidsförkortning, utan att man vidtagit förebyggande åtgärder, kommer att medföra en sänkning av den materiella standarden, och att en återhämtning av förlusten endast kan ske så småningom. En sådan standardsänkning kan undvikas, endast om det är möjligt att i god tid förbereda reformen genom att avstå från att helt utnyttja de materiella förbättringar, som den fortskridande utvecklingen kan medgiva.

I anslutning till vad som således anförts rörande verkningarna inom televerket av en arbetstidsförkortning vill styrelsen sammanfattningsvis framhålla,

att den väntade trafikutvecklingen innebär, att televerket kommer att expandera kraftigt under de närmaste tio åren,

att denna expansion sannolikt kommer att bli särskilt kraftig inom vissa

rörelsegrenar, som vuxit fram under de senaste åren, och att helt nya verksamhetsformer inom telekommunikationernas område snart nog kunna framträda,

att allmänhetens behov av telekommunikationer sannolikt kommer att öka vid en arbetstidsförkortning och att koncentrationen av telefonsamtal etc. till ett mindre antal timmar och dagar medför högre investeringar i rörelsen,

att rörelsens utveckling i förening med den betydande tekniska omdaning och nydaning, som pågår inom teletekniken och som den nu bedrivna automatiseringen och kablifieringen utgöra exempel på, kräver en stor arbetsinsats inom televerket och då i första hand inom den tekniska sektorn,

att det förmodligen icke kommer att finnas ny arbetskraft i tillräcklig omfattning för att ersätta den genom en arbetstidsförkortning förlorade arbetstiden,

att speciellt svårigheterna att anskaffa ingenjörer och annan teknisk personal komma att bli än mer framträdande vid en arbetstidsförkortning,

att taxehöjningar på grund av högre omkostnader för televerket vid en arbetstidsförkortning betyda en standardsänkning för allmänheten, något som alltså står i strid med reformens syfte,

att rationalisering i vidsträckt bemärkelse är det enda påtagliga medel, som man har att tillgripa för att neutralisera de produktionshämmande verkningarna av en arbetstidsförkortning, samt,

att en intensifierad rationaliseringsverksamhet kräver kapital och arbete och därmed ställer anspråk på ett ökat sparande och tillgång på kvalificerad personal för åtgärdernas genomförande. Stockholm den 6/2 1956.

KUNGL. TELESTYRELSEN

Järnvägen

På framställning från utredningen om kortare arbetstid har inom järnvägsstyrelsen — genom en för ändamålet särskilt tillsatt delegation — utförts en undersökning rörande verkningarna för järnvägens del av en arbetstidsförkortning.

Järnvägsstyrelsen har utan eget yttrande överlämnat utredningsdelegationens promemoria, som är av följande lydelse.

1. SJ omfattning, målsättning och organisation

Sedan den första statsbanesträckan öppnades för trafik för 100 år sedan, har SJ utvecklats till landets största företag. Antalet anställda uppgår till närmare 68 000 inklusive i SJ egen regi bedriven biltrafik. Inräknas dotterföretagen, GDG Biltrafik AB, Svenska Lastbil AB m. fl stiger antalet till närmare 80 000. SJ ställning i samhället präglas av en viss dualism därigenom att företaget å ena sidan är ett statligt affärsverk och å andra sidan ett allmännyttigt företag. I förhållande till den med SJ konkurrerande landsvägstrafiken har företaget som allmäninstitution ålagt väsentligt mera långtgående förpliktelser av social och näringspolitisk natur. Denna olikhet i allmänna förpliktelser för järnväg och bil betyder, att konkurrensen mellan de båda trafikmedlen inte kan ske under likartade förutsättningar och har framkallat djupgående återverkningar i SJ ekonomi liksom en ur samhällsekonomisk synpunkt i många avseenden irrationell trafikfördelning.

Sveriges järnvägar omfattar f n en sammanlagd banlängd av 16 396 km, varav 15 061 km eller 92,5 procent ägs av staten. SJ-nätet består av både normalspårs- och smalspårslinjer, de förra

till 12 526 km:s längd, de senare 2 535 km.

Av den vid SJ inom järnvägsdriften anställda personalen användes ca 60 500 personer i drift- och underhållstjänst och ca 4 200 personer i förändrings- och nybyggnadsarbeten (investeringsarbeten).

Antalet stationer, expeditionsställen, trafikplatser, hållplatser och liknande är ca 3 700, vartill kommer ett antal resebyråer både inom och utom landet, trafikombudsexpeditioner och liknande mottagningsställen för SJ kunder.

Förutom järnvägsdrift hör till verksamheten den intimt anknutna bilrörelsen i SJ egen regi. Den av SJ Biltrafik trafikerade väglängden är f n ca 27 000 km och i trafiken sysselsättes en personal om ca 3 200 personer. Fordonsbeståndet uppgår till ca 2 200 enheter, varav ca 1 600 vägbussar, vilket senare antal motsvarar ca 20 procent av landets totala vägbusspark.

SJ bedriver dessutom egen tågfarjerörelse, som i förevarande undersökning dock lämnats åsido med hänsyn bl a till de speciella arbetstidsförhållanden, som råder inom denna och de f n helt oförutsebara förändringarna i sjöarbetstidslagen, som en arbetstidsförkortning kan leda till.

SJ har ett antal heltägda dotterföretag i associationsformen aktiebolag. Hit hör järnvägstrafikföretaget Stockholm-Roslagens Järnvägar (SRJ), Stockholms läns Omnibus AB (SLO), GDG Biltrafik AB (såväl buss- som lastbilstrafik) och Svenska Lastbil AB (SLAB), det sistnämnda ett lastbilsföretag med inriktning på terminaltransporttjänst från och till järnväg, Svenska Rederi AB Öresund (passagerartrafik), AB Trafikrestauranger med serveringsrörelse på tåg och stationer samt AB Gävle Vagnverkstad (tillverkare av godsvagnar).

GDG Biltrafik AB, SLO och SLAB

sysselsätter tillsammans ca 2 700 personer och omkring 1 300 vägbussar och lastbilar.

Av dotterföretagen kommer endast de sistnämnda att beröras i det följande och därvid endast summariskt.

Vad som anföres om järnvägstrafikens problem i fortsättningen torde i huvudsak äga tillämpning även för SRJ.

Järnvägsstyrelsen med underlydande förvaltningsorgan skall enligt Kungl. Maj:ts instruktion och övriga föreskrifter »handhava förvaltningen av statens järnvägar», d v s ombesörja och övervaka de av statens järnvägar drivna rörelsegrenarna: järnvägs-, tågfärje- och biltrafik av vilka den ojämförligt mest omfattande är den spårbundna persontrafiken och godstrafiken.

Till belysning av järnvägstrafikens betydelse kan följande uppgifter ur publikationen »Bilismen i Sverige 1955» återges. Med hänsyn till det bristfälliga statistiska underlaget vad gäller bilism och sjöfart bör uppgifterna tagas med reservation.

Det totala transportarbetets i Sverige procentuella fördelning 1950 och 1954

	Personkm		Godstonkm	
	1950	1954	1950	1954
Järnvägar	39	25	57	52
Biltrafik	48	61	17	24
Sjöfart	1	1	13	13
Övriga	12	13	13	11
Samtliga	100	100	100	100

Som ovan framhållits har SJ inte ställning som renodlat affärsföretag och kan alltså på grund av transportplikten m m inte i likhet med andra fraktförare välja transportobjekten, avpassa tillgångarna i överensstämmelse med efterfrågans fluktuationer eller eljest for-

ma företagspolitiken efter samma grunder som konkurrenterna. Framför allt är det samhällsföretagets förpliktelser mot det allmänna och bundenheten till regering och riksdag, som härvidlag gör sitt inflytande gällande.

Den av statsmakterna formulerade ekonomiska målsättningen för SJ verksamhet innebär, att inkomsterna varje år bör täcka utgifterna för drift och underhåll inklusive avskrivningar och att därutöver i genomsnitt för en längre tidsperiod jämväl räntan på det i SJ nedlagda statslånekapitalet skall bli täckt.

Under järnvägsstyrelsen med förvaltningsverksamheten fördelad på 13 byråer och 6 kontor lyder linjeorganisationen med 7 distrikt. Varje distrikt är uppdelat i olika antal ban-, elektro-, maskin-, signal-, tele- och trafiksektioner, jämte 6 huvudförråd med annexförråd och 8 huvudverkstäder med filialverkstäder.

Regionalt är verksamheten under distriktschefen — vilken till sitt förfogande har distriktskansliet, med expertis inom olika tjänstegrener — fördelad på sektioner.

Bansektionerna med banmästaravdelningar till varierande antal svarar för bevakning av banan, underhåll av bana och byggnader ävensom för en del nyanläggningsverksamhet.

Maskinsektionerna med lokstationer och driftverkstäder svarar för fördelningen i tid och rum av tillgänglig dragkraft, för att denna befinner sig i driftdugligt skick (dock ej större underhållsarbeten), för viss del av den tekniska vagntjänsten m m.

Trafiksektionerna omfattande ett stort antal trafikanstalter (från stora stationer till obemannade hållplatser) svarar för att tidtabeller, transportplaner m m anpassas till transport-

behovet, för tågrörelsen, för behandlingen av resande och gods, kommersiell tjänst m m.

Elektro-, signal- och telesektionerna — s k specialsektioner — förekommer mera sparsamt, i allmänhet en på varje distrikt. Arbetsuppgifterna för dessa torde tillräckligt klart framgå av benämningarna.

Verkstadsrörelsen sorterar under styrelsens verkstadsbyrå och är som ovan nämnts uppdelad på 8 huvudverkstäder. Vid dessa verkstäder utföres huvuddelen av det regelbundna underhållet av rullande materiel.

Förrådstjänsten — som avser inköp och distribution av driftförnödenheter — är anförtrodd styrelsens förrådsbyrå och är regionalt uppdelad på huvudförråd.

Biltrafikrörelsen sorterar under styrelsens biltrafikbyrå. Regionalt är under distriktschefen biltrafikinspektören ansvarig för driften, som är utlagd på ett antal billinjegrupper, f n 43.

2. Vissa statistiska data om personalen Arbetstidsbestämmelserna

En översikt av verkets personal uppdelad funktionellt efter anställda i medeltal för år 1955 ger följande bild.

Drift och underhåll av järnvägarna	
Styrelsen	1994
Distriktskanslier	386
Bansektioner	10199
Elektrosektioner	941
Signalsektioner	734
Telesektioner	324
Maskinsektioner	14241
Färjedriften	307
Trafiksektioner	26840
Förrådsområden	437
Huvudverkstäder	4090
Summa	60493

Bildrift	
Styrelsen	22
Distriktskanslier	41
Billinjerna	3146
Summa	3209

Investeringsarbeten	
Bansektioner	2645
Elektrosektioner	196
Signalsektioner	254
Telesektioner	59
Huvudverkstäder	1076
Summa	4230

Nedan lämnas en summarisk översikt över den för drift och underhåll av järnvägen anställda personalen med fördelning på olika anställningsformer i medeltal 1955.

Ordinarie tjänstemän	40213
Extra ordinarie tjänstemän ...	5557
Aspiranter o. extra tjänstemän	2036
Kontorsvakter och elever	308
Kontraktanställda	37
Banarbetare	5065
Verkstads- och förrådsarbetare	3728
Omlastare	131
Väg- och platsvakter, postbiträden	1227
Tryckeriarbetare, tvätterskor, rumsstäderskor	633
Tillfälliga arbetstagare	1558
Summa	60493

Motsvarande fördelning av anställda inom SJ biltrafik var följande.

Ordinarie tjänstemän	220
Extra ordinarie tjänstemän ...	90
Aspiranter o. extra tjänstemän	9
Kontorsvakter	1
Kontraktanställda	59
Kollektivavtalsanställda	2816
Rumsstäderskor	4
Tillfälliga arbetstagare	10
Summa	3209

Med utgångspunkt från uppgifter om s k totalt arbete, d v s antal personal i

effektiv tjänst ökat med övertidsarbete evalverat till antal man, kan man fördela personalantalet på administrativ¹ och annan tjänst.

Drift och underhåll

Administrativ personal	3700
Övrig personal	48700
	Summa 52400

Bildrift

Administrativ personal	60
Övrig personal	2900
	Summa 2960

Investeringsarbeten

Administrativ personal	110
Övrig personal	3560
	Summa 3670

Av nedanstående tablå framgår den löneplansanställda personalens fördelning på åldrar (okt 1955)

Aldersgrupper	
17—19	1180
20—24	3706
25—29	6795
30—34	10792
35—39	9969
40—44	5065
45—49	3121
50—54	2580
55—59	4284
60—64	1849
65—67	70
17—67	49411

Verksamheten vid SJ är av sådan natur, att arbetstiden för huvuddelen av personalen måste disponeras på speciellt sätt. Jämligt Kungl. Maj:ts kungörelse den 4 juni 1920 innefattar den grundläggande bestämmelsen, att tjänstgöringstiden per kalendermånad räknat icke får överstiga 208 timmar för 30 dagar. Fr o m den 1 januari 1955 har

järnvägsstyrelsen provisoriskt medgivit att nämnda tid generellt får sänkas till 205 timmar för samma tidsperiod. Undantag från denna regel kan emellertid göras i både ena och andra riktningen; dels kan längre maximal arbetstid förekomma, t ex vid tjänst, »som medför synnerligen ringa ansträngning» och dels kan den effektiva arbetstiden sänkas under nyss angivna tal. Det senare förhållandet har tagit sig uttryck i »normaltidssystemet». Om det nämligen kan anses påkallat på grund av arbetets särskilt ansträngande art — natttjänst i större omfattning o dyl — fastställes särskild normalt看 lägre än 205 timmar för 30 dagar att gälla för viss tjänst eller visst arbetsområde. Sådan normalt看 bestäms efter järnvägsstyrelsens allmänna direktiv av linjemyndigheterna med hänsyn till ovan berörda förhållanden. Det är därför naturligt, att det uppstått en mångfald olika normaltider på skilda arbetsplatser. En sammanställning av dessa normaltider upprättad i samband med utredningsarbetet och avspeglade situationen hösten 1955 — alltså innan nedan berörda viktiga ändringar i systemet börjat tillämpas — återfinnes i följande tablå, mindre ägnad att tjäna som redovisning än som en demonstration av förhållandet. Det framgår emellertid, att tjänstgöringstiden för mycket stora grupper personal väsentligt understiger 205 timmar.

Fr o m den 3 juni 1956 kommer det ovan skisserade normaltidssystemet att undergå vissa förändringar. I avvaktan på en slutlig lösning av arbetstidsfrågorna genom pågående av Kungl Maj:t tillsatta arbetstidsutredningar har näm-

¹ I detta sammanhang förstås med administrativ personal de personer som tjänstgör i styrelsen på distriktskanslier, sektionsledningsexpeditioner, förrådsintendentkontor och huvudverkstadskontor.

ligen mellan järnvägsstyrelsen och personalorganisationerna överenskommelse träffats om provisorisk ändring av arbetstidsföreskrifterna på det sättet, att den arbetstid som normalt får uttagas, skall motsvara i genomsnitt 8 timmar per vardag, s k normalt看. En månad med t ex 25 vardagar får på det sättet

200 timmars normalt看. Det i föregående stycke berörda hittills använda normaltidsbegreppet kommer därmed att försvinna. I mera sällsynta fall kan tillämpas en normalt看 om 9 timmar per vardag, huvudsakligen på trafikanstalter med mindre ansträngande tjänstgöring.

Personalens fördelning efter maximi- och normaltider — timmar per månad — hösten 1955

Timmar	Personal för drift och underhåll						Summa	Personal för investeringsarbeten
	Tågpersonal		Personal i växlings- och ställverks-tjänst	Tågklarerare	Kontorspersonal i drift-tjänst	Övrig driftpersonal		
	vid maskinavdelningen	vid trafikavdelningen						
260						23	23	
250				3		496	499	
230			8	966		578	1 552	
227				106		7	113	
226				91			91	
218						51	51	12
208						293	293	33
206						215	215	16
205	237	533	2 497	2 392	264	28 818	34 741	2 628
204	1 051	220	19	3		51	1 344	
203						10	10	
202	2		107	37		205	351	
201						9	9	
200	1 086	516	27	104		154	1 887	
198		27				192	219	
197		21	930	710	16	1 201	2 878	
196	795	220	161		601	20	1 797	
195	13						13	
194	48						48	
193		11	106	17		63	197	
192	1 023	175	30	3	52	295	1 578	34
191						23	23	
190		18	13				31	
189	435	91	76			82	684	
188	1 418	162	87				1 667	
185	573	57	312			28	970	
184	11		33				70	
182					26	66	136	
180					408	18	426	7
178						3	3	
172						5	5	
170						14	14	
Under 170					34	25	59	
Samtl.	6 692	2 051	4 406	4 432	1 467	32 949	51 997	2 730

Det är emellertid ej avsett, att den genomsnittliga normaltiden, 8 timmar per vardag, skall obetingat motsvara

tjänstgöringstiden. Den utgör endast övre gränsen för vad som får uttagas. Den verkliga arbetstiden får sitt uttryck

i den på tjänstgöringslistan angivna »turlisttiden» — den genomsnittliga ordinarie arbetstiden per vardag. Det har ansetts skäligt att värdera tjänstgöring under natt, varmed förstås tiden kl 22 — 6, något högre än dagtjänst. Sålunda skall en timmes tjänstgöring under natt beräknas motsvara 1 timme 10 minuter (för förarpersonal i åkande tjänst 1 timme 20 minuter). För speciella arbeten, restid, beredskapstjänst, tjänstgöringsuppehåll m m sker värdering efter särskilda i föreskrifterna angivna grunder. Skillnaden mellan normaltiden och turlisttiden är »bufferttid».

Man kan med det sålunda kortfattat beskrivna arbetstidssystemet vid SJ säga, att en renodlad 48-timmarsvecka inte har — och än mindre kommer att få — realitet vid SJ. Det har inte befunnits nödvändigt att centralt företaga en mera genomträngande analys av dessa förhållanden, vilket skulle kräva ett omfattande arbete.

Av den vid SJ sysselsatta personalen mätt i totalt arbete används som framgått ovan ca 3 900 personer i administrativt arbete, vilka normalt har 42 timmars arbetsvecka. Återstoden ca 55 200 personer är verksam inom huvudsakligen linjetjänsten och för dem gäller i princip 48 timmars arbetsvecka, dock med de viktiga undantag, som betingas av maximi- och normaltidsystemet.

Som ovan framgått har en betydande del av SJ-personalen inte löneplansansättning, utan för dem tillämpas anställning enligt kollektivavtal. Hit hör grupperna ban-, bil- och verkstadsarbetare. För dessa tillämpas i princip inte de arbetstidsbestämmelser, som ovan berörts, utan här gäller i allmänhet 48-timmarsveckan obetingat. Undantagna är vidare en del andra av de i tabellerna angivna arbetstagarkategorierna, t ex vissa städerskegrupper.

För banarbetare tillämpas viss förskjutning i arbetstidens längd mellan vinter- och sommarhalvåret med hänsyn till ljusförhållandena och andra arbetsbetingelser. För den administrativa personalen har hittills tillämpats sommartid, som i den utsträckning den kunnat uttagas inneburit viss avkortning av den normala 42-timmarsveckan.

3. *Det framtida personalbehovet utan hänsyn till generell arbetstidsförkortning*

1949 års arbetskraftsutredning har i sitt år 1955 avgivna betänkande (SOU 1955:34, kap 3) behandlat det framtida personalbehovet för drift och underhåll vid järnvägarna. Mot bakgrunden av den hittillsvarande utvecklingen av personalantal, trafik och produktivitet räknar utredningen med att personalbehovet kommer att nedgå från 68 500 personer 1953 till 60 000 å 62 000 personer 1965. Då statens järnvägars andel av den sammanlagda personalstyrkan år 1953 var 94 procent är det uppenbart, att personalminskningen till helt övervägande delen skulle ske vid SJ.

Arbetskraftsutredningen grundade sin prognos bl a på antagandet att trafikvolymen vid järnvägarna icke skulle undergå några nämnvärda förändringar under prognostiden. Det förefaller emellertid numera sannolikt att persontrafiken sjunker något och att godstrafiken i stället ökar med ett par procent per år som följd av en fortgående allmän produktionsökning. (Produktionsökningen antas allmänt i andra sammanhang komma att uppgå till i genomsnitt 3 procent per år.)

Om produktivetsutvecklingen blir den av arbetskraftsutredningen antagna, skulle den förutsebara utvecklingen av transportarbetet medföra att arbetskraftsbehovet för drift och underhåll

vid samtliga järnvägar år 1965 över-
slagsvis bleve 66 000 personer. Härvid
har dock antagits att persontrafiken
skulle förbli oförändrad. En reduktion
av personalantalet till 60 000 personer
1965 skulle med tillämpning av arbets-
kraftsutredningens antagande om pro-
duktivitetens utvecklingen och ovan redo-
visade antagande om godstrafikens för-
ändring vara möjlig endast om antalet
personkilometer minskade från 6 230
milj 1953 till 4 830 milj 1965, d v s med
22 procent.¹ Då en så kraftig nedgång
av persontrafiken är föga sannolik, är
det uppenbart att möjligheterna till per-
sonalminskning vid järnvägarna i reali-
teten torde visa sig mindre än vad som
framgår av arbetskraftsutredningens
prognos, vilken dock bygger på att pro-
duktiviteten från 1953 till 1965 skulle
öka med omkring 13 procent.

Huruvida produktiviteten kan förbät-
tras i sålunda antagen eller än högre
grad beror närmast på utvecklingen av
investeringsverksamheten och den or-
ganisatoriska rationalisering som bl a
innebär nedläggning av trafiken på tra-
fiksvaga bandelar och utökad samord-
ning av SJ-koncernens järnvägs- och
biltrafik över huvud.

Vad beträffar investeringsverksamhe-
ten bör i detta sammanhang framhål-
las, att dess omfattning måste avsevärt
utvidgas, om den åsyftade och ur eko-
nomisk synpunkt nödvändiga personal-
minskningen skall kunna uppnås, och
att svårigheter kan uppstå att realisera
ett mera omfattande investeringspro-
gram än det nuvarande med hänsyn
icke minst till de personella resurserna
för det nödvändiga planerings- och pro-
jekterings-, samordnings- och uppfölj-
ningsarbetet.

I samband med att investeringsvoly-
men ökar kan man vänta sig viss ök-
ning av den personalstyrka vid SJ, som
används för sådan verksamhet. Ökning-

en blir dock inte proportionell mot me-
delsbehovets utveckling, enär en bety-
dande del av investeringsobjekten an-
skaffas genom beställningar hos in- och
utländsk industri samt genom utlägg-
ning av arbeten på entreprenad.

En stark ökning av investeringsarbe-
tarna i bana och på bangårdar kan tem-
porärt öka behovet av personal för
drift och underhåll. Man får därför un-
der en intensiv byggnadsperiod totalt
räkna med något reducerade möjlighe-
ter till anpassning av driftspersonalens
numerär till förändringar i trafikvoly-
men och/eller trafiktekniken.

Slutligen måste man också beakta, att
arbetskraftsutredningens — ovan något
kompletterade — beräkningar bygger
på de arbetstidsbestämmelser, som gäll-
de vid SJ före år 1955. En ur persona-
lens synpunkter mindre förbättring
av dessa har som ovan påpekats redan
inträffat och en ytterligare förbättring
är omedelbart förestående.

Den anpassning av personalstyrkan
till ändrade trafikförhållanden som ägt
rum under de senaste åren har kunnat
ske utan att redan anställd personal i
nämnvärd utsträckning behövt avske-
das. Orsaken härtill är i första rummet
en av personalens åldersfördelning be-
tingad kraftig pensionsavgång. Det kan
tyckas, att rekryteringen av personal
under dessa omständigheter icke skulle
behöva utgöra något problem. Så är
emellertid dess värre fallet. I synner-
het i storstäderna har det visat sig svårt
att hålla personalstyrkan uppe vid er-
forderlig nivå. Lönerna för statstjäns-
temän i lägre lönegrader, vilka utgör
den helt övervägande delen av driftper-
sonalen vid SJ, är nämligen på dessa

¹ Om en personkilometer och en gods-
tonkilometer kan anses likvärdiga ur per-
sonalbehovssynpunkt. Så torde dock icke
vara fallet. De anförda uppgifterna är där-
för resultat av en räkneoperation utan allt-
för stort prognosvärde.

platser i och för sig icke konkurrenskraftiga och än mindre attraktiva framstår de, om de obehägnade arbetstidsförhållandena beaktas.

Vad ovan anförts har endast åsyftat personalbehovet för järnvägsrörelsen, vilket sannolikt på längre sikt kan beräknas minska. Den i SJ biltrafik samsatta personalen kan emellertid också beräknas undergå vissa förändringar.

I personalökande riktning torde i huvudsak följande faktorer komma att verka:

Utvidgning av billinjenätet genom fortsatt måttlig komplettering av det samma och överförande av järnvägstrafik i viss omfattning till landsväg. Utbyggnad av bilverkstadsdriften genom uppförande av nya bilverkstäder, vilket skulle medföra ett billigare fordonsunderhåll.

Å andra sidan kan man vänta sig en viss reduktion av personalbehovet på grund av minskande trafikunderlag som följd av det privata motorfordonsbeståndets expansion.

Att nu bedöma storleksordningen av de antydda förändringarna låter sig icke göra, men man torde med relativt stor säkerhet kunna räkna med, att en viss personalökning blir resultatet av utvecklingen, bl a emedan möjligheterna till teknisk rationalisering inom buss-trafiken får bedömas som ganska små.

Uppdelningen mellan biltrafik i egen regi och under dotterföretagens egid har antagits bestå.

4. SJ ekonomiska situation

Då ca 65 procent av SJ totala utgifter för drift och underhåll inklusive avskrivningar utgörs av personalkostnader, måste man vid bedömningen av en generell arbetstidsförkortnings verkningar för statens järnvägar beakta företags nuvarande ekonomiska situa-

tion. I det följande tecknas därför en, låt vara även i väsentliga punkter starkt förenklad, bild av SJ ekonomi.

Till en början må erinras om att SJ är verksamt på en marknad, där utpräglad konkurrens råder. När det gäller en transport kan man välja mellan att utföra den med eget (egna) transportmedel eller med anlåtande av transportföretag tillhörande den yrkesmässiga biltrafiken, i vissa fall sjöfarten och luftfarten, eller den spårbundna järnvägstrafiken.

SJ har vissa utpräglade handicap i konkurrensen, bottnande bl a i den tidigare omnämnda dualismen i företags målsättning, i att SJ-företaget är belastat med sociala kostnader i högre grad än andra företag och i den säregna företagsstrukturen på transportmarknaden med ett mycket stort antal små företagsenheter på bilsidan.

Statens järnvägars här endast antydda handicap har lett till en ur samhälls-ekonomisk synpunkt irrationell trafikfördelning och ytterligt svåröverskådliga konkurrensförhållanden. Man kan därför säga, att transportmarknaden ännu inte kunnat komma i balans.

Den ekonomiska målsättningen för SJ har tidigare berörts och det må därför vara på sin plats att driftsresultaten under den gångna delen av 1950-talet siffermässigt belyses.

Av tabblån framgår att SJ kunnat uppfylla den ekonomiska målsättningen så tillvida, att inkomsterna varje budgetår lämnat täckning för utgifterna för drift och underhåll inklusive avskrivningar. Överskotten har emellertid inte varit tillräckliga för full förräntning av det i SJ investerade räntepliktiga statskapitalet, vilket i genomsnitt för en längre följd av år borde uppnås. Emedan avskrivningarna från och med budgetåret 1951/52 beräknats på nuanskaffnings-

	Milj. kronor				
	1950/51	51/52	52/53	53/54	54/55
Inkomster					
Persontrafik	330,0	392,7	409,6	390,0	389,0
Godstrafik	556,4	680,7	775,0	756,9	763,9
Posttrafik och övrigt	28,1	30,8	38,0	38,0	44,7
Summa inkomster	914,5	1 104,2	1 202,6	1 184,9	1 197,6
Driftsutgifter (exkl. avskrivningar)	803,7	961,7	1 033,3	1 012,8	1 023,8
Driftöverskott (före avskrivningar)	110,8	142,5	169,3	172,1	173,8
Avskrivningar	67,4	138,7	153,6	141,0	148,4
Överskott efter avskrivningar	43,4	3,8	15,7	31,1	25,4
Beräknad ränta på statskapital	36,3	38,0	41,8	46,1	50,6

Anm.: Fr. o. m. budgetåret 1951/52 beräknas avskrivningarna på nuanskaffningsvärden. Tidigare beräknades de på historiska anskaffningsvärden.

Av överskotten efter avskrivningar har enl. Kungl. Maj:ts bemyndigande disponerats som extra avskrivningar: 1950/51 7 milj. kronor, 1953/54 21 milj. kronor och 1954/55 15,4 milj. kronor.

Syftet med dessa avskrivningar har varit att inhämta tidigare eftersatt avskrivningsbehov, vilket för perioden 1945—50 beräknats uppgå till ca 210 milj. kronor.

värdet av anläggningstillgångarna, är dock SJ ekonomi f n realekonomiskt icke sämre än under senare delen av 1940-talet, trots att konkurrensen skärpts.

Den bristande förmågan att förränta statskapitalet har många orsaker. Utöver de speciella förpliktelser, som åvilar SJ i egenskap av allmänföretag och de tidigare berörda förhållandena på transportmarknaden skall här endast nämnas några faktorer, som haft och alltjämt har ogynnsamt inflytande på SJ ekonomi.

Produktionsapparaten har på grund av begränsningar i tilldelningen av investeringsanslag icke kunnat anpassas till den nuvarande stora trafikvolymen. (Denna är per bankilometer räknat dubbelt så stor som under senare delen av 1930-talet). Det föreligger därför på många håll inom företaget kapacitetsbrister, som medfört onödiga kostnader och otillfredsställande transportstandard. I viss utsträckning har kapacitetsbristen t o m lett till att en potentiell transportefterfrågan icke kunnat tillgodos. Godsvagnsparkens storlek och

rangerbangårdarnas utrymmen m m har sålunda begränsat godstrafikens omfattning och lett till att konkurrerande transportmedel vunnit insteg på marknaden i större omfattning än eljest varit sannolikt.

Rationaliseringsverksamheten försvåras av att SJ trots sin sammanlagda storlek får betraktas som summan av ett mycket stort antal små arbetsplatser och ett fåtal större. Stordriftens fördelar kan därför tillgodogöras företaget endast i begränsad omfattning.

Om statens järnvägar skall kunna fylla sina uppgifter i landets näringsliv och uppnå balans i sin ekonomi, krävs en omfattande investeringsverksamhet under det närmaste decenniet, även oavsett en eventuell arbetstidsförkortning. Schematiskt skulle denna investeringsverksamhet tillgodose följande inbördes delvis sammanhängande syften:

1. Ersättning av i produktionen delvis förbrukade anläggningstillgångar i huvudsak motsvarande avskrivningsbeloppen, vilka f n uppgår till 150—160 milj kronor per år.

2. Anskaffning för en redan vid nu-

varande trafikomfattning nödvändig kapacitetsökning.

3. Anskaffning för en ur konkurrens- och allmän servicesynpunkt nödvändig höjning av transportstandarden.

4. Anskaffning i kostnadsreducerande syfte.

Investeringar med i huvudsak detta syfte är angelägna bl a med hänsyn till att arbetskraften blivit och kan beräknas bli allt dyrare.

Då man som framhållits i annat sammanhang synes ha anledning räkna med att godstrafiken kommer att öka om kapacitetsbristerna kan avhjälpas är det

uppenbart, att investeringsvolymen vid SJ under ett tiotal år framåt måste ligga på en mycket hög nivå. Från ca 300 milj kronor 1955/56 måste den enligt nyligen verkställda undersökningar under perioden 1957/58—1964/65 uppgå till i genomsnitt 360—400 miljoner kronor per år. En sådan volym torde motsvara vad som är fysiskt möjligt att genomföra med de personella och andra resurser, som står till förfogande.

Hittills har endast den av SJ bedrivna järnvägsrörelsen beaktats. Med den omfattning SJ biltrafik har, bör emellertid även dess ekonomi beröras.

	Milj. kronor				
	1950/51	51/52	52/53	53/54	54/55
Inkomster	53,5	63,5	70,1	73,3	77,5
Utgifter före avskrivningar och ränteaavdrag	44,3	52,4	55,4	58,5	63,6
Överskott före avskrivningar och ränteaavdrag	9,2	11,1	14,7	14,8	13,9
Avskrivningar	5,9	7,7	9,9	10,0	10,8
Räntor	1,5	1,7	1,7	1,9	1,9
Överskott efter avskrivningar och ränteaavdrag	1,8	1,7	4,0	2,9	1,2
Avskrivningar av good-will	—	1,5	1,4	2,0	0,6

Anm.: I redovisningen ingår för budgetåren 1953/54 och 54/55 den s. k. Övertorneålinjen, vid vilken transporter sker till järnvägstaxa och som vardera året lämnat ett underskott på ca 300.000 kronor.

Som helhet torde driftsresultatet under den redovisade perioden få anses tillfredsställande. För innevarande budgetår kan däremot en avsevärd försämring av rörelseresultatet påräknas. Det under de senaste åren försämrade läget på transportmarknaden för busstrafiken — liksom för övriga kollektiva transportmedel — är i förening med de från ingången av år 1955 höjda fordonsskattorna m m orsak till den allvarliga försämring, som väntas. Det kan därför konstateras att ej heller SJ bilrörelse kan bära en ytterligare, mera betydande ökning av kostnaderna.

I sammanhanget bör framhållas, att

de tekniska rationaliseringsmöjligheterna inom busstrafiken får bedömas som små och att kostnadsstegringar därför i huvudsak får mötas med serviceför-sämrade åtgärder, sådana som indragning av konduktörspersonal, utglesning av turlistorna och nedläggning helt och hållet av trafik.

En viss expansion av SJ bilrörelse är trots vad ovan anförts ej utesluten, enär det ur koncernsynpunkt kan komma att visa sig fördelaktigt att i ökad omfattning substituera busstrafik för järnvägstrafik eller att komplettera järnvägstrafik med busstrafik.

5. *Sammanfattning av nuläget som utgångspunkt för arbetstidsförkortning*

Som av det anförda framgått befinner sig SJ under en tid av labil egen ekonomi i en uppenbar brytningsperiod med en mycket stark känning å ena sidan av den tilltagande konkurrensen inom alla verksamhetsgrenar och å andra sidan en till det yttersta ansträngd — delvis även överansträngd — kapacitet, som sedan länge haft behov av utbyggnad enligt de rådande konkurrens- och företagsmässiga förutsättningarnas krav. Redan ett ersättningsprogram av den åldrande materielen, t ex personvagnar, är ett komplicerat och kostnadskrävande åtagande, som inte kan uppskjutas alltför länge. Nya driftformer, t ex dieseldriften, kräver sin tid av anpassning och stabilisering. På det ur många synpunkter betydelsefulla personal-sociala området står flera kapital- och arbetskrävande frågor och väntar på sin lösning, t ex anläggande av personallokaler. Över huvud är konjunkturerna för SJ sådana, att företaget i lugn och arbetsro bör få avveckla dagens trängande problem. I det läget är allmänt sett en arbetstidsförkortning med så långtgående verkningar för företaget som redan nu kan förutses och som obetingat medför nya svårbemästrade krav knappast välkommen. Från en synpunkt kan man emellertid acceptera den, nämligen om den ökar de anställdas intresse för den omfattande rationaliseringsverksamhet som erfordras.

6. *Arbetstidsförkortning enligt två alternativ. Grundläggande förutsättning*

Det är uppenbart, att verkningarna för företaget internt av 40-timmarsalternativet måste bli avsevärt mera djupgående än i 45-timmarsfallet. Problemen får man alltså en helt annan storleks-

ordning, men det är egentligen blott fråga om en gradskillnad. Utredningen har därför gjort vissa grundläggande antaganden gemensamma för båda alternativen. Dessa antagandens berättigande kan naturligen diskuteras men i den nästan fullständiga bristen på empirisk vägledning i en utredning av föreliggande spörsmål har man sett sig nödsakad att någorlunda begränsa ämnets omfång.

Som arbetshypotes har sålunda antagits, att arbetsfria lördagar kommer att införas över större delen av arbetslivet, ev endast en viss del av året i 45-timmarsalternativet, hela året i 40-timmarsalternativet.¹ Personal inom de näringsgrenar, som av praktiska skäl inte kan inställa arbetet dessa dagar, bl a vissa servicenäringar och då framför allt en stor del av transportväsendet, måste få denna förmån på annat sätt. Utredningen har antagit, att den nya fridagen inte kan utläggas godtyckligt under veckan utan endast i sammanhang med den traditionella frisöndagen eller däremot svarande annan fridag. Ehuru denna förutsättning — *två sammanhängande fridagar* — komplicerar bilden och i hög grad försvårar ekonomiska och smidiga personaldispositioner, har det ansetts vara mest realistiskt att räkna med den.

I förvaltningsorganen och i de lokala staberna kan det tänkas, att arbetet i stor omfattning nedläggs helt på lördagarna. På många håll måste man dock räkna med att i en nu svårbedömd utsträckning inrätta någon form av jourtjänst dessa dagar.

Man bör rimligen inte få räkna med extra anställningar eller dubbelarbete på den nya fridagen och inte heller att kompensera arbetstidsbortfallet genom

¹ Införande av kontinuerlig drift i någon större omfattning inom industrien förefaller osannolik.

att uttaga övertid i större utsträckning än som f n är fallet.

Man måste vidare förutsätta, att nuvarande kostnader för SJ drift och underhåll inklusive avskrivningar och ränta totalt skall hållas oförändrade efter arbetsidsreformen — om de blev högre, skulle detta nämligen innebära, att SJ för en totalproduktion av oförändrad omfattning tog i anspråk större del av de produktiva resurserna i samhället än f n.

Utredningen har vidare ej ansett sig böra ta hänsyn till en del kombinerade problem, t ex sådana som uppkommer för postarbetet vid arbetstidsförkortning på förenade järnvägs- och postanstalter.

7. Samhällsekonomiska aspekter

Man torde i utredningsarbetet böra förutsätta, att en generell arbetstidsförkortning i princip icke får leda till en försämring av den materiella levnadsstandardens eller m a o att produktionen av konsumtionsnyttigheter icke får sjunka under den nivå, som råder då förkortningen beslutas. Av denna förutsättning följer att en arbetstidsförkortning måste föregås av en period under vilken produktivitetens främjande åtgärder kan vidtagas, vilka icke successivt utnyttjas för en höjning av den materiella levnadsstandardens men möjligen i viss utsträckning medger en efter omständigheterna på olika områden avpassad förkortning av arbetstiden.

Man får emellertid räkna med att behovet av investeringar under en dylik förberedelse- och anpassningstid blir mycket stort och att följaktligen kapitalvaruproduktionen blir särskilt expansiv. Förberedelse tidens längd blir med andra ord i hög grad beroende av de resurser, som står till förfogande för investeringar.

Om utredningsarbetet skall få någon

mening, är det vidare nödvändigt antaga att den verksamhet, som studeras efter arbetstidsförkortningens genomförande icke får disponera större del av samhällets produktionsresurser än tidigare. Man måste sålunda undersöka genom vilka åtgärder och inom vilken tid det kan vara möjligt att utan ökning av de totala kostnaderna genomföra arbetstidsförkortningen.

Möjligheterna kommer i dessa avseenden att variera mycket starkt mellan branscherna och en markerad skillnad kan väntas mellan varuproducerande och tjänstproducerande företag. Produktionen vid de senare påverkas i helt annan utsträckning av tidsförskjutningar i efterfrågan, eftersom en utjämnande lagerhållning är utesluten. Det är av denna anledning nödvändigt att förberedelse tiden tillmätas icke efter förhållandena inom den egentliga industrien utan efter servicenäringarnas förutsättningar.

Mot ovan angivna bakgrund har det fallit sig naturligt att upplägga undersökningen av en generell arbetstidsförkortnings problem och verkningar för statens järnvägar på följande sätt.

Först har en grov bedömning gjorts av de förändringar ifråga om storlek och struktur hos transportuppdraget, som kan väntas uppkomma. Därpå har de förändringar i SJ järnvägs- och biltrafiks driftförhållanden bedömts, som uppstår genom transportuppdragets förändringar och tillämpningen av nya arbetstidsbestämmelser för den egna personalen. Det har därefter blivit möjligt att överslagsvis bedöma, vilken personalökning som skulle uppträda, om arbetsidsreformen genomfördes omedelbart, resp att på samma sätt bedöma vilken förberedelse tid som skulle krävas för att med oförändrade totala kostnader ombesörja transportuppdraget i det nya läget.

8. Arbetstidsförkortningens verkningar. Transportuppdragets storlek och struktur

På grundval av ovan berörda resonemang kan man allmänt säga, att arbetstidsförkortningen måste kräva ökning och koncentration av industriell och liknande verksamhet under den krympta arbetsveckan, d v s minst nuvarande sammanlagda prestationer skall utföras under måndagar—fredagar. För serviceyrkena gäller den regeln emellertid ej obetingat. Man är där hänvisad att bereda sig på de konsekvenser som koncentrationen föranleder men även att taga verkningarna av den nytillkomna fritiden för arbetslivet i övrigt. För vissa servicenäringar kan detta medföra dubbel belastning, som ofta måste verka väsensskilt under delar av samma vecka.

För SJ har denna sats viss betydelse. Utan vidare kan man säga att lastning, lossning, inlämning och avhämtning av gods till huvudsaklig del kommer att koncentreras till veckans fem första dagar, men att man inte på långt när kan draga nytta av den förändringen genom att t ex radikalt upphöra med godsörrelsen under de båda övriga och bevilja den därmed sysselsatta personalen deras två fridagar eller omdirigera den till uppgifter på persontrafiksidan; bl a måste nämligen en del godstrafikanter — andra servicenäringar — betjänas även på lördagar. Inom persontrafiken måste man räkna med en till fredag eftermiddag och lördag förmiddag framflyttad week-endtrafik, som kräver kraftsamling till dessa dagar, medan likväl jämfört med nuläget nämnvärd nedgång under veckans övriga dagar knappast kan väntas.

Den generella arbetstidsförkortningens verkningar synes även ur speciell konkurrenssynpunkt ha viss betydelse

för SJ. Om man utgår från fria lördagar i båda alternativen, kan detta gälla all verksamhet utom den servicebetonade. Fråga är då, vilka som bör räknas till den senare kategorien. Att SJ liksom den personbefordrande yrkesmässiga biltrafiken hör dit, är utan vidare klart. Däremot torde inte firmabilism kunna medräknas. Mera ovisst ställer det sig ifråga om den godsbefordrande yrkesmässiga biltrafiken. I arbetsveckans slutperiod kommer SJ att utsättas för en toppbelastning, som lätt kan överanstränga kapaciteten och draga med sig risker för avledning av transporter till landsväg. Det är då lätt för landsvägskonkurrenterna, särskilt om de blivande arbetstidsföreskrifterna kan efterlevas lika lättvindigt som f n är fallet, att erbjuda sina tjänster på fri-lördagarna och därmed tillfoga SJ skada.

Det framtida transportuppdragets storlek är beroende av produktivitetsutvecklingen. I och för sig bör arbetstidsförkortningen inte föranleda ändringar av större betydelse för avvecklingen av SJ transportuppdrag, i varje fall inte omedelbart. På sikt får det väl däremot anses antagligt med en produktivitetstegring kanske av aktningvärda mått, men vid det laget bör man få anse, att SJ resurser ökat i motsvarande grad. Däremot kan man som omedelbar verkan av arbetstidsförkortningen få vänta en högst problematisk och delvis svärgenomskådad strukturförändring i järnvägarnas transportuppdrag. Utöver vad ovan anförts om förskjutningarna i stora drag på gods¹

¹ Utredningens bedömning: koncentration av godssidans prestationer till måndag—fredag grundar sig på upplysningar från ett stort antal mellansvenska industrier, som vid intervjuer förklarat, att lördagen vid ev arbetstidsförkortning skulle hållas helt arbetsfri. Ej ens reservdels- eller liknande angelägen service skulle medges.

och persontrafiksidorna hamnar man i osäkra bedömningar, då det gäller att avgöra de enskilda människornas reaktioner inför den nytillkomna friheten.

Slutsatserna är i mycket beroende av fritidens förläggning. Såvitt avser persontrafiksidan måste den av utredningen valda utgångspunkten: i stort sett helt fria lördagar, en del av den normala persontrafiken på lördagar bortfalla, t ex de omfattande lokaltrafikbetonade färderna till och från arbetet, eventuellt skolbarnens resor och resor till städernas och tätorternas institutioner, som måhända är stängda. Sådan nedgång i resefrekvensen kan inte kompenseras med motsvarande ökning under veckans dagar i övrigt. Å andra sidan torde tillkomma ett antal kortväga förrättningsresor (för inköp o dyl) under den nya fridagen. Man kan även tro, att efterfrågan på längre resor ökat något, men man får inte utesluta möjligheten, att bortfallet av en arbetsdag per vecka animerar till anskaffning i ökad utsträckning av individuella fortskaffningsmedel.

På godssidans kan man, förutom vad ovan nämnts om den betydelsefulla förskjutningen av lastning och lossning inlämning och avhämtning av gods till en femdagarsperiod, förutse en ökad snabbhet i omsättningen av varor, speciellt livsmedels- och liknande branschers, och detta föranleder förändringar i transportsättet; utan tvekan är det berättigat antaga, att det uppstår en ej oväsentlig och ur driftssynpunkt besvärande förskjutning från fraktstycke till ilstycke- och expressgodstransporter.

SJ-personalens tjänstgöringsförhållanden

Vid arbetstidsförkortningen måste SJ-personalen få sin andel av de nya

förmånerna. Det innebär för det första en nedsättning av den nuvarande och från 3. 6. 1956 gällande arbetstiden för linjepersonalen och för den personal, som f n har 48 timmars arbetsvecka till i 40-timmarsalternativet ca 171 och i 45-timmarsfallet 193 timmars maximtid per månad. Den verkliga arbetstiden kommer emellertid att bli ännu lägre, då normaltidssystemet inte kan förutsättas helt avvecklat i det nya läget. Resultatet av dessa förhållanden blir alltså under i övrigt oförändrade förutsättningar, att den förlorade arbetstiden måste kompenseras med tillskott av ny arbetskraft. Detta är emellertid blott ena sidan av verkningarna. Genom att personalen måste beredas två sammanhängande fridagar uppkommer nya problem, särskilt då verksamheten inte kan inställas vid veckosluten, utan tvärtom i arbetsveckans slutperiod ställs inför de största kraven på kraftsamling. Man får alltså placera de två fridagarna per vecka på så lämpligt sätt som möjligt ur företagets synpunkt. Men det är ofrånkomligt, att i varje ögonblick en större del än tidigare av personalen är frånvarande, vilket måste medföra ökad reservhållning och ökade krav på allroundkunskaper hos all personal. Personalfördelningen måste bli avsevärt mera svårbemästrad och konstruktionen av tjänstgöringsturlistorna mera komplicerad.

För personal med f. n. i princip 42 timmars arbetsvecka — den administrativa personalen i stort sett — förutses reformen inte medföra några mera svårbemästrade förändringar i arbetstidsavseende.

9. Arbetstidsförkortningens inverkan på personalbehovet

Med utgångspunkt från anförda och liknande mera speciella förändringar

av transportuppdragets storlek och struktur har utredningen genom specialundersökningar försökt få fram en så noggrann bild som möjligt över det personalbehov, som skulle uppstå, om arbetstidsreformen beslutades och genomfördes med omedelbar verkan.

Dessa undersökningar har inriktats på behovet av personal i den aktiva tjänsten, således av personal i de lokala staberna samt för drift och underhåll av järnvägs- och bilrörelsen och personal i investeringsarbeten. Däremot har hänsyn icke tagits till det jämförelsevis underordnade behovet av personalökning i järnvägsstyrelsen.

Med relativt noggranna beräkningar och med hänsyn tagen till förutsättningen två sammanhängande fridagar har man då kommit fram till en personalökning i 40-timmarsfallet av 9000 personer i järnvägstrafik och 550 i biltrafik, resp i 45-timmarsalternativet 3300 och 200. De angivna ökningarna för järnvägsdriften fördelar sig ungefärligen som följer. I 40-timmarsalternativet: driftavdelningen (de olika sektionerna) 8000; huvudverkstäder 950; förrådsområden 50. I 45-timmarsalternativet: driftavdelningen 2 900; huvudverkstäder 350, förrådsområden 15. För GDG biltrafik AB beräknas ökningarna bli 200 resp 75 personer. Det må understrykas, att denna bedömning avser endast det ökade personalbehovet under de nya förutsättningarna. Det har således förutsatts — vilket i viss mån är orealistiskt — att de nuvarande anläggningstillgångarna skulle medge avveckling utan vidare av det ändrade transportuppdraget.

10. *Möjligheterna att utan ökning av personalbehovet genomföra arbetstidsförkortningen*

Då som tidigare nämnts en förutsättning för genomförande av arbetstids-

reformen ansetts vara att företagets totala kostnader bli opåverkade därav, är det nödvändigt att vidtaga särskilda dispositioner på driftsidan för att eliminera reformens kostnadsstegrande effekt.

Det är med andra ord nödvändigt att inventera vilka möjligheter härför som stå till buds i form av organisatoriska åtgärder, serviceändringar, utbildningsmässiga och personalsociala åtgärder, rationaliseringsinvesteringar etc. Åtgärderna måste kräva viss tid och i många fall anslagsmedel för sitt förverkligande.

De ovan skisserade hypoteserna beträffande dels strukturförändringarna i transportuppdraget och dels ändrade arbetstidsförhållanden för den egna personalen får självfallet återverkningar på driftsidan, vilka kan preciseras endast efter mycket ingående driftplanering, innebärande bl a upprättande av nya tidtabeller, vagnplaner, transportplaner, dragkrafts- och personalplaner m m. En så ingående driftplanering har av naturliga skäl inte kunnat företagas, men de uppkommande problemen på olika områden har regionalt inventerats och erforderliga åtgärder diskuterats och bedömts såväl regionalt som centralt. Genom koncentrationen av godstrafiken påverkas behovet av lokaler (godsmagasin och omlastningsmagasin), spårutrymmen på bangårdar, lastnings- och lossningsanordningar (kajer, kranar), behovet av rullande materiel (godsvagnar, dragkraft för tåg- och växlingsrörelsen) m m. Förändringarna i persontrafiken kommer att ställa särskilda krav på spårutrymmen på de större knutpunkterna etc. Det kommer att uppstå svårigheter att bemanna olika driftplatser¹ och att utföra sådana arbeten

¹ Ett ej sällan förekommande typfall av jämförbara svårigheter förtjänar att något illustreras. Vid SJ finns ett stort antal

Forts. på not å sid 130.

som t ex underhåll av den tekniska utrustningen, bana, byggnader, rullande materiel m m. Svårigheterna vid driftstörningar förorsakade av exempelvis snöfall kommer att öka.

Man kan som ovan framhållits angripa problemkomplexet organisatoriskt, d v s i möjlig mån införa nya arbetsmetoder genom hela företaget, förändra företagsstrukturen m m.

Man kan vidare tillgripa tekniska förbättringar — alla av typen investeringar — t ex bygga dubbelspår och rationellt inrättade bangårdar, anordna fjärrblockeringsanläggningar i stor skala och automatiska signalanläggningar för järnvägsdriften ävensom vägskyddsanordningar, anskaffa arbetsbesparande maskiner och fordon av olika slag för skilda ändamål, uppföra ändamålsenligt inrättade byggnader och lokaler eller ändra befintliga, t ex godsmagasin. Man kan också vidtaga serviceförsämringar och -förändringar, t ex avböja en del av de tjänster, som SJ f n erbjuder genom att minska öppethållande av expeditioner och tjänsteställen eller koncentrera trafiken och resurserna till färre platser. Man kan få tillgripa nedläggning av trafiksvaga bandelar och substituera dem med landsvägstrafik i större omfattning än som eljest vore erforderligt etc.

Man kan vidare tänka sig att genom bättre utbildning göra personalen effektivare och mera allmänt användbar, vilket emellertid temporärt kan öka personalbehovet.

Att fastställa den kombination av åtgärder, som behöver vidtagas inom SJ-koncernen innebär ytterligt komplicerade avvägningsproblem. Resultaten av de inventeringar som företagits pekar på att radikala lösningar måste tillgripas. Genom inventeringen står emellertid till järnvägsstyrelsens förfogande råmaterial för den urvalsprocess bland

ett mycket stort antal förslag till åtgärder, som ett beslut om införande av arbetstidsförkortning enligt ettdera alternativet kommer att utlösa.

Rent allmänt torde gälla, att SJ vid rationaliseringsprogrammets förverkligande mer eller mindre fullständigt är hänvisat till nuvarande personella resurser. Detta behöver emellertid icke innebära, att några oöverstigligena problem att förbereda arbetstidsförkortningen uppstår, därest förberedelsetiden blir någorlunda lång. Man måste dock ha klart för sig, att problemen för den spårbundna trafiken är vida större än för landsvägstrafiken på grund av skillnaden i terminalanordningarnas omfattning. Dessa — som vid järnvägstrafik är mycket omfattande — blir nämligen troligtvis utsatta för större påfrestning genom arbetstidsförkortningen än själva linjekapaciteten.

På en punkt måste en viktig reservation göras till bedömningen av de personella möjligheterna. Investeringsprogrammet måste nämligen kräva omfattande administrativ planering och under sin fortgång ledas av tekniskt kvalificerad personal. Redan nu råder brist på skickliga administratörer och tekniker vid SJ. I vad mån den administrativa och tekniska personalen kan bringas att förslå för utökade planläggnings-, samordnings- och uppföljningsuppgifter är f n vanskligt att bedöma,

Forts. på not från sid. 129.

s k en-mansstationer, där en enda person sköter alla uppgifter, som är förenade med trafikutbytet på platsen, biljettförsäljning, godslastning och -lossning, tågexpediering m m. Vid semester och annat förfall eller utjämningsledighet för arbetstidsöverskott måste vikarie hämtas från annan plats, vilket föranleder ökade traktaments- och andra kostnader. Vid arbetstidsförkortningen måste tydligen sådant vikariehållande tilltaga och medföra ökade kostnader samt framför allt ökade personaldispositionsproblem på vikariens hemstation.

men reformen torde på detta område komma att innebära en påkänning, som inte utan vidare kan absorberas inom den nuvarande arbetskraftstillgångens ram. Rationaliseringsprogrammet kommer vidare att kräva tillskott av framför allt tekniskt materiel och material i mycket stor omfattning.

I sina undersökningar om investeringsåtgärderna har utredningen teoretiskt utgått från obegränsad medelstillgång. Vad kostnaderna för åtgärderna kommer att belöpa sig till är en fråga som är möjlig att besvara först sedan ett mera definitivt program fastställts.

Utredningen har vid uppskattningen av den förberedelsetid, som kan vara erforderlig föreställt sig, att arbetstidsförkortningen under alla omständigheter måste genomföras i etapper, varvid som första längstgående möjlighet 45-timmarsalternativet får aktualitet. På det sätt frågan nu kan ses behövs i 45-timmarsfallet under angivna förutsättningar en tid av storleksordningen 5 år för de praktiska åtgärdernas genomförande.

40-timmarsalternativet kan — såvitt nu går att bedöma — däremot knappast under ovan angivna förutsättningar genomföras ens efter en förberedelsetid på halvtannat decennium. Med de möjligheter, som f n kan bedömas stå till förfogande kan en så stark personalreducering som minst 9000 personer ej realiseras inom överskådlig tid.

11. Slutord om arbetstidsförkortningens följder och problem

Arbetstidsförkortningen kommer obetingat att få sådan verkan, att den pågående intäcks- och kostnadsanpassningsprocessen vid SJ försvåras. Den viktiga utveckling, som har till syfte att åvägabränga balans i SJ ekonomi kan komma att rubbas bland annat därige-

nom, att investeringsmedel finge anslås för att dels minska den kostnadsstegrande effekten i stället för att sänka de nuvarande alltför höga driftskostnaderna och dels möjliggöra investeringar, som inte påverkar driftskostnaderna utan som är tekniskt nödvändiga för att transportuppdraget i dess ändrade struktur skall kunna fullgöras.

Generellt gäller, att investeringsplaneringen försvåras. Investeringar med hög räntabilitet och angelägenhetsgrad under nuvarande förhållanden och under förberedelsetiden kan få en helt annan angelägenhetsgrad efter det arbetstidsförkortningen genomförts om denna får de följder, som ovan antagits.

Väg- och vattenbyggnadsverket

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen har för utredningens räkning sammanställt följande promemoria, vilken i styrelsens skrivelse av den 16 mars 1956 karakteriseras som ett diskussionsinlägg i den föreliggande frågan.

1. Väg- och vattenbyggnadsverket

Väg- och vattenbyggnadsverkets huvudsakliga uppgift är att ombesörja utförandet av vägunderhåll och vägbyggnad samt att planlägga det allmänna vägnätets utformning. Härutöver ankommer det på verket att handlägga vissa ärenden angående vattenförsörjnings- och avloppsanläggningar. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen är chefsmyndighet för statens bilinspektion.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen handhar den centrala ledningen av verksamheten. Styrelsen är organiserad i 8 byråer, nämligen vägbyrån, konstruktionsbyrån, byggnads- och underhållsbyrån, vatten- och avloppsbyrån, förråds- och verkstadsbyrån, juridiska byrån, administrativa byrån och försvarsbyrån.

Under styrelsen sorterar vägförvaltningarna, en i varje län. För underhållsarbetenas utförande ha länen uppdelats i vägmästarområden, sammanlagt 294 stycken. För förrådsrörelsen finnas depåförråd i regel ett inom varje vägförvaltning. För verkstadsrörelsen finnas ett antal depåverkstäder.

Beträffande omfattningen av väg- och vattenbyggnadsverkets verksamhet kan nämnas, att kostnaderna för vägunderhållet budgetåret 1954/55 uppgått till 221,6 milj. kr samt att investeringarna i väg- och brobyggnadsverksamheten på

landsbygden under nämnda budgetår utgjort 258 milj. kr.

Den fortgående utvecklingen av vägtrafiken ställer mycket stora krav på förbättringar i fråga om framkomlighet och trafiksäkerhet på de allmänna vägarna. Ett omfattande upprustningsprogram med en successiv stegring av den nuvarande investeringsvolymen är därför avsedd att genomföras.

Antalet anställda vid väg- och vattenbyggnadsverket uppgår till ungefär 14.280 och fördelar sig på nedan angivna sätt.

A. Personal med 42 timmars arbetsvecka

Grupp	Män	Kvinnor	Summa
a. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen	290	140	430
b. Vägförvaltningarna	745	405	1 150
c. Statens bilinspektion	95	50	145
Summa	1 130	595	1 725

B. Personal med 48 timmars arbetsvecka

Grupp	Antal anställda
a. Vägunderhållsarbetare	8 395
Därav 1. Underhållsarbetare	7 230
2. Arbetare vid verkstad, garage och förråd	1 165
b. Vissa färj- och brovakter	225
c. Väg- och brobyggnadsarbetare	2 420
d. Vatten- och avloppsledningsarbetare	40
e. Vägmästare och personal under arbetsledarereglementet inom underhåll och anläggning	1 270
Summa	12 350

C. Personal med mer än 48 timmars arbetsvecka

Grupp	Antal anställda
Övriga färj- och brovakter	200

Personal under grupp A är löneplansanställd. För större delen av denna personal tillämpas s. k. sommartid, vilket

innebär att arbetstiden, i den mån arbetet det medger, får inskränkas med högst 9 timmar i veckan under tre må-

nader under juni—september. För befattningshavare, som helt kan utnyttja sommartiden blir arbetstiden per år i genomsnitt ca 40 timmar per vecka.

Under grupp B angiven personal med undantag av vägmästare och arbetsledarepersonal inom underhåll och anläggning är kollektivavtalsanställd. För under denna grupp angiven personal gäller i huvudsak följande arbetstidsbestämmelser.

Den ordinarie arbetstiden utgör 48 timmar per full arbetsvecka förlagd med 5½ timmar på helgfria lördagar och med 8½ timmar på var och en av veckans övriga helgfria dagar. Vid tvåskiftsarbete utgör den ordinarie arbetstiden 48 timmar för period om sex vardagar och förläggas i allmänhet med samma antal timmar per skift som vid normal dagstjänstgöring. Vid arbete i treskift utgör den ordinarie arbetstiden 144 timmar per full treveckorsperiod, fördelad på åtta timmar per skift. Inom vägunderhållet förekommer övertidsarbete i mycket stor omfattning. Med hänsyn till trafiksäkerheten på vägarna måste nämligen snöplognings- och sandningsarbeten samt vägreparationer utföras under alla förhållanden. Övertidsarbetet inom vägunderhållet har under senare år utgjort ca 6 % av all arbetad tid.

Färjvaktspersonalen är underkastad sjöarbetstidslagen. Denna lag äger dock icke allmän tillämpning på grund av

bestämmelsen, att skeppstjänst å fartyg, som icke äger en nettodräktighet av minst 20 registerton, är undantagen från lagens tillämpning. I fråga om vakternas tjänstgöringstid gäller för personalen vid vissa större färjor, där trafikintensiteten påfördrar färjans drift dygnet runt, att arbetstiden indelas i tre skift om 8 timmar. Denna personal har upptagits under grupp B b.

Vid färjor, där kontinuerlig drift icke behöver upprätthållas dygnet runt, utgör arbetstiden i regel antingen två 12-timmarsskift eller ock 24 timmar per dygn. I arbetstiden inräknas då erforderlig passningstid, under vilken vederbörande vakt skall vara anträffbar för att på anfordran utföra färjturer. Naturligtvis torde sådan tjänstgöring förekomma endast i undantagsfall såsom vid brådskande sjukdoms- och olycksfall. Vakthållning vid broar förekommer i regel endast vid svängbroar över farleder. Arbetstiden utgör antingen två 12-timmarsskift eller ock 24 timmar per dygn, varvid erforderlig passningstid inräknas i arbetstiden. Dessa båda personalgrupper ha upptagits under grupp C.

2. Det framtida arbetskraftsbehovet vid väg- och vattenbyggnadsverket

Utvecklingen av arbetarantalet vid det statliga vägväsendet under åren 1948—1954 framgår av nedanstående sammanställning:

År	Underhålls- arbetare	Väg- och brobyggn.- arbetare	Vägarbetare egen regi Summa	Entreprenad- arbetare	Summa
1948	10 378	1 392	11 770	659	12 429
1949	10 166	2 339	12 505	723	13 228
1950	9 867	2 744	12 611	1 026	13 637
1951	9 467	2 096	11 463	1 453	13 016
1952	9 591	3 983	13 574	1 957	15 531
1953	9 483	4 674	14 157	1 726	15 883
1954	8 803	2 707	11 510	1 383	12 893

Arbetsstyrkan vid vägunderhållet har minskat, trots den ökade omfattningen av arbetena. Denna utveckling beror bl a på en fortgående mekanisering av vägunderhållsarbetet samt en allmän rationaliseringsverksamhet. Antalet byggnadsarbetare har ökat men icke i samma proportion som investeringarnas ökning. Liksom på vägunderhållssidan torde detta förhållande böra ses mot bakgrunden av den omfattande mekanisering och rationalisering, som skett inom byggnads- och anläggningsverksamheten.

Antalet tjänstemän vid väg- och vattenbyggnadsverket har ökat från ca 1.600 år 1945 till ca 2.900 år 1954. Rationaliseringen av arbetet kräver ett ökat antal tekniker, varjämte det omfattande investeringsprogrammet fört med sig ett ökat behov av personal för planeringssuppgifter.

Utvecklingen av arbetskraftsbehoven inom väg- och vattenbyggnadsverkets verksamhetsområde är till en stor del beroende av vägupprustningens genomförande. I samband med statsmakternas behandling år 1954 av frågan om beskattningen av motorfordonstrafiken framhölls, att några delade meningar om behovet av en fortsatt upprustning av landets vägar icke förelåg. Till grund för bestämmandet av bilskattens storlek kalkylerades med att i huvudsak erhalla täckning för de anslag till vägväsendet under femårsperioden 1955—1959, som i en preliminär plan lagts fram av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen. De i nämnda program på basis av 1952 års prisnivå angivna beloppen för statliga väginvesteringar framgå av följande siffror.

Kalenderår	1955	320 milj. kr		
»	1956	355	»	»
»	1957	390	»	»
»	1958	425	»	»
»	1959	450	»	»

Det uttalades jämväl, att man med hänsyn till vägtrafikens ökning kunde förutse ett ytterligare stegrat utgiftsbehov för vägväsendets upprustning.

Den delegation för översiktlig vägplanering, som inom väg- och vattenbyggnadsstyrelsen verkställer planläggning av vägnätets utformning m. m. har i första hand inriktat sig på att uppdraga riktlinjer för ett stamvägnät. Även om man räknar med ett mycket glest sådant, kompletterat med ett sekundärt nät av en till vägarnas trafikbetydelse avpassad standard, torde enligt delegationens beräkningar kostnaderna här för approximativt kunna uppskattas till 10 à 20 miljarder kr. Vid ett genomförande av ett upprustningsprogram av här angiven omfattning under 10 à 20 år — den längsta tidsperiod en sådan upprustning rimligen bör få ta i anspråk — kräves sålunda i medeltal ett årligt investeringsbelopp av storleksordningen 3/4 miljard kronor, vilket innebär en successiv stegring av den nuvarande investeringsvolymen till mer än det tredubbla.

Inom vägunderhållet har tidigare de stora kostnadsökningar, som den starkt ökade trafiken medfört, delvis kompensats av rationaliseringsvinsterna. Genom att det till följd av den redan uppnådda mekaniseringsgraden icke är möjligt att öka mekaniseringen av underhållsverksamheten i samma takt som tidigare, får man räkna med ett ökat behov av arbetskraft under de närmaste tio åren.

Som känt råder det över huvud taget en mycket stor brist på ingenjörspersonal. Bristen på kvalificerade tekniker har medfört, att väg- och vattenbyggnadsverket icke kunnat tillgodose sitt behov av civil- och läroverksingenjörer. Genom den fortgående ökningen av de statliga väginvesteringarna kommer detta behov att ytterligare öka. Man har

vidare att räkna med ett stigande behov av personal med tekniska och administrativa arbetsuppgifter.

3. Förutsättningar för undersökningen om en förkortning av arbetstiden vid väg- och vattenbyggnadsverket

En förkortning av den lagstadgade arbetstiden från nuvarande 48 timmar i veckan till 45 eller 40 timmars arbetsvecka kan genomföras antingen genom förkortning av den dagliga arbetstiden med bibehållande av nuvarande sexdagarsvecka eller genom införande av femdagarsvecka. Förevarande undersökning har ansetts böra omfatta följande två alternativ.

I. 45-timmarsvecka med 6 arbetsdagar och

II. 40-timmarsvecka med 5 arbetsdagar.

Om arbetstiden vid ett införande av 45-timmarsvecka fördelas på 5 dagar, blir den dagliga arbetstiden 9 timmar eller således 0,5 timme mer än för närvarande. Under den mörkare årstiden kan arbetstiden vid underhålls- och anläggningsarbetena icke utnyttjas i full utsträckning. Den nuvarande arbetstiden på lördagar skulle vid en femdagarsvecka icke kunna utnyttjas, varigenom bortfallet av effektiv arbetstid under vinterhalvåret blir onormalt stort. Varje inskränkning av den effektiva arbetstiden vintertid måste innebära en väsentlig teknisk och ekonomisk belastning. Även ur arbetstagarnas intresse måste en förlängning av arbetstiden vara olämplig. Underhålls- och byggnadsarbetarna ha ofta sina arbetsplatser belägna på långt avstånd från hemmet. Arbetstiden och restiden för den dagliga arbetsinställelsen kan för dessa arbetare ta större del av dagen i anspråk än för arbetare, som ha en fast arbetsplats. Med hänsyn härtill har någon un-

dersökning av detta alternativ icke utförts.

Om en 40-timmarsvecka skulle införas, torde man såsom enda alternativ kunna utgå från att arbetstiden kommer att fördelas på 5 dagar med 8 timmar per dag. Inom vägunderhållet, där verksamheten på grund av servicekaraktären måste upprätthållas även på lördagar, måste den nytillkomna fridagen i viss utsträckning förläggas till andra dagar under arbetsveckan.

För personalen vid färj- och broinrättningarna, där driften måste fortgå veckan runt, har man utgått från att detta fortfarande måste bli fallet.

Arbetstidsförkortningen har förutsatts omfatta all berörd personal vid väg- och vattenbyggnadsverket.

Ifråga om personalutvecklingen har man räknat med fortsatt brist på arbetskraft med därav följande svårigheter att nyanställa arbetskraft.

Lönekompensation har förutsatts skola utgå till arbetstagarna för den arbetsförtjänst, som skulle bortfalla vid en arbetstidsförkortning. Att de anställda skulle finna sig i en minskning i arbetsinkomsten vid en arbetstidsförkortning torde vara uteslutet.

4. Verknigen av en arbetstidsförkortning

Av de båda alternativen för arbetstidsförkortningen, som enligt det föregående närmare undersökts, innebär alternativ I 45-timmarsvecka med 6 arbetsdagar och alternativ II 40-timmarsvecka med 5 arbetsdagar.

Vid alternativ I beröres den personal, som anges under B och C i avdelning 1.

Vid alternativ II beröres all personal vid verket. För den administrativa personalen vid väg- och vattenbyggnadsstyrelsen och vägförvaltningarnas kon-

tor tillämpas s. k. sommartid, vilket minskar den genomsnittliga arbetstiden till 40 timmar per vecka, under förutsättning att sommartiden helt kan utnyttjas. Sommartiden får emellertid uttagas endast om och i den mån arbetet det medgiver. Semestrarna uttages vidare i stor utsträckning under den tid sommartid tillämpas, vilken jämväl reducerar sommartidens inverkan på arbetstiden under året. Man får därför räkna med ett visst bortfall av arbetstid för kontorspersonalen vid en 40-timmarsvecka. Då någon tillförlitlig beräkning av detta bortfall icke finnes, har här räknats med ett bortfall av 2 timmar per vecka för den administrativa personalen.

Genomförandet av en arbetstidsförkortning torde icke komma att medföra några större förändringar i fråga om personalens frånvarofrekvens. Det har därför räknats med att frånvaron på grund av sjukdom och annan enskild angelägenhet kommer att vara densamma som tidigare.

Enligt uppgifter för år 1953 om tjänstemännens sjuk- och ledighetsdagar samt semestrar var den totala frånvaron i genomsnitt 43 dagar per år för

manlig personal och 49 dagar för kvinnlig personal. Antalet arbetsdagar i genomsnitt för helt år har antagits bli för manlig tjänsteman 257 och för kvinnlig tjänsteman 251.

För den kollektivavtalsanställda personalen har antalet frånvarodagar på grund av sjukdom, semester och annan enskild angelägenhet beräknats till 30 arbetsdagar per år. Totala antalet arbetsdagar per år blir då 268.

Bortfallet i arbetstid per vecka för berörda personalkategorier utgör 3 timmar vid alternativ I. Vid alternativ II blir bortfallet 8 timmar per vecka för personal med 48 timmars arbetsvecka och 2 timmar för personal med 42 timmars arbetsvecka. För färj- och brovaktspersonal med mer än 48 timmars arbetsvecka har icke gjorts någon beräkning, då det förutsatts att denna personal skall vara undantagen arbetstidslagen. Skulle så icke bliva fallet, måste man räkna med att den nuvarande arbetsstyrkan av 200 man måste utökas till ca 500 man. Uppgår den nuvarande avlöningskostnaden till 2.000.000 kr, skulle den då öka till 5.000.000 kr.

Antalet fullgjorda arbetstimmar per år kan beräknas uppgå till följande.

Personalkategori	Antal timmar
Kollektivavtalsanställda	23 766 000
Vägmästare och personal enl. arbetsledarereg- lementet m. fl.	2 611 000
Löneplansanställd personal	2 033 000
Summa	28 310 000

I följande sammanställning har upptagits antalet förlorade arbetstimmar vid en nedsättning av arbetstiden enligt de båda diskuterade alternativen samt erforderlig nyrekrytering i de båda fallen.

Det är knappast troligt, att en arbetstidsförkortning kommer att medföra en

ökning av arbetsintensiteten. Inom vägunderhålls- och vägbyggnadsverksamheten äro arbetsresultaten nu för tiden mera beroende av maskinernas kapacitet än av den individuella arbetsprestationen.

Huruvida olycksfallsfrekvensen kan komma att minska genom arbetstidsför-

Alt.	Personalkategorier	2		3		4
		Förlorade arbetstimmar		Erforderlig nyrekrytering för att ersätta		
		absolut	i % av nuv. effektiva arbetstid	i % av nuv. arbetsstyrka	antal personer	
I	Kollektivavtalsanställda	1 500 000	6,3	6,7	750	8 250 000
	Vägmästare och personal enl. arbetsledarereglementet m. fl.	170 000	6,3	6,7	85	960 000 (18 lkl)
	Summa					9 210 000
II	Kollektivavtalsanställda	3 960 000	16,7	20	2 200	21 780 000
	Vägmästare och personal enl. arbetsledarereglementet m. fl.	450 000	16,7	20	265	3 000 000 (18 lkl)
	Kvinnliga tjänstemän	50 000	4,8	5	30	250 000 (10 lkl)
	Manliga tjänstemän	97 000	4,8	5	55	800 000 (23 lkl)
	Summa					25 830 000

kortningen, är nästan omöjligt att förutsätta. Det är givet, att den fysiska och psykiska tröttheten har en viss andel i fel handlingar, som medför olycksfall. Det finns emellertid andra orsaker än arbetet, som förorsakar trötthet. Dåliga ventilations- och belysningsförhållanden kunna förorsaka trötthet. Det finns vidare rent personliga trötthetsfaktorer, såsom privata bekymmer samt missnöje med arbetsförhållanden m. m. Genom överflyttning av tungt arbete på maskiner, införande av transportanordningar m. m. torde betydligt mycket mera kunna göras ur arbetarskyddssynpunkt än genom minskning av arbetstiden.

Utöver förenämnda lönekostnader uppkommer vid en arbetstidsförkortning en ökning av de fasta kostnaderna för t. ex. garage och verkstäder, maskiner och motorfordon m. m. Storle-

ken av denna kostnadsökning har icke uppskattats, men den torde uppgå till avsevärda belopp.

Verkningarna av en arbetstidsförkortning torde för väg- och vattenbyggnadsverkets del i huvudsak bli följande.

Såsom tidigare nämnts har motorfordonstrafikens snabba ökning drivit fram ett mycket stort behov av upprustning av det allmänna vägnätet. Skulle en arbetstidsförkortning genomföras, måste upprustningen minska i omfattning. Eftersom arbetet knappast kan mekaniseras i mycket högre grad än vad som för närvarande är fallet, torde en produktionsminskning kunna undvikas endast genom insättning av ny arbetskraft. Samma förhållande torde komma att gälla för vägunderhållsarbetet.

Inom väg- och vattenbyggnadsverkets

arbetsområde går således utvecklingen mot ett ökat arbetskraftsbehov under den närmaste tioårsperioden. För att med nuvarande arbetstid öka produktionen kräves alltså en nyrekrytering. Och om då samtidigt en arbetstidsförkortning skulle genomföras, blir kravet på nyrekrytering synnerligen stort. För en stor del av den statliga och privata arbetsmarknaden torde vid en arbetstidsförkortning uppkomma samma behov av nyrekrytering. Den ekonomiska utvecklingen kännetecknas för närvarande av högkonjunktur med en i det närmaste full sysselsättning. Det är då uppenbart, att en på en gång genomförd arbetstidsförkortning skulle ställa sådana krav på nyrekrytering av arbetskraft, att de icke kunna uppfyllas. Resultatet måste bli en produktionsminskning.

Arbetstidsförkortningens verkningar på produktionsutvecklingen kan motverkas genom en ökning av ackordsarbetet. Vid väg- och brobyggnadsarbetena uppgick ackordsvolymen under år 1954 till ca 75 %. Någon ytterligare ökning av denna i sig ganska höga volym torde icke vara att påräkna. Vid vägunderhållsarbetena uppgick ackordsvolymen under år 1954 till ca 30 %. En viss mindre ökning av volymen torde vara möjlig att genomföra.

För närvarande bedrivs skiftarbete i mycket liten omfattning vid anläggnings- och underhållsarbetena. Arbete- na äro i regel utarbeten och därför beroende av dagsljuset. Skiftarbete torde därför endast kunna införas under den ljusa årstiden. En sådan tillfällig ökning av personalen torde ur arbetsmarknadspolitiska synpunkter icke vara möjlig att åstadkomma. En jämn sysselsättning året runt måste nämligen numera iakttagas.

En åtgärd, som kan motverka arbetstidsförkortningens produktionsbortfall, är en intensifierad rationaliseringsverksamhet. Såsom tidigare nämnts har rationaliseringen inom väg- och vattenbyggnadsverkets arbetsområde numera nått så långt, att man icke kan räkna med så stora rationaliseringsvinster som tidigare. Bristen på teknisk personal torde också föra med sig, att rationaliseringen icke kan intensifieras i tillräcklig omfattning.

Inom vägunderhållsarbetet förekomma arbeten, som med hänsyn till trafiksäkerheten på vägarna under alla förhållanden måste utföras, såsom snöplognings- och sandningsarbeten samt vägreparationer. De i den nuvarande arbetstidslagstiftningen fastställda maximiderna för uttagande av övertid ha i ett stort antal fall visat sig vara otillräckliga, varför ett överskridande av tiderna varit ofrånkomligt. För väg- och vattenbyggnadsverkets del synes det därför nödvändigt att, om vissa maximitider för övertidsarbete skulle föreskrivas, tillstånd lämnas verket att uttaga ytterligare övertid för utförande av ur trafiksäkerhetssynpunkt erforderliga arbeten.

Sammanfattningsvis kan man säga, att en arbetstidsförkortning kommer att föra med sig svåra och djupgående konsekvenser. Vägbyggnadsverksamheten kommer att minska, vilket skulle åsamka trafikanterna stora kostnader. Då vägarna för närvarande icke uppfylla skäligen krav på trafiksäkerhet, kommer trafiksituationen att än ytterligare tillspetsas.

Stockholm den 20 februari 1956.

KUNGL. VÄG- OCH
VATTENBYGGNADSSTYRELSEN

Vattenfallsverket

1. Kortfattad presentation av verkets arbetsuppgifter m. m.

I stort sett kan statens vattenfallsverks arbetsuppgifter sägas vara att förvärva och utbygga vattenfall, utföra sjö- och flodregleringar, förvalta och driva kraftanläggningar samt att försälja och distribuera elektrisk kraft.

Den centrala ledningen av verket utövas av vattenfallsstyrelsen. Styrelsen är organiserad på ett antal byråer och avdelningar. Under styrelsen sorterar lokala förvaltningar av olika karaktär, permanenta och icke permanenta. De permanenta lokalförvaltningarna är kraftverksförvaltningarna och Trollhätte kanalverk. För handhavandet av de byggnadstekniska anläggningsarbetena för nya kraftstationer m. m., har upprättats icke permanenta förvaltningar, byggnadsföretag, på olika platser allt efter det växande behovet. Härjämte har organiserats vissa specialavdelningar för montage av elektrisk utrustning och anläggning av större kraftledning.

Personalen vid verket utgöres av tjänstemän, anställda enligt Saar, och kollektivavtalsanställda arbetare. För tjänstemän med kontorsarbete gäller en arbetstid av 42 timmar per vecka. Skiftgående driftspersonal (löneplansanställda maskinister m. fl.) har en arbetstid av 46 timmar per vecka. Övrig tjänstemannapersonal (arbetsledare, montörer och reparatörer m. fl.) har 48 timmars arbetsvecka. Undantag: Vissa arbetsledare vid byggnadsarbete under jord har arbetstiden förkortad till 46 timmar per vecka. För kollektivavtalsanställd personal gäller 48 timmars arbetsvecka. Undantag: Vid vissa anläggningsarbeten under jord är arbetstiden förkortad till $41\frac{1}{4}$ timmar per vecka vid dagtidsarbete och tvåskiftgång och till $42\frac{3}{8}$ timmar (= 40 effektiva arbets-

timmar) per vecka vid treskiftgång. Vid treskiftgång ovan jord är den nominella arbetstiden 48 timmar per vecka. Då emellertid $1/2$ -timmes rast ingår i arbetstiden per skift, utgör den effektiva arbetstiden vid treskiftgång ovan jord endast 45 timmar per vecka.

2. Återverkan på vattenfallsverket såsom serviceorgan av generell arbetstidsförkortning inom industrien

Den sammanlagda belastningen på elkraftsystemet uppvisar stora variationer under året och dygnet. Under månaderna december—februari är belastningen störst på grund av vinterns tillskottsbehov av värme och belysning. I stort sett blir elförbrukningen under vinterns dagtid bestämmande både för erforderlig produktionskapacitet och för överförings- och distributionskapacitet.

Om man förutsätter att industrien genom rationalisering och intensifierad drift skulle kunna eliminera arbetstidsbortfallets inverkan på produktionsvolymen, måste detta medföra ökad elförbrukning under vinterns dagtid samt ökad maximibelastning. Återverkan kommer då att ske på dimensioneringen av såväl elektriska produktionsapparaten som överföringsanläggningarna samt givetvis på distributionsanläggningarna till industriföretagen.

Ett försök har gjorts att uppskatta kraftproducenternas investeringsbehov i nyanläggningar m. m. för att tillgodose det ökade effektbehovet om det skulle vara möjligt för industrien att trots arbetstidsbortfallet upprätthålla produktionsvolymen. Undersökningen har baserats på vattenfallsstyrelsens normaltaxor och leveranser till industrien under år 1954. Resultatet visar att förkortning av arbetstiden till 40 timmar per vecka skulle medföra ett investeringsbehov av ca 200 milj. kronor. Vid

en förkortning till 45 timmar skulle investeringsbehovet uppgå till ungefär hälften av ovan angivna belopp. Härtill kommer en ökning av det årliga investeringsbehovet.

Ett mot arbetstidsförkortningen svarande produktionsbortfall, skulle icke medföra minskning av effektbehovet vid toppbelastning. Energiförbrukningen skulle däremot avtaga.

Statens vattenfallsverk har hittills svarat för bortåt hälften av kraftleveranserna i landet. Hälften av ovan angivna investeringsökning skulle således normalt falla på verket. Frågan gäller hur verkets byggnadsorganisation kan tänkas påverkas av ett sålunda utökat byggnadsprogram. Investeringarna i nyanläggningar har för verkets del under senare år uppgått till drygt 300 milj. kronor per år. Den härför erforderliga byggnadsorganisationen omfattar inklusive konstruktionsavdelningar och byggnadsavdelningar en personalstyrka av ca 7.500 man. Det bokförda värdet av arbetsmaskiner m. m. uppgår till ca 40 milj. kronor. För att under en övergångstid av förslagsvis 5 år utöka byggnadsprogrammet motsvarande en investeringsökning av 100 milj. kronor skulle krävas en utbyggnad av organisationen och komplettering av maskinparken med drygt 10 %. Av praktiska skäl — tidskrävande och tungrott judiciellt förfarande i vattenmål, teknikerbrist och arbetskraftsbrist över huvud — torde stora svårigheter föreligga att genomföra ett dylikt program.

3. *Konsekvenser för statens vattenfallsverk såsom arbetsgivare och företagare av generell arbetstidsförkortning*

Arbetstidsförkortning till 45 timmar i veckan skulle för verkets del beröra drift- och underhållspersonal vid kraft-

stationer, samtliga arbetsledare samt arbetare med ovanjordsarbete. Förkortning till 40 timmar i veckan skulle innebära arbetstidsbortfall för all personal utom för treskiftsarbetare vid vissa underjordsarbeten. För driften av kraftstationerna skulle arbetstidsminskningen från nuvarande 46 till 45 timmar per vecka förutom kostnadssökningar icke innebära andra olägenheter än vissa svårigheter att anpassa turlistorna till arbetstiden. För närvarande delar fyra man skiften under veckan i kontinuerlig skiftgång. Arbetstidsförkortning till 40-timmarsvecka medför, att fyra man ej räcker till utan att ytterligare en man måste delta i skiftarbetet.

I fråga om underhållsarbeten på stationer och ledningsnät, har vattenfallsstyrelsen vid flera tillfällen framhållit betydelsen av att den ljusa årstiden får utnyttjas i största möjliga utsträckning. Detta sammanhänger dels med svårigheten att överhuvud bedriva vissa arbeten utomhus vintertid, dels, och framförallt, med att underhålls- och revisionsarbeten på den maskinella utrustningen bör koncentreras till den ljusa årstiden för att undvika eller minska risken för att välbehörlig utrustning måste avställas under högbelastningstiden på vintern. En minskning av arbetstiden sommartid för den personal som utför dessa arbeten är därför ur företagssynpunkt mycket oläglig. Olägenheterna skulle givetvis accentueras ytterligare allt efter storleken av arbetstidsförkortningen. För denna personalgrupp förekommer däremot i vissa fall svårigheter att utnyttja hela arbetstiden vintertid. En kortare arbetstid under vintern skulle därför i angivna fall icke innebära någon reell förlust ur företagssynpunkt. En förkortning av arbetstiden över hela året skulle nödvändiggöra säsongmässiga variationer i fråga om

sysselsättningen. En anställningstopp under sommarhalvåret skulle bli följden. En komplikation är därvid att för dylika arbeten i icke ringa grad erfordras yrkesvan personal.

Inom verkets anläggningsverksamhet förekommer, som ovan nämnts, arbetstidsförkortning vid vissa arbeten under jord. Av totala antalet anläggningsarbetare vid kraftstationsbyggen arbetar 70 % ovan jord och 30 % under jord. Av dessa senare har ungefär hälften eller 15 % av totala antalet arbetstidsförkortning och övriga normal arbetstid. Fördelningen är följande:

48 timmar/vecka	85 %
41¼ »	10 %
40 »	5 %

En minskning av arbetstiden till 45 timmar innebär således ett arbetstidsbortfall av 5 % och en minskning till 40 timmar ett arbetstidsbortfall av 14 %.

Typiskt för ett kraftstationsbygge är att någon eller några av arbetsuppgifterna är helt avgörande ifråga om tidpunkten för anläggningens färdigställande. Ett sådant avgörande moment kan i ett fall utgöras av en längre bergtunnel, i ett annat fall av en omfattande dammbyggnad eller något större schaktningensarbete. Styrelsens utbyggnadsprogram är för närvarande pressat intill möjligheternas gräns. De avgörande eller tidsbestämmande arbetsuppgifterna på respektive arbetsplatser angripes därför med effektivast tänkbara maskinutrustning och med maximalt antal man som samtidigt kan rymmas på platsen. I den mån som arbetarskyddslagen så tillåter, bedrivs dylika arbeten under tre skift. I annat fall kan endast tvåskiftsarbete eller dagtidsarbete förekomma. En måttlig minskning av arbetstiden skulle av praktiska skäl medföra produktionsbortfall vid dylika arbeten eftersom det inte skulle vara rationellt att i motsvarande grad utöka

arbetsstyrkan. — En radikal förändring av arbetstiden genom exempelvis minskning till hälften skulle givetvis i och för sig kunna kompenseras genom dubbling av arbetsstyrkan. — I detta sammanhang kan påpekas att ett mindre rigoröst utformande av arbetarskyddslagens bestämmelser om nattarbete m.m. i viss mån kan tänkas mildra verkningarna av en arbetstidsförkortning genom att möjliggöra ökad tillämpning av treskiftsarbete.

Vid de byggnadsprojekt, som står närmast på verkets program, består de tidsbestämmande arbetsuppgifterna av omfattande jordflyttningsarbeten ovan jord. Eftersom ovanjordsarbetena för verkets del skulle komma att drabbas mest av en generell arbetstidsförkortning, föreligger risk för försening av de tidsbestämmande arbetsuppgifterna med påföljd av försening av anläggningsarnas idrifttagande. Det må här nämnas att vissa arbetsuppgifter såsom anläggning av täta jorddammar icke kan utföras vintertid. En försening på någon månad av ett jorddammsbygge kan följaktligen medföra förskjutning av tidpunkten för en kraftstations idrifttagande över en högsäsong.

I den mån som arbetstidsförkortning inom verkets område kan mötas med en ökad insats av personal kommer detta att medföra avsevärda kostnader utöver rena löne- och pensionskostnaderna m. m. Eftersom kraftstationerna i allmänhet numera bygges på isolerade platser utan tidigare bebyggelse, skulle en ökning av driftspersonalen nödvändiggöra ett ökat antal bostäder. Detsamma skulle gälla för anläggningspersonalen, som till största delen är inhytt i verkets provisoriska bostäder.

En arbetstidsförkortning kan därjämte förutses komma att icke endast ytterligare skärpa svårigheterna att inom ramen för det statliga lönesystemet kon-

kurrera om viss arbetskraft utan även att genom en ökad efterfrågan på arbetskraft föranleda en höjning av den allmänna lönenivån i landet.

4. Åtgärder ägnade att motverka olägenheterna av arbetstidsförkortning

På lång sikt kan troligen de direkta följderna av en arbetstidsminskning elimineras genom olika former av rationalisering. Detta kan i vissa fall komma att ske genom ökade investeringar i maskiner, i andra fall genom omläggning av arbetsmetoder. I praktiken innebär detta emellertid endast att företagens rationalisering tvingas inrikta sig på lösning av de speciella problem som föranletts av arbetstidsbortfallet och skjuta på framtiden den rationalisering som eljest bort vara möjlig i annat avseende. Det är följaktligen icke realistiskt att tro att en arbetstidsförkortning kan genomföras utan att någon form av standardsänkning eller uppskov med standardhöjning sker.

Det har ovan anförts att en uppmjukning av arbetarskyddslagens bestämmelser om nattarbete vore ägnad att mildra verkningarna av en arbetstidsminskning. Detsamma kan anföras beträffande arbetstidslagens bestämmelser om övertid.

Stockholm den 17 januari 1956.

Dag Harling.

Stockholms spårvägar

Förutsättningar

Enligt de uppställda förutsättningarna föreligger huvudsakligen två alternativ för en arbetstidsförkortning, nämligen

Alt. I Arbetstidsförkortning till 45 tim/vecka.

Alt. II Arbetstidsförkortning till 40 tim/vecka.

Det har vidare angivits som antagligt, att arbetstidsförkortningen i båda fallen generellt ernås genom att arbetsfria lördagar införas. Huruvida skolorna skola inställa läsningen på lördagar eller icke är emellertid ej klarlagt. Ej heller har någon bestämd förutsättning angivits för detaljhandelns anpassning till en förkortad arbetsvecka.

Utöver antagandet, att arbetstidsförkortningen i princip kommer att få formen av arbetsfria lördagar, har därför som allmän förutsättning för spårvägsbolagets överväganden antagits, att verksamheten på lördagarna inom detaljhandeln och varuhusen samt inom vissa delar av livsmedelsindustrin, även om arbetsfria lördagar införas i övrigt för arbetslivet, kommer att ha ungefär samma omfattning som nu. Det förutsättes också, att verksamheten inom vissa andra näringsgrenar eller sektorer av samhällsverksamheten i huvudsak måste förbli opåverkad av den generella lördagsfriheten.

Att närmare än vad som här skett definiera förutsättningarna för spårvägsbolagets överväganden låter sig för närvarande ej göra. Det är emellertid sannolikt, att de för bolagets del mest relevanta förutsättningarna rymmas inom den nu angivna ramen. Eventuellt förbisedda eller nu ej gripbara förutsättningar kunna emellertid givetvis i ett visst gränsläge vara avgörande, varför den reservationen måste göras här, att de i fortsättningen lämnade synpunkterna och uppgifterna kunna komma att behöva revideras i den mån som Utredningen senare kommer till konkreta slutsatser i frågor, som här ej medtagits bland förutsättningarna.

Antagen inverkan på bolagets trafikinsats av de båda arbetstidsalternativen

Ur Statistisk årsbok för Stockholm 1954, tabell 26, ha de grupper extrahe-

rats, som sannolikt även efter införandet av arbetsfria lördagar komma att företaga *arbetsresor* på lördagar, nämligen anställda inom pappers- och grafikerindustrin, livsmedelsindustrin, detaljhandeln, hotell- och restaurangrörelsen, hälso- och sjukvård samt undervisning och vetenskaplig verksamhet. Dessa grupper utgöra ca 28 % av den förvärvsarbetande befolkningen i Stockholm.

Som grundval för bedömandet av arbetstidsförkortningens inverkan på trafikinsatsen har i första hand studerats *vintertrafiken*.

Alt. I. Arbetstidsförkortning till 45 tim/vecka

Detta alternativ skiljer sig från alt. II därigenom att arbetstiden måndag—fredag är ca 30 min. längre per dag. Huvudsynpunkterna på arbetstidsförkortningens inverkan på trafikinsatsen redovisas därför nedan vid behandlingen av alt. II. Den speciella inverkan på trafikinsatsen, som alt. I medför till följd av den längre arbetstiden på måndagar—fredagar, kan bedömas bli följande.

Om arbetstidsförlängningen förlägges till arbetstidens början på morgonen, kan dess inverkan på trafikinsatsen i huvudsak tagas upp inom nuvarande trafikinsats utan andra verkningar än en turlistanpassning. Om däremot förlängningen förlägges till eftermiddagen, kan följden bli en koncentrerings av hemresorna (ju senare man slutar, desto fortare vill man komma hem) till en kortare tidrymd än nu. Trafiktoppen på eftermiddagen kommer i detta fall att bli mer accentuerad och trafikinsatsbehovet större. Utan att det nu är möjligt att närmare bedöma storleken av en sådan ökning av trafiktoppen, må ändock påpekas de allmänna och kända olägenheter, som följa för ett lo-

kaltrafikföretag av att i högre grad än som redan är fallet behöva ha sin kapacitet dimensionerad efter kortvariga toppbehov.

Alt. II. Arbetstidsförkortning till 40 tim/vecka

Det har helt naturligt icke varit möjligt att med någon större exakthet fastställa resebortfallet vid införande av arbetsfria lördagar. Förutom osäkerheten i förutsättningarna tillkommer svårigheten att i det statistiska materialet kunna skilja på s. k. verksamhetsresor och andra resor.

Med hänsyn till vad som ovan sagts har undersökningen givit vid handen, att resebortfallet *lördagar vintertid* på såväl stads- som förortslinjer kan beräknas till mellan 20 och 25 % av nuvarande totala antalet trafikanter, under det att trafiktoppen under den maximala timmen på lördagsmorgnarna kommer att minska med omkring 70 % på grund av bortfallet av arbetsresor.

Att det totala resebortfallet inte blir större än 20—25 %, trots att den övervägande delen av arbetsresorna bortfaller, beror på flera faktorer. I första hand kan lördagsledigheten som sådan antagas komma att medföra ett ökat antal inköps- och nöjesresor. Dessutom har räknats med att vissa idrottsevenemang, matinéföreställningar m. m. komma att förläggas till lördagarna vid införande av arbetsfria lördagar. Den sammanlagda effekten av dessa ökande faktorer bedömes dock icke fullt tillräcklig för att uppväga den minskning av resmängden, som inträder i och med arbetsresornas bortfall.

I detta sammanhang kan nämnas, att införande av arbetsfria lördagar troligen kommer att medföra högre trafikbelastning på fredagseftermiddagarna och nätterna mot lördagarna vintertid,

emedan vissa inköpsresor och nöjesresor då komma att öka i antal.

Vid undersökningen har icke hänsyn tagits till huruvida skolorna efter reformens genomförande bedriva undervisning på lördagar eller icke. Skolresorna utgöra emellertid en obetydlig del av totala antalet resor (ca 4 %). På grund av undersökningens överslagsmässiga karaktär har en särskild behandling av dessa resor därför icke ansetts motiverad.

Beträffande resebortfallet *sommartid* saknas statistiskt underlag för en beräkning.

Medan man, som ovan redovisats, på lördagar vintertid kan räkna med ett resebortfall på 20—25 % av alla resor, finns det skäl att antaga, att det procentuella bortfallet sommartid blir avgjort större. De faktorer, som verka ökande på resmängden på lördagar vintertid, kunna nämligen inte antagas ha samma verkan sommartid. Sålunda torde inköpsresor, nöjesresor m. fl. icke få speciellt stor omfattning på lördagar under sommaren, då man måste räkna med att ett betydligt större antal människor kommer att lämna staden under den längre weekenden. Det är troligt, att dessa resor från staden i stor utsträckning komma att ske redan på fredagsaftermiddagen, vilket kommer att medföra, att eftermiddagstrafiktoppen på dessa dagar ökar och eventuellt tidigarelägges. Erfarenheter från nuvarande dubbelhelger ge samtidigt anledning till antagandet, att nattrafiken mot lördagarna kommer att öka. Storleken av dessa förändringar har emellertid icke kunnat mätas. Trafiken på sommarlördagarna kan av dessa skäl antagas få ungefär samma omfattning som på sommarsöndagar fränsett den på söndagsaftermiddagarna och -kvällarna till staden återvändande weekendtrafiken.

Sammanfattning

Med de reservationer, som ovan gjorts, har undersökningen givit vid handen, att trafiken på *lördagar vintertid* kommer att minska med 20—25 % vid införande av arbetsfria lördagar. Trafiktoppen på lördagsmorgnarna kommer att reduceras med ca 70 %, möjligen ännu mer. En viss ökning av trafikbelastningen på fredagskvällarna är sannolik.

Beträffande *sommartrafiken* är en viss ökning av resmängden trolig på fredagarna, men på lördagarna kommer antalet resor att sjunka troligen avsevärt mer än med de värden på 20 till 25 %, som ovan angivits beträffande vintertrafiken.

Hur påverkas spårvägens behov av trafikpersonal av en arbetstidsförkortning?

Nuvarande arbetstidsbestämmelser

För spårvägsbolagets trafikpersonal gäller f. n. följande arbetstidsbestämmelser:

1. För *personal med ledighet söndoch helgdagar* utgör den ordinarie arbetstiden för en period om tre veckor högst 144 timmar. Denna personalgrupp omfattar f. n. ca 570 anställda.

2. För *personal med ledighet var sjätte dag* utgör den ordinarie arbetstiden högst 116 timmar under loppet av 18 dagar. Denna personalgrupp omfattar f. n. ca 3 530 anställda.

Det på grund av dessa bestämmelser möjliga arbetstidsuttaget på ordinarie tid utgör 45 tim/vecka.

Arbetstiden regleras emellertid härutöver genom flera s. k. staketbestämmelser, innebärande bl. a. att tjänstgöringstiden per dygn resp. tjänstgöringspassens längd är maximerad, vidare att tidig tjänst bör sluta senast kl. 17.00 och sen tjänst börja i regel efter kl.

15.00 samt att s. k. delade tjänster böra förläggas inom en tidrymd av 13 timmar.

Dessutom påverkas det praktiska arbetstidsuttaget av vissa trafik- och turlisttekniska förhållanden. Det förekommer sålunda sällan eller aldrig, att en uppgjord turlista kan ansluta till personalens tjänstgöringslista med däri iakttagna bestämmelser om arbetstidens längd. Då övertidsuttag inom ramen för vad som avtalsenligt är ordinarie arbetstidsmått av olika skäl icke rimligen kan eller får vara någon normal företeelse och dessutom skulle vara avsevärt kostnadskrävande, blir resultatet, att skillnaden mellan de två listtiderna tillföres personalen. Det faktiska arbetstidsuttaget per vecka är därför mindre än de möjliga 45 timmarna och ligger i stället på i genomsnitt 42,39 timmar.

Vad skulle en arbetstidsförkortning innebära för trafikpersonalbehovet utan hänsyn till en ev. ändrad trafikinsats?

Ett resonemang kring detta spørsmål kan koncentreras på alternativet med 40-timmarsvecka. Slutsatserna av ett sådant resonemang gäller givetvis i huvudsak även övriga varianter av förkortad veckoarbetstid mellan 40 timmar och den nu gällande 45-timmarsgränsen.

En arbetstidsförkortning till 40 timmar per vecka skulle med bibehållande av nuvarande trafikstandard och i övrigt oförändrade villkor öka trafikpersonalbehovet med 650—700 årsarbetare. Den personalbesparing, som bedömes bli möjlig genom olika rationaliseringar av driften (sammanbindningen av tunnelbanegrenarna; ökad användning av enmansbetjänade bussar m. m.), kan med utgångspunkt från nuvarande behovsnivå beräknas bli något hundratal årsarbetare. Denna besparing är emellertid mera fiktiv, då dessa perso-

nalresurser väl behövas för den förbättring och följsamma anpassning av trafikstandarden, som f. n. ej kan åstadkommas.

Hur inverkar dessutom en av en allmän arbetstidsförkortning föranledd ändring av trafikinsatsen på trafikpersonalbehovet?

En allmänt genomförd förkortning av veckoarbetstiden i form av arbetsfria lördagar kommer att öka behovet av personalinsats fredagseftermiddagar till att motsvara ungefär nuvarande situation på lördagarna. Sannolikt kommer personalbehovet söndagskvällar, åtminstone sommartid, att bli större än nu. Samtidigt kommer behovet under topptrafiktid på lördagar att minska något. Vintertid kommer personalbehovet på lördagarna dock troligen att ligga, om än jämnare fördelat över hela dagen, på i stort sett samma nivå som nu.

Om veckoarbetstiden blir 40 timmar och ernås genom införandet av arbetsfria lördagar, kan sålunda ett därav direkt föranlett ökat personalbehov adderas till det merbehov, som enligt vad som tidigare sagts ändock skulle följa av att bolagets trafikpersonal erhöles 40-timmars- i stället för 45-timmarsvecka. En sådan ytterligare behovsökning kan ej beräknas. Dess inverkan på bolagets personalförsörjning kommer emellertid troligen ej att i första hand bero på dess storlek utan på dess intermittenta karaktär.

Om trafikinsatsen anpassas efter verkningarna av en förkortning av veckoarbetstiden till 45 timmar med arbetsfria lördagar, får den härav föranledda personalbehovsökningen läggas till nuvarande behov. Vid detta alternativ måste emellertid hänsyn också tagas till den inverkan på personalbehovet, som kan följa av att en längre allmän dag-

arbetstid kommer att gälla måndagar—fredagar. De härav föranledda förskjutningarna av topptrafiktiderna komma givetvis att försvåra bolagets möjligheter att förlägga s. k. delade tjänster inom ramen för nu bestämda 13 timmar. Delade tjänster avspeglar helt naturligt bäst trafikbehovets rytm. Ett fjärmande av den ena topptrafiktiden från den andra förlänger den mellanliggande lågtrafiktiden, varigenom möjligheterna att använda delade tjänster försvåras. Härigenom ökas de ekonomiska och praktiska olägenheter, som följa av att personalstocken måste dimensioneras efter accentuerade toppar och icke efter ett jämnt trafikbehov. Å andra sidan ökas givetvis samtidigt möjligheterna att utnyttja lågtrafikperiodernas överkapacitet för att öka bolagets möjligheter att övertaga en större del av trafikbehovet under intervallerna mellan topptrafiktiderna.

Slutligen må i detta sammanhang nämnas, att trafikpersonalbehovet givetvis också kan röna påverkan av de avtalsförbättringar, som trafikpersonalen av mera psykologiska skäl kan drivas att söka tillkämpa sig, om arbetsfria lördagar införs för andra arbetstagargrupper. Sådana avtalsförbättringar kunna komma att få formen av förbättrad fridagsindelning och snävare regler för komprimering av arbetspassen, så att längre sammanhängande fritid erhålles.

Sammanfattning

Ett allmänt genomförande av 45-timmarsvecka med arbetstiden förlagd till måndagar—fredagar ökar bolagets behov av trafikpersonal i en utsträckning, som nu ej kan beräknas. Det ökade behovet kommer troligen att göra sig gällande mera på grund av att det accentuerar nuvarande fluktuationer än på grund av sin storleksordning.

Ett genomförande av 40-timmarsvecka med arbetsfria lördagar kommer utöver den nyss nämnda behovsökningen att medföra en bruttoökning med ca 650—700 årsarbetare. En under de närmaste åren genomförd rationalisering enligt nu gällande program och förutsättningar minskar detta behov till ungefär hälften.

Några synpunkter på personalförsörjningsmöjligheterna

Spårvägsbolaget har sedan länge haft betydande svårigheter att vidmakthålla stocken av trafikpersonal. Dessa svårigheter begränsa starkt möjligheterna att åstadkomma en i och för sig önskvärd och nödvändig ökning av trafikstandarden. De genom nu möjliga rationaliseringar av olika slag ernådda eller förutsedda personalbesparingarna på viss trafik behövas för och böra sättas in på standardförbättringar på annan trafik. Det kan alltså bedömas som utslutet, att bolaget skall kunna samtidigt anpassa sig efter en mera abrupt och näraliggande allmän sådan arbetstidsförkortning och tillgodose kraven på en ökning av trafikstandarden under andra förutsättningar än att det sker en radikal förbättring av personalförsörjningsmöjligheterna. Då det väl är realistiskt att tänka sig, att en allmän arbetstidsförkortning, åtminstone till en början, kommer att öka konkurrensen om arbetskraften, kan någon sådan radikal förbättring av personalförsörjningsmöjligheterna bedömas ligga utanför det verkligas gräns. Om en arbetstidsförkortning genomföres och samtidigt behovet av en högre trafikstandard eller ett större engagemang av de kollektiva trafikmedlen i tillgodoseendet av Stockholms trafikbehov gör sig starkt gällande, måste man sålunda, åtminstone under en tämligen lång över-

gångstid, räkna med ett kraftigt gap mellan tillgång och behov av trafikpersonal. Detta gap kan till en begränsad del kanske fyllas genom ökad användning av deltidspersonal. En annan del av gapet kan också fyllas av den personal, som blir disponibel genom att staketbestämmelserna slopas och en s.k. kollektivregel för arbetstidsuttag införes, något som f. ö. även av andra skäl är nödvändigt vid en arbetstidsförkortning. Återstoden av gapet måste då fyllas genom övertids- och fridagsarbete av den ordinarie trafikpersonalen. Den extratidsinsatsen kommer dock att vara av en sådan omfattning, att den — utom stora kostnader och stora adminis-

trativa besvärligheter — innebär ett direkt motverkande av syftet med arbetstidsförkortningen. Att i sådan omfattning behöva repliera på en övertidsinsats medför dessutom helt naturligt, att all mera långsiktig planläggning av turlistor och tjänstelistor blir försvårad. Trafikinsatsen blir i hög grad beroende på personalens varierande villighet till övertidsarbete och ju större del av behovet, som skall tillgodoses med extra arbetsinsats, desto mera kan därför företagets utbud av transporttjänster komma att präglas av diskontinuitet och ryckighet.

Stockholm den 25 februari 1956.

Sven Jonasson.

I:5. Övrig offentlig verksamhet

Undersökningar utförda inom stads- och landstingsförbunden samt skolöverstyrelsen

Förutsättningarna för den följande redovisningen av undersökningsmaterial är desamma som angivits i inledningen till bilaga I:4.

Städerna

Svenska stadsförbundet, som via lönenämndssekreterarna i några större städer inhämtat vissa verks- och förvaltningschefers upplysningar i och synpunkter på de berörda frågorna, anför följande:

A. Allmänna synpunkter

Uppenbart är, att ett genomförande av en generell arbetstidsförkortning medför arbetsmarknadspolitiska och ekonomiska problem av vittgående natur. Allmänt kan givetvis sägas, att vid i övrigt oförändrade förhållanden — bibehållen produktionsnivå, oförändrade löner osv. — skulle en följd av förkortningen bli ökat behov av arbetskraft. Lika självklart är emellertid, att denna konsekvens på olika sätt kan komma att motverkas, t. ex. genom tekniska och administrativa rationaliseringsåtgärder av skilda slag. Den för problemet avgörande frågan blir alltså, i vilken utsträckning det inom de kommunala förvaltnings- och verksamhetsgrenarna är möjligt att genom dylika åtgärder kompensera den minskade arbetstiden.

En förkortning av arbetstiden skulle med andra ord i hög grad ytterligare

aktualisera rationaliseringsproblemen. Redan nu har städerna i betydande utsträckning sökt tillvarata möjligheterna till rationalisering. Därmed är självfallet dock ej sagt, att inga ytterligare förbättringar i dessa avseenden kan stå att vinna. Ett så kategoriskt påstående torde ingen vilja göra. Frågeställningen bör i stället vara: på vilka områden och på vilka sätt kan fortsatta rationaliseringsåtgärder tänkas möjliga att genomföra?

Man torde först ha skäl att helt allmänt hävda, att intet tyder på att den sedan länge pågående utvecklingen mot allt högre grad av mekanisering och teknisk rationalisering i stort sett skulle ha stagnerat. Den i olika sammanhang allt vanligare diskussionen om automationen i dagens och morgondagens samhälle tyder snarast på att man torde ha rätt att påstå motsatsen.

Om man sedan för t. ex. de tekniska verksamhetsgrenarna i kommunerna vill söka något mer konkret exemplifiera eventuellt möjliga rationaliseringar, kan man kanske — utan att gå närmare in på mångfalden av tekniska detaljproblem — för elverkens del nämna sådana åtgärder som ökad automatisering av driften vid såväl kraftverk som sekundärstationer, höjning av driftspänningen på sekundärnäten och förläggning i jordkabel av distributionsnäten. För gas- och vattenverkens del torde det inte heller vara orimligt att räkna med att tekniska framsteg skall

möjliggöra åtgärder med liknande verkningar. Inte heller torde man böra bortse från möjligheterna av ökade rationaliseringar på det administrativa planet, t. ex. i fråga om inkasso- och debiteringsförfarandet.

Vid bedömningen av dylika tänkbara rationaliseringsmöjligheter för kommunernas tekniska verk får man å andra sidan inte förbise de förhållanden, som i dessa fall komplicerar rationaliseringsproblematiken. I den mån rationaliseringarna leder till ökad mekanisering, ökade investeringar i maskiner och dyrbara anläggningar o. d., finns givetvis en tendens till ökning av de fasta kostnadernas andel i de totala produktionskostnaderna. För att motverka den ogynnsamma effekt, som kan bli följden härav, måste man vidta särskilda åtgärder. Man tvingas mer än tidigare beakta kravet på ett så långt möjligt effektivt utnyttjande av maskinparken. En möjlighet att lösa detta problem är att införa skiftgång vid sådana arbeten, där man nu tillämpar dagarbetstid. En sådan omläggning medför i sin tur konsekvenser. Arbetstagarna får i större utsträckning än tidigare obekvämt arbetstid, vilket trots arbetstidsförkortningen torde te sig mindre tillfredsställande ur deras synpunkt. Ett annat problem gäller ordnandet av ett arbetstidsschema, som tillgodoser både arbetstagarens och arbetsgivarens intressen. Det bör samtidigt nämnas, att både antalet avbytare och antalet i skiftgången inlagda dagarbetspass vid en arbetstidsförkortning i allmänhet måste utökas. Det är många gånger förknäat med olägenheter att i ett arbetstidsschema behöva skjuta in dagarbetspass, i synnerhet om arbetstagarna inte under dessa pass kan utnyttjas i arbeten, som hänger samman med deras ordinarie arbetsområden, utan måste placeras på andra arbetsuppgifter än

dem, för vilka de är anställda eller utbildade.

De problem, som ur kommunala synpunkter alldeles särskilt måste betonas vid diskussionen om en generell arbetstidsförkortning, hör emellertid samman med det betydelsefulla faktum, att stora delar av den kommunala verksamheten har utpräglad servicekaraktär och under alla förhållanden måste upprätthållas kontinuerligt. Detta gäller bl. a. den verksamhet, som utövas av brand- och polisväsendet, av hälso-, sjuk- och socialvården, av el-, vatten- och gasverken samt gatu-, renhållnings- och hamnförvaltningarna. Härtill kommer, att vissa av dessa verksamhetsgrenar — exempelvis hälso-, sjuk- och socialvården — har en sådan inriktning, att det knappast är möjligt att genom tekniska och administrativa rationaliseringar minska personalbehovet på samma sätt och i samma utsträckning, som eventuellt kan ske inom industrin och andra tekniskt betonade verksamhetsområden. Med hänsyn till bl. a. dessa förhållanden torde det vara ofrånkomligt att en generell arbetstidsförkortning för kommunernas del totalt sett skulle leda till ökat personalbehov, om man skall bibehålla eller höja nuvarande standard. Åtminstone för de servicebetonade, icke-tekniska verksamhetsfälten synes en personalökning oundviklig. Detsamma förefaller emellertid vara fallet också beträffande de mera industrialiserade och tekniska arbetsområdena, trots att rationaliseringsmöjligheterna — som antytts — allmänt sett torde vara större i dessa fall. Hur stor personalökningen blir i förhållande till arbetstidens procentuella minskning, torde svårigen kunna generellt fixeras; härför synes variationerna mellan de vitt skilda verksamhetsområdena vara alltför stora.

I anslutning till vad nyss sagts om en

säkerligen ofrånkomlig ökning i personalbehovet må ett för sjuk- och anstaltsvården speciellt problem nämnas. Det anses ju angeläget att ordna tjänstgöringen på dessa arbetsområden så, att alltför täta ombyten av personal för den sjukes vård undvikas. Det antal personer, som har hand om den personliga vården av den sjuke, är redan nu stort. En ytterligare ökning av vårdpersonalen — vilket alltså förutsättes bli följden av en arbetstidsförkortning — torde därför allmänt sett vara mindre lycklig ur sjukvårdssynpunkt. I detta sammanhang får man emellertid inte heller glömma, att det under senare år skett en utveckling mot en rätt kraftig förkortning av vårdtiderna. Det är kanske inte helt uteslutet, att tendensen till ökad vårdintensitet och större patientomsättning kan komma att åtminstone i någon mån minska nu anförda olägenheter.

Till ovanstående allmänna synpunkter, som äger giltighet vid en arbetstidsförkortning såväl till 45 som till 40 timmar per vecka, oberoende av på vilket sätt förkortningen åstadkommes, skall här nedan knytas några korta reflexioner rörande ett par mera speciella typer av problem, som för kommunerna skulle få aktualitet vid en generell arbetstidsförkortning. De viktigaste berör bostadsproblemet och undervisningsväsendet.

I den mån som arbetstidsförkortningen medför ökat behov av arbetskraft, kommer samtidigt inom vissa verksamhetsgrenar att uppstå behov av ytterligare bostäder. Så blir fallet framförallt beträffande personal, som på grund av sitt arbete är hänvisad att bo i omedelbar eller nära anslutning till sin arbetsplats. I sådant fall blir det kommunens uppgift som arbetsgivare att anordna dessa personalbostäder. Liknande kan effekten bli för städerna även i andra

fall, t. ex. om det bortfallna antalet arbetstimmar skall kompenseras genom inflyttning från landsorten av nya arbetstagare. Åtminstone med nuvarande läge på bostadsmarknaden skulle i dylika fall stora problem uppstå. Lokaler måste givetvis också reserveras för den utökade maskinparken och därmed sammanhängande reparationservice. Vidare bör erinras om att på vissa områden av den kommunala förvaltningen vid en arbetstidsförkortning måste anordnas sådan skiftgång, att fler anställda än för närvarande åläggas nattarbete. Detta ställer i sin tur speciella krav på bostädernas storlek och utformning.

Skol- och utbildningsfrågorna undgår inte heller att påverkas vid en generell förkortning av arbetstiden. För närvarande har de heltidsanställda yrkeslärarna som regel en undervisningsskyldighet överstigande 40 timmar per vecka. Om man vill upprätthålla nuvarande utbildningsmål, leder en arbetstidsförkortning till krav på längre utbildningstid — avkortningen av antalet timmar per vecka kan nämligen inte beräknas bli kompenserad genom en förlängning av läsåret, som vid yrkesskolorna redan nu är långt i förhållande till läsåret vid övriga skolor. Även med hänsyn till elevernas rekreationsbehov torde en förkortning av ferierna få anses utesluten. En förlängd utbildningstid leder emellertid i sin tur till minskad utbildningskapacitet. Om man skall bibehålla eller höja den nuvarande utbildningskapaciteten, erfordras alltså — under angiven förutsättning — fler lärare och fler skollokaler. I båda hänseendena råder för närvarande stor brist. Det kan möjligen invändas, att detta resonemang tar alltför stor hänsyn till vedertagna utbildningsformer, och att man inte får betrakta yrkesutbildningen i sin nuvarande organisa-

tion och uppläggnings som slutgiltigt utformad. Detta kan vara riktigt; frågan är givetvis svår att bedöma. Men det bör tilläggas, att alternativet att avväga utbildningsmålet efter en lägre utbildningskapacitet vore en åtgärd, som inte skulle överensstämma med utan stå i direkt strid mot strävandena från statens och kommunernas sida till en förbättrad och utökad yrkesutbildning.

Slutligen förefaller även en annan omständighet böra nämnas, då den ur kommunal synpunkt är av icke obetydligt intresse. Här avses bisyssleproblemet. I viss omfattning har åtskilliga kommunala arbetstagare redan nu bisysslor vid sidan av sitt ordinarie arbete. Det kan erfarenhetsmässigt konstateras, att strävandena att på dylikt sätt skaffa sig extrainkomster i många fall inneburi, att arbetstidsförkortningen i realiteten inte lett till det som primärt avses, nämligen ökad fritid. Om arbetstiden avkortas till 40 eller 45 timmar per vecka, blir de reella möjligheterna till bisysslor större. Man torde även kunna räkna med att arbetstagarerna i större utsträckning kommer att åta sig bisysslor. Det bör också observeras, att om förbud uppställes för arbetstagare att tjänstgöra mer än 40 eller 45 timmar per vecka hos en och samma arbetsgivare detta kommer att utestänga den hos kommunen anställda från möjligheten att som hittills åta sig en bisyssla hos den egna kommunen.

I princip har det givetvis inte någon större betydelse — vare sig för de allmängiltiga eller de mera speciella synpunkter som framförts i det föregående — om en arbetstidsförkortning sättes till 45 eller till 40 timmar per vecka. De typer av problem som uppkommer blir i stort sett desamma. Det är emellertid självklart, att verkningarna blir mer skärpta och svårbestämda i det senare fallet än i det förra.

B. Speciella typer av problem vid en femdagarsvecka

I valet mellan olika möjligheter för genomförande av en någorlunda betydande arbetstidsförkortning torde alternativet med femdagarsvecka, dvs. som regel fria lördagar, för de flesta te sig mest tilltalande. Från städernas sida har man emellertid i allmänhet framhållit, att detta alternativ visserligen ur en del allmänna synpunkter synes gynnsammast, men att det för kommunen som arbetsgivare även torde skapa de flesta problemen.

Ett allmänt tillämpande av femdagarsvecka kommer inom vissa servicegrenar att föranleda utbyggnad av jourtjänsten, t. ex. vid driftsavdelningar inom el-, gas-, vatten-, gatu- och renhållningsverken. Vid nuvarande arbetstid av 48 timmar per vecka föreligger inte sällan svårigheter att avdela personal för sådan beredskap på söndagar. Det finns anledning anta, att dessa problem kommer att accentueras ytterligare, om vid en arbetstidsförkortning fria lördagar införes för dagarbetare. En annan fråga är, om en beredskap av nuvarande omfång och organisation blir tillräcklig. Vid vissa driftsanläggningar uppehålls beredskapen endast med arbetsledarpersonal, som vid driftsstörningar har att tillkalla erforderlig reparations- eller servicepersonal. Men om fria lördagar genomföres, torde man få räkna med att denna personal blir mera svåråtkomlig lördag—söndag, varför även den torde få åläggas viss beredskap. En utökning av beredskapspersonalen bleve alltså sannolikt erforderlig.

Såväl kostnaderna för den ofrånkomliga beredskapen som kostnaderna för övertidsarbeten vid reparationer på grund av strömvabrott, gas- och vattenläckor osv. skulle med andra ord säkerligen öka som följd av en femdagarsvecka.

För el-, gas- och vattenverken aktualiserar en arbetstidsförkortning i form av fria lördagar alldeles speciella typer av problem. För båda de förstnämnda verksamhetsgrenarna torde ökade möjligheter att magasinera energi bli erforderliga. Gasverken arbetar med en någorlunda jämn dygnsproduktion så avpassad, att den motsvarar genomsnittsförbrukningen under veckan. Om den totala gaskonsumtionen blir lika stor som för närvarande, erfordras större gastillverkningskapacitet under tiden måndag—fredag. Femdagarsveckan torde med andra ord leda till behov av flera både gasklockor och ugnar.

För elverken torde problem uppstå på grund av en minskad utnyttningstid, dvs. det förhållandet att industrin förbrukar sitt veckobehov av energi under ett mindre antal dagar, vilket alltså medför en högre effektuttagning. Vid nu allmänt tillämpade tariffnormer kommer detta att medföra en ökning av energipriset, eftersom elkraften är billigare ju jämnare den uttas. Denna ökning kommer visserligen elverken och kommunerna tillgodo som merinkomst, men man kan på förhand ej avgöra om den blir tillräcklig för att kompensera den ökning av energipriset, som elverken i sin tur får vidkännas för den inköpta elkraften. Härtill kan man från kommunernas sida peka på en annan budgetmässig faktor: den inkomstminskning som för de kommunala buss- och spårvägsföretagen torde bli resultatet av arbetsfria lördagar, eftersom ett bortfall av ett stort antal resor till och från arbetet blir följden.

Såväl vid el- och gasverken som vid vattenverken är ju de största svårigheterna förknippade med de s. k. topparna. Frågan huruvida toppförbrukningen kommer att öka eller minska torde knappast utan vidare kunna entydigt besvaras. Den har heller inte bedömts

helt likartat av de tillfrågade verksamhetscheferna i städerna. Å ena sidan kan det sägas, att de toppar i förbrukningen, som inträffar under morgontimmar, måltidsraster och vissa kvällstimmar, kan komma att utjämnas under en arbetsfri lördag, eftersom industrins konsumtion då kan till största delen borträknas och eftersom folks levnadsvanor är så olika under fridagar. Men å andra sidan kan vid en femdagarsvecka rytmen i t. ex. vattenförbrukningen ändras så att vecko- och årsförbrukningen visserligen minskar något men toppförbrukningen ökar. I så fall torde man knappast kunna möta denna situation utan utbyggnad av reningsanläggningar, pumpstationer och ledningsnät.

Även hamnförvaltningarnas serviceverksamhet utmärks därav, att den till stor del måste pågå kontinuerligt. En arbetstidsförkortning i form av fria lördagar torde därför inte vara möjlig för hamnrörelsen: väntetiden för fartygen skulle komma att stiga, och hamnarnas hårdare belastning under veckans fem arbetsdagar skulle kräva en utvidgning av hamnarna, utbyggnad av magasin, kajer m. m.

De problem, som vid en femdagarsvecka skulle uppstå för undervisningsväsendet, är principiellt av stort intresse, då värdet av fria lördagar ju till stor del blir beroende av om samtliga familjemedlemmar som regel blir lediga denna dag, alltså även skolbarnen. Problemen är i stort sett av samma slag som tidigare i denna skrivelse redovisats för skolväsendets del. Att göra lördagen arbetsfri för sådan personal som städerskor, vaktmästare, expeditionspersonal, bispisningspersonal, skol-läkare, skoltandläkare och skolsköterskor vore möjligt endast i den mån även undervisningen komme att inställas denna dag. Detta skulle innebära en förlängning av arbetsdagen eller en för-

kortning av ferierna. Mot båda lösningarna kan väsentliga och vägande invändningar göras. Det förefaller som om problemen inom skolväsendet leder fram till slutsatsen, att ett eventuellt genomförande av 40- eller 45-timmarsveckan enklast kunde tänkas ske genom ett system med fria lördagar under skolfrietiden och med eljest betingade dagarbetstidsförkortningar under övrig del av året.

Vid vissa anläggningsarbeten förekommer redan nu i kommunerna kortare arbetstid än 48 timmar per vecka under den mörka årstiden på grund av svårigheterna att ordna belysning. Genom en arbetstidsförkortning med fria lördagar kommer personalen vid dessa arbeten att kunna utnyttjas i än mindre utsträckning än för närvarande under den mörka årstiden, vilket innebär ett större produktionsbortfall än som svarar mot själva arbetstidsförkortningen. Med hänsyn härtill vore alternativet med bibehållande av sexdagarsvecka men med en avkortning av den dagliga arbetstiden att föredra. Emellertid inverkar en annan omständighet i motsatt riktning. Vid anläggningsarbeten åtgår som regel dagligen en längre tid till för- och efterarbeten än vid andra slag av kommunala arbeten. Denna tid är relativt konstant och påverkas inte av den dagliga arbetstidens längd. Ur denna synpunkt är lördagar förhållandevis »dyrbara» arbetsdagar. Vid ett system med fria lördagar skulle följaktligen de fasta tiderna för för- och efterarbeten komma att utgöra en procentuellt mindre del av veckans totala arbetstid. Detta innebure sålunda åtminstone för anläggningsarbetena en ganska väsentlig ekonomisk fördel, som måste vägas mot den antydda olägenheten att dygnets

ljusa timmar inte blir utnyttjade på samma sätt som vid arbete även på lördagar.

Det bör slutligen erinras om att en femdagarsvecka kan förväntas medföra fritidsproblem i betydande utsträckning med ökade krav på kommunala insatser i fråga om förströelsemöjligheter och fritidslokaler.

C. Redan genomförda arbetstidsförkortningar

För gasverks- och tunnelarbetare har arbetstidsförkortningar genomförts från 48 timmar till 42 timmar per vecka. För gasverkens del har förkortningen i vissa fall lett till höjda produktionskostnader men även inneburit en minskning av de tidigare rekryterings svårigheterna för skiftarbetena. I andra fall har en eljest erforderlig personalökning kunnat undvikas på grund av fortskridande nedgång i gaskonsumtionen.

Arbetstidsförkortningen för tunnelarbetare i Stockholm infördes den 1 juni 1955. Med hänsyn till den korta tid, som den nya ordningen tillämpats, är det svårt att nu bilda sig en bestämd uppfattning om dess verkningar. Det kan dock nämnas, att det på en avgränsad arbetsplats visat sig att produktionen per vecka i medeltal blivit av samma storlek som tidigare trots tidsavkortningen och trots att full lönekomensation härför omedelbart lämnades. Följden har alltså på denna arbetsplats blivit en ökad förtjänst per arbetstimme.

Stockholm den 2 mars 1956

SVENSKA STADSFÖRBUNDET

Sixten Humble

/Sten-Sture Landström

Landstingen

Svenska landstingsförbundets byrå anför följande:

Antalet landstingsanställda kan för närvarande beräknas uppgå till c:a 40 000. Av detta antal torde c:a 35 000 ha en i tjänstgöringsschema reglerad arbetstid om i genomsnitt 48 timmar i veckan. Eftersom denna personal är sysselsatt inom sjukvården är det sjukvårdsinrättningarnas karaktär och struktur, som är avgörande för huru arbetstiden uttages. Det torde mera sällan förekomma, att arbetstiden kan uttagas på sådant sätt, att arbetstiden per vecka håller sig vid exakt 48 timmar. I regel varierar arbetstiden starkt från dag till dag och från vecka till vecka men är så planerad, att det för biträdespersonalen blir 192 timmar på en 4-veckorsperiod, dvs. i genomsnitt 48 timmar per vecka. För den sjukvårdsutbildade personalen (sjuksköterskor och barnmorskor) är tjänstgöringsschemat ofta lagt på längre tidsperiod än 4 veckor — det är ej ovanligt med schema på 6 veckor eller längre tidsperioder. Arbetstidsschemat kan ofta vara utformat med hänsyn till vederbörande befattningshavares kvalifikationer ävensom möjligheten att erhålla lämplig avlösare. Vid de mindre anstalterna är detta särskilt framträdande. Vidare kan ett lasarets belägenhet invid en starkt trafikerad väg eller en industri medföra att olycksfallsberedskapen måste hållas särskilt hög och att därför arbetstiden måste uttagas på ett annat sätt än vid andra lasarett av samma storleksordning. I fråga om exempelvis barnmorskor i sluten vård förekommer att avlösning måste ske genom anlitan- de av barnmorskor i öppen vård. Detta medför i många fall organisatoriska problem, som måste beaktas vid uppgörande av arbetstidsschema för anstaltsbarn-

morskorna. Med den ovannämnda starka differentieringen mellan sjukvårdsinrättningarna, deras belägenhet och tillgång på personal av olika kategorier uppkomma en mängd problem av ovan angiven art.

Vid en förkortning av arbetstiden uppkomma för sjukvårdens huvudmän en mångfald problem. I första hand måste personalen utökas. I vad mån detta kan motverkas genom rationaliseringar är ytterst svårt att uttala sig om. Rent allmänt kan sägas, att rationaliseringen på grund av rådande personalbrist och det ökade sjukvårdsbehovet redan nu drivits så långt som det över huvud taget är möjligt med hänsyn till nuvarande organisationsformer. Det har redan uttalats allvarliga farhågor för att vad som i detta avseende åtgjorts kan äventyra sjukvårdens standard. Det är möjligt att en omläggning av rutinen på sjukhusen skulle kunna medföra en relativ minskning av personalbehovet. Detta får dock icke medföra någon sänkning av sjukvårdens standard och är även beroende av möjligheterna att för såväl patienter som personal ändra dygnets indelning. Det måste i detta sammanhang framhållas, att personalsituationen på ett sjukhus även är beroende på avdelningarnas storlek. Vissa avdelningar äro redan i dag i den situationen att man står på gränsen att utöka personalen. Varje minskning av arbetstiden utlöser här omedelbart krav på personalökning. Rent allmänt må framhållas, att en sänkning av arbetstiden till 45 timmar per vecka kommer att medföra behov av personalökning. Huru stor denna ökning blir kan icke förutses men många tecken tyda på att behovet kommer att variera starkt från ort till annan och att den känsligaste punkten är sjuksköterskor och barnmorskor, på vilka det redan nu råder allvarlig brist. Vid en

sänkning av arbetstiden till 40 timmar per vecka torde kravet på utökning av personalen bli allmän. Det framstår därför såsom synnerligen angeläget, att en eventuell sänkning av arbetstiden genomföres successivt och att i samband därmed det ökade personalbehovet tillgodoses genom ökad utbildning av i första hand sjuksköterskor och barnmorskor.

Ett särskilt problem som bör beaktas i detta sammanhang uppkommer i fråga om personal utan fastställd arbetstid t. ex. distriktssköterskor, distriktsbarnmorskor, föreståndarinnor vid barnhem m. fl. anstalter samt läkare. Såvitt kan bedömas kommer även sådan personal att kräva att få del av en allmän arbetstidsförkortning. Detta kan synbarligen icke ske på annat sätt än genom ändrad distriktsindelning för exempelvis distriktssköterskor, vilket medför behov av flera distriktssköterskor och i fråga om andra grupper i form av krav på flera medhjälpare — såsom biträdande föreståndarinnor och läkare. I huvudsak rör det sig här om utbildad personal på vilket det redan nu råder en besvärande brist.

Av betydelse är även huru en arbetstidsförkortning kommer att genomföras i praktiken. Om det blir så, vilket många tecken synas peka på, att arbetstidsförkortningen skulle uttagas i form av fria lördagar, kan befaras, att på områden där så ej kan ske, krav på kontant kompensation för lördagsarbete kommer att framföras. Detta kan medföra ekonomiska konsekvenser för bl. a. sjukvårdens huvudmän av stora mått.

En konsekvens av det ökade personalbehovet blir att på orter utan hyresmarknad bostäder måste ordnas. Redan nu är bostadssituationen sådan att erforderlig utökning av personal ej kunnat ske förrän bostadsfrågan ordnats och

detta även i orter med hyresmarknad. Landstingen ha därför i stor utsträckning måst engagera sig i bostadsbyggande. Om landstingen i samband med en arbetstidsförkortning skulle se sig nödsakade att investera än mer kapital i bostadsbyggande, kan detta snedvrída landstingens investeringsplaner och leda till att planerade utbyggnader av sjukvårdsinrättningar av ekonomiska eller arbetskraftsmässiga hänsyn ej kan ske i den omfattning och takt som är nödvändigt.

Ett problem som jämväl torde särskilt beaktas i sammanhanget är utbildningsanstalternas kapacitet. Såsom ovan framhållits är det angeläget, att kapaciteten höjes så att den ökade efterfrågan på sjukvårdsutbildad personal kan tillgodoses. Då emellertid utbildningen i allmänhet är planerad så att inom en viss tidrymd ett visst antal timmar teori och praktik skall inhämtas — vid sjuksköterskeskolor vanligtvis 48 timmar i veckan — kommer en allmän förkortning av arbetstiden jämväl att medföra en nedsättning av antalet undervisningstimmar per vecka. Om antalet timmar i de olika ämnena ej kan minskas, måste en dylik nedsättning av antalet undervisningstimmar per vecka leda till en förlängning av utbildningstiden. Detta kommer att kräva alldeles särskilda överväganden, då ju samtidigt en utökning av kapaciteten måste ske. Synbarligen måste man här tänka sig en väsentlig utbyggnad av sjuksköterskeskolorna. Detta medför ny- eller tillbyggnader av skollokaler och elevbostäder samt behov av flera lärare. Vad nu sagts gäller i allt väsentligt även i fråga om andra skolformer hos landstingen såsom exempelvis centrala verkstadsskolor och den lägre lantbruksundervisningen.

För Svenska landstingsförbundets byrå:

Hans Sandberg

Skolan

På framställning av utredningen om kortare arbetstid har skolöverstyrelsen från de olika arbetsenheterna inom styrelsen inhämtat *upplysningar* beträffande vissa i utredningens skrivelse angivna synpunkter. Därvid har i stort sett följande anförts.

1. Några mera fullständiga uppgifter om utländska erfarenheter av en förkortad arbetsvecka inom skolan föreligger inte i skolöverstyrelsen. I samband med en nyligen inom överstyrelsen företagen utredning om arbetstidens fördelning i skolan nämndes som exempel på länder med 5-dagarsvecka Storbritannien och Nya Zeeland. I viss utsträckning är förhållandet detsamma i Frankrike och USA. Oftast engageras dock i dessa fall skolan i friluftssamhet under den från egentlig undervisning frilagda dagen.

2. Några speciella problem för skolan på orter, där man redan har 5-dagars arbetsvecka inom näringslivet, har inte inrapporterats till skolöverstyrelsen.

3. Om 5-dagarsvecka med arbetsfri lördag allmänt genomföres, kommer detta med all sannolikhet att medföra önskemål — också vid internatskolorna — om skolfri lördag, även om önskemålet ej blir allmänt. Det är möjligt, att inställningen till denna fråga kan bli beroende på bebyggelseförhållandena och av den lokala fördelningen på olika socialgrupper.

Det finns risk för att den ökade fritiden för eleverna kommer att göra ungdomens fritidsproblem i synnerhet i tätorter svårare att bemästra än de är för närvarande. Ganska många föräldrar torde komma att finna det svårt att sysselsätta barnen under två fridagar och skulle känna sig mera bundna, t. ex. då barnen inte kan få sin van-

liga skolmåltid utan måste äta hemma. Den rekreation, genom t. ex. landsvistelse, som en skolfri lördag borde ge för tätorternas barn, är möjlig blott för ett fåtal, beroende dels på klimatiska förhållanden och dels därpå att de flesta säsongsstugor ej är vinterbonade. Om sysselsättningsproblemet ej kan lösas, riskerar man, att fridagen ej blir utnyttjad på lämpligt sätt, och att en femdagarsvecka får ogynnsamma konsekvenser i fråga om elevernas fostran och hållning.

Allmänt kan sägas, att om undervisningen inom ramen för nuvarande läsår och kurser koncentreras till fem dagar, detta kommer att medföra längre skoldagar och kortare tid för läxläsning. I de högre skolorna måste bl. a. den frågan övervägas, om läxfriheten till måndagarna skall kunna bibehållas under de nya förhållandena. Med nuvarande storlek på klasserna torde det vara omöjligt att begränsa läxgivningen till fyra veckodagar utan att avsevärt skära ner kurserna, i synnerhet som man — såsom nämnts — samtidigt måste räkna med att skoldagen sannolikt i regel måste ökas med någon timme och att eleverna alltså måste få mindre tid för läxläsning.

Skolorganisatoriskt skulle 5-dagarsvecka innebära en relativt betydande besparing i fråga om skolskjutskostnader. Å andra sidan torde de redan nu starka komplikationerna med väntetider och kraven på extra-skjutsar ökas, då skillnaderna mellan de olika stadiernas dagliga lästider måste tänjas ut.

Lokalbristen kommer att bli mera kännbar, om 5 dagars arbetsvecka införes i skolorna. Det blir t. ex. svårt att kunna utnyttja gymnastiksalarna i önskad omfattning. För närvarande kan gymnastiksalarna vid läroverken i regel utnyttjas 42 timmar i veckan under skoltid. Vid genomförd femdagarsvecka

skulle dessa lokaler emellertid kunna användas 40 timmar, om skoldagen omfattade 8 timmar, och endast 35 timmar, om antalet lektioner begränsades till 7 per dag. Motsvarande svårigheter skulle uppkomma i fråga om övriga specialrum. Vid nuvarande brist på skollokalerna av alla slag torde man icke kunna bortse från dessa förhållanden.

4. För folkskolans del bör det inom det nuvarande läsåret vara möjligt att utan orimlig förlängning av skoldagen genomföra 5-dagarsvecka för klasserna 1—2. I vissa fall praktiseras anordningen redan nu. Beträffande klass 3 får omläggningen anses bli möjlig efter en viss beskärning av timplanen. För klass 4 blir problemet svårare att bemästra. Det måste anmärkas, att varje beskärning av timplanerna sannolikt närmast kommer att drabba färdighets- och övningsämnen. Från och med klass 5 blir ämnesträngseln på timplanen så stor, att man svårigen med rimlig längd på arbetsdagen kan tänka sig en 5-dagarsvecka utan avsevärd reduktion av tim- och kursplanerna.

I de högre skolorna skulle på de flesta skolstadierna och linjerna under förutsättning av nuvarande läsår och timtal vid en genomförd femdagarsvecka endast undantagsvis behöva förekomma en skoldag på åtta timmar. De schematekniska svårigheterna skulle emellertid bli så stora, att åttatimmarsdagen i praktiken torde bli ganska vanlig. Observeras måste de praktiska linjerna med deras höga timtal. Åtskilliga skolor har dock redan nu i stor utsträckning sökt få i varje fall lördageftermiddagen ledig. Vid något internatläroverk (adventisternas Ekebyholm) är hela lördagen frilagd, men övningsämnen har då inskränkts. En genomgående reduktion av timtal och kursinnehåll bleve vid bibehållen läsårslängd och en allmänt fri veckodag erforderlig.

Tiden för den muntliga studentexamen förlänges med 1—2 dagar, vilket medför vissa olägenheter med hänsyn till de militära inkallelserna. Några större problem i fråga om examensskrivningarna torde ej uppkomma.

Vid folkhögskolorna synes skolfria lördagar organisatoriskt kunna ordnas. Vinterkurserna torde dock komma att förlängas med 1—2 veckor.

Frågan om en allmän förlängning av läsåret som kompensation för en minskning av veckotimtalet är en så väsentlig social, hygienisk och pedagogisk fråga, att särskild utredning härom torde bli erforderlig vid övergång till 5-dagars arbetsvecka.

5. En ytterligare förlängning av skoldagen skulle i allmänhet medföra ökad uttrötning av eleverna med sämre undervisningsresultat som följd samt ge mindre tid till läxläsning. Det torde bli svårare än förr att låta pedagogiska synpunkter bli avgörande vid schemalaggingen. Skolornas dagsschemata torde redan nu vara uppgjorda i syfte att nå en lämplig avvägning mellan arbete och fritid och därför sakna marginal för en utökning av arbetstimarna. Det har som en speciell synpunkt framhållits, att lärarnas möjligheter att ta övertimmar reduceras, om undervisningen koncentreras till fem dagar, vilket på grund av lärarbristen kan medföra svårigheter.

Från överstyrelsens skolhygienrotel har uttalats, att om skolfri lördag skulle medföra motsvarande förlängning av övriga skoldagar måste man, ur skolhygienisk och allmän medicinsk synpunkt, bestämt avråda från en sådan skolfri lördag.

6. Om skolarbetet koncentreras till fem av veckans dagar bör man kunna räkna med att frivilliga organisationer av olika slag i samverkan med skolan kommer att ägna större krafter än nu

är fallet åt sin ungdomsverksamhet. Detta gäller såväl idrottsorganisationer som andra ideella organisationer.

Att placera vissa av skolans reguljära friluftsovningar på lördagarna vore kanske tänkbart, men skulle icke kunna genomföras utan intrång på det nuvarande syftet med friluftsdagarna. Dessa skall bl. a. ge eleverna omväxling och rekreation i det dagliga skolarbetet och bereda lärarna tillfälle att vid friluftsovningar träffa och lära känna sina elever under friare och mera obundna former än eljest. Vid genomförd fem dagars arbetsvecka komme otvivelaktigt motstånd att resas från lärarhåll mot att under vissa lördagar nödgas medverka vid friluftsverksamheten. I praktiken skulle under sådana förhållanden arbetet med friluftsverksamhetens genomförande troligen komma att i stor utsträckning överflyttas på de ideella organisationerna och en betydelsefull möjlighet till kontakt mellan lärare och elever skulle bortfalla.

Om fritidsverksamheten på eljest ledig dag leddes av lärare, skulle denne vara berättigad till kompensationsledighet annan veckodag, vilket i vissa fall ej är genomförbart och i varje fall skulle ytterligare komplicera schemalaggingen.

Obligatorisk fritidsverksamhet förlagd till lördagen skulle kanske väcka opposition från familjer, som eljest ville resa bort över veckoslutet.

Vid internaten måste de över veckohelg kvarvarande eleverna sysselsättas, vilket dock inte behöver erbjuda andra problem än sådana som rör personaltillgången.

7. För samtliga internatskolor för blinda, döva och psykiskt efterblivna gäller att förkortad arbetstid för lärarna kräver en förstärkning av vård- och ekonomipersonalen i ungefärlig proportion till arbetstidens förkortning.

Skolfri lördag kommer att kräva utökad pedagogisk personal, när det gäller elevernas fritidssysselsättningar. För blind- och dövskolorna bör man räkna med deltidsanställd arbetskraft med speciella kvalifikationer för dessa uppgifter.

Vad gäller skolhemmen, kan man förvänta, att många barn kan resa till sina hem över lördag—söndag. Endast i enstaka fall kommer dock samtliga barn vid ett skolhem att kunna lämna detta varje lördag—söndag. Enär personalen redan nu är knappt beräknad, kommer förkortad arbetstid för befattningshavarna att kräva utökad tillsynspersonal.

Även i övrigt måste skolans personal beräknas få del av samma förmåner som andra grupper. Vaktmästar- och skolmåltidspersonal synes därvid inte inta någon särställning i förhållande till andra motsvarande personalgrupper. Hur skolmåltidspersonalen skulle ställa sig till femdagarstjänstgöring, eventuellt med lägre löner i proportion till det minskade arbetet, är svårt att bedöma. De skolfria lördagarna skulle å andra sidan med oförändrad läsårslängd innebära, att utgifterna för skolmåltider denna veckodag sparades in. En betydande kostnadsminskning för stat och kommun (uppskattningsvis omkring 15 miljoner kronor årligen) skulle uppkomma.

8. Om man uteslutande tar hänsyn till undervisningstimmarna, berörs inte ens lärare med maximalt antal övertimmar av en nedskärning till och med till 40 veckotimmar. Tar man med i beräkningen — vilket måste vara riktigt — hemarbete av olika slag, varierar arbetstiden inom mycket vida gränser, och redan nu har säkert många lärare väsentligt mer än normalt antal arbetstimmar per vecka. Avkortas ensidigt arbetsveckan inom andra yrken, bidrar

detta inte till att göra lärarbanan mera attraktiv. Givetvis är denna synpunkt mindre framträdande, om nedskärningen av den allmänna arbetsveckan skulle stanna vid 45 timmar. Överstyrelsen erinrar om att samtliga hithörande frågor har karaktär av förhandlingsfrågor.

De anförda uppgifterna torde ge en viss belysning av frågan om konsekvenser och innebörd för skolväsendets del av en 5 dagars arbetsvecka. I vilken utsträckning en sådan blir behövlig för

skolans del vid tillämpning av anordningen inom näringslivet kan ej nu med säkerhet bedömas. Givet är emellertid att skolan — sedan en reduktion av veckoarbetstiden genomförts inom näringslivet — måste få kännning härav och vidta eller föreslå erforderliga åtgärder.

Stockholm den 31 december 1955

På skolöverstyrelsens vägnar
Gustaf Sivgård

I: 6. Anteckningar från några industribesök

Utredningsmännen besökte i november 1955 gemensamt sex industriföretag. Därvid besågs industrialläggningarna, varefter informella överläggningar ägde rum med företrädare för företagsledning och anställda vid varje företag för sig. Beträffande fem av de besökta företagen har vad som därvid framkom jämte en del uppgifter om arbetstider sammanfattats i det följande.

Formuleringarna i det följande är inte att betrakta som exakta uttryck för enskilda personers, organisationers eller företags ståndpunkter. De i överläggningarna deltagande gjorde sina diskussionsinlägg under förutsättningen att de kunde tala fritt ur hjärtat utan att anses bundna för framtiden av vad de sagt.

I. Holmens Bruks och Fabriks AB:s textilavdelning i Norrköping

Sammanträdet ägde rum den 2 november 1955 sedan utredningens ledamöter gjort en rundvandring i det nya sidenväveriet Uttern.

Gällande arbetstider.

Textilavdelningen har ca 1 700 arbetare och ca 325 tjänstemän. Ca 900 arbetare går på dagtid, 650 på 2-skift och ca 125 på deltid.

Dagarbete:

månd.—fred. kl. 6.48—17.00;
raster 8.00—8.12 samt 11.30—13.00;
lörd. 6.48—12.30.
48 timmars arbetsvecka.

Twåskiftarbete:

Skift I	månd.—fred.	5.00—13.30
	lörd.	5.00—10.30
	(per vecka 48 t)	
Skift II	månd.—fred.	13.30—22.00
	lörd.	10.30—16.00
	(per vecka 48 t)	

6 st. 12 minuters raster är inlagda i de båda skiften. Arbetsveckan blir därmed 46¼ t. Detta gäller dock inte bomullsspinneriet och bomullsväveriet, som inte har några raster och sålunda 48 timmars arbetsvecka.

Tjänstemännens ordinarie arbetstid är 39½ t/v.

Försök med arbetstidsförkortning vid sidenväveriet (Uttern).

Skiften enligt ovan förändras så att första skiftet börjar kl. 6.00 i stället för kl. 5.00 och andra skiftet slutar 22.30 i stället för kl. 22.00.

Arbetstiden blir därmed:

Skift I	månd.—fred.	6.00—14.00,
	rast	8.00—8.12

lörd.	6.00—11.00,
	rast 8.00—8.12
(per vecka 45 t inkl. raster,	
43¼ t exkl. raster)	
Skift II månd.—fred.	14.00—22.30,
	rast 18.00—18.12
lörd.	11.00—16.00,
	rast 13.00—13.12
(per vecka 47½ t inkl. raster,	
46¼ t exkl. raster)	

Arbetstiden blir genom omläggningen 1¼ t kortare per skift och vecka, dvs. i genomsnitt inkl. raster 46¼ t/v; exkl. raster 45 t/v.

Försöket, som omfattar drygt 200 arbetare, pågår sedan den 24 oktober 1955 t. o. m. april 1956¹ sedan arbetarskyddsmyndigheterna beviljat dispens för den kvinnliga arbetskraften till arbete den sista halvtimmen i det senare skiftet.

Arbetsbelastningen

Textilavdelningen vid Holmens Bruks och Fabriks AB karakteriseras med avseende på arbetsbelastningen av att sommarmånaderna är högsäsong. Arbetet med varor, som skall levereras, sammanfaller då med tillverkningen av prover. En inarbetning av sommarlördagar under annan tid av året är därför inte möjlig. Företagsledning, arbetsledare och arbetare är överens om att pressen är störst på sommaren men att man inte kan göra så mycket åt förhållandet på grund av branschens karaktär. Genom säsongjämnheter och personalbrist kan fabrikenas kapacitet ej helt utnyttjas.

Från arbetarsidan framhålles, att arbetstakten är hårt uppdriven. Det ihållande buller som råder i vävsalar och andra fabrikslokaler betecknas som psy-

kiskt påfrestande. För arbetare som går hela skiftet utan rast och sköter 16—20 vävstolar — man äter vid vävstolarna — blir pressen hård. Från företagsledningens sida uttalades, att fabriksarbetet över huvud taget numera är mer psykiskt ansträngande än förr, bl. a. på grund av en högre mekaniseringsgrad, men att i gengäld den fysiska ansträngningen för en fabriksarbetare inte är på långt när lika stor nu som för tjuo—trentio år sedan.

Det uttalades från arbetarsidan, att allt färre arbetare står ut till 67-årsåldern. Från personalavdelningen framhölls här till, att genomsnittsåldern bland arbetarna stigit på senare år och att antalet pensionärer med 50 tjänsteår är ganska stort. Man har försökt omplacera äldre arbetare till lättare arbete. Under textilkrisen 1952 slogs en del arbetare ut (ca 30 på en gång), men de flesta av dessa var folkpensionärer. Många arbetare som lämnat Holmen kommer tillbaka, därför att de funnit arbetet tyngre i andra industrier. Arbetare med goda ackord kör hårt, samtidigt som jäktet ökar i livet överhuvud.

Frånvaro, rörlighet, restid

Frånvarofrekvensen betraktas inte som något stort problem; den är ca 12 dagar genomsnittligen för män och år samt 24 för kvinnor. Den »manspillan» man kunnat iakttä under den första arbetstimmen (kl. 5—6) har inte statistikförts separat, men det ansågs att försen ankomst inte var ovanlig. Att döma av de erfarenheter man vunnit i vissa västsvenska textilindustrier, har en arbetstidsförkortning inte någon avgörande

¹ De nämnda arbetstiderna tillämpas även efter april 1956.

de betydelse för att nedbringa rörligheten hos arbetskraften. Där har nämligen förekommit kortare arbetstid (44 t/v i genomsnitt) men större rörlighet än i Norrköping.

Omsättningen av personal är stor. Den låga textilarbetarelönen ansågs vara den främsta orsaken härtill. Den manliga textilarbetarelönen i Norrköping beräknas vara ungefär 1 kr/tim. lägre än den genomsnittliga arbetarlönen i staden. Inklusivt alla tillägg är textilarbetarlönen i genomsnitt för män i Norrköping f. n. ungefär 370 öre/tim.

Arbetarnas *resväg* är för flertalet mindre än 1 km fågelvägen.

Synpunkter på arbetstidens nuvarande förläggning

En nackdel är för tvåskiftsarbetarna den tidiga igångsättningen på morgnarna (kl. 5.00). Arbetarna måste de veckor de arbetar i det tidiga skiftet stiga upp mellan kl. 3.30 och 4.30. Fabriksledningen har på en avdelning tillmötesgått arbetarnas önskemål att få börja senare (se ovan).¹

Personalavdelningen har funnit, att många arbetsökande avskräcks att börjat arbeta i textilfabriken på grund av arbetstidens tidiga förläggning. I vissa fall har då skälet varit, att kommunikationerna är dåliga denna tidiga timme, i andra fall har man ansett, att så tidig uppstigning är störande för familjen. Att arbeta till kl. 23 på kvällen har inte ansetts lika besvärande: det är inte senare än biografen slutar, och kommunikationerna är vid den tidpunkten alltjämt goda.

Extra- och dubbelarbete

Man gissade att 25—30—50 % av arbetarna tillhör hushåll där båda makarna har förvärvsarbete. Mannen hade

ofta extraarbete. En arbetarrepresentant hade en gång vid en undersökning funnit, att 90 % av arbetarna hade eget extraarbete eller en make som förvärvsarbetade.

(De gifta förvärvsarbetande kvinnorna i Norrköping uppgick år 1950 till 20,3 % av samtliga samboende gifta kvinnor i staden. För 1945 var närmast motsvarande tal 16,6 %.)

Önskemål om arbetstidsförkortning och arbetstidens förläggning

Som skäl för en arbetstidsförkortning anfördes, utom arbetets pressande natur, svårigheterna att efter 8½ timmars arbete orka med att delta i samhälls- och kulturliv. Det myckna dubbelarbetet — som bl. a. beror på de höga hyrorna — medför att männen måste hjälpa till i hushållsarbetet. En arbetstidsförkortning befördrar hemlivet.

Arbetarnas och arbetsledarnas representanter var eniga i sina önskemål om en arbetstidsförkortning. Tjänstemännens företrädare hade ingen avvikande mening.

Enighet rådde om att man skulle föredra fria lördagar framför kortare arbetsdagar. Därvid var meningarna dock delade om lämpligheten av längre raster under arbetsdagen.

De anställda har förståelse för svårigheterna att ha lediga lördagar under sommarens högsäsong, och fria sommarlördagar hade inte förekommit. Det händer dock att folk tar sig ledigt genom att sluta sin anställning en tid före semestern och återkomma senare.

¹ Ett erbjudande till några driftsavdelningar att vid tvåskiftsarbete byta ut timmen kl. 5.00—6.00 på morgonen mot timmen kl. 22.00—23.00 på kvällen utan förlängning av arbetstiden på lördagseftermiddagen har avvisats av arbetarparten; lönekomensation hade därvid erbjudits för den tid som bortfaller på lördagarna (½ t/v).

Verkningarna av en arbetstidsförkortning

Från företagsledningen framhölls, att det finns en viss grund för tron på att en arbetstidsförkortnings produktionsminskande verkningar skall kunna motverkas — men inte upphävas — genom större effektivitet. Detta kräver emellertid en modernare, mera snabbgående maskinpark — en fråga, som har samband med problemet om industrins kapitalförsörjning. En högre effekt hos maskinerna behöver inte medföra en större belastning på arbetarna — och en sådan ökad belastning vore olycklig, eftersom den skulle medföra en försämrad kvalitet på arbetet och därmed bli dyrbar.

De anställda har förståelse för driftledningens önskemål att motverka en arbetstidsförkortnings verkningar på produktionsresultatet genom ökad skiftgång, som också medför att investeringsbehovet minskar. En kortare arbetstid ökar möjligheterna att få folk att acceptera skiftarbete.

Man är vidare ömsesidigt intresserad av åtgärder för en minskad rörlighet hos arbetskraften, något som skulle förbättra arbetsresultatet. Bättre bostadsförsörjning skulle vara ett medel att få behålla folk. Ett annat sätt att tillvarata god arbetskraft bättre praktiseras: man utnyttjar flerutbildad, kontraktsbunden personal för olika uppgifter allteftersom behovet växlar.

II. Holmens Bruks- och Fabriks AB:s pappersavdelning i Norrköping

Sammanträdet ägde rum den 2 november 1955 sedan utredningens ledamöter sett pappersbruket.

Gällande arbetstider

Av driftspersonalen (ca 300 man) går ca 160 i treskiftsarbete med sön-

dagsuppehåll. Ordinarie arbetstid är 48 t/v. Den vanliga arbetstiden blir dock i genomsnitt 50—52 t/v, då förberedelsearbetena före måndagens förmiddagsskift regelbundet tar 2 timmar (kl. 4—6 på morgonen) och avslutningsarbetena omedelbart efter lördagens nattsift, vilket slutar söndag morgon kl. 6, regelbundet tar 6—7 timmar (vilka fullgöres av lördagens natt- och eftermiddagsskift). Denna långa övertid för förberedelse- och avslutningsarbeten gäller dock inte alla: sliperiarbetarna har t. ex. 3 timmar sådan tid var tredje vecka och sålunda en vanlig arbetstid av i genomsnitt 49 t/v. — Denna driftsform ger en ledig söndag av tre, men inte sällan köres extra söndagsskift. Söndagsledigheten är oviss för arbetaren.

Övriga 140 man av driftspersonalen, som sköter brukets nyaste maskin, övergick två veckor före besöket — på prov under ett halvt år — från nämnda arbetstid till treskiftsgång utan söndagsuppehåll med fyra skiftlag, dvs. 42 t/v.¹ Översyner göres under dagtid och går då fortare samt i regel utan anlitan- de av övertid.

Innan denna ordning infördes fick arbetarna välja mellan olika skiftsystem. De föredrog därvid åttatimmarsskift framför sextimmarsskift på vardagar; vidare föredrogs korta skiftesföljder (= täta skiftbyten) framför långa. Det nu tillämpade systemet innebär, att man arbetar åttatimmarsskift på vardagar och tolvtimmarsskift på söndagar, vilket ger varannan söndag helledig; man gör aldrig mer än tre nattsift i följd; skiftbyte sker kl. 6, 14 och 22. — Övergången medförde en kompensation i

¹ Provet utföll enligt sedermera erhållet meddelande så väl, att bolaget och de anställda i mars 1956 överenskommit om att utvidga den kontinuerliga driften till att omfatta hela bruket, i första hand under en ytterligare provtid om ett halvt år.

form av 14,3 procents höjning av driftsackorden i syfte att bibehålla förtjänsterna vid tidigare nivå.

Transport- och lastpersonalen, 50—60 man, har tvåskiftsarbete med 48 t/v.

Pappersbrukets övriga ca 250 man går på dagtid 48 t/v. En hel del övertid förekommer, 50—60 man (reparatörer) arbetar var tredje söndag på övertid, varvid det kan bli ända till 24 timmars arbete för översyn av en maskin som köres oavbrutet från måndag kl. 6 till söndag kl. 6. För den bättre betalda söndagstid, som fallit bort för reparatörerna genom den nyssnämnda övergången till kontinuerlig drift utan söndagsuppehåll, har reparatörerna fått kompensation.

Kontorspersonalen har 39½ t/v, ingen betald övertid. Driftsingenjörerna har i stor utsträckning både lång och oregelbunden arbetstid, då de måste vara beredda att rycka in när som helst.

Löneläget

Pappersbruksarbetarnas löner ligger något under den genomsnittliga arbetarlönen i landet. Index-talet — om den genomsnittliga industriarbetarlönen sättes till 100 — anges till 98 vid inräkning av övertidsersättningen, 94 exklusive övertidsbetalning. (För textilarbetarna är motsvarande index-tal 85.) För en arbetare med medelförtjänst och full arbetstid var årslönen 1954 10 650 kr. och beräknades för år 1955 bli ca 11 500 kr.

Verkningar av övergången till drift utan söndagsuppehåll

a) Verkningar för arbetarna

Trots att maskinen nu är i full drift hela söndagsdygnet, har antalet arbetare, som beröres av söndagsarbete, inte ökat. Detta beror på de långa söndagsskiften (12 timmar). Treskiftspersona-

len arbetade tidigare under en sexveckorsperiod 4 söndagar à ca 7 timmar = ca 28 timmar. Nu gör de på sex veckor tre söndagsskift à 12 timmar = 36 timmar. Reparatörernas söndagsarbete (vid denna maskin) har fallit bort, och detta har medfört att antalet utförda arbetstimmar på söndagar totalt har minskat något.

Från arbetarsidan uttalades, att man tidigare hoppats kunna få sluta på lördagskvällarna. Man hade förstått att detta skulle bli för dyrbart för företaget och därför accepterat den kontinuerliga driften på prov. De första veckornas erfarenheter var goda. Man vet nu bestämt vad som skall hända; den tidigare ovissheten om söndagsarbetets utsträckning var besvärande. Å andra sidan är man de söndagsdygn, då man nu arbetar, helt avkopplad från allt umgängesliv, särskilt som man arbetar även lördagen före en sådan söndag. Det finns tecken som tyder på att det nya skiftschemat i individuella fall har underlättat omställningen vid skiftbytena vad sömnen beträffar.

b) Verkningar för driften

Maskinerna utnyttjas bättre vid kontinuerlig drift. Man räknar med en ökad driftstid från 299 till 330—333 dygn per år (man gör uppehåll vid jul, nyår, påsk, 1 maj, pingst och midsommar, men kör under semestrarna, då praktikanter får fylla luckorna). — Då maskinerna kan stoppas för översyn och reparation på dagtid, kan reparatörer och verkstadsresurser utnyttjas bättre.

Företagsledningen önskar gå över till oavbruten drift med alla maskinerna. Det ger i det långa loppet vinst genom att det fasta kapitalet utnyttjas bättre. På kort sikt får man vara nöjd om omläggningen går ihop ekonomiskt. Produktionsökningen vid omläggningen be-

räknas till 10 procent, men samtidigt ökar personalen med 15—20 procent. Ett nytt skiftlag måste anställas för varje maskin, vartill kommer en viss ökning av antalet dagarbetare, för hela företaget ca 100 man (utöver nu anställda ca 550). — Det nya skiftlag som hittills behövs (30—32 man) har kunnat rekryteras inom ramen för tillgängliga arbetskraftsresurser och utan särskilda rekryteringsansträngningar.

Arbetets karaktär och behovet av arbetstidsförkortning

Med den hastighet som pappersmaskinerna numera har är arbetet enligt arbetarnas mening mera påfrestande än förr. F. n. kör man ca 400 meter per minut, först omkring 1927 var man uppe i 200 meter per minut. Uppmärksamheten måste skärpas hårt, ty ett avbrott i maskinens gång — uppkommet t. ex. av ett fel i maskinen eller i massan — medför förlust både för företaget och för arbetarna, för arbetarna därför att stigande gruppäckord tillämpas. Förutom en skärpt uppmärksamhet fordrar den högre hastigheten hos maskinen att en större mängd papper undanskaffas. Mest ansträngande för arbetarna är emellertid nattarbetet.

Ställda inför frågan om ett val mellan en arbetstidsförkortning och högre löner uttalade arbetarnas företrädare, att man ansett det viktigast att skiftarbetarna finge en arbetstidsförkortning och inte funderat så mycket över behovet därav för dagsarbetarna. Man hade inte hört några uttalanden om att dessas arbete vore för hårt — om man bortser från reparatörernas stundom alltför långa söndagsarbete (ända upp till 24 timmar). Inför ett val under de angivna förutsättningarna och under rådande förhållanden trodde man att flertalet skulle föredra högre lön — men de

yngre skulle nog välja arbetstidsförkortningen. — Om arbetstidens förläggning vid en arbetstidsförkortning hade man ingen bestämd mening.

Driftsledningen ansåg det viktigast, att en eventuell arbetstidsförkortning inte går ut över maskinerna. Det är tekniskt motiverat i en så komplicerad process, att maskinerna får gå kontinuerligt (på grund av startsvårigheter, temperaturförhållanden o. d.). — Man var samtidigt klar över att en allmän arbetstidsförkortning skulle minska arbetarnas benägenhet att acceptera kontinuerlig drift.

III. AB Förenade Superfosfatfabrikers anläggning i Norrköping

Sammanträdet ägde rum den 3 november 1955, sedan utredningens ledamöter besökt fabriken.

Gällande arbetstider

Arbetstiderna är mycket olika i olika delar av anläggningen med hänsyn till att kemiska processer måste följas, båtarnas passas osv. Totalantalet anställda arbetare 340, totala lönesumman 3,5 milj. kr. Härtill kommer 50 tjänstemän och arbetsledare.

Svavelsyrefabriken går kontinuerligt i treskift med 24 man i fyra skiftlag, 42 t/v.

Granuleringsfabriken köres i intermittent treskift med 21 man på 45½ t/v, likaså 4 kvarnpassare i superfosfatfabriken.

Övriga arbetare har 48 t/v.

I superfosfatfabriken går 15 man på tvåskift.

Magasinet med ca 70 man går huvudsakligen på dagtid, men under säsongerna vår och höst (sammanhänger med jordbruket) tillämpas tvåskift.

Verkstadspersonalen, 80 man, har vanlig dagtid men får i rätt stor utsträckning rycka in på övertid vid behov av reparationer även vid andra tider, inte minst på söndagar då vissa maskiner står.

60 arbetare är sysselsatta med lossning, lastning o. d. och går normalt på dagtid men kan få övergå till två- eller treskift i brådskande fall. Dessutom finns 35 man sysselsatta med blylödning, murningsarbeten, diverse byggnadsarbeten och målning, vilka samtliga arbetar 48 t/v. I en utanför fabriksområdet belägen magasinsavdelning arbetar ca 35 magasinsarbetare.

Tjänstemännen har en ordinarie arbetstid av 39 t/v.

Arbetsförhållanden och behov av arbetstidsförkortning

Behovet av att få »lufta ur sig» gaser som finns i lokalerna vitsordades av treskiftsarbetare. Hälsoriskerna anses inte stora, men gaserna nedsätter konditionen. Att t. ex. få arbeta i gasmask vid reparationer på farliga ställen är ansträngande. De mest utsatta har emellertid nu 42-timmarsvecka och har därigenom fått en förbättring. Önskemålet om längre avkoppling genom femdagarsvecka är emellertid utbrett.

Fysiskt tungt arbete är inte vanligt, men lastning av järnvägsvagnar är tungt. Å andra sidan finnes psykiskt påfrestande uppgifter t. ex. att sitta vid en Toledo-våg under krav på ständig uppmärksamhet och ha ansvaret för dyrbara processer; rekryteringen till sådant arbete är också svår.

I ett val mellan arbetstidsförkortning och högre löner trodde man att arbetstidsförkortningen skulle få majoritet, även om löneökningen skulle ha starka sympatier. Någon sänkt levnadsstandard vill man inte tänka sig.

På frågan hur skiftarbetare med 42 t/v och tjänstemän med 39 t/v skulle ställa sig vid en allmän arbetstidsförkortning för 48-timmarsarbetarna, och hur skiftarbetarna skulle reagera inför en femdagarsvecka för övriga, svarade respektive grupperns företrädare, att man finge räkna med krav på kompensation i någon form.

Verkningarna av en arbetstidsförkortning

Företagsledningen räknar med att en arbetstidsförkortning från 48 till 45 t/v skulle kosta 200 000 kr/år, då 20 man behövs om man inte kan rationalisera.

Från arbetsledarehåll hävdades, att behovet av ny arbetskraft inte behövde bli proportionellt mot arbetstidsförkortningen: mycket arbete var manuellt och kunde göras effektivare.

Det upplystes, att antalet arbetare i magasinet minskat från 130 till 80 man på senare år på grund av automatisering vid säckstationerna. Det finns nu nya och äldre stationer med 10 resp. 19 man, som trots den stora skillnaden i personal har samma kapacitet. Det skulle kosta någon miljon kronor att fullfölja rationaliseringen. I hamnen kunde exempelvis kran och skopa ersättas med sug, men därtill fordras ytterligare investeringar. Dessutom kräves tid för anpassning. — Automatisering medför ökade anspråk på servicepersonal, och vid femdagarsvecka kräves mer personal för jourtjänst vid de kontinuerligt drivna avdelningarna.

IV. Asea, Ludvikaverken

Sammanträdet ägde rum den 25 november 1955 efter rundvandring i verkstäderna, där i första hand transformatorer och högspänningsapparater tillverkas.

Gällande arbetstider

Vid denna fabrik, som har ca 2 100 arbetare och 1 200 tjänstemän, tillämpas praktiskt taget enbart dagtid med 48 t/v. 10—15 man i ångcentral m. m. går i oavbruten skiftgång.

Arbetet utföres till ca $\frac{2}{3}$ på ackord.

Övertid tas ut i ganska liten — och sjunkande — utsträckning. Övertidsarbete motarbetas från fackligt håll.

Arbetstiden på de kontor, som inte har direkt med verkstadsdriften att göra, är 42½ t/v.

Fria lördagar på sommaren har börjat tillämpas för tjänstemännen mot inarbetning av den bortfallna tiden. Arbetarna har efter majoritetsbeslut i fackföreningen motsatt sig inarbetning och därför hittills inte haft fria sommarlördagar.

Arbetets karaktär och behovet av en arbetstidsförkortning

Arbetet är inte fysiskt påfrestande, men det präglas enligt arbetarnas mening av hets. Detta beror på att arbetsmetoderna blir mer och mer utstuderade, att spiltiderna försvinner och det blir omöjligt att ta det lugnt i arbetet utan att komma under den förutsatta förtjänsten. Denna hets motiverar en arbetstidsförkortning. Intresset för fria lördagar är stort — men man önskar full lönekomensation och alltså ingen inarbetning av lördagstiden. Driftsledningen framhåller härtill, att någon högt uppdriven arbetstakt inte råder i fabriken. Tillverkning i stora serier är sällsynt (52 % av arbetena på apparatverkstaden avser mindre än 10 bitar av samma slag). Omställningen från ett arbete till ett annat skapar mycken spiltid. — Däremot tror man att folk numera är mer oroliga av sig än förr, de har svårt att fördrå bundenheten vid en arbetsplats. Hetskänslan finns hos alla,

inte minst hos tjänstemän och företagsledare. Den har inte med arbetstiden att göra och skulle inte försvinna med en arbetstidsförkortning. En arbetstidsförkortning kan alltså inte motiveras av hetsen i arbetet — även om därmed inte är sagt att den inte kan vara befogad av andra skäl.

(Här må infogas att företagsläkaren vid förfrågan upplyste, att klagan över trötthet vid besök för sjukskrivning inte var vanlig men dock mera ovanlig bland arbetare än bland tjänstemän.)

Verkningarna av en arbetstidsförkortning

Företagsledningen förutser att företaget skulle hamna i ett sämre konkurrensläge gentemot utlandet, dels på grund av kostnadsstegringen, dels därför att leveranstiderna skulle förlängas. De utländska konkurrenterna tillämpar skiftgång. — Behov av större arbetsstyrka kan inte tillfredsställas, och om arbetare finnes att tillgå krävdes ökade investeringar i maskiner, byggnader och bostäder.

Vid en arbetstidsförkortning borde man därför även här gå över till skiftarbete i större utsträckning, t. ex. vid avdelningar som utgör flaskhalsar i produktionskedjan. Man kunde tänka sig ett skift som gick på vanlig dagtid och ett kompletteringsskift på kvällarna med kortare arbetsvecka, t. ex. 32 timmar.

Vid skiftgång kunde man utnyttja kapitalet bättre, få ut större produktion av en till storleken oförändrad anläggning. Maskinerna hinner nu inte alltid bli utslitna förrän de måste kasseras på grund av att den tekniska utvecklingen gått förbi dem.

Det vore enligt företagsledningens mening möjligt att uppnå åtskilligt även på arbetstidens område, om man finge ta upp problemen förhandlingsvägen och lösa dem med hänsyn till lokala

förutsättningar och olika industrigrenars möjligheter. Måste man ha en lag där alla blir stöpta i en form?

Från arbetarnas sida skulle man tro- ligen inte ställa sig helt avvisande till skiftarbete i samband med en arbets- tidsförkortning. Ett teoretiskt exempel anfördes: om fabriken stode inför valet mellan å ena sidan 200 maskiner och enbart dagarbete, å andra sidan 100 ma- skiner och tvåskiftsarbete, och arbetar- na finge del av den vinst som i senare fallet uppstår genom minskade investe- ringsbehov, skulle de nog kunna gå med på skiftarbetet.

Från arbetsledarnas håll framhölls, att en arbetstidsförkortning — liksom mekanisering och rationalisering — skulle pressa arbetsledarna ytterligare. Arbetsledningen kan inte rationaliseras; orderskrivning o. d. måste göras under alla förhållanden och ofta utanför den ordinarie tiden.

Från tjänstemannasidan uttalades in- tresse särskilt för fria lördagar. Kanske kunde man tänka sig att lördagen till hälften inarbetades under övriga dagar, till hälften kompenserades lönevågen. För tjänstemännens del hade fria som- marlördagar med inarbetning redan tillämpats.

Härutöver återges några reflexioner, som direktör G. Rydbeck vid Asea-ver- ken i Ludvika ställt till utredningens förfogande.

Tankar om eventuell arbetstids- förkortning

med anledning av samtal i Ludvika den 25 nov. 1955.

Det är helt naturligt att man såsom en följd av det höjda materiella välstån- det önskar få arbetstiden avkortad. Sär- skilt som man redan nu klagat över en alltför stor hets i arbetet är det dock givet att en avkortning av arbetstiden

icke kan kompenseras enbart genom in- tensivare arbete, utan den måste på nå- got sätt betalas. Det är ytterst osanno- likt att man vill gå med på minskade penninginkomster, utan man kan i bästa fall tänka sig en under något eller några år utebliven höjning av penninginkoms- ten. Om man tvingar fram kortare ar- betstid utan att på något sätt vilja be- tala därför, måste följderna ovillkorligen bli inflation eller arbetslöshet eller bå- dadera.

Asea har sedan gammalt en viss svår- righet att hålla nere genomloppstiden i verkstäderna i samma grad som kon- kurrenterna. Anledningen torde vara vår lilla marknad för inköp av råmate- rial och att vi i mindre utsträckning än många konkurrenter kan utnyttja skift- gång. Under den inflationskonjunktur som vi tyvärr aldrig tycks komma ur är det även betydligt mindre riskfyllt att göra korta affärer med kort genom- loppstid i verkstäderna. Om arbetstiden nu plötsligt avkortades utan att detta kompenserades genom andra åtgärder, skulle vårt konkurrensläge i detta av- seende ytterligare försämrats. Med läng- re leveranstider än konkurrenternas föl- jer även enligt erfarenhet svårigheter att få ut lika goda försäljningspriser, och i värsta fall kan det rent av i en åtstramad konjunktur bli omöjligt att få några order alls. Med kortare arbets- tid skulle även följa en sämre utnyttj- ning av det i form av maskiner, verktyg och byggnader m. m. investerade kapi- talet och därmed behov av ytterligare investeringar. Det är tydligt att en schablonmässig avkortning av arbetsti- den på flera vägar skulle försämra före- tagets effektivitet och möjlighet att överhuvudtaget göra sig gällande.

Såsom ovan nämnts är det likväl självklart att människorna som en följd av den industriella utvecklingen önskar få en förkortad arbetstid. För att detta

skall kunna uppnås utan minskning av den reella löneinkomsten, måste det sörgas för att utbytet av varje mans arbetsinsats ökas icke endast räknat per arbetstimme utan per arbetsår. Detta kan naturligtvis ske genom ett ökat uppbåd av kapital, men endast om detta ökade uppbåd verkligen kommer att innebära en besparing som helhet, eftersom ju det investerade kapitalet drar med sig kostnader för räntor och avskrivningar. Ett säkrare resultat uppnås emellertid om arbetstiden ordnas så att den redan existerande kapitalutrustningen blir effektivare utnyttjad. Detta kan uppenbarligen uppnås genom skiftgång.

Vid ett företag som Asea skulle en successiv avkortning av arbetstiden kunna införas utan alltför allvarliga störningar, om man i de fall där en enskild avdelning behöver utvidgas passar på att göra detta icke genom investering i nya byggnader och maskiner utan genom att sätta till ett andra skift, som då kunde få avsevärt kortare tid än huvudskiftet men likväl samma totala betalning. Så småningom skulle en sådan övergång till två skift kunna göras på den ena avdelningen efter den andra, och nyanställningen skulle kunna ske så småningom och i begränsad skala. Slutligen skulle man kunna taga steget fullt ut och med bibehållen eller ökad produktionsförmåga per anställd och år erhålla genomgående avkortad arbetstid. Naturligtvis skulle många speciella problem uppstå i fråga om arbetsledare, servicepersonal och kontorspersonal, och naturligtvis skulle det ökade antalet anställda fordra ett ökat antal bostäder, men om övergången finge göras så småningom skulle olägenheterna säkerligen kunna övervinnas. För den enskilde borde olägenheterna av att gå i skift vara överkomliga, eftersom man genom den förkortade arbetstiden antagligen

skulle kunna få det andra skiftet att sluta före midnatt.

För Aseas del skulle skiftgången utom de nämnda fördelarna i form av kortare leveranstider och bättre utnyttjning av kapitalet även få andra indirekta fördelar. Under den snabba tekniska utveckling, som nu äger rum blir såväl maskiner som verktyg ofta föråldrade innan de är utslitna. Vid skiftgång skulle man i mindre utsträckning behöva dubblera maskiner och verktyg men skulle i stället slita ut dem fortare, så att de kunde ersättas av modernare konstruktioner. Hela maskinparken och verktygsuppsättningen skulle på så sätt alltid i genomsnitt komma att ligga på en högre teknisk standard än nu.

Mot en generell tillämpning av den skisserade skiftgången kan naturligtvis invändas att många industrier redan har skiftgång och sålunda icke möjlighet att uppnå motsvarande fördelar som Asea. Detta måste dock betraktas såsom ytterligare ett skäl till att införa avkortningen av arbetstiden långsamt såsom följden av en naturlig utveckling och icke genom ett enda penndrag. Om en lagstiftning införes, är det otänkbart, att denna skulle kunna ta hänsyn till de ytterligt mångskiftande förhållanden, som råder inom industrien, utan följden måste ovillkorligen bli en onödig försämring av den totala ekonomien och en plötslig nedsättning av produktionsförmågan och konkurrenskraften, särskilt om avkortningen införes i den period av överfull sysselsättning och brist på kapital för nyinvesteringar, som f. n. råder. När åttatimmarsdagen trädde i kraft år 1920, rådde en sådan allmän oreda, att det är omöjligt att konstatera vad det plötsliga införandet av en ändrad arbetstid då kan ha haft för inverkan, särskilt som man befann sig i början av en svår arbetslöshetsperiod.

Man kan gott säga att en av industriens

uppgifter är att minska den behövliga arbetsinsatsen från individernas sida, men just av den orsaken är det *ett ytterst starkt önskemål att arbetstidsavkortningen icke åstadkommes genom en lagstiftningsåtgärd*, utan att man skapar andra incitament till en successiv avkortning av arbetstiden.

Ludvika den 8 december 1955.

G. Rydbeck

V. Morgårdshammars Mekaniska Verkstads AB, Morgårdshammar

Sammanträdet ägde rum den 25 november 1955 sedan utredningens ledamöter gjort en rundvandring i bolagets anläggning.

Verkstaden har ca 420 anställda, varav 275 arbetare. Tillverkningen består huvudsakligen av valsverk för in- och utländsk järnbruksindustri, maskiner för gruvor samt stenkrossar. Det årliga tillverkningsvärdet är ca 20 milj. kr. och ineliggande orderstock motsvarar f. n. två års produktion.

Gällande arbetstid

Huvuddelen av arbetsstyrkan har dagarbete med 48 timmars arbetsvecka. Ca 35 man går i två skift med 48 timmars arbetsvecka. (Skifttider kl. 4—12 och 12—20; förmiddagsskiftet går kl. 20—4 natt till lördag och eftermiddagsskiftet går lördag 4—12, varigenom lördag eftermiddag blir fri.)

Före den nya arbetarskyddslagens tillkomst hade man under många år arbetat i treskift, men då detta inte längre lät sig göra på grund av motstånd från fackförbundet och arbetarskyddsmyndigheten, hade man i motsvarande mån fått öka ut maskinparken. Tidvis går man även nu på treskift, då arbetsbelastningen så kräver, men endast under korta perioder och efter dispens —

med arbetarnas samtycke — i varje särskilt fall.

Övertid tas ut i avsevärd utsträckning på grund av orderbelastningen, och för 10—15 procent av arbetarstyrkan begäres dispens för extra övertid.

Fria lördagar förekom på sommaren 1952, då den ökade semestertiden togs ut i form av fem lördagar. Därefter har ingen lördagsfrihet förekommit, men lördagspermissioner förekommer i inte obetydlig utsträckning mot att arbetarna arbetar in lördagen, delvis på övertid.

Tjänstemännen arbetar 42 t/v.

Arbetets karaktär och behovet av en arbetstidsförkortning

Arbetet är mindre fysiskt påfrestande än förr, men det är dock enligt arbetarnas mening mer pressande på något sätt, kanske på grund av att ackordsförtjänsterna sporrar arbetarna att köra hårt för att hålla de bästa arbetskamraterna stängen. (Något enformigt rutinarbete synes knappast förekomma; arbetet förefaller högkvalificerat och utföres i stor utsträckning efter ritning.)

Arbetarna anser en arbetstidsförkortning angelägen — bl. a. för att man genom ökad fritid skall få ut mer av livet — och sätter därvid fria lördagar som ett viktigt önskemål. I ett val mellan mer fritid och andra förbättringar skulle de inte sätta arbetstidsförkortningen efter något annat — men anser inte att det ena goda behöver förskjuta det andra.

Verkningarna av en arbetstidsförkortning

Företagsledningen betraktar en arbetstidsförkortning som en svår drawback i konkurrensen med utlandet om leveranstiderna, som redan är alltför

långa. (I konkurrerande länder arbetar man med stort övertidsuttag; i Tyskland t. ex. kommer jämförliga verkstäder upp i 56 timmars arbetsvecka.) Problemet kan inte lösas på annat sätt än genom återgång till treskift eller genom en ökning av maskinpark och arbetarantal i proportion till arbetstidsförkortningen. I senare fallet kräves stora investeringar och bättre bostadstillgång. Någon ökning av effektiviteten

kan man inte räkna med, då arbetstakten är högt uppdriven.

Från arbetarsidan tror man inte på dystra förutsägelser, då sådana inte tidigare visat sig stämma. En återgång till treskiftsarbete anser arbetarna inte önskvärd; den ovane ryggar tillbaka för allt skiftarbete. (Den nuvarande tidiga början av förmiddagsskiftet — kl. 4 — har arbetarna dock valt själva för att slippa sent kvällsarbete.)

Vissa erfarenheter av genomförda arbetstidsförkortningar

(De i denna bilaga redovisade undersökningarna har återopats i kapitel X i betänkandet.)

II:1. Försök med arbetstidsförändringar i Förenta Staterna

Det följande utgör ett sammandrag av boken *Hours of Work and Output* (Arbetstid och produktion), utgiven av United States Department of Labor, Bureau of Labor Statistics Bulletin 917, Washington 1947. Vid referatet har i första hand tagits med vad som kunnat bidra till att belysa frågan om verkningarna av en förkortning av arbetstiden.

I boken redovisas en undersökning, utförd inom arbetsdepartementets avdelning för olycksfallsrisker i arbetet, rörande verkningarna av förändringar i arbetstiden. Syftet var att objektivt mäta arbetstidens betydelse för arbetarnas prestationer och bestämma hur olika arbetstider utföll då det gällde att uppnå ökad produktion.

A. Undersökningens syfte

Utgångspunkten för undersökningen var intresset att under kriget, trots att arbetskraft i så stor utsträckning överfördes till krigsmakten, höja produktionen utöver det, som normalt åstadkoms på den i industrin vanliga arbetstiden av 8 t/d och 40 t/v. Den gräns för en ökning av arbetstiden, som sattes av de högre kostnaderna för övertidsarbete, bortföll under kriget, då kostnaderna inte spelade någon roll.

Engelska undersökningar under båda världskrigen har visat det meningslösa i så långa arbetstider som 70—80 t/v. Trots lägets krav efter slaget vid Dun-

querque minskade effektiviteten och steg frånvaron våldsamt efter bara några veckor. Endast kort tid kunde man lita till arbetarnas reservkrafter.

I Amerika var en arbetstid på 70—80 t/v ovanlig. Men upp till 60 timmar var inte ovanligt under kriget, och 54 eller 58 timmar var en vanlig veckoarbetstid.

Den vanligaste metoden var att behålla femdagarsvecka men förlänga arbetsdagen till 9, 10 eller 11 timmar. Nästa steg var att lägga till en sjätte arbetsdag, i vissa fall även en sjunde. På andra håll bibehöll man åttatimmarsdagen men lade till en sjätte dag, med ofta 8 timmar. Då detta schema visade sig olämpligt ökades den dagliga arbetstiden till 9 eller 10 timmar, med en kortare lördag på vanligen 4—8 timmar. Någon enhetlighet fanns inte, man försökte anpassa sig efter arbetskraften, produktionsmedlen och orderstocken.

Effektiviteten av olika arbetstidsschemata begränsas av tröttheten. Människan är ingen maskin och kan inte gå på med samma effektivitet timme efter timme. Effektiviteten varierar med de fysiska krav arbetet ställer.

Denna studie avser inte tröttheten som fysiologisk företeelse utan är ett försök att utifrån industrins egen erfarenhet fastställa på vad sätt tröttheten manifesterar sig som en produktionsbegränsande faktor — genom att effektiviteten går ner, frånvaron ökar,

olycksfallsfrekvensen går upp och, slutligen, genom att den totala produktionsnivån påverkas. Då syftet med den förlängda arbetstiden är att öka produktionen, måste kriteriet på varje arbetstidsschemas effektivitet vara den produktionsnivå, som kan upprätthållas under lång tid vid denna arbetstid.

Mer än 800 fabriker besöktes. Endast ca 50 fyllde de krav som uppställdes t. ex. på arbetstidsförändringarnas omfattning och varaktighet, produktionsstatistik m. m. Varje arbetargrupp presenteras i en individuell redogörelse (case study). Representerade verksamheter är produktion av gjutgods, järnmanufaktur, radioapparater, flygplan, industrimaskiner, motorer, bomber, dentalutrustning, gummiprodukter, tobaksvaror, kläder, hattar, stearinljus och apoteksvaror.

Ingen hänsyn har tagits till sociologiska faktorer, som otvivelaktigt påverkade arbetarnas effektivitet på många sätt. Butikernas öppethållningstider, transportmedlens tillräcklighet och bostadstillgången har sålunda inte beaktats. Syftet med undersökningen var mera begränsat: att objektivt mäta arbetstidens betydelse för arbetarnas prestationer och bestämma hur olika arbetstider utföll vid en jämförelse ur synpunkten av intresset att uppnå ökad produktion.

Resultaten redovisas särskilt för tungt, medeltungt och lätt arbete. Till tungt räknas arbete som förekommer i gjuterier och järnverk och där arbetet vanligen innebär att man handskas med tunga material. Till lätt arbete räknas sådant, där arbetaren handskas med material på upp till ca 2½ kilo eller med mekaniska hjälpmedel arbetar med något tyngre föremål. Medeltungt ligger emellan de båda nämnda grupperna. Syftet är att ge en föreställning om

vilken typ av fysiska krav som ställes på arbetaren.

Resultaten klassificeras också med hänsyn till kontrollen över arbetstakten. I vissa arbetsoperationer är takten helt bestämd av maskinerna (maskinstyrt arbete). I andra kan arbetaren i viss mån påverka maskinens takt genom den fart med vilken han förflyttar material. Till en tredje kategori hör arbeten där arbetaren själv bestämmer takten (handstyrt arbete).

B. Sammanfattning av resultaten

Företagare ställer ofta frågan: vilken veckoarbetstid är den optimala? Man menar antagligen: vilken utformning av arbetstiden ger mig det bästa resultatet?

Denna undersökning visar, att det inte finns någon optimal veckoarbetstid. Arbetarna uträttar olika mycket under samma arbetstid på grund av en rad olika faktorer: vilka drivfjädrar till produktion som finns; arbetets fysiska krav; i vad mån arbetaren bestämmer arbetstakten; arbetsförhållandena; om arbetet sker på dagen, på kvällen, eller i nattskift; om och hur ofta skiftlagen byter skift; och — ehuru mindre avgörande — om förhållandet till företagsledningen är hjärtligt eller inte.

Undersökningen visar också att arbetstidens förläggning är av avgörande betydelse för resultatet av en arbetstidsförlängning. Ett 55-timmars-schema kan uppnås genom att man arbetar fem dagar à 10 timmar plus en dag av fem timmar; eller sex dagar à 9 timmar; eller fem dagar à 11 timmar; eller sju dagar à 8 timmar. Även om veckoarbetstiden är densamma kan resultatet i fråga om effektivitet, frånvaro och produktion vara olika för vart och ett av dessa schemata. Uppenbarligen kan också arbetskostnaden per produktenhet

variera avsevärt under dessa olika förhållanden.

Allmänt uttryckt ger undersökningen vid handen, att under i övrigt lika omständigheter åttatimmarsdagen och 40-timmarsveckan är bäst ur effektivitets- och frånvarosynpunkt och att längre arbetstider är mindre tillfredsställande. Resultatet av en viss arbetstidsökning kan variera inom vida gränser beroende på vilken fysisk ansträngning arbetet kräver och vilken grad av kontroll arbetaren har över arbetstakten.

I de 78 individuella undersökningar, som framlägges och som täcker 2 445 manliga och 1 060 kvinnliga arbetare i 34 fabriker tillhörande vitt skilda industrigrenar, blev resultatet genomgående, att längre arbetstid medförde större produktion. Endast i några få fall var förlängningen av arbetstiden så stor att ingen produktionsökning uppnåddes. I en del fall var det så, att produktionsökningen knappast motsvarade den tid och de kostnader den drog med sig. I allmänhet gav emellertid den längre arbetstiden också högre produktion — men efter en fallande skala. Då arbetstiden gick upp, gick den proportionella avkastningen ner, och arbetskostnaden per produktenhet ökade. Under kriget spelade kostnaden ingen roll, och produktion var livsviktig till vilken kostnad som helst. Under fredsförhållanden ligger emellertid tonvikten på effektivt arbete till låg kostnad. Då är de relativa produktionskostnaderna vid olika dag- och veckoarbetstider och arbetstidsschemata av stor betydelse.

Ehuru inget bestämt kan sägas om effekten av kortare arbetstider än 40 t/v torde det vara uppenbart, att ju kortare arbetsveckan är, desto mindre har en arbetare råd att vara borta. Ju längre arbetsveckan är, desto större är kravet på tid för personliga angelägenheter — inköp, läkar- eller tandläkarbesök, fa-

miljeangelägenheter, eller helt enkelt en extra vilodag — och desto svagare är kravet att inte förlora en dags inkomst. Det är bokstavligen sant att en arbetare inte har råd att vara sjuk då arbetstiden är kortare och att de ofta kommer till arbetet trots svåra obehag. — Vad frånvarons orsaker än må vara, så står ett faktum klart genom hela undersökningen: ju längre arbetstid, desto större bortfall av ordinarie arbetstid genom frånvaro.

Kvinnornas frånvaro var större än männens vid de flesta arbetstidsnivåer. De har större sjuklighet, varvid menstruationsbesvären spelar sin roll. Då deras ansvar för hem och barn lägges därtill, är orsakerna till skillnaden inte svåra att förklara.

Olycksfallen ökade också då arbetstiden förlängdes, inte endast i absoluta tal utan också relativt. I de flesta observerade fall låg antalet olycksfall per miljon utförda arbetstimmar mycket högre vid de längre arbetstiderna. I en del fall kunde man hålla frekvensen nere genom effektiva arbetarskyddsåtgärder. I andra fall steg frekvensen trots alla motåtgärder.

Undersökningsresultaten för olika slag av dags- och veckoarbetsstid kan sammanfattas som följer:

1. Femdagarsvecka — med ökning av den dagliga arbetstiden.

a. Män med medelhårt men huvudsakligen maskinstyrt arbete var nästan lika effektiva under en tiotimmarsdag som de hade varit under en åttatimmarsdag. Frånvaron förblev ungefär densamma.

b. Kvinnor med lätt handstyrt arbete var 4—5 procent mindre effektiva under en 9- eller 9½-timmarsdag än under en åttatimmarsdag. Det blev emellertid ingen markerad skillnad i frånvarofrekvens.

2. Tillägg av en sjätte dag — med oförändrad daglig arbetstid.

a. Män med medeltungt arbete arbetade ungefär lika bra under en sexdagarsvecka som de hade gjort under femdagarsvecka uttryckt i effektivitet och frånvarofrekvens. Den dagliga arbetstiden var vanligen 8 timmar.

b. Kvinnor med lätt arbete var ungefär lika effektiva under sexdagarsvecka med 8 t/d som de hade varit under femdagarsvecka. Men frånvaron ökade kraftigt.

c. För både män och kvinnor ökade produktionen i huvudsak i samma proportion som arbetstiden.

3. Den sjätte dagen bortfaller — utan ändring av den dagliga arbetstiden.

a. Män med tungt eller medeltungt arbete var 5—10 procent effektivare under en tiotimmarsdag då den sjätte dagen bortfallit. Deras effektivitet var 13—15 procent högre under en daglig arbetstid av 8 timmar. Det var endast liten skillnad i frånvaron.

b. Kvinnor med lätt arbete var 7—8 procent effektivare under femdagarsvecka, då den dagliga arbetstiden var 8 timmar under såväl sex- som femdagarsvecka. Frånvaron tenderade att bli mindre under femdagarsvecka.

c. Orsaken till skillnaderna i effektivitet och frånvaro vid tillägg av en sjätte dag och vid bortfall av den sjätte dagen synes ligga i två faktorer: 1. Då arbetstiden inte är för lång för de fysiska krav som ställes, kan den takt som är karakteristisk för femdagarsveckan upprätthållas ganska väl under sexdagarsvecka. Frånvaron hålles ganska väl nere på grund av övertidsbetalningen för den sjätte dagen¹. 2. Då den sjätte dagen bortfaller försöker arbetarna ta igen en del av de förlorade förtjänster-

na genom att skynda på under femdagarsveckan.

Varje jämförelse mellan fem- och sexdagarsvecka — varvid den dagliga arbetstiden vanligen är 8 timmar — måste ske under hänsynstagande till om den sjätte dagen skall läggas till eller falla bort. Resultaten är helt olika.

4. En sjätte dag tillägges — och den dagliga arbetstiden ökas.

Effektiviteten sjönk, frånvaron ökade.

5. Byte från sexdagarsvecka till 5½-dagarsvecka — men ökning av den dagliga arbetstiden.

För kvinnor steg effektiviteten; beträffande frånvaron blev resultaten motsägande. För män nåddes inga klara resultat.

6. Sexdagarsvecka — med ökning av den dagliga arbetstiden.

Effektiviteten sjönk, frånvaron ökade. Då arbetstiden steg över 48 t/v tog det vanligen 3 timmar att frambringa 2 timmars ökad produktion.

7. Sexdagarsvecka — med minskning av den dagliga arbetstiden.

a. Vid medeltungt eller tungt arbete var männens effektivitet avsevärt bättre under åttatimmarsdag än den hade varit under nio- och tiotimmarsdag. Endast 1 timmes produktion förlorades per 2 timmars minskning av arbetstiden.

b. För kvinnor kan inga resultat framläggas.

8. Sjudagarsvecka — söndagsarbete.

Regelbundet söndagsarbete lönade sig inte.

¹ Observera att övertidsersättning enligt lag utgår efter en arbetsvecka av 40 timmar; jfr utredningens kap. III (övers. anm.).

9. Effektiviteten under olika arbetsdagar i veckan.

Arbets effektivitetens variationer under de olika veckodagarna kan inte klart avläsas då dags- och veckoarbets-tiden ökas. Man tycks kunna säga ungefär följande:

Under en 40-timmarsvecka med fem dagar à 8 timmar stiger effektiviteten till en topp på onsdag eller torsdag, varefter en svag minskning inträder. Vid förlängning av arbetstiden blir effektivitetskurvan jämnare.

10. Frånvarokurvan vid fler än fem arbetsdagar i veckan.

a. För femdagarsveckan tycks det inte finnas något konstant mönster.

b. Vid sexdagarsvecka är frånvaron för såväl män som kvinnor högst på lördagen. Frånvaron är särskilt hög om den dagliga arbetstiden i stället för 8 timmar uppgår till 9 eller 10 timmar.

c. Lördagsfrånvaron är särskilt hög för kvinnor. Deras frånvarofrekvens är emellertid högre än männens även alla andra veckodagar.

d. För nattskiftet är frånvaron högst den första natten, om arbetet börjar söndag kväll. Någon topp vid veckoslutet finns emellertid inte.

11. Olycksfall i arbetet.

Olycksfallen ökar oproportionerligt då den dagliga arbetstiden ökas över 8 timmar och veckoarbetstiden över 40 timmar. Olycksfallsfrekvensen stiger ännu kraftigare då veckoarbetstiden ökas till 54 timmar eller mer.

12. Produktionsresultat.

Med få undantag resulterade en arbetstidsförlängning i större produktion. Vanligen var emellertid produktionsökningen avsevärt mindre än arbetstidsökningen. För tid ovanför 8 t/d och 48 t/v tog det vanligen 3 timmars arbete

för att åstadkomma 2 timmars ökad produktion då arbetet var lätt. Då arbetet var tungt tog det ungefär 2 timmar att frambringa 1 timmes ökad produktion.

13. Arbete utan sporre i form av ökad förtjänst.

De föregående observationerna avser i första hand arbetare med ackordsarbete eller något annat slags ganska direkt pådrivande lönefaktor. Vid arbete mot daglön utan någon sporre i ökad förtjänst var arbetarna lika produktiva vid längre arbetstid som de hade varit vid kortare. Arbetstakten förblev i stort sett oförändrad.

Det måste emellertid tilläggas, att lång arbetstid inte hade någon ogynnsam verkan på arbetare med ökad förtjänst som sporre, ifall deras arbetstakt under den kortare arbetstiden var måttlig. Under sådana omständigheter kunde de inte endast bibehålla sin effektivitet under den längre arbetstiden utan kunde även förbättra den. Det är emellertid troligt, att detta inte skulle visa sig möjligt vid en längre arbetstid än 60 t/v p. g. a. kumulativ trötthetsverkan.

C. Några exempel

1. Femdagarsvecka contra sexdagarsvecka.

a. *Minskning från sex till fem arbetsdagar; ingen ändring av den dagliga arbetstiden.*

Då man undersökte effekten av en ökning av antalet arbetsdagar från fem till sex utan ökning av den dagliga arbetstiden, visade det sig, åtminstone i fråga om åttatimmarsdag, att tillägget av en sjätte dag inte hade någon nämnvärd negativ verkan i form av produktionsförluster genom minskad effektivitet

och ökad frånvaro. Man kunde kanske därför ha skäl att anta, att inte heller en *minskning* av antalet arbetsdagar från sex till fem skulle påverka dessa faktorer.

Följande tabell visar, att i själva verket det motsatta inträffade. Som en all-

män regel gäller, att bortfallet av den sjätte dagen kraftigt ökade effektiviteten under den kortare arbetsveckan. (Det enda undantaget från denna regel, individualstudie 29, kan emellertid förklaras av en allmän omläggning av produktionen från krigs- till fredsbasis.)

Tabell 1. Verknningar på effektivitet och frånvaro vid en minskning från sex till fem arbetsdagar i veckan, utan ändring av den dagliga arbetstiden.

(Arbetstakten bestämes av arbetaren)

Individualstudie nr, typ av arbete	Antal arbete- rare	Kön	Daglig arb.- tid	Veckoarbets- tid ändrad		Skillnad i effek- tivitet, %	Frånvaro- frekvens ²	
				från ¹	till		från	till
1 — tungt	45	män	10	60	50	+ 0,7	.	.
6 — tungt	16	»	10	58	50	+ 4,9	4,7	4,2
3 — medeltungt	15	»	10	58	50	+ 11,2	5,0	5,5
29 — medeltungt	33	»	10	58	50	- 5,4	3,6	3,2
64a — medeltungt	18	»	10	58	50	+ 7,4	3,6	3,4
64b — medeltungt	18	»	9—10	58	45—50	+ 9,1	3,6	.
65 — medeltungt	14	»	10	55	50	+ 3,0	3,5	3,3
69 — medeltungt	21	»	8	48	40	+ 12,4	1,7	.
70 — medeltungt	8	»	8	48	40	+ 16,1	1,4	.
58a — lätt	28	kv.	8—9	48	43	+ 5,0	10,7	16,7
58b — lätt	28	»	8—9	46	43	+ 2,9	10,3	16,7
58c — lätt	28	»	8	48	40	+ 3,7	10,7	8,4
59 — lätt	17	»	8	48	40	+ 12,0	12,1	15,2
60 — lätt	25	»	8	48	40	+ 6,9	13,7	13,8
61 — lätt	26	»	8	48	40	+ 5,1	9,4	9,2
62 — lätt	25	»	8	48	40	+ 1,5	6,4	9,6
63 — lätt	9	»	8	48	40	+ 7,9	10,4	12,4
72 — lätt	13	män	8	48	40	+ 12,6	1,7	.

¹ Där veckoarbetstiden inte motsvarar 6 gånger den dagliga arbetstiden, var arbetstiden kortare på lördagarna.

² Arbetstidsbortfall i procent.

I de flesta fall av tungt eller medeltungt arbete bibehölls tiotimmarsdagen för män under den kortare arbetsveckan. Om man bortser från fall 29 med förde bortfallet av en full arbetsdag på lördagen, vanligen en åttatimmarsdag, en ökning av effektiviteten med mellan 4,9 och 11,2 procent för män som arbetade på ackord e. d. I fall 1, avseende 45 män på tidlön i ett guteri, var takten ungefär densamma i båda fallen.

Då arbetsdagen endast var åtta timmar blev resultaten nästan lika slående. Bortfallet av den sjätte dagen ökade produktionen per timme, dvs. effektivite-

ten, med 12,4 procent i fall 69 och med 16,1 procent i fall 70.

Männens frånvaroprocent förändrades föga.

I de observerade fallen med kvinnliga arbetare i denna typ av arbetstidsomläggning var arbetet lätt. Vanligen bibehölls åttatimmarsdagen, och veckoarbetstiden sjönk alltså från 48 till 40 timmar. Effektiviteten steg i samtliga fall, från 1,5 till 12,0 procent.

Kvinnornas frånvaro ger motstridande utslag. I ett par fall steg den kraftigt. Då förändringen i de flesta fall inträffade efter V-dagen är det möjligt, att

orsaken var en allmän avslappning, giftermål, återgång till hushållsarbetet e. d.

Siffror för produktionsutfallet vid sex- resp. femdagarsvecka visar, att den större effektiviteten under femdagarsveckan var tillräcklig för att neutralisera mellan en tredjedel och hälften av den sjätte dagens arbetstid. Utan tvekan visar dessa fall, att femdagarsvecka är överlägsen sexdagarsvecka, om den dagliga arbetstiden bibehålles oförändrad.

Vad är då orsakerna till de till synes motstridiga slutsatserna om man jämför dessa fall med de i ett tidigare avsnitt redovisade, enligt vilka en ökning från fem till sex arbetsdagar var nästan till 100 procent effektiv i det den ökade produktionen i direkt proportion till arbetstidsförlängningen?

Svaret ligger troligen i förtjänstsummorna. Då arbetstiden på sin tid förlängdes genom att den sjätte dagen lades till, betalades alla de tillagda timmarna med 150 procent. Under ett ac-

kordssystem — och de flesta arbetsplatserna tillämpade ackord — betydde detta en och en halv gång ordinarie betalning för utfört arbete. Det fanns därför en stark sporre till relativt större produktion på lördagarna än andra dagar. Efter lördagen följde en vilodag. Och medan den dagliga arbetstiden mestadels var 10 timmar var den på lördagarna 8 timmar.

Å andra sidan bortföll övertiden, då man gick tillbaka till femdagarsvecka. Följaktligen drevs man att under den kortare arbetsveckan försöka ta igen så mycket som möjligt av förtjänstbortfallet — därav den högre effektiviteten och den relativt ökade produktionen.

b. Minskning från sex till fem arbetsdagar; ändring av den dagliga arbetstiden.

I fem fall kunde man studera resultatet av ett borttagande av den sjätte arbetsdagen samtidigt med en ändring av den dagliga arbetstiden. I två fall,

Tabell 2. Verknningar på effektivitet och frånvaro av en minskning från sex till fem arbetsdagar i veckan, med ändring av den dagliga arbetstiden.

Individualstudie nr, typ av arbete	Antal arbete- tare	Kön	Ändring i arbetstiden				Skilln. i effek- tivitet %	Frånvaro- frekvens ²	
			pr dag		pr vecka			från	till
			från 6 d med ¹ ... t	till 5 d med ... t	från	till			
<i>Arbetstakt bestämd av arbetaren:</i>									
36 — medeltungt	17	män	11	12	63	60	+6,1	7,9	6,1
30 — lätt	10	kv.	7,7	10	46	50	+9,5	4,9	8,3
44 — lätt	26	»	8)	8,7	40	43,5	+2,1	2,2	9,7
72 — lätt	13	män	9	8	54	40	+2,7	2,3	.
<i>Arbetstakt beroende av maskinen:</i>									
78 — lätt	30	män	8	7	48	35	-3,6	5,7	4,1

¹ Där 6 gånger den dagliga arbetstiden är mindre än den totala veckoarbetstiden, arbetades färre timmar på lördagarna.

² Arbetstidsbortfall i procent.

³ 3 dagar à 5⁵/₆ timmar, 2 dagar à 8¹/₂ timmar, 1 dag med 5¹/₂ timmar.

36 och 30, förlängdes arbetsdagen under femdagarsveckan i syfte att neutralisera den sjätte dagens bortfall. I fall 44 hade företaget försökt anpassa sig efter de kvinnliga arbetarnas behov genom att ha en sexdagarsvecka med tre dagar à 6 timmar, en dag på 5½ timmar och två dagar à 8½ timmar. Då femdagarsvecka infördes övergick man till en enhetlig arbetsdag på 8,7 timmar.

Utfallet av studien framgår av tabell 2.

2. Sexdagarsvecka.

Minskning av den dagliga arbetstiden och veckoarbetstiden.

I fem individualstudier kunde man dra slutsatser rörande verkningarna av en minskning av veckoarbetstiden med bibehållande av sexdagarsvecka. I de fyra fall där man kunde mäta produktionsresultatet uppgick produktionsförlusten till hälften eller mindre än hälften av arbetstidsbortfallet. Se tabell 3.

Tabell 3. Verknings på effektivitet, frånvaro och produktion vid en minskning av den dagliga arbetstiden och veckoarbetstiden med bibehållen sexdagarsvecka.

(Arbetstakten bestämd av arbetaren)

Individualstudie nr, typ av arbete	Antal arbetare	Kön	Ändring i arbetstiden				Förändring i effektiviteten, %	Frånvarofrekvens ¹		Ändring, i % per vecka, av	
			per dag		per vecka			från	till	arbets-tid	produk-tion
			från	till	från	till					
5 — tungt	48	män och kv. män » »	10	9	58	52	+ 8,0 ²	2,8	4,2	-10,3	0
18 — medeltungt	140		10	8	58	48	+ 15,1	10,7	10,4	-17,2	-7,9
51 — medeltungt	32		9	8	53	48	+ 8,8	5,5	7,0	- 9,4	-3,0
65 — medeltungt	14		10	8	55	48	+ 6,3	3,5	3,1	-12,7	-6,7
74 — medeltungt	14		9½	8	57	48	+ 1,3	2,9	.	-15,8	.

¹ Arbetstidsbortfall i procent.

² Sista observerade värdet för en hastigt stegrad effektivitetskurva sedan arbetstiden minskats till 52 timmar.

3. Olycksfall i arbete.

I flera fallstudier är resultaten osäkra. Motstridiga tendenser i ett par fall anses bero på särskilt effektiva arbetarskyddsåtgärder resp. förändringar i arbetstempot.

I ett fall (A), där arbetstiden ökades från 40 till 48 timmar, steg olycksfallsfrekvensen med mer än 50 procent. Liknande resultat framkom i ett fall (C) vid ökning från 48 till 54 timmar och i ett annat fall (B) vid ökning från 54 till 60 timmar. I ett fall (G) med-

förde en ökning från 40 till 48 timmar ungefär en fördubbling av den totala olycksfallsfrekvensen, och i ett annat fall (J) tredubblades frekvensen vid en ökning från 48 till 60 timmar.

I ett fall kunde man studera olycksfallens inträffande i tiden under arbetsdagens lopp vid dels åttatimmarsdag, dels tiotimmarsdag. Lunchen inföll i båda fallen efter 5 timmar. I båda fallen var frekvensen lägst under första timmen och steg till en topp under fjärde timmen för att något minska

under femte. Efter lunchen steg frekvensen till en kraftig topp under åtta-timmarsdagens sista timme, medan tiotimmarsdagen visade samma kurva för eftermiddagen som för förmiddagen: stegring till fjärde timmen, minskning under sista timmen.

4. Verkan av införande av ackordssystem *e. d.*

I några fall — det gäller fyra manliga arbetargrupper i varmt, tungt arbete under oljud, rök och stor farlighet i ett metallverk — kunde man studera verkningarna av arbetstidsförändringar med eller utan samtidigt införande av ackord. Slutsatserna är följande:

1. Utan stimulansen av ackord medförde en minskning av den genomsnittliga veckoarbetstiden från ca 60 till 53 timmar ingen nämnvärd skillnad i effektivitet per timme och innebar alltså en proportionell minskning av totalproduktionen.

2. En kraftig minskning i veckoarbetstiden genom lördagens bortfall, i förening med införande av ackord, medförde a) en kraftig ökning av effektiviteten per timme och b) en högre veckoproduktion än som uppnåts under den längre veckoarbetstiden.

3. Införandet av ackord men med i huvudsak bibehållen längd på arbets-

veckan medförde en svag ökning av effektiviteten och en liten ökning av veckoproduktionen. Ackordssystemets införande ökade alltså arbetstakten men inte på långa vägar så mycket som då en arbetstidsförkortning samtidigt genomfördes.

4. Vid införande av ackordsarbete synes en minskning av veckoarbetstiden genom fri lördag ha medfört en ökning av effektiviteten med 24 procent och av produktionen med 10 procent utöver vad som gällde vid den längre arbetstiden.

5. Förkrigstidens prestationer och efterkrigstidens.

I de fall där man kunnat studera förkrigstidens, krigstidens och efterkrigstidens effektivitet under jämförbara arbetstidsförhållanden var prestationerna genomgående bättre under efterkrigstiden än under förkrigstiden och mestadels bättre under efterkrigstiden än under krigstiden. Orsakerna till att efterkrigstidens prestationer i flertalet fall översteg även krigstidens var otvivelaktigt, a) att en arbetstidsförkortning möjliggjorde en snabbare arbetstakt och b) att arbetarna ville arbeta hårdare för att hålla sina inkomster uppe trots minskningen av arbetstiden.

Einar Thorsrud:

II: 2. Försök med femdagarsvecka vid två norska konfektionsfabriker

Denna uppsats publiceras efter medgivande från författaren, Norsk Produktivitetsinstitutt samt Teknisk Ukeblad. Cand. psychol. Einar Thorsrud är stipendiat vid Norges Tekniske Høgskole i Trondheim. Han har haft den ansvariga ledningen för de undersökningar han beskriver i uppsatsen.

Arbeidstidens lengde er et spørsmål som angår flere mennesker i vårt land enn nesten noe annet som er fremme i dagens debatt. Det berører vår industrielle konkurransevne, priser og lønninger. Det har betydning for den alminnelige sosiale standard, for familieliv og personlig trivsel. De tiltak vi treffer i denne forbindelse kan få omfattende konsekvenser i positiv og negativ retning. Om vi vil fastholde den nåværende alminnelige arbeidstid, eller om vi vil gå til forandringer, må ikke bli avgjort ut fra ønsketenkning eller vanetenkning. Utredning og drøftelse av spørsmålet i komitéer og på annen måte er av stor betydning, men vi må ikke overse nødvendigheten av å studere virkningene av en omlegging av arbeidstiden i praksis innenfor enkelte bedrifter som kan og vil eksperimentere.

Fra 4. januar 1954 er det gjennomført et forsøk med forkortelse av arbeidstiden og overgang til 5 dagers uke ved to konfeksjonsfabriker i Bergen. Denne artikkel inneholder de viktigste resulta-

ter av en undersøkelse som i løpet av 1955 er gjennomført for å klarlegge virkningene av forsøket. Undersøkelsene er i det vesentlige finansiert av Norsk Produktivitetsinstitutt (N. P. I.). Norsk Arbeidsgiverforening og Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon har også støttet den.

Undersøkelsen har omfattet statistiske målinger av produksjonen, arbeidernes fortjeneste, fravær, skifting (turn over) osv. Visse driftstekniske undersøkelser er gjort i den ene fabrikk ved hjelp av arbeidsstudier (bl. a. M. T. M.). Representanter for arbeiderne, arbeidslederne og ledelsen er intervjuet og har deltatt i gruppediskusjoner for å klarlegge vilkår og virkninger.

Vi har i vårt arbeide kunnet støtte oss til en rådgivende komité oppnevnt av N.P.I. Fagforeningen, tillitsmennene og ledelsen i de to fabrikker har ydet oss utstrakt hjelp som vi er meget takknemlige for.

Situasjonen i de to fabrikker før 5-dagers uke ble innført, kan kort karakteriseres slik:

Fabrikkene utgjør produksjonsdelen av to større bedrifter som også driver en omfattende engros- og detaljomsetning. Dette gir de to fabrikker en solid bakgrunn både når det gjelder finansieringen og salget.

Den største av fabrikkene beskjeftiger ca 300 arbeider som berøres av 5-dagersuken. De fleste er kvinner. Ca 100 av

disse arbeider i en avdeling for fremstilling av herreskjorter. De øvrige produserer sports- og fritidsklær. Den minste av fabrikkene beskjeftiger noe over 200 arbeidere, også vesentlig kvinner. Henimot halvparten produserer herreskjorter. De øvrige fremstiller dame- og herrekapper. Begge fabrikker har godt utbygget bedriftsorganisasjon, med egne arbeidsstudieavdelinger og opplæringsavdelinger og med egne folk til å ta seg av modellkonstruksjon, planlegning og vedlikehold. Den statistiske kontroll er også godt utbygget. Ledelsen i begge fabrikker består av relativt unge folk som entusiastisk går inn for rasjonalisering av produksjon og omsetning i moderne former.

Produksjonssystemet i fabrikkene er basert på spesialisering av de enkelte operatører og på en utstrakt standardisering av produksjonen på et relativt lite antall standardprodukter (merkeartikler). Det alt vesentlige av arbeidet utføres på individuelle stykkakkorder satt på grunnlag av tidsstudier. Et viktig kjennetegn ved produksjonssystemet er at operatørene er relativt uavhengige av produksjonsledd som ligger foran eller etter kjeden. De kan således holde individuelt tempo. Maskinene bestemmer i liten grad tempoet. Mellom 10 og 20 % av operasjonstiden er »maskintid», mot 80—90 % »håndtid». I løpet av de senere år har fabrikkene lagt ned meget arbeid i å finne frem til rasjonell lay-out og effektive produksjonsmetoder. Man har gjort inngående studier i inn- og utland og utnyttet en rekke konsulenter, bl. a. et team av amerikanske spesialister som virket i Norge under den tekniske hjelpeprogram for Europa. Bl. a. fordi begge fabrikker etter norske forhold har gått langt i retning av standardisert produksjon, er det lagt ned mange penger i reklame- og salgsvirkosomheten.

Fabrikkene ha hatt lett for å skaffe seg arbeidskraft, men skiftingen av arbeidere har som forøvrig i norsk industri i senere tid vært høy (skifteprosent på ca 30). Fraværet har vært meget lavt (ca 6—7 %). Det har hersket gode og velordnede arbeidsforhold.

Markedsforholdene hadde i tiden frem til forsøket med 5-dagers uke vært meget gunstig. Man hadde oppnådd så store kvanta av de enkelte artikler at det ga godt grunnlag for rasjonell produksjon. Sesongvariasjoner og skiftende moter bevirker imidlertid alltid relativt hyppige omlegginger av produksjonen i bedrifter av denne art. Man begynte gradvis å merke strammere markedsforhold med skjerpede krav til pris og kvalitet og større modellvariasjon.

Dette var i korthet situasjonen da 5-dagersuken for alvor kom på tale. Det er viktig å være klar over at fabrikkene allerede hadde høstet vesentlige resultater av en rasjonaliseringsprosess som hadde pågått over flere år, og nye positive virkninger begynte å gjøre seg gjeldende nettopp da 5-dagarsuken ble innført.

Forberedelsene og forventningene til 5-dagarsuken spilte en viktig rolle for de resultater som er nådd. I 1953 kom det til konkrete forslag og forhandlinger om 5-dagars uke, bl. a. etter at spørsmålet var bragt frem av amerikanske konsulenter og norske fagforeningsfolk på en konferanse i Bergen i januar 1953. Ledelsen, særlig ved den ene av de to forsøksbedrifter, tok opp saken meget energisk for å finne grunnlag for et forsøk i praksis. Ledelsen i begge bedrifter tilla rent sosiale hensyn avgjørende vekt. Samtidig mente man at en forkortelse av arbeidstiden kunne bety en effektiv stimulans til nye og kraftige fremstøt i retning av høyere produktivitet. Arbeiderne og fagforeningen la også avgjørende vekt på at en forkor-

telse av arbeidstiden ville gi personalet bedre anledning til å utføre sitt husarbeide og sine ærend og gi en rikere fritid. De mente at de skulle kunne opprettholde sin fortjeneste på forkortet arbeidstid, selv om de fortsatt arbeidet på de samme akkorder. Noen var i tvil om de kunne øke sitt tempo ytterligere, da det allerede lå høyt. Enkelte i ledelsen mente at man kanskje burde gjennomføre ytterligere rasjonaliseringstiltak før man forkortet arbeidstiden. Alt i alt kan man si at det gradvis ble opparbeidet et sterkt ønske og en spent forventning om å få prøve 5-dagers uke og forkortet arbeidstid. Da man merket en viss motstand fra enkelte hold utenfor bedriften mot forsøket, øket følelsen av samhold og viljen til å gjøre en helhjertet innsats.

Det ble så inngått en avtale mellom N. A. F. og L. O. om en eksperimentordning for inntil 2 år fra 4. januar 1954. Hovedinnholdet av denne gikk ut på at arbeidstiden i de to bedrifter skulle nedsettes fra 48 til $42\frac{1}{2}$, eventuelt 40 timer pr uke. Betingelsen var at produksjonen, med det samme antall arbeidere og med uforandrede akkordsatser ikke måtte bli lavere etter nedsettelsen av arbeidstiden enn den hadde vært tidligere.

Arbeidstiden har i den største av de to fabrikker vært $42\frac{1}{2}$ time under hele forsøksperioden. I den andre fabrikk besluttet man etter at man med godt resultat hadde prøvd $42\frac{1}{2}$ timer i 6 uker å gå ned til 40 timer. Senere viste det seg at den ene halvdel av denne fabrikk ikke klarte målet og måtte gå tilbake til $42\frac{1}{2}$ time for en lengere periode. Senere nådde man opp til 40-timersmålet igjen og gjennomførte 40 timers uke.

Begge fabrikker har hatt fri lørdagen, men har kunnet tilkalle deler av arbeidsstyrken også denne dag når spesielle forhold krevet det. Målet for 5-

dagersuken kan uttrykkes slik at man med $42\frac{1}{2}$ timers uke måtte øke produktiviteten med minst 13 % og med 40 timers uke med minst 20 %.

De to bedrifter valgte forskjellige former for statistisk kontroll med at betingelsene for 5-dagersuken ble oppfylt. Begge skulle bruke annet halvår 1953 som basis for beregningene. Dette var den hittil beste produksjonsperiode i fabrikkens historie. I den fabrikk hvor man under forsøket arbeidet $42\frac{1}{2}$ timers uke, ble kontroll med skjortefabrikkens produktivitet ansett mest pålitelig. Kontrollen ble gjennomført ved at man målte den tid (i timeverk) som det tok å fremstille en skjorte i standardmodell.

Bedriftens produktivitetsutvikling fremtrer da slik:

2.	halvår	1953	100 %
1.	»	1954	122 %
2.	»	1954	127 %
1.	»	1955	130 %
2.	»	1955	131 %

I forhold til nedsettelsen av arbeidstiden ville minstekravet være 113 %.

Også den annen bedrift har produktivitetsstatistikk som viser anvendt tid pr standard produktenhet. (Tallene er dog ikke direkte sammenlignbare med de ovenfor angitte.) Ser vi på produktivitetsøkningen for hvert år i forhold til foregående år, får vi dette bildet:

Fra 1949 til 1950:	+ 5 %
» 1950 » 1951:	+ 19 %
» 1951 » 1952:	+ 4 %
» 1952 » 1953:	+ 35 %
» 1953 » 1954:	+ 30 %
» 1954 » 1955:	÷ 1 %

Ca 18 % av stigningen fra 1953 til 1954 måtte til for å kompensere for nedsettelsen i arbeidstid i denne fabrikk. (Stagnasjonen i 1955 tilskrives i vesentlig grad en omfattende produksjonsomlegging i kappeavdelingen.)

Som ledd i våre undersøkelser foretok sivilingeniør Nils Eldrup endel driftstekniske målinger i denne fabrikk. Følgende momenter fra hans rapport skal nevnes: Arbeidets organisasjon er god. Tapstiden »ventes» utgjør mindre enn 1 % av total tapstid. Planlegging og lay-out er også god og ligger godt over gjennomsnittet for bransjen. Driftstekniske og personlige tapstider for de målte operasjoner var henholdsvis 9,7 og 4,5 %. De dyktigste operatører tar ut mer tid til hvile o. l. enn mindre dyktige. Man kunne vente at endel av den effektivitetsøkning som har funnet sted de to siste år skyldes at tapstidene er blitt redusert. Dette viser seg ikke å være tilfelle. Tapstidene er de samme. På grunnlag av MTM- og andre studier ansees operatørens dyktighet å ligge ca 30 % over det normale i bransjen. Den gjennomsnittlige intensitet (hastighet i håndbevegelser) ligger 14 % over MTM-normalen, hvilket svarer til hva amerikanerne regner normalt.

En sammenligning mellom produksjonstid for en standard produktenhet ved den minste av forsøksfabrikkene og 2 andre fabrikker i bransjen hvor man fant brukbart sammenligningsgrunnlag, bekrefter at forsøksfabrikken selv med 5-dagers uke lå vesentlig over det vanlige produktivetsnivå i bransjen.

Arbeidernes produktivitet målt på grunnlag av akkordene, ble ved den minste av fabrikkene lagt til grunn for kontroll med at betingelsene for 5-dagers uke ble oppfylt. Akkordfortjenes-ten i forsøksperioden har, sammenlignet med basisperioden i 1953, vært 116,2 % i skjortefabrikken og 121 % i kappefabrikken. Målet i forhold til nedsettelsen i arbeidstid var henholdsvis 115,4 og 120 %.

Også ved den største av fabrikkene har den gjennomsnittlige timefortjen-

este steget i forsøksperioden litt mer enn de 13 % som i denne fabrikk var minstemålet.

Individuelle variasjoner i operatørens prestasjoner under 5-dagersuken viser tydelig hvor viktig treningen av nye operatører er. Også informasjonen om de mål som er satt opp og de resultater som nåes er avgjørende. Ved en av fabrikkenes avdelinger oppnådde man en spontan produktivitetshjevning på ca 10 % ved innføring av en bestemt form for informasjon om resultatene. Aldersgruppen mellom 30 og 40 år ligger høyest i produktivitet. Forskjellen mellom denne gruppen og yngre operatører forklares delvis av forskjellig grad av øvelse. Avstanden til de eldre aldersgrupper er liten (bare 5 % lavere for dem over 60 år).

Trettheten i løpet av arbeidsdagen slik den fremkommer i prestasjonskurven, er den samme under 5-dagers som under 6-dagers uke. Bare med den forskjell att fallet på slutten av dagen er mindre markert. Intervjuer klarla at den subjektive tretthet er den samme nå som før. En del interessante forhold vedrørende hvilepausenes betydning vil bli undersøkt nærmere.

Arbeidernes utnyttelse av frilørdager tar sterkt preg av at de fleste av dem har husarbeid å utføre. De får bedre tid til å utføre store arbeider som vask o. l., de kan få utrettet ærend bedre enn før og får mer tid sammen med familien. De synes de får mer ro over tilværelsen nå, selv om tempoet i fabrikkene er større.

Arbeidernes fravær var lavt før 5-dagers uke ble innført (6—7 %). I løpet av forsøksperioden har det gått ytterligere noe ned i den ene av fabrikkene, mens det har steget ubetydelig i den andre, hvor det forøvrig, tidligere var lavest. Her kommer en omfattende influensaepidemi i 1955 inn i bildet.

Turn-over eller skifting av arbeiderne er fortsatt høy (ca 30 %). Den har gått noe ned i forsøksperioden uten at dette med sikkerhet kan sies å ha sammenheng med 5-dagers uke.

Markedsforhold og salgspolitik i forsøksperioden har tatt preg av en skjerpet konkurranse. Kravene til kvalitet er skjerpet og begge fabrikkene synes å ha høynet kvaliteten under 5-dagersuken. Dette er vanskelig å fastslå eksakt, men kontrollen er i alle fall utbygget. Kravene om større modellvariasjoner har skapt visse problemer. Nye modeller medfører betraktelige produksjonshemminger. Fabrikkene har imidlertid holdt fast ved en sterk standardisering.

Planlegging og kontroll er blitt satt på hård prøve under forsøket. Fabrikkene har måttet påskynde sin effektivisering på disse felter. Det er åpenbart at man nå arbeider med mer langsiktige og mer detaljerte planer enn før og kontrollen er utbygget slik at man raskt skal kunne rette opp de skjevheter som måtte oppstå. Dette er blitt viktigere enn før da tempoet var lavere og det var litt bedre rom for uregelmessigheter. En mer langsiktig planlegging og bedre koordinasjon mellom innkjøp, produksjon og salg er fremtvunget under forsøket med 5-dagers uke. Det er åpenbart at det i meget høy grad vil avhenge av bedriftsledelsen om et forsøk med nedsettelse av arbeidstiden og overgang til 5-dagers uke skal gi gode resultater.

Arbeidsledelsen har også tatt preg av at man nå har større tidsperspektiv i planene enn før. Hele ledelsen rykkes dermed opp på et høyere plan. De lavere ledd i organisasjonen må overta større ansvar. Presset på de utøvende arbeidsledere er blitt meget stort. De har i liten utstrekning fått kompensasjon i form av lenger fritid og et visst spenningsmoment synes å ha oppstått

av denne grunn. Arbeidslederne deltar likevel med stor entusiasme i forsøket med 5-dagers uke og de kan også peke på fordeler, f.eks. ved at de har lørdagen til å få utført reparasjoner og til å få ordnet opp i flaskehalsene i produksjonen. Det er også en fordel for arbeidslederne at de har konkrete produksjonsmål å referere til.

Organer for forhandling og samarbeid er på flere måter blitt påvirket av forsøket. Fagforeningen gikk meget sterkt inn for å gjennomføre forsøket og har samarbeidet med bedriftsledelsen under forsøksperioden. Tillitsmennene synes i større grad å ordne opp de fleste saker direkte med de utøvende arbeidsledere. Mange saker som før ofte var fremme, ha måttet vike av hensyn til viktigheten av å klare målet for 5-dagersuken. Produksjonsutvalg og andre organer for informasjon og samarbeid har økt sin aktivitet, men det viser seg at det i første rekke blir de utøvende arbeidsledere som må ta seg av informasjonen og lignende oppgaver om man skal nå effektivt ut til den enkelte.

Konklusjoner på grunnlag av den gjennomførte undersøkelse må trekkes med stor varsomhet. (Hvordan man i de to bedrifter ser på de oppnådde resultater, fremgår av den kjennsgjøring at både ledelsen og arbeiderne vil fortsette med 5-dagers uke.) Vi har ikke tatt sikte på å levere noe bevis for at 5-dagers uke med f.eks. 40 timers arbeidstid skulle være bedre eller dårligere enn 6-dagers uke med 48 timer. Vi mener tvert imot at »bevis» av denne art som regel vil være misvisende. Derimot kan det ha betydning å klarlegge de premisser som man har gjort forsøket ut fra, hvilke vilkår man har arbeidet under og hvilke resultater som under de gitte forhold er nådd. (Vi vil også advare mot å se på forandringer

i arbeidstiden som utelukkende et spørsmål om 5-dagers uke. En rekke andre variasjoner er mulige og kanskje like aktuelle under våre forhold.)

Forsøket synes å vise at det ikke er noen enkel sammenheng mellom arbeidstidens lengde og arbeidernes produktivitet. Arbeiderne har øket sin produktivitet noe mer enn det som måtte til for å kompensere for nedsettelsen i arbeidstid. Dermed er ikke sagt at 40 eller 42½ time fordelt på fem dager i uken er den optimale arbeidstid. En rekke tidligere undersøkelser gir grunnlag for en lignende konklusjon. Kosoris (U.S. Dept. of Labor, Bulletin 917, 1947) undersøkte en serie av variasjoner i arbeidstid. Han fant at man kunne opprettholde eller øke produktiviteten både ved å forlenge og ved å forkorte arbeidstiden. Han kom fort til at en rekke andre forhold enn arbeidstidens lengde bestemmer prestasjonen. Generelt viste undersøkelsen at under ellers like forhold var 8 timers dag og 5-dagers uke best i relasjon til effektivitet og fravær. Resultatene av en lenger arbeidstid varierer bl. a. med den fysiske påkjenning og med graden av maskinstyring av tempoet. (Disse undersøkelser stammer fra ett land hvor 5-dagersuken er det alminnelige.)

Våre undersøkelser synes å vise bl. a. hvordan bransje- og markedsforholdene, bedriftens egenart og operatørens individuelle anlegg gjør det betenkelig å standardisere arbeidstiden i altfor stor grad.

Avgjørende for en vurdering av arbeidstidens lengde blir i alle tilfelle om en legger rene produktivitetshensyn til grunn eller om en tar sosiale hensyn. Om en tar sosiale hensyn viser våre undersøkelser at man ikke bare må se på arbeidstiden i fabrikk, men også på fritidens lengde særlig når det gjelder operatører som også har husarbeid.

Undersøkelsen har vist at bedriften som organisasjon må studeres som en dynamisk enhet om man skal få et nøyaktig bilde av de virkninger en nedsettelse i arbeidstid medfører. Bedriftens merkantile-, tekniske- og sosiale systemer griper inn i hverandre og påvirker hverandre gjensidig.

I denne forbindelse vil vi særlig fremheve hvordan en økning av tempoet i fabrikk synes avhengig av langsiktige innkjøps- og produksjonsplaner og en salgspolitikk basert på sterk standardisering. Vi vil også fremheve hvordan en fabrikk med høyt tempo og sterk standardisering blir ømtålig overfor uforutsette tekniske eller merkantile forandringer hvis ikke arbeidsledelsen og hele organisasjonsapparatet er meget effektivt. Videre vil vi fremheve at sterk spesialisering av arbeiderne og økt tempo ikke behøver å medføre større subjektiv tretthet dersom arbeiderne synes at de medvirker i en virksomhet de er personlig interessert i. Hvordan de vil føle en slik interesse er først og fremst avhengig av hvordan de stiller seg til den målsetning man arbeider ut fra i bedriften. Forkortelsen av arbeidstiden har berørt lønnsomhet og fortjeneste, som er sentrale deler av ledelsens og de ansattes målsetning i private bedrifter. Dessuten ble familieliv og sosial prestisje berørt. Forsøket innebar at man satte opp konkrete mål og et program som hadde alminnelig tilslutning. Andre hensyn, f.eks. motsetninger mellom ulike parter og innstillingsmessige hindringer, som før hadde hemmet ytterligere produktivitetshøyning, måtte vike for hensynet til 5-dagersuken og det den representerte.

Bedriftenes organisasjonsstruktur er blitt tydelig påvirket av 5-dagersuken. Arbeidsledernes oppgaver er blitt større samtidig med at deres stilling er end-

rel i en viss grad. Tidsperspektivet for planlegging og beslutning for lederne på alle plan er blitt forlenget. Koordinasjonen av de forskjellige avdelinger er bedret. Organer for forhandling og samarbeid er tillempet ut fra hensynet til det nye aktivitetsnivå i fabrikkene. Bedriftenes linjeorganisation synes styrket, bl. a. av hensyn til en mer effektiv kommunikasjon.

Kommunikasjonen mellom grupper og enkeltindivider på forskjellige nivåer i bedriften synes å ha blitt mer intens i sin alminnelighet. Flertallet av arbeidere er blitt bedre informert om hva som ventes av dem og hva de presterer ut fra konkrete mål for produksjonsmengde og kvalitet. En mer effektiv opplæring av operatører har vist resultater av stor interesse. Fremgangsmåter og regler både i teknisk og sosial forstand synes avklart. Den alminnelige atmosfære synes mer preget av vilje til å forstå hverandre og tildels også til å endre innstillinger og oppfatninger.

I en summarisk rapport av denne art

er alle detaljer utelatt, detaljer som kan ha betydning for dem som i praksis står overfor lignende forsøk i bedriftene.¹

Spørsmålet om arbeidstidens lengde er av stor, almen interesse i våre dager, ikke bare på grunn av foreliggende produktivetsproblemer og sosiale vilkår, men like meget fordi vi står foran store forandringer i konkurranseforhold i arbeidsmarkedet og fordi automatisering og anvendelse av nye kraftkilder vil kreve stor tilpasningsevne i hele vårt økonomiske liv. Forsøk av den art som er beskrevet viser tydelig at det ikke finnes noen patntløsning på spørsmålet om arbeidstidens lengde. I dette tilfelle synes forkortelse av arbeidstiden og overgang til 5-dagars uke å ha virket som en effektiv »avtrekkermekanisme» som har startet en heldig kjedereaksjon. Dermed er ikke sagt at en tilsvarende virkning kan ventes overalt. Men tilsvarende forsøk og aktiv søken etter andre og like effektive avtrekkermekanismer er oppgaver av høyeste prioritet i norsk industri.

¹ En utførlig rapport från det ena av de två berörda företagen har publicerats av Norsk Produktivtetsinstitut i maj 1956.

II:3. Fyrtiotimmarsveckans verkningar på Australiens industri

Det följande utgör en redogörelse för vissa undersökningar rörande verkningarna på industrin av 40-timmarsveckans införande i Australien 1948. Redogörelsen har utarbetats av Dr. S. P. Stevens i Melbourne. Den har tidigare i ungefär samma skick återgivits som Economic Monograph No. 116, utgiven i stencil i september 1949 av the New South Wales Branch of the Economic Society Australia and New Zealand. Översikten har då titeln »A Preliminary Report on the Effect of the 40-Hour Week on Australian Industry.»

Översättningen har utförts i utredningens sekretariat och publiceras enligt Dr. Steven's medgivande. Vissa avsnitt av mindre intresse har därvid utelämnats.

Redogörelsen åberopas i kapitel X i betänkanudet.

1. Inledning

Från och med den 1 januari 1948 blev 40-timmarsveckan den vanliga arbetsveckan i Australien. Före denna tidpunkt hade vissa grupper arbetstagar haft en kortare arbetstid än 44 timmar per vecka. Det gällde gruvarbetare och vissa handelsanställda. I New South Wales införde myndigheterna den 1 juli 1947 fyrtiotimmarsvecka för flertalet arbetare under deras jurisdiktion.

I fortsättningen behandlas endast en del av det område, som är avsett att täckas av en föreslagen undersökning rörande 40-timmarsveckans verkningar

på Australiens ekonomi. Framställningen inskränker sig till förändringar som har ägt rum i produktionen per arbetsvecka inom ett urval av företag som representerar industrin i Victoria. Det är viktigt att påpeka, att detta urval ännu inte är stort nog för att ge helt tillförlitliga resultat, men det visar åtminstone hur produktiviteten har tenderat att utvecklas vid övergången från 44 till 40 timmars arbetsvecka. Denna rapport är definitiv endast i den meningen, att den innehåller uppgifter från nästan alla företag som tillfrågades.

2. Enkätmetoden

Den rapport som här presenteras bygger på uppgifter från 71 företag. Dessa hade 11 204 anställda, och företagen utvaldes genom ett stratifierat slumpurval. Uppgifterna insamlades genom intervjuer och frågeformulär. För ungefär 90 procent av företagen antingen insamlades uppgifterna genom personliga besök — eller verkställdes en noggrann kontroll av de lämnade upplysningarna.

Frågeformuläret bygger på förutsättningen, att företagets reaktion inför ett produktionsbortfall när 40-timmarsveckan infördes endast kunde bli någon av följande sex:

- a) ökning av övertiden;
- b) ökning av antalet anställda;
- c) ökad mekanisering;

- d) omorganisation av produktionsprocessen;
- e) förändringar i lönesystemet;
- f) ingen åtgärd; produktionen fick bli vad den blev.

Uppgifter som erhållits med denna utgångspunkt möjliggjorde en mätning av förändringar i produktionen per ordinarie arbetsvecka (standard weekly output)¹. Det har däremot inte gjorts något försök att samla in upplysningar om kostnadsförändringar. Det ansågs nämligen troligt, att endast ett fåtal firmor skulle velat besvara frågor om kostnadsutvecklingen. Det kan dock vara möjligt att komma fram till vissa slutsatser om de kostnadsförändringar, som skett på grund av förkortningen till 40-timmarsvecka. I ett fall, exempelvis, då produktionen per vecka föll med 1,9 procent och 4 timmars övertid infördes för att uppehålla företagets totala produktion, kan man anta att lönekostnaden steg med mellan 12 ½ och 15 procent. Det är svårt att beräkna genomsnittskostnadens förändring i de fall nyinvesteringar har företagits. Däremot kan det antagas, att kostnaderna icke steg i alla de fall där prestationslönesystemet nyligen hade införts.

Frågeformuläret byggde vidare på antagandet, att effektiviteten per vecka kunde förändras olika allt eftersom arbetet var maskinstyrt eller handstyrt. För den skull delades alla arbeten upp i tre grupper enligt följande definitioner:

- a) helt mekaniserat arbete, där maskinen anger arbetstakten för åtminstone 80 procent av den effektiva arbetstiden;
- b) manuella processer, där arbetstakten anger arbetstakten för åtminstone 80 procent av den effektiva arbetstiden;
- c) all annan verksamhet.

De uppgifter som erhöles i enkäten i dessa avseenden visade sig emellertid vara mindre tillfredsställande för analysen av 40-timmarsveckans verkningar än tidigare delar av formuläret. De enskilda produktionsprocesserna som avsågs i frågeformuläret skulle i teorin bli oförändrade, medan i praktiken många företag införde betydande förändringar i produktionstekniken.

3. Resultatet av enkäten

a) *Metoden för presentation av resultatet.* I fortsättningen skall resultatet som hänför sig till den första delen av frågeformuläret diskuteras.

Jämförelserna gäller i allmänhet de två sexmånadersperioderna från och med januari till och med juni 1947 och 1948. För vissa företag måste jämförelseperioderna ändras därför att strejker, säsongfluktuationer e. d. gjorde att perioderna inte blev fullt jämförbara. I flertalet av dessa fall valdes då en tre- eller sexmånadersperiod från mitten av åren 1947 och 1948.

Stratifieringen av urvalet tillät att man gjorde två olika uppdelningar av uppgifterna, nämligen efter industrigrannar, varvid man valde den officiella produktionsstatistiska indelningen, samt efter antalet anställda vid företagen.

En ytterligare uppdelning efter den typ av åtgärder som vidtogs från företagsledningens sida kan inte göras på grundval av tillgänglig information.

Urvalet motsvarar omkring 5 procent av alla de anställda inom industrin i Victoria som arbetar i företag med minst 11 anställda. Det ansågs icke möjligt att på detta stadium utvidga enkät-

¹ Med ordinarie arbetsvecka avses i det följande en 44-timmarsvecka 1947 och en 40-timmarsvecka 1948. Produktionen per vecka avser sålunda den produktion som utförts per man och per vecka, om man bortser från övertiden.

ten till företag som hade mindre än 11 anställda. Därtill bör nämnas, att all bilproduktion har utslutits, eftersom dessa företag under 1947 till största delen höll på att konstruera maskiner för nya modeller. Produktionen av järnvägs- och spårvagnar har också hållits utanför enkäten, därför att inga uppgifter är tillgängliga inom denna fabrikation som kan ge upplysningar om verkningarna just av arbetstidsförkortningen.

b) *Beräkningen av förändringar i produktionen per ordinarie arbetsvecka.* Först bör nämnas att icke alla förändringar i produktionen per vecka från 1947 till 1948 var en direkt följd av arbetstidsförkortningen. I det följande skall uppmärksammas de verkningar på produktionen, som följde av en intensifierad mekanisering vilken ägde rum oberoende av arbetstidsförkortningen. Andra viktiga faktorer i detta sammanhang är ökning eller minskning av orderingången och i en del fall tillfällig råvarubrist.

För att göra det möjligt att jämföra produktionen per vecka har följande korrigeringar av uppgifterna om produktionen vidtagits:

1. När de lämnade uppgifterna gällde produktionsvärdet, användes prisindexserier för att reducera värdena till fasta priser. För flertalet producerade varor var detta ganska lätt, eftersom priserna var föremål för kontroll och vanligen förändrades vid kända tidpunkter. Speciella svårigheter förelåg endast för beklädnadsindustrin, där i många fall priserna förändrades successivt varje gång som en förändring ägde rum i råvarupriser och i löner. I de fall där det varit möjligt och speciellt då för konfektionsindustrin har uppgifter om producerade kvantiteter införskaffats i stället för värdeuppgifter.

2. Den procentuella förändringen i den totala produktionen korrigerades för

- a) förändringar i antalet anställda,
- b) förändringar i overtiden,
- c) förändringar i frånvarofrekvensen, som f. ö. icke visar en klar utvecklingstendens under de aktuella åren.

3. Siffrorna korrigerades icke för förändringar med avseende på mekaniseringen eller för förändringar i lönesystemet, eftersom dessa förändringar är alltför invecklade för att renodlas i en statistisk analys av den typ som används.

c) *Förändringar i produktionen per ordinarie arbetsvecka:* Alla uppgifter i detta avsnitt gäller förändringar i produktionen per ordinarie arbetsvecka, sedan korrigering skett för förändringar i sysselsättning och overtid. Den ordinarie arbetstiden sjönk med ca 9 procent.

Omkring 27 procent av företagen med sammanlagt en tredjedel av antalet anställda som täcktes av enkäten vidtog inga åtgärder för att öka produktionsresultatet per arbetad timme. Produktionsbortfallet per vecka var för dessa företag genomsnittligt 10 procent. Inom denna grupp av företag befinner sig många med huvudsakligen maskinstyrda arbeten och en del av de företag som på grund av orderminskning inte kunde upprätthålla sin totala produktion. Ett företag inom verkstadsindustrin hade den största produktionsnedgången: nära 40 procent. Detta företag hade att kämpa med råvarusvårigheter och förde samtidigt den politiken att arbetskraft icke skulle avskedas under mindre goda konjunkturer.

Omkring 20 procent av företagen i enkäten med ungefär lika stor andel av antalet anställda omorganiserade sin

produktion men installerade inget nytt realkapital. Produktionen per vecka steg i dessa företag med i genomsnitt över 2 procent.

Den största gruppen av företag representerar 40 procent av företagen i enkäten och ungefär en tredjedel av antalet anställda. Företagen inom denna grupp ökade sin maskinella utrustning i en utsträckning varierande mellan 1,5 och drygt 40 procent av den tidigare utrustningen mätt i marknadspri- ser. Endast omkring en fjärdedel av dessa nyinvesteringar anses ha varit en direkt följd av arbetstidsförkortningen. I en del fall, där nyinvesteringar under alla förhållanden skulle ha företagits, påskyndades de av arbetstidsförkortningen. Med undantag för tre företag, av vilka ett rapporterade en besvärande råvarubrist 1948, lyckades alla företag i denna grupp mer än väl kompensera förlusten av arbetstimmar genom ökad produktivitet.

Den fjärde gruppen av företag, som omfattar 12,5 procent av företagen i enkäten med omkring 15 procent av de anställda, består av sådana företag som införde nya prestationslönesystem. Mer än hälften av dessa företag ökade även sin produktionsutrustning. Denna grupp av företag ökade sin produktion per vecka med i genomsnitt 18 procent.

Det går knappast att på detta stadium dra några slutsatser från de erhållna uppgifterna om utvecklingen inom enskilda industrigrenar. För några av dessa var nämligen urvalet alltför litet. Följande slutsatser synes dock kunna dragas för några av de större industrigrupperna.

För verkstadsindustrin (klass IV) redovisas endast en obetydlig ökning i produktionen per ordinarie arbetsvecka. En avsevärd del av företagen i denna grupp ökade sin produktionsutrustning och några införde prestationslöne-

system eller utvidgade redan existerande sådana.

Textilföretagen (klass VI) kunde inte i något enskilt fall öka produktionen per vecka. På det hela taget har företagen inom denna grupp, som omfattar spinnerier, väverier och trikåindustrier, alltid varit i hög grad mekaniserade, och det har därför varit svårt eller omöjligt för dem att på kort sikt kompensera minskningen i antalet arbetade timmar.

Skinn- och lädervaruindustrin (klass VII) visar ungefär samma utveckling som textilföretagen.

Inom konfektionsindustrin (klass VIII) synes anpassningen till den kortare arbetstiden ha gått lättare för en del av de mindre företagen, som införde ackordssystem, än för de större företagen. De sistnämnda visar ofta en nedgång inte bara i produktionen per vecka utan även i produktionen per arbetad timme.

Företagen inom livsmedels-, dryckesvaru- och tobaksindustrin (klass IX), redovisar i flertalet fall en ökning av produktionen per ordinarie arbetsvecka. I några fall berodde detta på en rikligare råvarutillgång, i andra fall på ökad mekanisering.

Tar man ett ovägt genomsnitt för alla industrigrenar finner man att förändringarna i produktion per vecka var relativt små. Detta innebär, att produktiviteten (produktionen per arbetad timme) steg med omkring 9,5 procent från 1947 till 1948. Om produktionen inom olika industrigrenar väges med näringsgrenarnas andel i den totala befolkningen, får man en produktionsökning på ca 10,5 procent per arbetad timme.

Man kan inte se någon klar tendens i förändringen av produktionen per ordinarie arbetsvecka, om man i materialet skiljer mellan stora och små företag. Det förefaller troligt, att de små

företagen hade lättare att anpassa sig till 40-timmarsveckan än de större, men några bestämda slutsatser härom kan ännu inte dras.

En ökning av övertidsarbetet blev inte så vanlig som det förutspåddes, och det var bara i två företag som övertiden ökade med så mycket som fyra timmar per vecka 1948. Genomsnittligt ökade övertiden 80 minuter per vecka från 1947 till 1948, dvs. med $3\frac{1}{4}$ procent av en 40 timmars vecka.

Någon information om utvecklingen inom andra näringsgrenar än industrin finns knappast att tillgå. Det ofullständiga material som finns kan möjligen ge en antydning om utvecklingen. Inom byggnadsverksamheten och transportväsendet verkar det som om produktionen per vecka hade minskat lika mycket som antalet arbetstimmar. Å andra sidan verkar det som om det utförda arbetet inom detaljhandeln per ordinarie arbetsvecka ökade något från 1947 till 1948. Antalet utförda arbetstimmar inom handeln föll med endast 2,5 procent i genomsnitt, och handelsomsättningen steg med 7,5 procent per vecka. För flertalet gruvarbetare blev det inte någon reduktion av antalet arbetstimmar, och speciellt inte för arbetare i kolgruvorna, varför förändringar i deras arbetsprestationer inte hör hemma i dessa beräkningar.

4. Slutsatser

Det måste än en gång understrykas, att denna rapport innehåller preliminära uppgifter. Inga siffror får betraktas som definitiva.¹ Siffrorna kan sålunda förändras, när antalet tillfrågade företag stiger. På basis av den här presenterade enkäten kan det likväl tryggt konstateras, att produktionen per vecka i industrin i genomsnitt inte sjönk med samma procent som antalet arbetstimmar. Den ökning som sålunda ägde

rum i produktionen per arbetstimme hänför sig huvudsakligen till ökad mekanisering, en ökning av den organisatoriska effektiviteten samt i någon utsträckning förändringar i lönesystemet. Med andra ord var det huvudsakligen företagsledningens ökade effektivitet som medförde en ökning av produktionen per arbetad timme från 1947 till 1948.

För att ställa detta resultat i sitt rätta perspektiv bör det nämnas, att produktionen per arbetad timme steg väsentligt under en följd av år efter första världskrigets slut. Det är av olika anledningar sannolikt, att en liknande ökning skulle ha skett från 1947 till 1948 under alla förhållanden. Genom arbetstidsförkortningen från 44 till 40 timmar per vecka infördes ett ytterligare incitament till ökad effektivitet i produktionen, och detta förklarar varför ökningen i produktiviteten från 1947 till 1948 var större än ökningen i början av tjugotalet. Det är svårt att skilja mellan de faktorer, som normalt medför ökad effektivitet, och den extra stimulans som arbetstidsförkortningen medförde. Man synes dock iakttä tillbörlig försiktighet om man antar, att omkring hälften av den konstaterade produktivitetsökningen berodde på arbetstidsförkortningen. Detta innebär, att man kan anta att en 44 timmars arbetsvecka skulle ha medfört en produktion per vecka, som legat 3—5 procent högre 1948 än den nu gjorde med 40 timmars arbetsvecka.

Slutligen skall ytterligare en synpunkt framföras. Enkätmaterialiet visar, att varken de faktorer som verkade i produktionsminskande eller de som ver-

¹ Ehuru reservationerna hänför sig till ett tidigare statistiskt material än det som presenteras i det följande, har de fått kvarstå oförändrade, eftersom författaren alltså jämt understryker att undersökningen aldrig fullföljdes. (Övers. anm.)

kade i produktionsökande riktning enbart berodde på arbetstidsförkortningen. Studerar man uppgifterna närmare finner man, att i flertalet av de fall, då ett företag måste väsentligt minska sin produktion (antingen på grund av minskning i orderingången eller av andra skäl), sjönk också produktionen per vecka mer än vad som svarade mot arbetstidsförkortningen. Omvänt visade det sig, att i många fall där efterfrågan på ett företags produkter medförde en högre total produktion för företaget, ökade också prestationen per arbetad timme. I många fall upplevde man att produktionen per ordinarie arbetsvecka inte minskade utan t. o. m. ökade. Detta kan förklaras av de extra incitament till ökad effektivitet genom nyinvesteringar etc., som en stark efterfrågan på

ett företags produkter medför. Detta resultat synes ge vid handen, att produktionsbortfallet genom en arbetstidsförkortning kan motverkas lättare inom industrin under en expansionsperiod än under en utveckling mot sämre konjunktur.

När man bedömer resultatet av denna enkät bör man komma ihåg att de i hög grad har påverkats av de särskilda förhållanden som rådde då undersökningen gjordes. Åren 1947 och 1948 kännetecknas av stor efterfrågan på varor och tjänster. Bristen på olika nyttigheter — med undantag för bostäder och vissa varor beroende av koltillgången — var på väg att försvinna. Under andra omständigheter kan verkningarna av en arbetstidsförkortning ha blivit svårare att övervinna.

REVIDERADE TABELLER

Tabell 1. Procentuell förändring i produktionen per ordinarie arbetsvecka inom 84 industriföretag i Victoria från 1947 till 1948

Industrigrupp		Antalet anställda som beröres	Antalet anställda i procent av totala antalet anställda inom urvalet ²	Procentuell förändring i produktionen per vecka
I—II	Jord- och stenindustri, tegel- och lergodsframställning etc.	459	3,9	+ 0,72
III	Kemikalier, färger etc.	394	3,3	+ 4,29
IV	Verkstadsindustri exkl. bilar och järnvägsmateriel	2 071	17,5	+ 1,67
VI	Textilindustri	1 579	13,3	— 7,30
VII	Skinn- och lädervaruindustri	419	3,5	—12,70
VIII	Beklädnadsindustri	1 290	10,9	— 1,17
IX	Livsmedels-, dryckesvaru- och tobaksindustri	1 730	14,6	+12,10
X—XI	Sågverk och trävaruindustri	273	2,3	+11,37
XII—XIII	Pappers-, pappersvaru- o. gummiindustri	2 352	19,9	— 1,45
V, XIV—XV	Smycken, bijouterier etc., musikinstrument ¹ och diverse	1 279	10,8	— 3,34
	Summa	11 846	100,0	
	Genomsnittlig förändring ^{1 2}			+ 0,29

¹ Som vikter har använts antalet anställda i varje industri i procent av totala antalet anställda inom företag med mer än 11 anställda i Australien 1946—1947 (med undantag för järn- och stålsmältning samt bil- och järnvägsmaterielindustri).

² Källa: Commonwealth Bureau of Census and Statistics, *Production*, Part 1. Bulletin No. 41. De individuella vikterna för de olika grupperna är: I—II: 4,4 %; III: 5,0 %; IV: 26,7 %; VI: 9,9 %; VII: 2,4 %; VIII: 16,1 %; IX: 15,8 %; X—XI: 7,8 %; XII—XIII: 8,7 %; V, XIV—XV: 3,3 %.

Tabell 2. Procentuell förändring i produktionen per ordinarie arbetsvecka efter storleksgrupp på företagen i Victoria 1947—1948¹

Storleksgrupp efter antal anställda	Antalet anställda som beröres	Antalet anställda i procent av totala antalet anställda inom urvalet	Procentuell förändring i produktionen per vecka
A. 11—20 personer	344	2,9	+6,56
B. 21—50 »	824	7,0	+4,37
C. 51—100 »	834	7,0	+1,74
D. 101—300 »	2 546	21,4	-1,40
E. 301—500 »	2 078	17,6	-2,11
F. 501— »	5 220	44,1	+1,58
Summa	11 846	100,0	

¹ Exkl. anställda vid järn- och stålsmältning samt bil- och järnvägsmaterielindustri.

Tabell 3. Förändring i produktionen per ordinarie arbetsvecka inom industrin i Victoria uppdelad efter typ av åtgärder som vidtagits mellan 1947 och 1948¹

Typ av åtgärder	Antalet anställda	Antalet anställda i procent av totala antalet anställda inom urvalet	Procentuell förändring i produktionen per vecka
A. Inga åtgärder	3 967	31,6	- 8,81
B. Omorganisation, tidsstudier etc.	2 727	21,7	+ 2,66
C. Ökad mekanisering	4 059	32,4	+ 1,83
D. Förändring i lönesystemet	1 793	14,3	+16,87

¹ Uppgifterna om antalet sysselsatta i denna tabell kan icke summeras, därför att uppgifter avseende 696 personer har medtagits både under C och D. Anledningen härtill är, att respektive företag både ökade sin maskinella utrustning och ändrade avlöningssystemet för alla eller en del av de anställda.

Arbets tid och arbetstidsförkortning

En intervjuundersökning bland arbetstagare utförd av Statistiska centralbyråns utredningsinstitut

Statistiska centralbyråns utredningsinstitut erhöi i slutet av 1955 av Utredningen om kortare arbetstid i uppdrag att genomföra en intervjuundersökning angående arbetstidsförhållanden och åsikter om arbetstidsförkortning bland arbetstagare i Sverige.

Planläggningen har skett tillsammans med representanter för utredningen.

Den föreliggande redogörelsen omfattar i stort sett alla de bearbetningar, som hittills företagits. Vissa upplysningar utöver redogörelsens skulle kunna erhållas genom fortsatt behandling av det insamlade materialet.

Utredningsman för undersökningen har varit fil. kand. Gösta Dahlström.

Stockholm i juni 1956

Statistiska centralbyråns utredningsinstitut

Ture Widstam

/Gösta Dahlström

A. Inledning

1. Allmänna direktiv för intervjuundersökningen

I stort sett var det två slags problem, som motiverade en särskild undersökning genom intervjuer med anställda personer.

För det första skulle den faktiska arbetstidens omfattning kartläggas, med

uppdelning på ordinarie arbetstid, övertid och tid för extraarbeten utanför den ordinarie anställningen. Det var därvid önskvärt att kunna sammanställa den totala arbetstiden med fritidssysselsättningar av olika slag. Upplysningarna skulle utgöra genomsnitt utan påverkan av säsongeffekter, varför frågorna fick gälla hela år 1955. Även situationen just vid intervjutidpunkten skulle belysas, närmast med tanke på en jämförelse med de deklarerade önskemålen om arbetstidens längd och förläggning. I anslutning till dessa frågor om arbetstid och fritid skulle också restiderna till arbetsplatsen undersökas.

Det andra huvudproblemet gällde de anställdas värderingar (preferenser) beträffande förändringar i arbetstidens längd i förhållande till förändringar i inkomsten samt beträffande arbetstidens förläggning. Det stod redan från början klart, att problemet innefattade betydande svårigheter beträffande giltigheten och tillförlitligheten hos svaren, och att problemställningarna fick göras anspråkslöst också med hänsyn till undersökningens omfattning. Det bedömdes dock som möjligt att uppskatta hur många personer, som (med utgångspunkt från valet mellan inkomst och fritid) under olika omständigheter överhuvud taget önskar en arbetstidsförkortning och hur många som inte kan sägas göra det. Det var önskvärt att sammanställa preferenserna beträffande arbetstiden med yrkesuppgifter, upplysningar

om arbetssituationen, förvärvsarbete bland den intervjuades familjemedlemmar samt hans eller hennes tillfredsställelse med arbetet i syfte att klargöra bakgrunden till de uttalade önskemålen. Särskild vikt måste fästas vid jämförelsen mellan preferenser och faktisk, deklarerad arbetstid.

Dessutom skulle frågor ställas om benägenheten att ta mera extraarbete i händelse av en arbetstidsförkortning och om inställningen till inkomstförbättringar som ersättning till dem, som inte skulle komma att få en arbetstidsförkortning därför att de redan hade en kortare arbetstid. Från en annan statlig kommittés sida ställdes önskemål om en särskild fråga, huruvida de intervjuade ville ta halvtidsarbete med halverad lön, om det fanns möjlighet därtill. Vidare tillfogades en fråga om man ansåg att frågan om arbetstidens förkortning borde lösas genom lagstiftning eller genom förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter.

2. Förberedelser för intervjuerna

För undersökningen anlätades intervjuarorganisationen vid Statistiska centralbyråns utredningsinstitut. Genom upprepade provundersökningar kunde otydigheter i frågornas formulering till stor del elimineras. En av provundersökningarna genomfördes på Landsorganisationens skola i Runö, där deltagarna i en kurs fick besvara undersökningens frågor skriftligt.

Det slutliga intervjuformuläret upptog 54 frågor. Detta formulär finns inte i sin helhet medtaget i denna redogörelse. Endast väsentliga frågor har återgetts ordagrant. Hänvisning till frågorna sker i fortsättningen genom nummer och det avsnitt i det följande, där frågan står att läsa.

3. Urvalet av intervjuobjekt

De personer, som skulle intervjuas, uttogs genom s. k. tvåstegsurval med utnyttjande av Statistiska centralbyråns basurval.¹ På detta sätt erhåller man ett s. k. strukturerepresentativt urval med en viss precision i de statistiska måtten till minimal undersökningskostnad.²

Alla personer med anställning nu och/eller någon gång under 1955 är den personkrets (population), som man är intresserad av. Något register över anställda personer finns inte, varför det beslöts, att ett antal *lägenheter* skulle utväljas, och att alla anställda, som bodde i dessa lägenheter, skulle intervjuas.

Sammanlagt undersöktes 516 lägenheter, där tillsammans 560 intervjuer genomfördes.

4. Bortfall

I 4,8 procent av de utvalda lägenheterna kunde undersökningen inte utföras på grund av vägran, sjukdom, vistelse utomlands, att lägenheten stod obebodd etc. Procenten vägrare blev 1,6 (av alla lägenheter), vilket är mycket lågt för denna typ av undersökningar. Utöver detta primära bortfall av lägenheter uppstod ett sekundärt bortfall på drygt 1 procent av personerna i besökta lägenheter, därigenom att intervjuaren visserligen fick tillträde till lägenheten och kännedom om vilka, som hade förvärvsarbete, men inte kunde intervjuas alla dem som enligt instruktionen skulle komma i fråga. Anledningen kunde vara militärtjänst, sjukdom e. d. Tre intervjuer har inte kunnat bearbetas eftersom de insänts för sent.

¹ Basurvalet är beskrivet i Statistisk Tidskrift 1954:1 av T. D a l e n i u s.

² Detta innebär, att man *kan vänta sig* att slutsatser som dras från ett stickprov inte avviker systematiskt från dem, som gäller hela befolkningen.

5. Precisionen hos beräknade storheter

Det finns vissa möjligheter för att avvikelser från förhållandena inom totalbefolkningen kan uppstå även när ett stickprov dras slumpmässigt såsom i detta fall. I de procenttal, som redogörelsen innehåller, måste man räkna med ett fel, som belyses ungefärligt av följande exempel.

Av de manliga anställda i stickprovet, som arbetat under hela år 1955, uppgav 79 procent att de haft en arbetstid av 47 t/v eller mer. Medelfelet för det nämnda procenttalet är ca 2,4 procent. Detta innebär, med den använda metodiken, att med stickprov av denna typ det endast är en möjlighet på tjugo att stickprovet visar större avvikelse än 4,8 procent från det riktiga procenttalet.

Ju färre intervjuer ett tal som de nämnda 79 procenten är baserat på, desto större blir felmöjligheterna.

6. Den intervjuade gruppens sammanställning

Sammanlagt gjordes 560 intervjuer. Eftersom vissa lägenheter — t. ex. sådana, där innehavaren var pensionär eller företagare — underrepresenterades i stickprovet, måste intervjuade personer från dessa lägenheter vid beräkningarna ges en högre vikt än andra för att summor o. d. skall bli representativa för alla anställda.

På grund av den nyssnämnda uppvägningen av underrepresenterade lägenheter blir summan av personer, 671, större än antalet verkliga intervjuer, 560, genom att vissa personer räknats dubbelt eller fyrdubbelt vid beräkningarna.

Personer som haft enbart deltidsanställning sedan början av 1955, intervjuades inte, men intervjuaren insamlade från vederbörande personligen eller någon anhörig upplysningar i dessa fall om arbetets omfattning under 1955.

Tabell A:1. Sammansättningen av den grupp anställda, som intervjuades.

	I antal	II procent	III I i procent av (1) + (2) + + (4) + (5)
Män:			
arbetat hela 1955 ¹ (1)	403	60	67
arbetat mindre än 12 mån. 1955 men dock under januari mån. 1955 (2)	36	6	6
arbetat mindre än 12 mån. 1955 och inte under januari mån. 1955 (3)	42	6	—
Kvinnor:			
arbetat hela 1955 (4)	133	20	22
arbetat mindre än 12 mån. 1955 men dock under januari mån. 1955 (5)	29	4	5
arbetat mindre än 12 mån. 1955 och inte under januari mån. 1955 (6)	28	4	—
Summa	671	100	100

¹ Semester och andra uppehåll på kortare tid än två månader har inräknats i arbetet.

B. Sammanfattning av undersökningens resultat

1. Faktiska förhållanden

Omfattningen av arbetstiden i vidaste mening undersöktes genom frågor till de intervjuade angående deras arbetsförförhållanden under år 1955 (avsnitt C). Ordinarie arbetstid, övertidsarbete, betalda extraarbeten och förtroendeuppdrag (både betalda och obetalda) behandlas var för sig samt i vissa kombinationer i redovisningen, som även ger upplysningar om restider.

Undersökningen visade t. ex. att ungefär två tredjedelar av de män, som arbetat under hela 1955, haft övertidsarbete någon gång. Bland kvinnorna hade knappt hälften haft övertidsarbete. För vidare detaljer hänvisas till avsnitt C.

2. Inställningen till arbetstidsförkortning

Redogörelsen i avsnitt D visar, att ett flertal av de tillfrågade med ca 48 timmars arbetsvecka önskar en förkortning av sin arbetstid, varvid man accepterar tänken på att avstå från en konsumtionsökning, som kunde ha möjliggjorts vid oförändrad arbetstid. Även i grupper med kortare arbetstid finns en liknande inställning, men den är inte fullt lika utbredd där.

Å andra sidan är det otvivelaktigt så, att en grupp (ungefär en fjärdedel av männen och en femtedel av kvinnorna) bestämt är *emot* en förkortning av arbetstiden, när den antas få som konsekvens, att en konsumtionsökning, som annars vore möjlig, inte kommer till stånd.

Dessutom ger de erhållna svaren utrymme för tolkningen, att omkring en femtedel av de anställda är obestämda eller likgiltiga i fråga om en arbetstidsförkortning.

3. Önskad förläggning av arbetstiden

I avsnitt D visas vidare, att en arbetsvecka med endast fem dagar tycks vara det oftast önskade alternativet i fråga om arbetstidens förläggning. Särskilt gäller detta sommaren. Man ser ofta helst, att inarbetning sker på vintern, så att sommararbetstiden blir särskilt kort.

Däremot är det ovanligt, att de tillfrågade vill ta ut en förkortning av arbetstiden i form av en semesterökning.

En ordning med två lediga eftermiddagar per vecka har valts av en inte obetydlig del av de anställda kvinnorna.

4. Bakgrunden till fritidsvärderingen

I avsnitt E belyses det statistiska sambandet mellan å ena sidan värdering av fritid i förhållande till inkomst (fritidsvärdering) och å andra sidan yrke, ålder m. m.

En jämförelse mellan svaren på olika frågor visar, att de tillfrågades fritidsvärdering har samband med följande förhållanden:

Näringsgren: låg fritidsvärdering konstateras relativt ofta bland de intervjuade inom jordbruk och fiske, skogsbruk, landtransport och en restgrupp i bl. a. förvaltning, fria yrken och husliga yrken; hög fritidsvärdering utmärker svaren från arbetstagare i gruv-, metall-, trä-, textil-, beklädnads- och byggnadsindustrierna.

Yrkeställning: yrkesarbetare, affärsanställda och förmän har genomsnittligt en bestämt högre fritidsvärdering än övriga (kontorister, tekniker etc.).

Inkomst: ju högre inkomsten är, desto vanligare är hög fritidsvärdering. Härvid har yrke, näringsgren, arbetstid och dyrortsgrupp m. m. kunnat inverka på resultatet.

Bostadsort: hög fritidsvärdering är något vanligare i stadssamhällen än på landsbygden.

Alder: de äldsta anställda har mycket ofta *hög* värdering av fritiden.

Övertidsarbete: Bland personer med inget eller föga övertidsarbete är fritidsvärderingen i genomsnitt något högre än den är bland personer med mera övertidsarbete.

C. Undersökning av faktiska arbetstidsförhållanden

1. Ordinarie arbetstid

Svaren på frågorna om arbetstidens omfattning under år 1955 är inte helt tillförlitliga, då det inte är känt i vilken utsträckning minnesfel förekommit vid lämnandet av uppgifterna. I avsnitt F beröres frågan om uppgifternas olika tillförlitlighet.

I tabell C:1 redovisas den meddelade genomsnittliga ordinarie eller totala arbetstiden (total i de fall, då man inte kan skilja mellan ordinarie tid och övertid), redovisad för de grupper, som arbetat under hela 1955.

Tabell C:2. Omfattningen av övertidsarbetet hos personer, som arbetat hela år 1955, och som i sin anställning kan skilja mellan ordinarie tid och övertid. Materialet fördelat efter kön och längden av genomsnittlig ordinarie arbetstid per vecka under 1955

Antal personer, kursiverade tal är procenttal.

Genomsnittlig ordinarie veckoarbetstid under 1955	Antal övertidstimmar 1955						Okänt antal	Summa
	0	1—22	23—27	48—87	88—157	158—		
	Män							
48 tim. eller mer	90 <i>34</i>	35 <i>13</i>	22 <i>9</i>	28 <i>11</i>	48 <i>18</i>	32 <i>12</i>	8 <i>3</i>	263 <i>100</i>
42—48 tim.	13 <i>28</i>	7 <i>15</i>	5 <i>11</i>	6 <i>13</i>	4 <i>9</i>	8 <i>17</i>	3 <i>7</i>	46 <i>100</i>
upp till 42 tim.	11 <i>24</i>	6 <i>13</i>	5 <i>11</i>	5 <i>11</i>	8 <i>18</i>	7 <i>16</i>	3 <i>7</i>	45 <i>100</i>
	Kvinnor							
alla arbetstider	72 <i>54</i>	16 <i>12</i>	10 <i>7</i>	5 <i>4</i>	7 <i>5</i>	6 <i>5</i>	17 <i>13</i>	133 <i>100</i>

Tabell C:1.

Total eller ordinarie arbetstid	Män	Kvinnor
50 t/v eller mer	31	5
48 och upp till 50 t/v ...	269	56
47 » » » 48 ...	18	1
46 » » » 47 ...	8	2
44 » » » 46 ...	14	5
42 » » » 44 ...	16	20
40 » » » 42 ...	22	12
37 » » » 40 ...	17	13
33 » » » 37 ...	4	7
24 » » » 33 ...	2	10
upp till 24 ...	2	2
Summa	403	133

Andelen som uppgett 47 eller fler timmar per vecka är 79 procent för män och 47 procent för kvinnor. Medelfelet för det första procenttalet är 2,4 procent och för det andra 4,9 procent.

2. Övertidsarbetets omfattning under 1955

Vid intervjun ställdes dels en fråga om totala antalet övertidstimmar under 1955, dels en fråga om hur många av dessa timmar som kom på varje månad. I tabell C:2 redovisas den deklarerade totala övertiden.

En knapp tredjedel av de anställda männen hade inget övertidsarbete alls, medan av kvinnorna en större andel — mer än hälften — inte hade någon övertid.

Skillnaden mellan de olika grupperna av män (grupper med olika lång ordi-

narie arbetstid) är däremot inte statistiskt säkerställd. Det finns en tendens, att andelen övertidsarbetande är större hos grupper med kort ordinarie arbetstid än hos dem med lång ordinarie arbetstid.

Tabell C:3. Omfattningen av övertidsarbetet i olika yrkesgrupper, personer som arbetat endast en del av 1955 inkluderade

Yrke	Personer med följande antal övertidstimmar under 1955, i procent				Summa	Totalt antal personer
	0	1—49	50—99	100—		
arbetare	50	21	9	20	100	394
förmän	20	37	26	17	100	35
kontorister, tekniker och högre tjänstemän	44	20	20	16	100	133

Det bör observeras, att en del anställda sagt sig inte kunna minnas övertidsarbetets omfattning. Dessa är inte medtagna i tabellen.

Förmännen i undersökningen har oftare övertid än övriga yrkesgrupper, se tabell C:3. Även i tjänstemannayrkena kan man konstatera att övertidsarbete är vanligare än bland arbetare, men eftersom antalet tjänstemän i undersökningen är så lågt kan man inte dra någon säker slutsats.

3. Inställningen till övertidsarbetet

I anslutning till frågorna om övertidsarbetet under 1955 ställdes frågan: »Tog Ni övertidsarbetet gärna eller ogärna?»

De personer, som fått särskild ersättning för övertidsarbetet (vanligen konstant ersättning, men ibland också kompensationsledighet eller blandning av olika ersättningar) besvarade frågan på sätt som framgår av tabell C:4.

Av tabellen framgår, att ungefär hälften av dem, som fått särskild ersättning för övertidsarbetet och utfört detta ar-

Tabell C:4.

Svar	Antal	Procent
Tog övertidsarbetet gärna	92	33
Tog övertidsarbetet ogärna	138	49
Obestämd	46	16
Frågan obesvarad	7	2
Totalt	283	100

bete på grund av arbetsgivarens order, i efterhand förklarar sig ha utfört övertidsarbetet ogärna.

4. Extraarbetets omfattning

Under intervjun ställdes följande fråga: »Hade Ni något betalt extraarbete under 1955?»

Mellan 11 och 12 procent av dem, som haft heltidsanställning någon gång under 1955, uppgav sig också ha haft betalt extraarbete under året. Omfattningen av dessa bisysselsättningar framgår av tabell C:5. Talen anger procentandelen av alla som uppgivit sig ha haft extraarbete.

Tabell C:5.

Antal t/v som arbetet omfattat, medan det varade	Antal mån. 1955 som extraarbetet varat			Totalt
	0—3	4—11	12	
0—8	21	17	21	59
9 eller mer	16	6	8	30
okänt	5	4	2	11
Totalt	42	27	31	100

Talen är baserade på 77 individer (uppvägd summa).

Åtminstone 30 procent av de extraarbetande säger sig ha haft 9 timmars extraarbete eller mer per vecka, då det varade. I ungefär hälften av fallen pågick detta extraarbete med många t/v dock under mindre än 4 månader av året.

5. Anledning till extraarbetet

De som sagt sig ha haft extraarbete tillfrågades också om den främsta anledningen till detta (»Vilken var den främsta anledningen till att Ni tog detta extraarbete?»). De utvalda personerna fick därvid välja mellan olika tänkbara orsaker, som uppräknades på ett kort, som visades dem. Kortet upptog

1. uppdragsgivaren behövde ett handtag
2. det var för att täcka löpande utgifter
3. det var för att spara till ett särskilt ändamål; säg vilket...
4. det var intressant arbete (t. ex. fackligt intresse)
5. det var för att få praktik
6. annat motiv (t. ex. ideellt); säg vilket...

De oftast angivna alternativen var nr 2 och 1 (30 resp. 27 procent), därefter vanligast var nr 4 och 6 (19 resp. 18 procent).

6. Förtroendeuppdrag

Förtroendeuppdrag — betalda eller obetalda — rapporterades av ca 15 procent av dem, som varit anställda någon gång 1955. Man kan iaktta, att personerna med rapporterade extraarbeten i denna undersökning oftare än övriga haft förtroendeuppdrag av något slag under samma år. Denna tendens är dock svag.

7. Ordinarie arbetstid och övertid i kombination med extraarbeten och förtroendeuppdrag

Det finns ett visst intresse att veta i vilken mån extraarbeten av olika slag utanför den ordinarie anställningen rapporteras av personer, som har relativt kort ordinarie arbetstid och vanligen inget eller obetydligt övertidsarbete.

Det visar sig, att extraarbeten förekommer ungefär lika ofta hos personer med lång normal arbetstid som bland personer med kort arbetstid, varför det finns en betydande variation i sammanlagd arbetstid.

8. Övriga dominerande fritidssysselsättningar

En fråga ställdes till intervjuobjekten angående sysselsättningar (utöver ex-

traarbeten och förtroendeuppdrag), som upptagit en stor del av fritiden under 1955. Svaren redovisas i tabell C:6. Då

flera sysselsättningar nämnts har den först nämnda bearbetats eller en annan, som uppenbarligen varit dominerande.

Tabell C:6.

Dominerande fritidssysselsättning	Män	Kvinnor
(1) ingen fritidssysselsättning ...	210 (43)	82 (43)
(2) hushållet	— (0)	33 (17)
(3) eget hem och tomt	106 (22)	21 (11)
(4) sommarnöjet	15 (3)	1 (1)
(5) fiske, jakt, skytte, sport o. d.	56 (12)	7 (4)
(6) koloniträdgård	9 (2)	1 (0)
(7) kurser av alla slag, studier ...	32 (7)	30 (16)
(8) läsning, teckning, målning ...	6 (1)	— (0)
(9) hobby av mekaniskt slag, även sömnad	4 (1)	9 (5)
(10) bil, motorcykel	8 (2)	— (0)
(11) musik	6 (1)	— (0)
(12) annat	29 (6)	6 (3)
Summa	481 (100)	190 (100)

De kvinnliga anställda nämnde oftast hushållsarbete och olika slags kurser, medan männen i undersökningen anmält arbete med eget hem och tomt (inklusive egnahemsbygge) och »fiske, jakt, skytte, sport o. d.».

9. Fria lördagar under 1955

Vid intervjun efterfrågades uppgifter om förekomsten av fem dagars arbets-

vecka. Frågan var formulerad: »Hade Ni några fria lördagar under 1955, t. ex. under sommaren?» Om svaret blev ja, ställdes frågan: »Arbetade Ni in de fria lördagarna på annan tid?»

Vid bearbetningen har inte medräknats ledig lördag i samband med ledig söndag, som kan uppstå vid vissa skiftarrangemang, och inte heller de lediga lördagar, som uppstår i t. ex. ett par sjukhusyrken, där var sjätte dag är fri.

Svaren på frågan om inarbetning av de fria lördagarna fördelar sig på följande sätt bland de 196 som hade några fria lördagar.

Tabell C:7.

Antal fria lördagar under 1955	Frekvens	%
ingen	475	71
1—2	8	1
3—4	32	5
5—6	50	7
7—8	13	2
9—10	16	2
11—12	10	2
13—20	14	2
21—35	19	3
36—52	25	4
okänt	9	1
Totalt	671	100

svaret om inarbetning	%
nej, ingen inarbetning	38
ja, delvis	11
ja, helt	50
okänt	1
Totalt 100	

Hälften av de redovisade fria lördagarna inarbetades således helt och ytterligare 11 % delvis.

10. Semesterns längd

Intervjuarna ställde frågan hur lång semester den intervjuade har i sin nuvarande anställning. Svaren återges i tabell C:8.

Tabell C:8.

Semesterns längd i antal vardagar	Frekvens	%
18—20	473	75
21—23	39	6
24—26	33	5
27—29	9	2
30—32	15	2
33—35	1	—
36—38	1	—
39—41	4	1
42—45	—	—
46	14	2
okänt, ej avtalat	43	7
Totalt	632	100

Dessutom har 13 personer uppgett ett antal mellan 0 och 17 vardagar, vilket kan bero på missförstånd av frågan: lägre antal dagar står inte i överensstämmelse med lagstiftningen. Ett par liknande felaktigheter kan finnas bland uppgifterna i tabellen.

Åtminstone 3/4 av de anställda har alltså endast den lagstadgade minimise-
mestern.

11. Förvärvsarbete under semestern 1955

Omedelbart efter det intervjupersonen besvarat hur lång semester han eller hon hade vid intervjutillfället, ställdes frågan: »På tal om semestern: Tog Ni betalt arbete under semestern 1955?»

Av dem, som haft semester under det gångna året, svarade mellan 5 och 6 %, att de haft betalt arbete under någon del av semestern.

12. Restider

I intervjun ställdes frågan: »Hur många minuter före arbetets början måste Ni bege Er hemifrån för att hinna i tid till arbetet?»

Om tiden var olika för skilda årstider, skulle intervjuaren enligt instruktionen anteckna flera tider, t. ex. en för vardera sommar och vinter.

I vissa fall angavs också olika tider för sommar och vinter. Eftersom de olika säsongerna inte klart definierats är det inte möjligt att beräkna ett årsge-
nomsnitt. Medeltalen för »sommar» och »vinter» skiljer sig emellertid endast någon minut från varandra, eftersom man vanligen hade samma restid hela året. Endast i ca 17 procent av fallen angavs olika tider för sommar och vinter.

I ett fåtal fall var restiden *längre* på sommaren än på vintern, vilket sammanhänge med annat färd sätt eller med att man hade särskild sommarbo-
stad. I regel var annars vinterrestiden den längre, när den uppgavs vara olika.

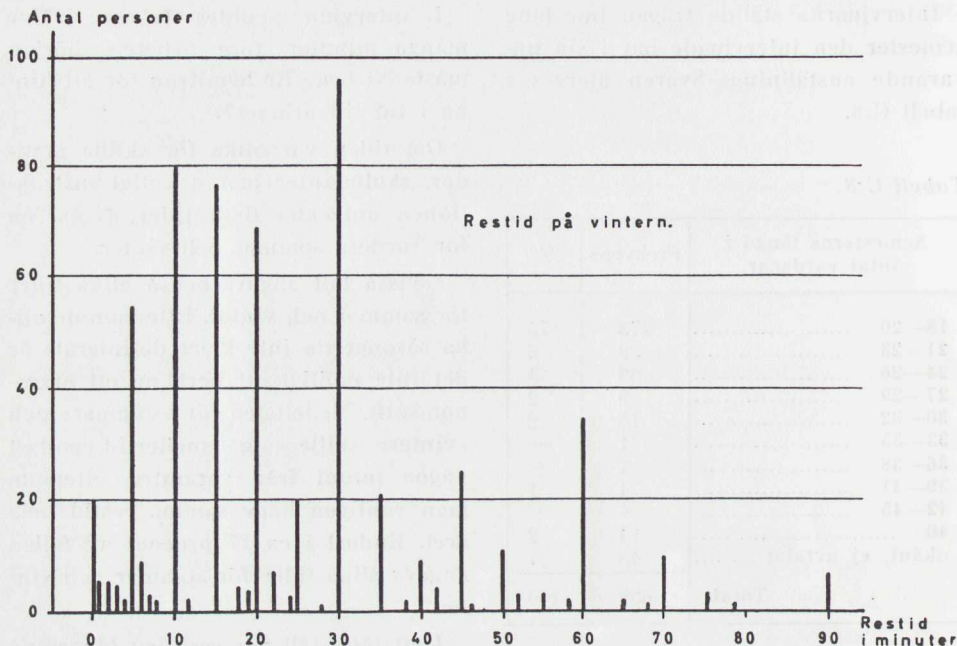
Restiderna under »vintern», som meddelades vid intervjuerna, framgår av följande diagram. När man svarat med ett intervall (t. ex. 10—15 minuter), har intervallens mittpunkt använts vid bearbetningen. Då mittpunkten är mitt emellan två heltal (t. ex. 12,5), har avrundning skett till närmaste *jämna* heltal. Observera, att tiden gäller för resa i endast en riktning (till arbetet).

Av diagrammet framgår följande:

1) Vanligen (i 88 % av fallen) har man svarat med ett minutantal, som är jämnt delbart med 5.

2) Angivelserna 30, 45 och 60 minuter är relativt vanliga jämfört med de övriga närmast kringliggande angivelserna.

Diagram C:9

Man har alltså i regel ingen exakt uppfattning om det efterfrågade minutantalet, som antagligen kan variera betydligt från en tid till en annan. Att svaren anges i avrundade tal — vid längre restider ofta i hela kvartstimmor — kan tolkas som ett uttryck för stor osäkerhet hos de intervjuade.

Medeltalen för de angivna restiderna var för sommaren 21,7 minuter och för vintern 23,1 minuter (resa i en riktning).

Tabell C:10. Restid till arbetet på sommaren.

Restid	Antal personer	Procent
0—19	293	49
0—29	388	65
0—39	499	83
0—59	549	91
0—90	602	100

Av tabell C:10 framgår att 49 procent av de intervjuade arbetstagarna sagt, att restiden till arbetet är mindre än 20 minuter (på sommaren).

Av de tillfrågade har 7 procent inte kunnat ange någon bestämd tid, vilket oftast berott på att arbetsplatsen är rörlig (t. ex. vid vissa reparationsarbeten). I dessa fall existerar inte ett genomsnittstal i samma mening som för övriga.

13. En trivselfråga

Följande fråga ställdes av intervjuaren: »Är Ni nöjd eller missnöjd med det arbete Ni nu har? Nämn vilket av de här alternativen som passar Er bäst», varefter den intervjuade fick välja svar från ett kort med följande fem alternativ (svarsfördelningen presenteras samtidigt):

Tabell C:11.

	Svar i procent
1 mycket nöjd	23
2 nöjd	56
3 ej fullt nöjd	18
4 missnöjd	2
5 mycket missnöjd	1
Totalt	100

En följdfråga riktades till dem, som valt något av alternativen 3—5, om det fanns någon särskild missnöjesanledning. Härvid gavs inga svarsalternativ, utan intervjuaren skulle hänföra svaret till en av vissa givna kategorier och vidare markera ordningsföljden, om flera anledningar nämndes.

Frekvenserna av olika missnöjesanledningar, som nämndes i första eller andra hand, var de som tabell C:12 visar.

Tabell C:12.

	Frekvens	%
förhållandet till arbetskamraterna	21	10
arbetsuppgifterna	18	9
befordringsmöjligheterna	5	2
arbetstiden	44	21
arbetsledningen	11	5
arbetslokalerna	12	6
lönen	40	19
arbetet tröttande	24	11
annat	35	17
Totalt	210	100

Det är rimligt att anta, att arbetstiden nämnts speciellt ofta som missnöjesanledning på grund av att den aktualiserats tidigare under intervjun.

D. De anställdas önskemål angående arbetstiden

1. Utgångspunkter

Det förutsattes, att varje arbetstagare i ett visst ögonblick helst skulle vilja se en viss kombination av arbetstid och inkomst förverkligad eller undantagsvis ett fåtal sådana kombinationer (av alla i hans eller hennes arbete tekniskt möjliga).

Denna inställning till arbetstidens och fritidens längd kallas fritidsvärdering.

För att man skall kunna kontrollera, att det just är värderingen av arbetstidsförändringar i förhållande till inkomständringar, som uttryckes i svaren på intervjuarens frågor ställes en hel serie frågor med liknande innehåll. Alla dessa frågor avser ett val mellan arbetstidsförkortning och inkomstökning. Genom att jämföra svaren på frågorna skaffar man sig ett begrepp om i vilken utsträckning frågorna »mäter» det man vill mäta, i detta fall fritidsvärderingen.

2. Frågor vid intervjun angående inställningen till arbetstidens längd

Vid intervjun ställdes följande sju frågor angående valet mellan arbetstidsförkortning och inkomstförändringar: 42: Under efterkrigstiden har produktionen stigit med drygt 3 % per år, vilket gett utrymme för en stor reallönehöjning. Om utvecklingen fortsätter i sådan takt, vore det möjligt att på tio år få en ytterligare ökning av realinkomsten med något sådant som 40 %.

I stället för lönehöjning kunde man tänka sig att välja en förkortning av arbetstiden.

Anser Ni, att arbetstagarna bör utnyttja denna möjlighet till standardförbättring under de kommande tio åren till att övergå till 36-timmars arbets-

vecka, och i stället få en väsentligt mindre reallöneökning?

(Intervjuaren visar frågan)

1 ja

om nej: Anser Ni, att man i ett sådant fall skulle minska arbetstiden med högst 3 timmar, och i stället inrikta sig på en rätt stor inkomstökning?

1 ja

0 nej

43: (Om intervjupersonen har 6-dagarsvecka för närvarande)

Om det fanns en möjlighet till det, skulle Ni då övergå till kortare arbetsvecka, även om vecko- eller månadsinkomsten minskade?

1 ja

0 nej

2 ingen uppfattning

45: Tänk Er, att ett av de här alternativen kunde bli genomfört:

(Intervjuaren visar kort.)

Vilket av dem skulle Ni själv välja?

1 Förkortning av arbetstiden med 3 timmar i veckan, men oförändrad vecko- eller månadsinkomst

2 lönehöjning med 6 procent med bibehållande av den nuvarande arbetstiden

3 ingen uppfattning

(Det anges, att prisnivån tänks vara oförändrad)

47: Om man inom *några få år* kunde uppnå ett av de här alternativen, vilket skulle Ni personligen då välja?

(Intervjuaren visar kort.)

1 12 procents löneökning, ingen förkortning av arbetstiden

2 ingen löneökning, 6 timmars förkortning av arbetstiden per vecka

3 6 procents löneökning, 3 timmars förkortning av arbetstiden per vecka (dvs. hälften av vardera)

(Det anges, att man avser *reallöneökning*)

48: Anser Ni, att man vid förra årets avtalsförhandlingar, 1955 alltså, borde ha sökt uppnå en förkortning av arbetstiden i stället för en höjning av lönerna?

1 ja (förkortning)

0 nej

2 ingen uppfattning

49: Om fackorganisationen i Ert fack vid nästa års avtalsförhandlingar (dvs. 1957) *endast* kunde välja mellan att *helt* gå in för löneökningar och att *helt* gå in för en förkortning av arbetstiden, vilket av de möjliga alternativen skulle Ni då personligen välja?

(Intervjuaren visar kort)

1 helt gå in för en förkortning av arbetstiden

2 helt gå in för lönehöjningar

3 det spelar ingen roll

50: Om det fanns möjligheter för Er att på Er nuvarande arbetsplats få gå på halvtid, skulle Ni utnyttja den möjligheten även om den innebar en halvering av lönen?

1 ja

0 nej

2 vet inte

Vidare ställdes följande fråga till dem som f. n. arbetar sex dagar i veckan (nr 44):

För att få en extra fridag, skulle Ni gå med på att arbeta in den nuvarande arbetstiden på 5 dagar?

1 ja

0 nej

2 ingen uppfattning.

3. Redovisning av svaren på frågorna om inställningen till arbetstidens längd

Tabell D:1 beskriver hur de nyss återgivna frågorna besvarades. De intervjuade har därvid delats upp efter

Tabell D:1.

	Svarsfrekvenser i procent			
	personer, som ej kan skilja mel- lan ordina- rie tid och övertid	övriga män, mindre än 47 t/v under 1955	övriga män, 47 t/v eller mer under 1955	övriga kvinnor
(Totalt antal intervjuade personer:)	82	104	311	147
42: ja («36 tim.»)	50	67	68	60
nej { (« minska med högst tre ja {tim.»)	34	26	27	33
nej { (ingendera av de tidigare två nej {svaren)	16	3	3	5
obesvarad m. m.	—	4	2	2
Summa	100	100	100	100
43: ja («förkortning nu med minskad inkomst»)	15	22	27	29
nej («ej förkortning med minskad inkomst»)	58	63	66	58
ingen uppfattning	15	3	2	1
frågan ej besvarad	12	12	5	12
Summa	100	100	100	100
44: ja («arbeta in lördagen under andra dagar»)	46	56	65	55
nej (« vill ej arbeta in lördagen under andra dagar»)	25	28	30	29
ingen uppfattning	10	1	1	5
ej besvarad	19	15	4	11
Summa	100	100	100	100
45: »3 tim. förkortning»	40	58	61	57
»6 % löneökning»	47	35	36	40
ingen uppfattning	10	5	2	3
ej besvarad	3	2	1	—
Summa	100	100	100	100
47: »12 % löneökning»	46	22	19	27
»6 tim. förkortning»	16	38	35	35
»6 % + 3 tim.»	37	40	46	38
Summa	100	100	100	100
48: ja (förkortning)	29	35	45	35
nej	59	54	45	53
ingen uppfattning	11	10	9	11
ej besvarat frågan	1	1	1	1
Summa	100	100	100	100
49: förkortning	38	46	64	52
lönehöjningar	54	39	27	34
det spelar ingen roll	8	15	9	14
Summa	100	100	100	100
50: ja (övergå till halvtid)	4	1	4	15
nej	85	99	93	78
vet inte	11	—	3	2
ej svarat på frågan	—	—	—	5
Summa	100	100	100	100

sina arbetstidsförhållanden i fyra kategorier på följande sätt:

1. personer, som ej kan skilja mellan ordinarie tid och övertid
2. övriga manliga anställda med mindre ordinarie arbetstid än 47 t/v i genomsnitt under 1955
3. övriga manliga anställda med ordinarie arbetstid på 47 t/v eller mer under år 1955
4. övriga kvinnliga anställda.

Först redovisas totala antalet personer i varje grupp i undersökningen, därefter i *procenttal* svarsfördelningen vid de olika frågorna.

På frågan om man anser, att man inom en tioårsperiod bör gå ned till 36 timmars arbetsvecka, svarar ett flertal *ja* (proportionen varierar hos de fyra olika grupperna mellan 50 och 68 %), medan något mindre än 30 % anser, att arbetstiden skall förkortas med högst 3 timmar. (Observera att begränsningen 3 timmar ter sig olika snäv för de intervjuade, eftersom deras nuvarande arbetstid varierar.)

I allmänhet vill man dock *inte* ha en arbetstidsförkortning *nu* med minskad inkomst som konsekvens (mellan 58 och 66 % i de fyra grupperna).

Vid valen mellan de tänkta alternativen på frågorna 45 och 47 (»3 timmars förkortning», »6 % lönehöjning» osv.) uppstod ganska påfallande olikheter mellan grupper med olika rådande arbetstidsförhållanden.

Vad beträffar manliga anställda med fixerad ordinarie arbetstid har en minoritet valt alternativ, som enbart innebär löneökning, medan de flesta valt övriga förslag, vari då inte inräknas »ingen uppfattning» o. d. svar. Av svaren på fråga 47 framgår, att möjligheten »hälften av vardera, dvs. 6 % lönehöjning om 3 tim. arbetstidsförkortning» är minst lika omfattad bland de

intervjuade som möjligheten med enbart arbetstidsförkortning (6 t/v).

Med hänsyn till att ett flertal visat sig vara »anhängare till arbetstidsförkortning» genom svaren på de nyssnämnda frågorna, är svarsfördelningen för fråga 48 anmärkningsvärd (»förra årets avtalsförhandlingar»), eftersom endast i gruppen manliga anställda med 47 timmar eller längre ordinarie arbetstid procenten *ja* (förkortning vid föregående års avtalsförhandlingar) nått upp till samma höjd som procenten *nej*.

En analog fråga om avtalsförhandlingarna 1957 (fråga 49) gav till resultat att genomgående — i alla grupper — *fler* valde förkortningsalternativet, än då frågan gällde 1955 års avtalsförhandlingar. Så många som 64 % av manliga anställda med 47 timmars arbetsvecka eller högre ansåg, att man bör gå in för arbetstidsförkortning vid nästa års avtalsförhandlingar.

Övergång till halvtidsarbete önskar endast ett fåtal, för kvinnornas del dock 15 % (detta gäller kvinnor med fixerad ordinarie arbetstid).

4. Vissa samband mellan svaren på olika frågor om fritidsvärdering

Tabell D:2 visar sambandet mellan svaren på frågorna 43 (»förkortning nu med minskad lön»), 48 (»arbetstidsförkortning vid 1955 års avtal») och 49 (»krav vid 1957 års avtalsförhandlingar»).

Varje kombination av svar, i tabellen markerad med ett nummer inom klammer, anger ett möjligt sätt att besvara de tre frågorna, varvid svaren »ingen uppfattning» och »det spelar ingen roll» ej medräknas.¹ Med två svar på varje fråga finns då åtta möjliga kombinationer av svar.

¹ Personer med ett sådant svar på *någon* av frågorna har utelämnats ur tabellen.

Tabell D:2. Manliga och kvinnliga anställda med fixerad och vid intervju tillfället lägst 47 timmars ordinarie arbetstid per vecka, fördelade efter svaren på frågorna 43, 48 och 49. Kursiverade siffror är procenttal.

		Män	Kvinnor
[1]	43: förkortning nu med minskad lön		
	48: förkortning vid 1955 års avtal	47 20	22 26
	49: förkortning vid 1957 års avtal		
[2]	43: <i>ej</i> förkortning nu med minskad lön		
	48: förkortning vid 1955 års avtal	68 29	16 19
	49: förkortning vid 1957 års avtal		
[3]	43: <i>ej</i> förkortning nu med minskad lön		
	48: <i>ej</i> förkortning vid 1955 års avtal	33 14	13 16
	49: förkortning vid 1957 års avtal		
[4]	43: <i>ej</i> förkortning nu med minskad lön		
	48: <i>ej</i> förkortning vid 1955 års avtal	56 24	18 21
	49: löneökningar vid 1957 års avtal		
[5]	43: förkortning nu med minskad lön		
	48: förkortning vid 1955 års avtal	3 1	— —
	49: löneökningar vid 1957 års avtal		
[6]	43: förkortning nu med minskad lön		
	48: <i>ej</i> förkortning vid 1955 års avtal	13 5	7 8
	49: förkortning vid 1957 års avtal		
[7]	43: förkortning nu med minskad lön		
	48: <i>ej</i> förkortning vid 1955 års avtal	11 5	8 10
	49: löneökningar vid 1957 års avtal		
[8]	43: <i>ej</i> förkortning nu med minskad lön		
	48: förkortning vid 1955 års avtal	5 2	— —
	49: löneökningar vid 1957 års avtal		

Ungefär en fjärdedel av männen och en femtedel av kvinnorna i denna kategori (anställda med lång arbetstid) svarar konsekvent på flera frågor, att de *ej* önskar arbetstidsförkortning. Ett flertal har svarat, att de önskar förkortning.

En del av de intervjuade har emellertid avgivit svar, som inte överensstämmer väl med den allmänna tanke, som legat till grund för intervjun: tanken, att svaret helt uttrycker en värdering av arbetstidsförändringar i förhållande till inkomständeringar. Svarkombinationerna [5] — [8] är av det slaget. Ett sätt att tolka detta, som ligger nära till hands, är att dessa personer inte haft en särskilt bestämd inställning till frå-

gan om arbetstidens längd, och att därför andra hänsyn lättare kommit till uttryck vid besvarandet av intervjuarens frågor. Personer med svaren »ingen uppfattning» och »det spelar ingen roll» kan också kallas obestämda. Man måste räkna med möjligheten att en andel av c:a 20 procent av de anställda med lång ordinarie arbetstid (47 t/v eller mer) inte har en bestämd uppfattning i frågan om arbetstidens längd.

Tabellen D:3 ger ett ytterligare exempel på i vilken utsträckning svaren tycks ha bestämts av andra hänsyn än dem till värderingen av fritid i förhållande till inkomst:

Tabell D:3. Tabell över anställda, som besvarat frågorna om inställning till arbetstidens längd, procentuellt fördelade efter svaren på frågorna 47 (»12 % löneökning eller 6 timmars arbetstidsförkortning eller hälften av vardera») och 48 (»arbetstidsförkortning vid 1955 års avtalsförhandlingar»).

Svar på fråga 47 (»12 % eller 6 timmar eller hälften av vardera»)	Svar på fråga 48 (»1955 års avtalsförhandlingar»)			
	ja (förkortning)	nej	ingen uppfattning	ej svarat på fråga 48
»12 % löneökning»	3	20	1	1
»6% + 3 tim. förkortning»	15	21	6	—
»6 tim. arbetstidsförkortning»	21	9	3	—

(Talen är baserade på en summa av 644 personer.) Svarkombinationerna [a] och [b] (se fortsättningen) är oväntade med hänsyn till tanken, att frågorna skall enbart belysa de anställdas önskemål angående arbetstidens längd.

[a] { att välja »12 % löneökning» på fråga 47 och att anse, att man borde ha gått in för arbetstidsförkortning vid 1955 års avtalsförhandlingar

[b] { att välja »6 tim. arbetstidsförkortning» på fråga 47 och att anse, att man ej borde ha gått in för arbetstidsförkortning vid 1955 års avtalsförhandlingar

Dessa svarkombinationer förekommer hos 12 procent av de intervjuade.

De nämnda exemplen visar, att vissa av de intervjuade vid besvarandet av frågorna i en bestämd men liten utsträckning påverkats av andra hänsyn än »fritidsvärderingen».

Dessa avvikelser har emellertid ansetts vara så små, att det är berättigat att acceptera svaren på frågorna 42, 43, 45 samt 47—50 som grova uttryck för värderingen av arbetstidens längd i förhållande till inkomsten.

5. Majoritet för arbetstidsförkortning

Av personer med lång ordinarie arbetstid (47 timmar eller mer per vecka) anser en majoritet att arbetstiden skall förkortas, varvid man är införstådd med att annars möjliga inkomstförbättringar uteblir. Å andra sidan finns en grupp i samma kategori av anställda, som är *emot* en förkortning av arbetstiden när den medför bortfall av annars realiserbara inkomstökningar (ca 20—25 %).

Dessutom finns det skäl att räkna med en liten proportion, kanske en femtedel av alla, som inte har någon *bestämd* inställning till en arbetstidsförkortning.

Inom kategorien anställda med kortare ordinarie arbetstid än 47 t/v finns det också önskemål — dock inte lika utbredda — om en arbetstidsförkortning. På frågan om vilken förhandlingslinje, som skall väljas vid 1957 års avtalsförhandlingar, är — av manliga anställda med mindre än 47 t/v ordinarie arbetstid — 46 % för arbetstidsförkortning, 39 % för löneökningar och 15 % obestämda (motsvarande tal för manliga anställda med lång arbetstid är 64, 27 resp. 9 %).

Det är viktigt att betona, att de nyssnämnda slutsatserna inte gäller arbetstidsförkortning av varje slag och om-

fattning. Ett bestämt, konkret förslag till arbetstidsreform har inte presenterats. De möjligheter som uppställts i frågorna är endast högst allmänt antydda, varvid tiden för genomförandet och förkortningens omfattning varierat betydligt. Presenterade alternativ överensstämmer dock i stort sett med uppfattningen om det standardförbättringsutrymme, som förekommer i populär diskussion. Man måste visserligen räkna med att idén om jämnt stigande »levnadsstandard» inte är allmänt spridd; för att klargöra problemet instruerades intervjuaren att repetera frågan, och de längsta frågorna lämnades skriftligt till de intervjuade.

Svaren på fråga 47 antyder att man inte är beredd att utnyttja *hela* standardförbättringsutrymmet under en följd av de få närmaste åren till ökad fritid utan att man oftare eller åtminstone lika ofta stannar för alternativet att endast en del »tas ut» i förkortning.

De nämnda slutsatserna om de anställdas preferenser är således begränsade till den antydda, tänkta situationen. Om produktionen utvecklar sig annorlunda vid en arbetstidsförkortning än som utmålats för intervjupersonerna, kommer åsikterna om förkortningens omfattning sannolikt att ändras.

6. Önskad förläggning av arbetstiden

De personer, som vid intervjutillfället hade en ordinarie arbetstid av 45 timmar per vecka eller mer, fick svara på frågan hur de helst skulle vilja ha 45 timmars arbetstid förlagd. De intervjuade ställdes inför följande givna alternativ, som stod att läsa på ett av intervjuaren framlämnat kort (fråga nr 46):

1. arbeta 5 dagar med 8 timmar, och 1 dag med 5 timmar

2. arbeta endast 5 dagar med 9 timmar om dagen

3. arbeta 6 dagar i veckan, men ha 2 lediga eftermiddagar, t. ex. onsdag och lördag

4. ha 5-dagarsvecka på sommaren och 6-dagarsvecka på vintern, men i genomsnitt 45 timmar per vecka

5. ha längre semester (det bör anmärkas att 1 timmes förkortning av arbetsveckan rent matematiskt motsvarar 1 veckas längre semester).

Ovanstående 5 möjligheter för förläggningen av 45 timmars arbetsvecka valdes av intervjupersonerna i den utsträckning (procentuell fördelning), som framgår av tabell D:4.

Tabell D:4.

Svar	Gifta män	Ogifta män	Kvinnor
1	9	7	9
2	33	43	22
3	5	14	21
4	44	33	36
5	9	2	11
annat	—	1	1
Totalt	100	100	100
(antal personer) ...	286	95	89

Man önskar ofta förlägga arbetstiden till fem veckodagar och därigenom få en extra fridag per vecka. Det oftast valda alternativet är att ha femdagarsvecka på sommaren och sexdagarsvecka på vintern.

Av svaren på fråga 44 (»Vill Ni arbeta in den nuvarande arbetstiden på fem dagar?») framgick också att femdagarsförläggningen är allmänt önskad: 64 procent av de svarande önskar arbeta in lördagen på annan tid.

7. *Inställning till kompensation för grupper som ej berörs av en eventuell arbetstidsförkortning*

Följande fråga ställdes:

För närvarande har flertalet arbetstagare en längre ordinarie arbetstid än 45 timmar i veckan, medan många har kortare arbetstid. Tänk Er att de, som nu har längre arbetstid får 45 timmars arbetsvecka, och att de genom förhandlingar uppnår en oförändrad vecko- eller månadslön, dvs. en höjd timlön. Anser Ni då, att det är rimligt, att de som redan nu har en kortare arbetstid, samtidigt får en inkomstökning?

(Intervjuaren visar frågan i skrift)

1 ja

0 om nej: Är det rimligt, att också de

får en förkortning av arbetstiden med oförändrad vecko- eller månadsinkomst?

1 ja

0 om nej: Vilken inställning har Ni då till problemet?

De intervjuade indelades i tre grupper efter svaren på fråga nr 53:

gruppbezeichnung	svar
1	ja som svar på första frågan
01	ja som svar på andra frågan (den första besvarades med nej)
00	nej både på första och andra frågan

Fördelningen av svaren på denna fråga framgår av tabell D:5.

Tabell D:5.

Intervjuade	Svar	Personer som ej kan skilja mellan ordinarie tid och övertid	Övriga personer i stickprovet med följande arbetstid per vecka under 1955 i genomsnitt	
			0—47 tim.	47 tim. eller mer
Giftn män (359 personer)	1	70	54	53
	01	3	14	20
	00	27	32	27
	Totalt	100	100	100
Ogifta män (128 personer)	1	89	52	56
	01	—	30	6
	00	11	18	38
	Totalt	100	100	100
Kvinnor (164 personer)	1	75	60	61
	01	5	19	12
	00	20	21	27
	Totalt	100	100	100

Svaren på den slutliga frågan (»Vilken inställning har Ni då till problemet?») är i stort sett av två slag: dels svarar man, att det inte blir någon utjämning (förbättring, rättvisa), om grupperna med redan kort arbetstid får

något slags kompensation, dels svarar man att man är obestämmd, inte begriper frågan e. d.

Gruppen 00 utgör endast 24 procent av alla. Detta synes innebära, att — efter dessa svar att döma — en avsevärd

majoritet kan acceptera att grupper med kort arbetstid kräver kompensation i inkomstökningar eller i andra former vid en arbetstidsförkortning. Inom grupper med lång arbetstid anser man ungefär lika ofta som inom grupper med kort arbetstid att kompensation kan accepteras. Ett undantag från detta utgör kategorien ogifta män, där de intervjuade med lång arbetstid svarat enligt alternativet 00 betydligt oftare än de med kort arbetstid.

Formuleringen »Anser Ni, att det är rimligt...» kan vara ledande i den meningen att andra frågor t. ex. (»Anser Ni, att de och de kraven är acceptabla eller inte...») möjligen kunde ha gett färre svar av typen 1 och 01. Eventuella »marginella» personer kan emellertid sägas acceptera krav av den nämnda typen, även om de inte över-

ensstämmer med deras syn på den bästa utvecklingen.

8. Social utjämning som motiv för förkortning

Den sista frågan i intervjun löd (nr 54):

Anser Ni, att arbetstidens längd bör utjämnas mellan dem som nu har en lång arbetstid och dem som har en kortare?

1 ja

0 nej

2 ingen åsikt.

Svarens fördelning framgår av tabell D:6.

Ett flertal av de intervjuade svarar, att arbetstiden bör utjämnas mellan dem som har lång och dem som har kort arbetstid.

Tabell D:6.

Intervjuade	Svar på fråga 54			Summa
	ja (utjämning)	nej	ingen åsikt	
personer, som ej kan skilja mellan ordinarie tid och övertid	64	23	13	100
övriga anställda med mindre än 47 t/v ordinarie arbetstid	69	20	11	100
övriga anställda med 47 eller fler t/v ordinarie arbetstid	79	14	7	100

9. Förkortning genom lagändring eller genom avtalsförhandlingar?

På frågan (nr 52) »Anser Ni, att frågan om en arbetstidsförkortning bör

överbämnas till förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter, eller bör frågan lösas genom lagstiftning?» svarade 47 procent lagstiftning, 34 procent för-

Tabell D:7. Materialet fördelas efter svaren på frågorna 49 och 52, procentuell fördelning.

Svar på fråga 49 (»1957 års avtal»)	»Förhandlingsvägen eller lagstiftning»			Totalt
	förhandlingar	lagstiftning	ingen uppfattning	
förkortning	31	52	17	100
löneökning	37	40	23	100
det spelar ingen roll	37	40	23	100

handlingar, medan 19 procent inte hade någon bestämd uppfattning.

Uppdelas materialet efter svaren på fråga 49 («1957 års avtal»), finner man en något olika tendens hos de olika grupperna, vilket framgår av tabell D:7.

De som på fråga 49 valt förkortningsalternativet, anser något oftare än övriga att frågan skall lösas genom lagstiftning.

10. Ökning av extraarbetet vid arbetstidsförkortning

För att belysa frågan, hur pass vanlig en ökning av extraarbetet kan bli vid en arbetstidsförkortning, togs följande fråga med i intervjuundersökningen:

Om arbetstiden blir så förkortad, att Ni får fem dagars arbetsvecka, skulle Ni då acceptera ett erbjudande om betalt extraarbete på fritiden (i förekommande fall; utöver det nuvarande)?

Frågan ställdes endast till dem, som vid intervju tidpunkten hade sex dagars arbetsvecka.

Svarsfördelningen framgår av tabell D:8, där uppdelning skett efter kön och förekomst av extraarbete under 1955 (procentuell fördelning).

Tabell D:8.

	Extraarbete 1955		
	ja	nej	totalt
Extraarbete (el. mer extraarbete) vid eventu-ell förkortning	män		
	ja	nej	
	30	21	22
	70	79	78
Totalt	100	100	100
Extraarbete (el. mer extraarbete) vid eventu-ell förkortning	kvinnor		
	ja	nej	
	56	15	17
	44	85	83
Totalt	100	100	100

Omkring en femtedel av de anställda anser alltså, att de skulle acceptera ett erbjudande om extraarbete (eller mer extraarbete) vid en arbetstidsförkortning.

Därav följer givetvis inte, att man bör räkna med, att ungefär så många verkligen skaffar sig betalt extraarbete vid en förkortning. Det är t. ex. möjligt, att man redan med nuvarande arbetstid skulle vilja ha ett sådant men inte kunnat få det. Beklagligtvis ställdes inte någon fråga om detta vid intervjun.

Det finns ett starkt samband mellan svaren på denna fråga och svaren på de sju frågor som behandlats tidigare i fråga om fritidsvärderingen.

Av dem som sagt sig vilja acceptera ett erbjudande om (ökat) extraarbete vid en arbetstidsförkortning, har 30 procent svarat, att man bör gå in för en förkortning vid 1957 års avtalsförhandlingar, medan motsvarande procenttal är 65 procent för dem, som inte reflekterar på (ökat) extraarbete vid en förkortning.

E. Statistiska samband mellan inställning till arbetstidsförkortning och vissa andra förhållanden

Jämförelsepunkter

Följande förhållanden kommer i detta avsnitt att sammanställas med svaren på några av de sju frågor, som ställts om valet mellan arbetstidsförkortning och inkomstökning:

- yrke { näringsgren
yrkesställning
- inkomst
- bostadsort (landsbygd eller stad)
- restider
- ålder
- makes eller makas förvärvsarbete
- omfattningen av övertidsarbete

De intervjuades inkomster efterfrågades inte direkt. Lägenhetsinnehavarens

inkomst enligt 1954 års taxering med en grov klassificering i tre klasser (högst 10 000 kronor/10 000—20 000 kronor/lägst 20 000 kronor) är dock känd och används i stället för ett rent inkomstmått.

Vidare är bostadsortens typ inte exakt känd.¹ De tillfrågade har indelats efter geografiska områden, som i stort sett kan anges såsom landsbygd eller stadsbygd.

Avsikten med den följande redovisningen är att belysa bakgrunden till den deklarerade fritidsvärderingen. Det är viktigt att betrakta förekommande tendenser enbart som statistiska samband.

De anförda siffrorna kan inte sägas förklara »orsakerna» till de ståndpunkter, de intervjuade angivit.

1. Samband mellan yrke och fritidsvärdering

De anställda har med ledning av de yrken de uppgav i början av intervjun, indelats efter yrkesställning på sätt som framgår av tabell E:1. Man kan iaktta en skillnad beträffande svaren på fråga 49 (»krav vid 1957 års avtalsförhandlingar», se avsnitt D) mellan dessa yrkesgrupper. Personer, som inte gett ett bestämt svar på fråga 49, är inte medtagna.

Tabell E:1.

Yrkesställning	Fråga 49 (»krav vid 1957 års avtal»)	
	arbetstidsförkortning	inkomstökning
arbetare, affärsbiträden m. fl.	250	127
förmän, rättare, verkmästare m. fl. ...	25	11
kontorister, telefonister, tidsskrivare m. fl.	31	40
högre tjänstemän, avdelningschefer m. fl.	22	16
ingenjörer, ritare, konstruktörer m. fl.	14	13
lärlingar, springpojkar	5	9
Totalt	347	216

Arbetare och förmän kan alltså anses ha en genomsnittligt hög fritidsvärdering, medan kontorspersonal, tekniker och tjänstemän i chefsställning svarat annorlunda.

Då intervjuerna i tabell E:2 fördelas efter näringsgren, kan man konstatera vissa skillnader beträffande svaren angående lämpliga krav vid 1957 års avtalsförhandlingar. Personer utan bestämt svarsalternativ ha utelämnats; vidare omfattar tabellen endast gruppen arbetare enligt nyssnämnda indelning.

Den genomsnittliga frekvensen per näringsgren är låg, varför utrymmet för

slumpeffekter är mycket stort. Näringsgrenar med en särskilt hög procent anställda med positiv inställning till en förkortning är malm- och metallindustri, träindustri, textil- och beklädnadsindustri och byggnadsindustri. Motsatt tendens kan spåras för jordbruk och fiske, skogsbruk, transport samt gruppen övriga näringsgrenar (allmän tjänst, förvaltning, fria yrken, husliga yrken m. m.).

¹ Det finns en god möjlighet att kontrollera denna faktor genom kännedomen om lägenhetsadresserna. En sådan kontroll har dock inte utförts.

Tabell E:2.

Näringsgren	Fråga 49 (»krav vid 1957 års avtal»)	
	arbetstids- förkortning	löne- ökning
jordbruk och fiske	4	5
skogsbruk	12	14
malmbrytning och metallindustri	57	13
träindustri	15	4
pappers- och grafisk industri'	6	2
livsmedelsindustri	15	6
textil- och beklädnadsindustri	25	3
byggnadsindustri	41	15
övrig industri	5	4
kraft-, belysnings- och vattenverk ...	—	2
transport	24	22
lager, försäljning	17	8
övrigt	16	23
okänd näringsgren	13	6
Totalt	250	127

2. Samband mellan lägenhetsinnehavarens inkomst och den intervjuades fritidsvärdering

Ett visst samband kan även i detta fall konstateras (se tabell E:3; kursiverade tal är procenttal).

Tendensen är, att andelen med hög fritidsvärdering stiger, när inkomsten stiger. Det bör observeras att effekten av yrkeställning, arbetets art (näringsgren), arbetstid, dyrortsgrupp m. m. ej kontrollerats.

Tabell E:3.

Svar på fråga 47 (se under D.)	Lägenhetsinnehavarens inkomst		
	Låg	Medelstor	Hög
»12 %»	83 28	70 23	4 12
»6 tim.»	91 31	99 32	19 56
»6 % + 3 tim.»	117 40	141 45	11 32
ej svarat	2 1	1 —	— —
Totalt	293 100	311 100	34 100
	(inkomsten okänd i 6 fall)		

3. Samband mellan bostadsort och fritidsvärdering

Ett svagt samband kan konstateras: i distrikt av övervägande stadstyp svarade 65 %, att man bör gå in för en arbetstidsförkortning vid avtalsförhandlingarna 1957, medan motsvarande tal i övriga distrikt var 57 % (i båda fal-

len av dem som gett ett bestämt alternativ).

4. Samband mellan restid till arbetet och fritidsvärdering

I detta avseende kan inget samband påvisas, vilket gäller för såväl anställda med kort som anställda med lång ordinarie arbetstid.

Tabell E:4.

Svar på fråga 45 (se under D.)	Födelseår			
	—1895	1896—1910	1911—1925	1926—1940
»6 % löneökning»	19	39	35	43
»3 tim. förkortning»	76	57	63	52
ingen uppfattning	5	4	2	5
Totalt	100	100	100	100

5. Samband mellan den intervjuades ålder och fritidsvärdering

Ett visst samband kan noteras i detta sammanhang. (Se tabell E:4.)

Bland de äldsta anställda är fritidsvärderingen av allt att döma särskilt hög. (Majoriteten av de relativt få manliga, som önskar halvtidsarbete hör också till denna kategori). De yngsta vill relativt sett mindre ofta avstå från inkomstökningar till förmån för en arbetstidsförkortning, även om också bland dem majoriteten väljer alternati-

vet arbetstidsförkortning. Mellan de två mittersta åldersgrupperna finns ingen klar skillnad.

6. Samband mellan fritidsvärdering och civilstånd samt makas eller makes förvärvsarbete

Beträffande civilstånd kan ett samband iakttagas (tabell E:5), däremot inte i fråga om förekomst av förvärvsarbete hos make eller maka.

En svag tendens till högre fritidsvärdering bland gifta kan påvisas.

Tabell E:5.

Svar på fråga 49 (se under D.)	Gifta personer, make/maka				Övriga personer (ogift, skild, änka, änka)
	ej förvärvs- arbetande	mindre än 20 t/v	20 t/v eller mer	i egen rörelse	
»1957 års avtalsförhandlingar»					
»Arbetstidsförkortning»	66	67	63	54	53
»Inkomstökning»	34	33	37	46	47
Totalt	100	100	100	100	100

7. Samband mellan fritidsvärdering och förekomst av övertidsarbete under 1955

Med svaren på frågorna 47 (»välja 12 % löneökning eller 6 tim. arbetstidsförkortning eller hälften av vardera») och 49 (»krav vid 1957 års avtalsförhandlingar») gjordes en klassificering av anställda med 47 eller flera

timmars ordinarie arbetstid per vecka i fyra grupper efter fritidsvärdering (procenttal).

Som framgår av tabell E:6 finns det en svag tendens, att personer med hög fritidsvärdering oftare haft mindre eller inget övertidsarbete under 1955 än övriga.

Tabell E:6.

Övertidsarbete under 1955, antal timmar	Fritidsvärdering ¹			
	1 (högst)	2	3	4 (lägst)
0— 9	51	39	37	35
10—99	28	40	44	39
100 och mer	21	21	19	26
Totalt	100	100	100	100

¹ Grupp 1 i tabellen omfattar personer med hög värdering av fritid i förhållande till inkomst. Därefter sjunker denna värdering successivt till grupp 4, där fritidsvärderingen är lägst (man är emot arbetstidsförkortning).

F. Anmärkningar rörande tillvägagångssättet vid undersökningen

1. Intervjuarbetet

Det var angeläget, att intervjupersonerna förbereddes i minsta möjliga mån på att de skulle ombedjas medverka i en intervjuundersökning angående arbetstidsförhållanden. Frågan om påverkbarheten av arbetstidspreferenserna var visserligen outredd, men för varje eventualitet ansågs det bäst att möjligheterna till påverkan och aktualisering före intervjutillfället eliminerades. Ett introduktionsbrev, som man ofta brukar ut-sända i avsikt att underlätta intervjuarnas kontakt med intervjupersonerna och reducera bortfallet, borde därför inte förekomma vid denna undersökning. Genom att skicka introduktionsbrev till hälften av lägenheterna (slumpvis ut-valda) vanns dock en möjlighet att kontrollera effekten av introduktionsbrevet.

Publicitet angående intervjuprojektet vidtogs inte från utredningsinstitutets sida, i motsats till vad som annars ofta kan vara lämpligt för att vinna god medverkan från intervjupersonernas sida.

Lokalombudet (intervjuaren) tog kontakt genom personligt besök i den ut-valda lägenheten. Det inträffade att lo-

kalombudet måste återkomma en andra och t. o. m. tredje gång, innan intervjun kunde genomföras. Det är därför möjligt, att personerna kan ha varit förberedda på arbetstidsintervjun utan att ha fått introduktionsbrevet. Vanligen genomfördes dock intervjun vid första besöket.

Intervjuerna genomfördes nästan helt under de sista dagarna av februari och de två första veckorna av mars 1956. Några få intervjuer utfördes dock efter denna tid med ett par personer, som tidigare varit bortresta.

2. Betydelsen av introduktionsbrev

Som tidigare nämnts undveks så långt det var möjligt att förbereda undersökningsobjekten på en kommande intervju. För att utröna, om ett introduktionsbrev kan påverka resultaten, sändes detta endast till hälften av lägenheter-na, vilka valts slumpmässigt. Ett problem är, huruvida andra hushållsmedlem-mar än adressaten fått del av brevets innehåll. Vid prövningen av brevets betydelse (se tabell F:1) har emellertid förutsatts, att *alla* i ett hushåll fått del av introduktionsbrevet.

Någon inverkan av introduktionsbrevet på svaren på denna fråga kan inte märkas.

Tabell F:1. Procentuell fördelning av materialet efter svaren på fråga 47 (»12 % eller 6 tim. eller hälften av vardera») och erhållande av introduktionsbrev:

	förvarnade		ej förvarnade	
	män	kvinnor	män	kvinnor
svar på fråga 47 { »12 %»	22	30	21	33
{ »6 tim.»	31	33	36	28
{ »6 % + 3 tim.»	46	37	43	38
ingen åsikt	1	—	—	1
Totalt	100	100	100	100

3. Mätningen av arbetstiden

Alla angivelser av den *ordinarie* arbetstiden behandlades vid bearbetningen som ett antal timmar per *vecka*. Då den intervjuades upplysning avsåg månatlig tid, multiplicerades talen med 0,24 för att få en genomsnittlig veckoarbetstid. På detta sätt tar man hänsyn också till helgdagarna.

Med tanke på att undersökningens huvudintresse gällde personer, som berörs av arbetstidslagarna, ansågs det inte nödvändigt med en precis, allmän-giltig definition av arbetstiderna, utan frågorna anknöts mer eller mindre till det individuella språkbruket.

Ett viktigt problem är intervjupersonernas förmåga att minnas arbetstiderna. Intervjuarna var instruerade, att kortare uppehåll på grund av sjukdom skulle behandlas som arbetad tid. Det ansågs troligt, att förmågan att minnas oregelbundna variationer i arbetstiden (ordinarie tid eller övertid samt tid för extraarbeten) skulle vara mycket olika hos skilda personer, och att detta skulle minska värdet av resultaten. Det var förutsatt, att undersökningen skulle gälla ett helt år och inte kunde begränsas till en kort, nyss gången period. Storleken av minnesfaktorns inverkan på svaren skulle kunna beräknas efter en jämförelse mellan muntliga svar och

en direkt observation av arbetstiden, men ett sådant tillvägagångssätt var uteslutet i detta fall.

Den »ordinarie» arbetstiden torde för flertalet, t. ex. för dem med 48 t/v ha uppskattats riktigt, eftersom *tillfälliga* variationer är ganska sällsynta (säsongvariationer blir sannolikt oftast riktigt meddelade). Exempel på förekommande fel är, att man ibland glömt rapportera inarbetning under vissa månader för fria sommarlördagar. Särskilda frågor om antalet fria lördagar ställdes nämligen också i intervjun.

Övertidsarbetets omfattning (och även fördelningen på olika månader) under 1955 bör — med samma hypotes om minnesförmågan — innehålla procentuellt fler felaktiga upplysningar än den ordinarie arbetstiden. I många fall är detta inte fallet: intervjupersonen har kunnat redovisa antalet övertidstimmar månad för månad, antingen direkt ur minnet, eller från anteckningar, lönespecifikationer o. d. I något fall har man visat ett så stort intresse att man har inhämtat upplysningar från arbetsgivaren för att en korrekt uppgift skulle kunna lämnas i efterhand. I många fall har emellertid den intervjuade inte alls kunnat ge besked om övertidens omfattning eller också har man angett en grov uppskattning, eventuellt ett intervall (t. ex. 75—100 timmar) med stor

osäkerhet och utan möjlighet att minnas fördelningen av övertidsarbetet under olika delar av året.

En fråga, som bör ställas, är huruvida osäkerheten hos intervjupersonen lett till systematiska fel i en bestämd riktning, t. ex. överskattning av antalet övertidstimmar. Detta är fullt tänk-

bart. Det torde däremot inte vara vanligt med *medvetet* förstorade eller förminskade angivelser.

I fråga om *förekomsten av extraarbete* vid sidan om den ordinarie anställningen under 1955 torde det också finnas felaktiga angivelser på grund av dåligt minne.

Arbetskraften och arbetstidsförkortningen

Undersökning utförd inom Arbetsmarknadsstyrelsen

På hemställan av utredningen om kortare arbetstid har denna promemoria utarbetats inom arbetsmarknadsstyrelsen.¹

Beräkningar över arbetstidsvolymen och dess förändringar under olika förutsättningar är vanskliga att utföra, då de statistiska uppgifter som står till buds i flera hänseenden är mindre tillfredsställande. I det följande har emellertid ett försök gjorts att åtminstone uppskattningsvis bedöma storleken av det arbetstidsbortfall, som skulle bli följden av en minskning i den ordinarie arbetstiden. Beräkningarna har utförts enligt tvenne alternativ nämligen att den lagstadgade arbetstiden skulle komma att nedsättas a) från 48 t/v till 45 t/v och b) från 48 t/v till 42 t/v.² Vidare har beräkningar utförts över arbetstidsbortfallet vid en motsvarande arbetstidsförkortning, som också skulle beröra företagare, fria yrkesutövare och medhjälpande familjemedlemmar. För möjliggörande av jämförelser har också en del beräkningar anställts över konsekvenserna av vissa företeelser på arbetsmarknaden som inverkar på arbetsvolymen.

A. Inverkan av en arbetstidsförkortning på den totalt utgjorda arbetsvolymen

Fastställandet av den totala arbetsvolymen i arbetstimmar räknat har för arbetstagarnas del skett med ledning av riksförsäkringsanstaltens senast tillgäng-

liga uppgifter (för 1952) om antalet årsarbetare hos försäkringspliktiga arbetsgivare inom olika branscher. Någon fördelning på branscher av årsarbetare hos mindre arbetsgivare föreligger dock icke för senare år än 1947. För mindre arbetsgivare användes därför 1952 års slutsiffra men 1947 års branschfördelning, varvid hela minskningen från 1947 till 1952 förutsatts komma på de tre grupperna jordbruk, husligt arbete och diverse företag och yrken. Vid beräkningen av företagares och medhjälpande familjemedlemmars arbetsinsats har, vad beträffar jordbruket, använts av statistiska centralbyrån på grundval av de jordbruksekonomiska undersökningarna sammanställda data för år 1952 (se bl. a. prop. 1955:180, bil. 1, sid. 93*). För övriga näringsgrenar har företagares och medhjälpande familjemed-

¹ Beräkningarna har utförts av byrådirektören C. Canarp och aktuarien B. Lundberg.

² Med lagstadgad arbetstid avses här — förutom arbetstid reglerad genom den allmänna arbetstidslagen, lantarbetstidslagen, arbetstidslagen för detaljhandeln, arbetstidslagen för hotell, restauranger och kaféer, sjöarbetstidslagen, tjänstgöringsreglementen etc. — även sådan arbetstid som i praktiken ansluter sig till arbetstidslagarnas bestämmelser. Den allmänna arbetstidslagen gäller t. ex. icke för industriföretag eller byggnadsfirmor med mindre än fem anställda, men i praktiken har de vid dylika smärre företag anställda samma arbetstid som de vid större företag anställda, och en minskning av arbetstiden enligt arbetstidslagen skulle otvivelaktigt komma att tillämpas även vid småföretagen. Bland större yrkesgrupper som icke faller in under någon arbetstidsreglering i egentlig mening märkes hembiträden och skogsarbetare.

Tabell 1. Beräknad total arbetstidsvolym år 1952.

Verksamhetsgrenar (i huvudsak enligt riksförsäkringsanstaltens indelning)	Antal arbetstimmar, totalt i tusental, utförda av				Därav utförda på ordinarie arbetstid av anställda med 48 t/v
	hos större arbetsgivare anställda	hos mindre arbetsgivare anställda	företagare, fria yrkesutövare, medhj. familjemedlemmar	Summa	
Jordbruk, skogsbruk o. fiske (inkl. domänverket)	309 060	171 100	794 458	1 274 618	271 000
Industri, gruvbrytning ¹	1 617 055	102 276	175 985	1 895 316	1 623 388
Samfärdsel ¹	148 361	49 180	46 602	244 143	197 541
Byggnadsverksamhet ¹	316 678	57 202	57 522	431 402	313 000
Kommunal verksamhet inkl. kraft- och belyningsverk ¹	245 858	2 124	291	248 273	66 360
Varuhandel ¹	411 845	92 064	159 106	663 015	339 761
Hotell o. restauranger ¹	111 802	31 606	20 242	163 650	137 300
Bank, försäkring, föreningar m. m. ¹	100 714	11 616	14 345	126 675	—
Statlig verksamhet (exkl. domänverket)	567 296	—	—	567 296	345 600
Kontor ¹	535 128	30 571	—	565 699	33 942
Hushåll	33 389	145 692	—	179 081	—
Hälsovårdsinstitutioner ¹	194 621	14 690	9 031	218 342	209 311
Diverse företag o. yrken	18 518	65 330	39 438	123 286	—
	4 610 325	773 451	1 317 020	6 700 796	3 537 203

¹ Exkl. statliga företag.

lemmars arbetsinsats uppskattats med ledning av 1950 års folkräknings samt 1951 års företagsräknings uppgifter om antalet yrkesutövare resp. sysselsatta.

Som närmare framgår av tabell 1, har den totala arbetsvolymen år 1952 uppskattats till 6 700 milj. arbetstimmar, varav 5 384 milj. arbetstimmar beräknas ha utförts av anställda och 1 317 milj. arbetstimmar av företagare, fria yrkesutövare och medhjälpare familjemedlemmar. I dessa tal ingår också arbete som utförts på övertid samt på deltid. Storleken av detta är dock svår att angiva bl. a. av det skälet att definitionerna på övertid och deltid är oklara inom åtskilliga näringsgrenar. Överlagsvis har den av anställda i form av övertids- och deltidarbete utförda arbetsvolym uppskattats till något över 100 milj. arbetstimmar. Den på ordi-

inarie arbetstid av anställda utförda arbetsvolymen skulle utgöra omkring 5,28 miljarder arbetstimmar.

Ett försök har gjorts att fördela den totala årliga arbetsvolymens timantal — fränsett övertids- och deltidarbete — efter det timantal som utförts under ordinarie normalarbetstid av 48 t/v, av 43—47 t/v och 42 t/v eller därunder. För den första gruppen, 48 t/v, blir totalantalet av arbetstagar utförda arbetstimmar 3 537 milj. (3 537 203) och för den andra gruppen (med 43—47 timmars arbetstid per vecka) 159 miljoner.

För den tredje gruppen (med en veckoarbetstid av 42 t/v eller mindre) har motsvarande arbetsvolym beräknats till 1 197 milj. arbetstimmar. I den förstnämnda gruppen skulle en förkortning av arbetstiden med 1 timma per vecka

innebära en minskning av arbetsvolymen med $(3\,537\,203:48=)$ 73,7 miljoner arbetstimmar (73 691 729). Beträffande gruppen med 43—47 t/v normal arbetstid föreligger inga närmare uppgifter om fördelningen på dem som hade 43, 44, 45, 46 och 47 timmars normal arbetstid per vecka, men om fördelningen vore jämn, skulle en minsk-

ning i arbetstiden med en timma i veckan betyda ett arbetstidsbortfall av i medeltal 708 000 arbetstimmar $(159\,295\,000:5=31\,859\,000; 31\,859\,000:45=708\,000)$.

På grundval av dessa tal har uppgjorts följande sammanställning, tab. 2, för beräkning av minskningen i den totala arbetsvolymen.

Tabell 2. Minskningen i antalet arbetstimmar vid en arbetstidsförkortning.

Maximal ordinarie arbetstid	Minskning i antalet arbetstimmar utgjorda av personer med nuvarande ordinarie arbetstid av						Summa arbetstidsminskning t/v	I procent av totalantalet utgjorda arbetstimmar
	48 t/v	47 t/v	46 t/v	45 t/v	44 t/v	43 t/v		
	Antal arbetstimmar i tusental							
47	73 692	—	—	—	—	—	73 692	1,0
46	147 383	708	—	—	—	—	148 091	2,2
45	221 075	1 416	708	—	—	—	223 199	3,3
44	294 767	2 124	1 416	708	—	—	299 015	4,4
43	368 459	2 832	2 124	1 416	708	—	375 539	5,6
42	442 150	3 540	2 832	2 124	1 416	708	452 770	6,8

Av sammanställningen kan man utläsa de direkta konsekvenserna av en arbetstidsförkortning. En minskning av arbetstiden från 48 till 45 timmar per vecka skulle sålunda medföra en förlust av 223 milj. arbetstimmar motsvarande 3,3 procent av den totala arbetsvolymen inklusive övertids- och deltidsarbete samt företagens och de medhjälpande familjemedlemmarnas arbetsinsats. På samma sätt skulle en minskning till 42 timmars arbetsvecka innebära ett bortfall på 453 milj. arbetstimmar eller 6,8 % av totalvolymen.

Om en arbetstidsförkortning i stor utsträckning uttages i form av fria lördagar, torde man få räkna med fria lördagar även för tjänstemän, ehuru dessa i allmänhet redan har en ordinarie arbetstid av högst 42 t/v. Man kan då såsom en indirekt konsekvens av den allmänna arbetstidsförkortningen tänka sig att ifrågavarande arbetstagargrupper får en arbetstidsförkortning

motsvarande den nu till lördagarna förlagda arbetstiden.

Antalet tjänstemän uppgick enligt senaste folkräkning till ca 843 000 personer. Av dessa hade vissa grupper en arbetstid av 48 t/v, nämligen bl. a. en stor del av tjänstemännen vid järnväg, post och tele samt vid sjukvård, fångvård och tull ävensom butikspersonal och arbetsledare m. fl. Storleken av de tjänstemannagrupper som hade en arbetstid av mindre än 48 t/v torde kunna uppskattas till omkr. en halv miljon med en arbetsvolym av icke fullt 900 miljoner arbetstimmar årligen. Om man med en grov uppskattning antager att 10 procent av arbetsvolymen utgöres på lördagarna skulle fria lördagar — utan inarbetning — för tjänstemän med kortare arbetstid än 48 t/v innebära en arbetstidsförkortning med 90 milj. arbetstimmar årligen. Den sammanlagda arbetstidsförlusten, om arbetstagar med 48 timmars ordinarie arbetstid finge

arbetstiden minskad till 45 t/v och om tjänstemän med en arbetstid av mindre än 48 t/v dessutom finge fria lördagar, skulle alltså bli 313 milj. arbetstimmar. Häremot kan invändas att för många av hithörande tjänstemän arbetets natur är sådan att fria lördagar icke kan komma i fråga, om ej driften skall helt inställas på lördagarna. Ovanstående räkneexempel skulle då förutsätta att dessa tjänstemannagrupper kompenseras genom motsvarande ledighet andra veckodagar.

En arbetstidsförkortning som komme alla arbetstagare till godo i procentuellt lika mån oavsett nuvarande arbetstid skulle innebära att samtliga arbetstagares ordinarie arbetstid minskades med 6,25 % (motsvarande minskningen från 48 till 45 t/v) eller med 12,5 % (motsvarande minskningen från 48 till 42 t/v). I förra fallet bleve totalminskningen 330 milj. arbetstimmar, motsvarande 4,9 % av den totala arbetstidsvolymen, och i senare fallet 660 milj. arbetstimmar motsvarande 9,8 % av arbetstidsvolymen (6 700 milj. arbetstimmar).

En minskning av den ordinarie arbetstiden för samtliga sysselsatta alltså även företagare, fria yrkesutövare och medhjälpande familjemedlemmar — med 6,25 resp. 12,5 % skulle innebära en minskning i den totala arbetstidsvolymen med något över resp. 400 och 800 milj. arbetstimmar.

Som framhållits är det material som står till buds för kalkyler av ovanstående slag mycket bristfälligt. I stor utsträckning kan det endast bli fråga om hypotetiska räkneexempel. Även bortsett härifrån ger kalkylerna emellertid inte ett mått på den faktiska minskningen i den totala arbetsprestationen i landet. En minskning i den ordinarie arbetstidsvolymen kan nämligen bl. a. tänkas medföra ökat arbete på fritid

för ett stort antal arbetstagare. Den verkliga minskningen av arbetsvolymen till följd av en allmän arbetstidsförkortning torde under alla förhållanden bli mindre än vad som ovan kalkylerats.

B. Företeelser på arbetsmarknaden vilka generellt inverkar på den till buds stående arbetsvolymen

Det kan vara av intresse att jämföra storleken av det arbetstidsbortfall som en förkortning av normalarbetstiden skulle medföra med det arbetstidsbortfall som förekommit under det sistförflutna årtiondet genom inverkan av olika företeelser på arbetsmarknaden. Bland dessa är att nämna växlingar i yrkesverksamhetsgraden, det ökade antalet tjänstemän, den ökade semestern samt växlingar i militärtjänstgöringens omfattning.

1. Växlingar i yrkesverksamhetsgraden

Skoltidens förlängning. Bland de faktorer som inverkat på yrkesverksamhetsgraden märks främst skoltidens förlängning, vilken betingats dels av organisatoriska förändringar och dels av individens strävan efter bättre skolutbildning. Tabell 3 visar konsekvenserna härav för åttaårsperioden 1945/46—1953/54.

Tabell 3 ger vid handen att antalet lärjungar i åldrarna 14—29 år i heltidsläsande skolor ökat från 127 000 till 188 000 under den ifrågavarande 8-årsperioden. De övriga, alltså den grupp som icke av någon skolgång hindrades att stå till arbetsmarknadens förfogande, gick ned från 1 461 000 till 1 252 000 eller med 209 000. Denna kraftiga nedgång är främst betingad av att folkmängden i åldrarna 17—29 år minskat

Tabell 3. Verkningarna av skoltidens förlängning på arbetskraftsutbudet.

Alder	Folk- mängd	Därav		Folk- mängd	Därav		Antal lär- jungar i procent av folk- mängden		Antal 1953/54 vid samma förd. som 1945/46 ¹	
		lär- jungar 1945/46	övriga		31/12 1953	lär- jungar 1953/54	övriga	1945	1953	lär- jungar
	31/12 1945			31/12 1953						
14—15	85 003	32 216	52 787	94 490	52 114	42 376	37,9	55,1	35 812	58 678
15—16	87 162	16 735	70 427	90 818	28 302	62 516	19,2	31,2	17 437	73 381
16—17	86 195	15 361	70 834	86 675	23 014	63 661	17,8	26,6	15 428	71 247
17—19	273 579	28 179	245 400	247 971	37 759	210 212	10,3	15,2	25 541	222 430
20—24	519 478	24 415	495 063	433 179	33 643	399 536	4,7	7,8	20 359	412 820
25—29	536 727	10 198	526 529	486 560	13 093	473 467	1,9	2,7	9 245	477 315
Summa	1 588 144	127 104	1 461 040	1 439 693	187 925	1 251 768			123 822	1 315 871

¹ Om den procentuella fördelningen på lärjungar och övriga hade varit densamma 1953 som 1945.

under perioden, beroende på en successiv nedgång i födelsetalen under 1920-talet och förra hälften av 1930-talet, men också av att procentandelen lärjungar i olika åldrar stigit.

Av de båda sista kolumnerna i tabell 3 framgår till vilket antal lärjungar och övriga skulle ha uppgått läsåret 1953/54, om den procentuella fördelningen dem emellan åldersår för åldersår varit densamma som läsåret 1945/46. Differensen i fråga om gruppen »övriga» mellan det faktiska antalet 1953/54 och det antal som skulle ha förelegat, om den procentuella fördelningen i de olika åldersklasserna varit densamma som 1945/46, blir 64 000. Det är måhända realistiskt att tänka sig att hela detta antal skulle ha inträtt på arbetsmarknaden, om de inte fortsatt skolgången — av de kvinnliga hade otvivelaktigt en del ägnat sig åt husligt arbete i hemmet. Antages emellertid att 75 % eller 48 000 stått till arbetsmarknadens förfogande och att deras årliga arbetstid uppgått till 2 000 arbetstimmar, skulle enbart genom den ökning i skolfrekvensen som kunnat konstateras under denna period omkring 96 miljoner arbetstimmar ha gått förlorade år 1953.

Beräkningar har av 1949 års arbets-

kraftsutredning anställts över det antal lärjungar som kan förväntas i de heltidsläsande skolorna fram t. o. m. 1965 under förutsättning att procentandelen lärjungar i varje åldersår fortsätter att stiga i samma takt som 1945/46—1953/54.

Enligt dessa prognoser skulle antalet lärjungar i åldern 14—29 år 1960/61 komma att utgöra 313 000 och 1965/66 359 000. Övriga personer i denna ålder, vilka alltså skulle vara disponibla för arbetsmarknaden, skulle dessa båda år utgöra resp. 1 259 000 och 1 373 000, eller 71 000 resp. 121 000 färre än de skulle ha utgjort om procentandelen i skolgång förblivit densamma som 1953/54. Under dessa förutsättningar skulle den svenska arbetsmarknadens årliga förlust i arbetstimmar genom den under 20-årsperioden 1945—1965 fortskridande ökningen i skoltidens längd (om man räknar med att 75 % skulle sökt sig ut på arbetsmarknaden om de ej gått i skolan) år 1965 komma att ha stigit till omkring 275 milj. arbetstimmar.

Minskningen i arbetsvolymen skulle givetvis bli mera abrupt om nioårig skolplikt allmänt genomfördes redan under 1950-talet. Om man tänkte sig att

denna kunde genomföras redan nästkommande läsår — 1956/57 — skulle detta sålunda kunna kalkyleras medföra ett omedelbart bortfall av närmare 160 milj. arbetstimmar. (Det bör emellertid framhållas att den nioåriga skolplikten givetvis icke skulle kunna genomföras från ett läsår till ett annat — detta redan av det skälet att skolplikt för femtonåringar förutsätter att skolgången varit obligatorisk för fjortonåringar året dessförinnan).

Sänkt ålder för yrkesverksamhetens upphörande. I jämförelse med skoltidens förlängning är förändringarna i den tidpunkt vid vilken man drager sig tillbaka från förvärvsarbete av mindre betydelse för den totala arbetsvolymen. En jämförelse mellan 1940 och 1950 års folkräkningar ger vid handen att procentuellt en minskning i antalet förvärvsarbetande i de högre åldrarna ägt rum mellan dessa båda folkräkningstillfällena, såsom tabell 4 utvisar.

Tabell 4. Antalet förvärvsarbetande i högre åldrar 1940—1950.

1	Antal förvärvs- arbetande ¹		Förvärvsarbetande i % av folkmängden		Antal förvärvsarb. 1950, om procenten varit densamma som 1940 6	Diff. kol. 6— kol. 3 7
	1940 2	1950 3	1940 4	1950 5		
<i>Män</i>						
65—69 år	63 821	72 027	60,5	56,4	77 302	5 275
70—w »	53 253	49 083	31,5	23,7	65 347	16 264
<i>Kvinnor</i>						
65—69 år	14 646	16 533	12,6	11,6	17 916	1 383
70—w »	16 393	13 103	7,9	5,4	19 251	6 148
<i>Samtliga</i>						
65—69 år	78 467	88 560	35,4	32,8	95 218	6 658
70—w »	69 646	62 186	18,4	13,8	84 598	22 412

¹ Exkl. medhjälpare kvinnliga familjemedlemmar inom jordbruk o. binäringar.

I tabell 4 har också angivits hur många personer i dessa åldrar som skulle varit förvärvsarbetande, om yrkesverksamhetsgraden varit densamma 1950 som 1940, samt differensen mellan det sålunda beräknade antalet personer och det faktiska. Denna differens skulle, om man kunde räkna med 2 000 arbetstimmar per person och år, innebära ett årligt arbetstidsbortfall av 58 milj. arbetstimmar.

Det torde emellertid, bl. a. med hänsyn till yrkesstrukturen hos den såsom förvärvsarbetande redovisade befolkningen i åldrarna över 65 år, vara alltför högt att räkna med 2 000 arbetstimmar per år och person såsom genomsnitt,

särskilt när det gäller personer över 70 år.

Räknar man i stället med i genomsnitt 1 000 arbetstimmar per år och person i åldrarna 70 år och däröver, blir arbetstidsförlusten genom den under åren 1940—1950 för denna åldersgrupp minskade yrkesverksamhetsgraden 22,4 milj. arbetstimmar per år. Räknar man på samma sätt för gruppen 65—70 år med en kortare årlig arbetstid av exempelvis 1 500 timmar, blir antalet inom denna grupp genom den minskade yrkesverksamhetsgraden förlorade arbetstimmar per år 10 miljoner, alltså sammanlagt omkring 32 milj. arbetstimmar.

En motsvarande beräkning med utgångspunkt från folkräkningarna 1945 och 1950 ger till resultat en minskning av arbetsvolymen mellan dessa år med 18,6 milj. arbetstimmar på grund av lägre yrkesverksamhetsgrad i de högre åldrarna.

2. Förskjutning i proportionen mellan arbetare och tjänstemän

Förskjutningar i proportionen mellan arbetare och tjänstemän har också verkat i riktning mot en minskning i arbetstidsvolymen. Medan antalet arbetare visat en viss nedgång mellan 1940 och 1950, har antalet tjänstemän ökat med

40 %. Ökningen uppgår till 240 000 personer. Om man överslagsvis räknar med att 75 % av dessa, dvs. 180 000 personer, hade 42 timmars arbetsvecka, innebär detta att dessa personer fullgjort $180\,000 \times 1\,853 = 338\,940\,000$ arbetstimmar årligen mot $180\,000 \times 2\,152 = 387\,360\,000$ om de haft 48 timmars arbetsvecka. Differensen blir alltså 48,4 milj. arbetstimmar.

Om proportionen mellan företagare, tjänstemän och arbetare förblivit densamma 1950 som 1945, men totalantalet förvärvsarbetande 1950 varit densamma som enligt 1950 års folkräkning, skulle talen ha blivit såsom den sista kolumnen i tabell 5 utvisar.

Tabell 5. Befolkningens fördelning på företagare, tjänstemän och arbetare 1940—1950.

	Antal personer ¹			Procentuell fördelning ¹			Om den procentuella fördelningen 1950 varit densamma som 1940 skulle talen blivit	Om den procentuella fördelningen 1950 varit densamma som 1945 skulle talen blivit
	1940	1945	1950	1940	1945	1950		
Företagare	649 740	603 206	600 603	21,7	20,2	19,3	673 732	627 161
Tjänstemän	603 095	698 949	843 114	20,1	23,4	27,2	624 056	726 512
Arbetare	1 746 691	1 685 735	1 661 039	58,2	56,4	53,5	1 806 968	1 751 083
Summa	2 999 526	2 987 890	3 104 756	100,0	100,0	100,0	3 104 756	3 104 756

¹ Uppgifterna om antalet personer och procentuell fördelning har hämtats ur Statistisk årsbok 1955 tabell 27; talen för 1940 har där omräknats med hänsyn till senare vidtagna ändringar i redovisningsprinciperna.

I detta fall skulle alltså antalet arbetare 1950 ha med 65 300 överstigit 1945 års nivå, medan antalet tjänstemän med 27 600 överstigit densamma. I verkligheten utgjorde 1950 antalet tjänstemän 116 600 flera än de skulle ha utgjort om proportionerna varit densamma som 1945. Om sistnämnda tal tages till utgångspunkt för beräkningarna av den förkortning i arbetstidsvolymen, som skett genom tjänstemannakårens ansvällning, erhålles följande tal: $116\,600 \times 0,75$

$= 87\,450$; $87\,450 \times 1\,883 = 164\,668\,350$; $87\,450 \times 2\,152 = 188\,192\,400$; diff. $188\,192\,400 - 164\,668\,350 = 23,5$ milj. Räknat på motsvarande sätt för hela årtiondet 1940—1950 skulle förlusten bli 44,2 milj. arbetstimmar.

3. Semesterns ökning

Det har också sitt intresse att bilda sig en uppfattning om vilka konsekvenser i arbetstid räknat den ändring i

semesterlagen haft, som vidtogs 1951 (SFS) 1951:303). Genom denna ökades den lagstadgade semestern från 12 till 18 dagar (1 ½ dag för varje månad arbetstagaren arbetat under kvalifikationsåret). Höjningen utgjorde alltså en arbetsvecka. Arbetstidsutredningen, vars betänkande del IV (SOU 1950:32) låg till grund för förslaget om semesterns utvidgning, uppskattade antalet arbetstagare som då hade två veckors semester till 1 590 000, medan omkring 600 000 arbetstagare beräknades redan ha en semester överstigande två veckor. I sistnämnda tal ingick ett antal arbetstagare med 15-dagarssemester, vilka alltså vid förlängningen av semestern till 18 dagar fick sin semester förlängd med 3 dagar.

Om man utgår ifrån att antalet arbetstagare med 2-veckorssemester utgjorde det av arbetstidsutredningen uppgivna talet, 1 590 000 samt uppskattar antalet arbetstagare med 15-dagarssemester till 100 000 (arbetstidsutredningen nämner här icke något antal men säger att »det torde vara ganska stora grupper») blir den genom semesterreformen förlorade arbetstiden följande: $1\,590\,000 \times 48 + 100\,000 \times 24 = 76\,320\,000 + 2\,400\,000 = 78\,720\,000$ eller, om man med hänsyn till att en del av arbetstagarna har kortare arbetsvecka än 48 t/v, räknar i genomsnitt med 47 t/v: $1\,590\,000 \times 47 + 100\,000 \times 23 = 74\,730\,000 + 2\,300\,000 = 77\,030\,000$.

4. Militärtjänstgöring

Under budgetåret 1954/1955 utgjorde enligt uppgift från arméintendenturförvaltningen antalet dagsportioner vid armén, marinen och flygvapnet 11 313 000, vilka fördelade sig på de olika månaderna sålunda.

	Antal dagsportioner	Motsvarande antal arbetstimmar (7 ½ timmar per dag)
Juli 1954	893 762	6 703 215
Augusti	1 071 314	8 034 855
September	1 900 568	14 254 260
Oktober	1 300 842	9 756 315
November	842 545	6 319 088
December	589 087	4 418 153
Januari 1955	695 801	5 218 508
Februari	929 727	6 972 953
Mars	873 442	6 550 815
April	553 278	4 149 585
Maj	701 209	5 259 068
Juni	961 318	7 209 885
Hela budgetåret ...	11 312 893	84 846 700

Dessa tal är visserligen icke något exakt mått på antalet arbetsdagar som det civila arbetslivet genom militärtjänstgöringen gått miste om. Militärtjänstgöring fullgöres ju även av personer utan förvärsarbete och i antalet dagsportioner ingår även sön- och helgdagar i den omfattning vederbörande vistats på sitt förband och blivit utspisad där. Å andra sidan ingår icke övningsuppehåll under vilket ersättning för kost utbetalats. (I vilken utsträckning vederbörande kunnat skaffa sig något civilt arbete under övningsuppehåll är ovisst). Om emellertid det anförda talet tages som ett mått på antalet genom militärtjänsten förlorade arbetsdagar och varje arbetsdag antages motsvara 8 timmar, blir antalet förlorade arbetstimmar 90,5 milj. Räknar man i stället med 7 ½ arbetstimmar per dag blir förlusten 85 milj. arbetstimmar.

Det stora antalet portioner under höstmånaderna sammanhänger givetvis med att repetitionsövningarna varit koncentrerade till dessa månader. Av

intresse i detta sammanhang är beslutet om repetitionsövningarnas inställande under budgetåret 1956/1957. Vissa beräkningar över konsekvenserna med hänsyn till antalet arbetstimmar har utförts inom arbetsmarknadsstyrelsens försvarssektion på grundval av uppgifter från de militära myndigheterna. Enligt dessa utgjorde minskningen i det antal, som skulle komma att inkallas, 92 500 man i jämförelse med genomsnittet för de tre budgetåren 1953/56. Om antalet man med 30 dagars repetitionsövningar antages utgöra 80 procent av detta antal, alltså 74 000, och antalet man med 40 dagars repetitionsövningar antages utgöra 20 procent, alltså 18 500, blir antalet dagar som vinnes genom repetitionsövningarnas inställande $2\,220\,000 + 740\,000 = 2\,960\,000$. Från detta antal bör dock dragas 10 procent med hänsyn till att ca 10 procent av de till repetitionsövningar inkallade brukat få anstånd. Den återstående vinsten blir då ca 2 664 000 dagar. Detta antal dagar kan ej utan vidare sättas lika med det antal arbetsdagar, som vinnes genom repetitionsövningarnas inställande. I antalet ingår nämligen även söndagar, men däremot icke in- och utryckningsdagar och givetvis ej heller den spilltid, som i många fall är att räkna med innan vederbörande åter kommer i arbete. Vid en grov uppskattning torde man emellertid vara berättigad att antaga att å ena sidan söndagarna och å andra sidan in- och utryckningsdagar samt spilltiden uppväger varandra och sålunda uppskatta vinsten i arbetstid genom repetitionsövningarnas inställande till 2,7 milj. arbetsdagar, vilket vid $7\frac{1}{2}$ timmars arbetsdag motsvarar ca 20 milj. arbetstimmar eller vid 8 timmars arbetsdag 21,6 milj. arbetstimmar.

C. Andra företeelser på arbetsmarknaden som inverkar på arbetsvolymen

1. Sjukledighet

Beträffande sjukledigheten har under hand vissa preliminära uppgifter erhållits från den allmänna sjukförsäkringens verksamhet under 1955. Enligt dessa utgjorde antalet sjukdagar för förvärvsarbetande personer ca 37,5 milj. motsvarande 12,5 dagar per person.¹ Beräknas varje dagsverke till $7\frac{1}{2}$ timmar blir arbetstidsförlusten 281 milj. arbetstimmar. En ökning eller minskning av den genomsnittliga sjukledigheten med 1 dag skulle innebära en minskning eller ökning i den totala arbetsvolymen med 22,5 milj. arbetstimmar.

Mot detta beräkningssätt kan invändas att antalet sjukdagar i verkligheten är högre — enligt karensbestämmelserna utgår sjukpenning ej för de tre första dagarna av en sjukperiod — och sjukförsäkringsstatistiken upptar endast det antal dagar för vilka sjukpenning eller ersättning för sjukhusvård utgått.

2. *Permission samt förfallolös eller annan frånvaro.*

Enligt en år 1954 verkställd undersökning avseende arbetarpersonalen inom industrien uppgick antalet på grund av permission förlorade arbetsdagar till 1,5 procent av optimala antalet arbetsdagar². Motsvarande procenttal för för-

¹ Antalet förvärvsarbetande sjukpenningförsäkrade har uppskattats till 3 milj. — I den här redovisade sjukledigheten ingår även ledighet till följd av olycksfall i arbete i den mån densamma fallit inom den s. k. samordningstiden (90 dagar). Däremot ingår icke ledighet för havandeskap.

² I det optimala antalet arbetsdagar har även inräknats antalet dagar som går förlorade genom semester och militärtjänst m. m.

fallolös och annan frånvaro utgjorde 0,4 procent. Om det optimala antalet arbetsdagar per år och person uppskattas till 300, motsvarar detta sammanlagt 5,7 dagar per person och år. Antages vidare detta tal representativt för samtliga anställda — enligt 1950 års folkräkning 2 384 000 exkl. medhjälpande familjemedlemmar — skulle arbetstidsförlusten på grund av permission och förfallolös eller annan frånvaro sammanlagt uppgå till 13 589 000 arbetsdagar. Vid omräkning till arbetstimmar bör beaktas att frånvaro av detta slag vanligen endast omfattar någon enstaka dag och att den i stor utsträckning faller på lördagar. Räknar man därför med en genomsnittlig arbetstid av endast 6 timmar per arbetsdag skulle arbetstidsförlusten bli 81,5 miljoner arbetstimmar. Mot denna kalkyl kan givetvis invändas att det är mycket osäkert huruvida den för industriarbetare registrerade frånvaron av här ifrågavarande slag är representativ för samtliga kategorier av anställda.

3. Arbetslöshet

I fråga om antalet arbetsdagar som gått förlorade genom arbetslöshet innehåller statistiken över arbetslöshetskassorna vissa beräkningar. Dessa grundar sig på antalet för arbetslöshet fristämplade veckor och varje arbetslöshetsvecka har antagits motsvara sex arbetslöshetsdagar.¹ Tabell 6 visar det beräknade antalet arbetslöshetsdagar samt motsvarande antal arbetstimmar, om varje arbetsdag antages motsvara åtta arbetstimmar.

Som synes av tabell 6 uppgår skillnaden mellan det högsta och det lägsta talet under sjuårsperioden till ca 22 milj. arbetstimmar. Mellan angränsande år har differensen ofta uppgått till 10 milj. och i ett fall t. o. m. till 16 milj. arbetstimmar. Variationerna avspeglar

Tabell 6. Arbetslösheten 1949—1955.

	Antal arbetslöshetsdagar 1 000-tal	Antal arbetslöshets-timmar 1 000-tal
1949	12 850	102 801
1950	11 596	92 770
1951	10 193	81 546
1952	12 211	97 693
1953	12 933	103 464
1954	12 362	98 901
1955 (prel.) ...	11 356	90 855

uppenbarligen i första hand förändringarna i det allmänna konjunkturläget. Då man jämför år med längre tidsrum bör man givetvis beakta att medlemsantalet i arbetslöshetskassorna ökat — 1/1 1949 utgjorde det 1 033 300 och 31/12 1955 1 243 000.

Denna statistik täcker givetvis inte hela arbetsmarknaden, men å andra sidan ingår däri de områden som har någon mera betydande säsongarbetslöshet.

Ett speciellt slag av arbetslöshet är den arbetslöshet som föranledes av s. k. helgpermitteringar — vanligen dagarna strax före jul fram till nyår eller trettondagen. Antalet helgpermitterade har under de senaste åren enligt fackförbundsstatistiken uppgått till följande antal (A):

Helgen	Antal personer (A)	Tusental arbetstimmar (B)
1952/1953	118 431	7 580
1953/1954	70 138	4 489
1954/1955	56 433	3 612
1955/1956	40 691	2 604

Som synes sjönk antalet helgpermitterade avsevärt från 1952/53 till 1953/54. En ytterligare minskning har skett un-

¹ Fristämpling sker endast om arbetstiden under veckan understigit visst minimum. Kortvarigare arbetslöshet blir sålunda ej redovisad i denna statistik.

der de två senaste åren. Om man antar det genomsnittliga arbetstidsbortfallet utgöra 8 dagar eller 64 arbetstimmar per person, erhålles de i kolumn B redovisade talen. Arbetstidsförlusten genom helgpermitteringar skulle alltså enbart från 1952/1953 till 1953/1954 ha gått ned med ca 3 milj. arbetstimmar.

I de anförda fristämplingstalen ingår icke korttidsarbetet. Den vanligaste formen av korttidsarbete är fyra dagars arbetsvecka, men även längre och kortare arbetsvecka förekommer. I socialstyrelsens sysselsättningsstatistik för industrin lämnas upplysning om antalet korttidsarbetande inom industrin i pro-

cent av totala arbetsstyrkan. Vidare har arbetsmarknadsstyrelsen varje månad införskaffat upplysningar om antalet hos arbetsförmedlingen anmälda korttidsarbetande kassamedlemmar. Enligt sistnämnda uppgifter utgjorde antalet korttidsarbetande:

i januari	1953	3 618	
»	»	1954	1 727
»	»	1955	1 202
»	»	1956	644

Årsmedeltalet för 1954 utgjorde 2 142 och för 1955 892.

Som synes har även antalet korttidsarbetande nedgått avsevärt sedan 1953.

Tabell 7. Antalet utgjorda arbetstimmar inom industrin 1950—1955.

(1 000-tal)

	1950	1951	1952	1953	1954*	1955*
Samtliga industrigrupper	1 438 546	1 450 194	1 413 878	1 364 027	1 385 579	1 428 532
Metall- o. verkstadsind.	588 262	603 204	609 000	566 966	579 893	607 148
Därav järn o. stålverk samt andra metallverk	64 283	64 798	80 362	77 854	76 375	79 354
övriga till met.- o. verkst.- ind. hörande undergr.	523 977	538 406	528 638	489 112	503 518	527 685
Textil- o. beklädnadsind.	204 977	204 323	181 391	183 380	177 650	181 558
Därav egentl. textilind.	114 165	112 329	98 982	100 141	100 474	98 063
beklädn. o. d. ind.	90 812	91 994	82 409	85 239	77 176	82 578
Indextal (1950 = 100)						
Samtliga industrigrupper	100	101	98	95	96	99
Metall- o. verkstadsind.	100	103	104	96	99	103
Därav järn o. stålverk samt andra metallverk	100	101	125	121	119	123
övriga till met.- o. verkst.- ind. hörande undergr.	100	103	101	93	96	100
Textil- o. beklädnadsind.	100	100	88	90	87	89
Därav egentl. textilind.	100	98	87	88	88	86
beklädn. o. d. ind.	100	101	91	94	85	91
Ökning eller minskning från närmast föregående år						
Samtliga industrigrupper	+ 11 648	- 36 316	- 49 851	+ 21 552	+ 42 953	
Metall- o. verkstadsind.	+ 14 942	+ 5 796	- 42 034	+ 12 927	+ 27 255	
Därav järn o. stålverk samt andra metallverk	+ 513	+ 15 564	- 2 508	- 1 479	+ 2 979	
övriga till met.- o. verkst.- ind. hörande undergr.	+ 14 429	- 9 768	- 39 526	+ 14 406	+ 24 169	
Textil- o. beklädnadsind.	- 654	- 22 932	+ 3 989	- 7 730	+ 3 908	
Därav egentl. textilind.	- 1 836	- 13 347	+ 1 159	+ 333	- 2 411	
beklädn. o. d. ind.	+ 1 182	- 9 585	+ 2 830	- 8 036	+ 5 402	

* Preliminära uppgifter.

Om arbetstidsförkortningen antages utgöra i genomsnitt 15 t/v, blir arbetstidsbortfallet under åren 1954 och 1955 resp. 1,6 och 0,7 milj. arbetstimmar. Minskningen i arbetstidsförlust genom korttidsarbete blir alltså ej fullt 1 milj. arbetstimmar från 1954 till 1955.

Ett annat mått på de konjunkturmässigt betingade fluktuationerna i arbetsvolymen ger för industrins del kommerskollegii industristatistik över antalet utgjorda arbetstimmar. Tabell 7 visar förändringarna under den senaste femårsperioden.

Under femårsperioden 1950—1955 utvisade enligt industristatistiken 1951 det högsta antalet utgjorda arbetstimmar, nämligen 1 450 milj., medan 1953 utvisade det lägsta antalet, nämligen 1 364. Skillnaden utgjorde alltså icke mindre än 86 milj., ehuru konjunkturläget under den gångna delen av 1950-talet varit relativt stabilt och ehuru de förändringar som förekommit inom olika industrigrenar (såsom metallindustrin och textilindustrin) verkat i motsatt riktning och i viss mån upphävt varandra.

4. Arbetskonflikter

Bland företeelser som innebär bortfall av arbetstid kan slutligen nämnas arbetskonflikter. Några mera omfattande konflikter har emellertid icke förekommit sedan metallarbetarstrejken 1945. Nämda år utgjorde arbetstidsbortfallet genom strejker ca 90 milj. arbetstimmar. Under den följande tioårsperioden har detta arbetstidsbortfall varierat mellan 4,7 milj. (1953) och 0,2 milj. (1954) arbetstimmar. Åren 1950—1954 utgjorde detsamma följande:

	Antal arbetsdagar 1 000-tal	Antal arbetstimmar vid 8 tim. per dag 1 000-tal
1950	41	328
1951	531	4 248
1952	79	632
1953	582	4 656
1954	24	192
1955	200	1 600

1 Preliminär underhandsuppgift.

D. Sammanfattning

Tabell 8 återger de resultat som erhållits genom de utförda beräkningarna.

Tabell 8. Sammanställning av beräkningar rörande inverkan på arbetsvolymen av dels en allmän arbetstidsförkortning dels andra företeelser på arbetsmarknaden.

	Miljoner arbetstimmar årligen	I procent av totala arbetsvolymer (1952)
I Beräknad total arbetsvolym (år 1952)	6 700	100,0
Därav på ordinarie arbetstid	6 600	98,5
II A. Inverkan på den på ordinarie arbetstid utförda arbetsvolymen av en allmän arbetstidsförkortning till 45 timmar i veckan.		
1. För av arbetstidsförkortningen direkt berörda arbetstagare	223	3,3
2. Om tjänstemän med kortare normalarbetstid samtidigt får fria lördagar utan inarbetning	313	4,7
3. Om samtliga arbetstagare får en förkortning av arbetstiden med 6¼ procent (motsv. minskningen från 48 till 45 timmar)	330	4,9
4. Om samtliga yrkesutövare får en förkortning av arbetstiden med 6¼ procent	400	6,0
B. Inverkan på den på ordinarie arbetstid utförda arbetsvolymen av en allmän arbetstidsförkortning till 42 timmar i veckan.		
1. För av arbetstidsförkortningen direkt berörda arbetstagare	453	6,8
2. Om tjänstemän med kortare normalarbetstid samtidigt får fria lördagar utan inarbetning	543	8,1
3. Om samtliga arbetstagare får en förkortning av arbetstiden med 12½ procent (motsv. minskningen från 48 till 42 timmar)	660	9,9
4. Om samtliga yrkesutövare får en förkortning av arbetstiden med 12½ procent	800	11,9
III Exempel på andra företeelser som mera generellt påverkat den normalt tillgängliga arbetsvolymen (utbudet av arbetskraft).		
1. Minskning till följd av skoltidens förlängning i genomsnitt per läsår 1945/46—1953/54	12	0,2
2. Minskning som skulle bli följden om minst 9-årig skolgång allmänt genomfördes läsåret 1956/57	160	2,4
3. Minskning till följd av förskjutningar i proportionen mellan arbetare och tjänstemän (i genomsnitt per år 1945/1950)	4,7	0,1
4. Minskning till följd av sänkning av den ålder, vid vilken yrkesverksamheten upphör (i genomsnitt per år 1945/1950)	3,7	0,1
5. Minskning till följd av semesterns förlängning (1952—1953)	77	1,1
IV Exempel på företeelser som begränsar utnyttjandet av den normalt tillgängliga arbetsvolymen.		
1. Sjukledighet (1955)	281	4,2
En ökning eller minskning av den genomsnittliga sjukledigheten med 1 dag pr år skulle innebära	23	0,3
2. Permission samt förfallolös och annan frånvaro	81,5	1,2
3. Militärtjänstgöring (budgetåret 1954/55)	85	1,3
Vinst genom repetitionsövningarnas inställande 1956/57	20	0,3

	Miljoner arbets- timmar årligen	I procent av totala arbets- tidsvoly- men (1952)
4. Arbetslöshet (1949—1955)		
Högsta årliga antal förlorade arbetstimmar under pe- rioden (1953)	103	1,5
Lägsta årliga antal förlorade arbetstimmar under pe- rioden (1951)	81	1,2
Skillnad mellan högsta och lägsta årliga antal	22	0,3
Helgpermitteringar 1952/53	7,6	0,1
» 1955/56	2,6	0,0
Nedgång i genomsnitt per år 1952/53—1955/56	0,7	0,0
5. Arbetskonflikter		
År 1945 (metallarbetarstrejk)	90	1,3
» 1954	0,2	0,0
» 1955	1,6	0,0
V Exempel på konjunkturmässiga förändringar som inverkat på arbetsvolymen.		
Utgjorda arbetstimmar inom industrin 1950—1955		
Högsta antal (1951)	1 450	.
Lägsta » (1953)	1 364	.
Skillnad mellan högsta och lägsta antal	86	1,3

Litteraturförteckning

I denna förteckning har upptagits litteratur, som bedömts vara av större intresse vid behandlingen av den föreliggande frågan om en arbetstidsförkortning. Det urval som gjorts ur den ymniga litteraturen på området är helt naturligt godtyckligt och gör inte anspråk på någon som helst fullständighet. Tidsskriftsartiklar har medtagits endast i undantagsfall. 1930-talets omfattande diskussion om en arbetstidsförkortning som medel mot arbetslöshet har förbigåtts. Redogörelser för rådande förhållanden, handböcker o. d. har inte tagits med, inte heller propositioner och utskottsutlåtanden.

Abbe, Ernst, Die volkswirtschaftliche Bedeutung der Verkürzung des industriellen Arbeitstages, Gesammelte Abhandlungen, Bd 3: Sozialpolitische Schriften, Jena 1906,

Arbejdsmarkedskommissionen, Betænkning om virkningerne af en arbejdstidsnedsættelse i Danmark, København 1952,

Arbetslöshetsutredningen, Åtgärder mot arbetslöshet, SOU 1935:6,

Arbetstidskommitténs betänkanden,

II. Förslag till lag om begränsning av arbetstiden, Stockholm 1919,

III. De ekonomiska verkningarna av lagstadgad förkortning av arbetstiden inom industrien (utredning verkställd av A. Lilienberg), Stockholm 1919,

V. Arbetstiden inom industri och hantverk m. m. i Sverige 1917, Stockholm 1920,

Arbetstidsutredningen angående affärs- och kontorsanställda, Förslag till arbetstidslag för detaljhandeln och butikstängningslag, SOU 1937:55,

Arbetstidsutredningens betänkanden,

IV. Tre veckors semester, SOU 1950:32,

V. Ny arbetstidslagstiftning och partiell arbetstidsförkortning, SOU 1954:22—23,

Carver, T. N., The Theory of the Shorter Working Week, American Economic Review, 1936.

Croner, F., De privatanställdas arbetstidsförhållanden, Stockholm 1938,

Douglas, P. H., The Theory of Wages, New York 1934,

Florence, P. Sargant, Labour, London 1949, The 40-Hours Case and the Changes in Standard Hours in Australian Industry, International Labour Review 1948,

Frisch, R., Den optimale arbeidsinsats, Ekonomisk tidskrift 1948,

Fromont, L. G., Une expérience industrielle de réduction de la journée de travail, Bruxelles 1906,

Frånvarofrekvensen vid vissa industriföretag i april 1955, Sociala Meddelanden 1955:8,

Ghiselli & Brown, Personnel and Industrial Psychology, New York 1948,

Gårdlund, T., Industrialismens samhälle, Stockholm 1942,

Health Munition Workers Committee, Memorandum 21, An Investigation of the Factors Concerned in the Causation of Industrial Accidents, London 1918,

Heckscher, E. F., m. fl., Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget, Stockholm 1926,

Helgdagssakkunniga, Ändrad ordning beträffande vissa helgdagar, SOU 1947:27,

Höök, E., Tjänstemännen och den industriella omvandlingen, Stockholm 1953,

International Labour Office, Report on the Reduction of Hours of Work, Genève 1956,

Kuczynski, R., Arbeitslohn und Arbeitszeit in Europa und Amerika 1870—1909, 1913,

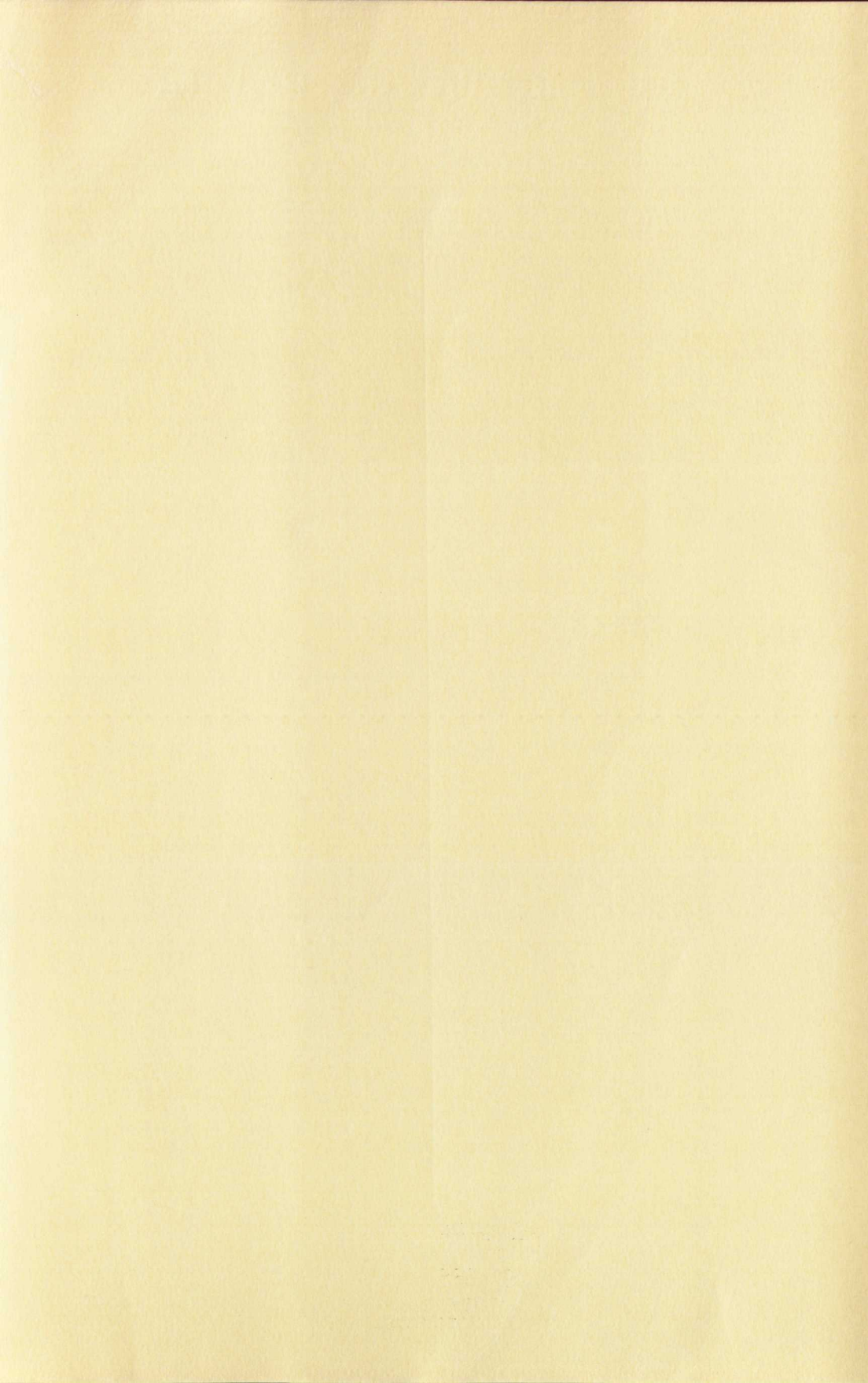
Langenfelt, G., The Historic Origin of the Eight Hours Day, Stockholm och Lund 1954,

Lantarbetstidsutredningen, Förslag till lag om arbetstiden i jordbruk och trädgårds-skötsel, SOU 1935:48,

Leverhulme Lord, The Six-Hours Day and Other Industrial Questions, London 1919,

- Lindahl, E., Arbetsdagens förkortning, Malmö 1925,
- Lindahl, O., Nationalprodukten i Sverige 1861—1951, Meddelanden från Konjunkturinstitutet, Serie B:19, Stockholm 1956,
- Lipmann, O., Das Arbeitszeitproblem, Jena 1926,
- Lundberg, E., Konjunkturer och ekonomisk politik, Stockholm 1953,
- Medical Research Council, Hours of Work, Lost Time and Labour Wastage, Emergency Report No 2 of the Industrial Health Research Board, London 1942,
- Meidner, R., Svensk arbetsmarknad vid full sysselsättning, Stockholm 1954,
- Miles, G. H. and Angles, A., The Influence of Short Time on Speed of Production, Journal of the National Institute of Industrial Psychology, London 1925,
- Milhaud, E., La journée de huit heures et ses résultats d'après l'enquête sur la production, Genève 1927,
- Nationalbudget för år 1956, Statsverkspropositionen 1956, Bil. 1, Bih. 2,
- National Industrial Conference Board, Research Report No 27, The Hours of Work Problem in five Major Industries, 1920,
- Northrup, H. R. and Brinberg, H. R., Economics of the Work Week, New York 1950,
- Nyström, Per, Stadsindustriens arbetare före 1800-talet, Stockholm 1955,
- Ohlin, B., Åttatimmarsdagens ekonomiska verkningar, Ekonomisk tidskrift 1924 och 1925,
- Olycksfall i arbetet åren 1948 och 1949, Arbetarskyddet 1951:2,
- Pfannenstill, Begreppet arbetstrivsel, Lund 1955,
- Rae, John, Eight Hours of Work, London 1894,
- Robbins, L., The Economic Effects of Variations in the Hours of Labour, Economic Journal 1929,
- Rotschild, K. W., The Theory of Wages, Oxford 1954,
- Schmidt, F., Gräntze, L. och Roos, A., Arbetstid och semester för jordbrukets utarbetare, En rättssociologisk studie, Lund 1946,
- Segerstedt, T. och Lundquist, A., Människan i industrisamhället, Del I och II, Stockholm 1952 och 1956,
- Socialstyrelsen, Utredningar rörande arbets-
- tidslagstiftningens verkningar, SOU 1922 33,
- Socialstyrelsen och Kommerskollegium, Åttatimmarslagens och bagerilagens verkningar, SOU 1925:45,
- Stevens, S. P., A Preliminary Report on the Effect of the 40-Hour Week on Australian Industry, New South Wales Branch of the Economic Society, Australia and New Zealand, Economic Monograph No 116, sept., 1949,
- Svenska sjukhusföreningens årsbok 1955, Diskussion angående arbetstidsförkortningens inverkan på sjukvården, den Tex, G. M., Verkortning van den arbeidsdag, Amsterdam 1894,
- Thorsrud, E., Industriundersøkelser ved A. S. Varde fabrikker, Interimsrapport om forsøket med 5-dagers uke, Oslo 1956,
- United States Department of Labor, Hours of Work and Output, Bulletin No 917, Washington 1947,
- Varudistributionsutredningen, Pris och prestation i handeln, SOU 1955:16,
- Verdoorn, P. J., Arbeidsduur en Welvaartspeil, Leiden 1947,
- Vernon, H. M., Hours of Work and Their Influence on Health and Efficiency, London 1943,
- Industrial Fatigue and Efficiency, Routledge 1923,
- The Shorter Working Week, with Special Reference to the Two-Shift System, London 1934,
- Vernon, H. M. and Bedford, T., The Influence of Short Time on Speed of Production, Journal of the National Institute of Industrial Psychology, London 1924,
- Wyatt, S., A Study of Variations in Output, Emergency Report No 5 of the Industrial Health Research Board, London 1944,
- Variations in Efficiency in Cotton Weaving, London 1923,
- Zweig, F., The British Worker, London 1952,
- Die 40-Stundenwoche, Veröffentlichungen der deutschen Volkswirtschaftlichen Gesellschaft e. V. (Lebendige Wirtschaft, Band 16), Darmstadt 1955,
- Åkerman, G., Den industriella utvecklingen och 8-timmarsdagen, Ekonomisk tidskrift 1926,
- Teoretiska anmärkningar rörande 8-timmarsdagen, Ekonomisk tidskrift 1925.

Statens offentliga utredningar 1956

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättskipning. Fångvård.

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Kommunalförvaltning.

Städernas donationsjord. [7]
Kommunalförbund och indelningsändringar. [19]

Statens och kommunernas finansväsen.

Förenklad statsbidragsgivning. [8]
Tulltaxa. Förslag till 1952 års tulltaxekommitté. 1. Allmänna synpunkter. [14] 2. Detaljmotivering. [15]
3. Taxan. [16]

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Åldringvård. [1]
Statsägda aktiebolag i Sverige. [6]
Pennyvärdeundersökningen. 3. Investeringsverksamhet och sparande. Balansproblem på lång och kort sikt. [10]
Utredningen om kortare arbetstid. [20]. Bilagor [21]

Hälsa- och sjukvård.

Allmänt näringsväsen.

Frågan om fortsatt samarbete mellan staten och TGO i LKAB. [9]

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Fiskhandeln i Sverige. [2]
Statens stöd åt växtförädlingen m. m. [4]
Fiskeområde. [17]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Atomenergien. [11]

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Standardtariffer för detaljdistribution av elektrisk kraft. [5]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.
Restaurering av Uppsala domkyrka. [3]
Bihang till kyrkohandboken. [12]
Konstbildning i Sverige. [13]
Seminarieorganisationen. 1. [18]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.